

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Івано-Франківський національний технічний університет
нафти і газу
Івано-Франківська обласна організація Національної спілки
краєзнавців України
Калуська міська рада
Управління культури, національностей та релігій
Калуської міської ради
КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»
Краєзнавчий музей Калущини

Серія «Історичний архів Калущини»

**Іван Тимів
Людмила Андрійчук**

**КАЛУЩИНА В ПЕРІОД
НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
1941–1944 РР.**

Збірник документів і матеріалів

Івано-Франківськ
ФОЛІАНТ
2024

***Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Музейно-виставкового центру Калуської міської ради
(протокол № 1 / від 15 лютого 2024 р.)***

Редакційна колегія: Олег Малярчук, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу) – головний редактор;

Олександр Марушенко, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Олег Єгрешій, кандидат історичних наук, доцент (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Галина Стефанюк, кандидатка історичних наук, доцентка (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Олег Відливаний, в. о. директора (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»);

Іван Тимів, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калушини (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради») – упорядник видання та відповідальний науковий редактор;

Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця» (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»), упорядниця та літературна редакторка;

Дарія Ониськів, філологиня, наукова співробітниця Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках (Калуш) (КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради»), літературна редакторка;

Любов Головчак, філологиня, викладачка Фахового коледжу культури і мистецтва м. Калуша;

Ольга Кецмур, філологиня, заслужена вчителька України (Калуський ліцей № 10);

Мар'яна Думенко, виконавча асистентка «Благодійного Фонду Move Ukraine».

Рецензенти: Олександр Лисенко, доктор історичних наук, професор;

Ігор Райківський, доктор історичних наук, професор;

Наталія Антонюк, доктор історичних наук, професор.

Т-41 Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Калушина в період німецької окупації 1941–1944 рр. Збірник документів і матеріалів / Заг. ред. О. М. Малярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2024. – 334 с.

У збірнику опубліковано маловідомі документи і матеріали українського, німецького й радянського походження, що висвітлюють події періоду німецької окупації Калушини 1941–1944 років і національно-визвольної боротьби українських повстанців проти німецьких, угорських та російських загарбників, засоби й методи взаємного протистояння.

Видання адресоване науковцям, викладачам, краєзнавцям, учителям історії, студентам, усім, хто цікавиться минулим краю.

Книга видається за кошти Калуської міської ради

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену упорядниками, та не несе відповідальності за достовірність історичної інформації. Відповідальність за викладені факти, цитати, імена та інші відомості несуть автори-упорядники. Під час передруку матеріалів посилаання на це видання обов'язкове.

ЗМІСТ

<i>Стефанюк Г. В.</i> Передмова	4
Від упорядників	6
<i>Тимів І. М., Андрійчук Л. І.</i> Джерела та історіографія з історії Калушини періоду німецької окупації 1941–1944 рр.	15
Розділ 1. Документи про відновлення української державності 30 червня 1941 р.	111
Розділ 2. Більшовицькі злочини на Калушині.	119
Розділ 3. Джерела з історії громадського життя Калушини в умовах німецької займанщини (2 липня 1941 р. – 30 липня 1944 р.) ...	124
Розділ 4. Німецький окупаційний режим на Калушині: матеріали окружної та повітової адміністрації.	148
Розділ 5. Боротьба підпілля ОУН і відділів УПА на Калушині проти німецьких, польських і радянських військових формувань (червень 1943 р. – липень 1944 р.)	180
ДОДАТКИ	
Фотоматеріали	260
Джерела та література за темою видання	280
Перелік документів	310
Перелік фотоматеріалів	314
Географічний покажчик	316
Geografischer Index	325
Резюме ...	326
Die Zusammenfassung	328
Summary	331

Передмова

Сьогодні український соціум знаходиться в центрі воєнних подій, тому виникає необхідність звертатися до досвіду Другої світової і, на жаль, не тільки в науковому вимірі. Питання окупації України військами нацистської Німеччини, встановлення окупаційного режиму та відповідна реакція українського суспільства були й залишаються в центрі уваги науковців і вже давно оформилися в самостійний науковий напрям. Тому щорічно історіографія питання поповнюється великою кількістю публікацій. Проте залишається низка «білих плям», які потребують детального вивчення. До таких, недостатньо опрацьованих, належить проблематика окупаційного режиму окремих регіонів.

У вказаному контексті дослідницький процес і наукова ініціатива авторів пропонованого збірника документів і матеріалів, в якому охарактеризовано інформаційний потенціал джерельної бази реалізації нацистського «нового порядку», є позитивним явищем, актуальність якого не викликає сумніву. Наукова розробка проблеми спонукає до розгляду специфіки суспільно-політичного становища східногалицького суспільства в період нацистської окупації, а також його політичних концепцій, соціальної історії та історії повсякдення.

Для широкого загалу інтерес становлять різновидові документи, проаналізовані **Іваном Тимівим і Людмилою Андрійчук**, які відображають реалізацію нацистською владою окупаційного режиму на Калущині в 1941–1944 рр. та дають можливість неупереджено охарактеризувати події в цьому регіоні.

Оцінюючи документальну базу, опрацьовану істориками Другої світової війни, зауважимо, що однією з ознак є нерівномірність заповнення джерелами різних тем. Тому важливим зав-

данням дослідників є створення комплексних досліджень і перетворення потенційної джерельної бази на актуалізовану.

Археографічний проєкт **«Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.»** – це регіональне історичне дослідження, на сторінках якого ми побачимо емпіричну базу, а саме поглиблене вивчення й систематизацію документальних матеріалів, представлених археографічними виданнями, матеріалами періодичних видань воєнного часу та спогадами очевидців і учасників подій. Книга дає можливість ґрунтовно й достовірно проаналізувати адміністративний, економічний і соціокультурний аспекти нацистського «нового порядку» та становища східно-галицького соціуму на території Калущини в 1941–1944 рр. на нових методологічних засадах, відповідає зразкам академічної науки та актуалізує маловідомий або й невідомий пересічному читачеві інформативний потенціал документальних матеріалів періоду нацистської окупації краю.

Галина СТЕФАНЮК,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії
Центральної та Східної Європи
і спеціальних галузей історичної
науки Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника

Від упорядників

Німецька окупація України – (червень 1941 р. – жовтень 1944 р.) – період, коли українські землі були загарбані гітлерівською Німеччиною. Німці щодо України мали жорстокі та далекоглядні цілі: перетворення її на сировинний придаток і джерело продовольства. Як відомо, Україна розглядалася гітлерівцями у довгострокових планах як «життєвий простір» німецького народу. Місцеве населення, крім етнічних німців, планували виселити з цієї території, що мала бути поділена між вояками-переможцями й перетворена на простір для майбутніх німецьких сільськогосподарських поселень, у яких українці мали бути підневільною робочою силою. Створення самостійної Української держави зовсім не входило у плани гітлерівської Німеччини. Німецькі документи цього періоду засвідчують небажання нацистів сприяти створенню української державності, що наприкінці червня – першій половині липня 1941 р. призвело до загострення відносин між ОУН (б) і німецькими окупантами, а в серпні-вересні – до початку масових переслідувань карателями учасників українського національно-визвольного руху. Після проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р., гітлерівці заарештували головних ініціаторів цієї ідеї – Степана Бандеру і Ярослава Стецька та інших членів його уряду. Тим часом матеріали періодики тієї пори засвідчують надзвичайно позитивне ставлення населення Калушини до факту проголошення Української Держави.

17 липня 1941 р. Адольф Гітлер видав наказ, що встановлював порядок управління окупованими східними територіями. Німецька влада розділила Україну на чотири окупаційні зони: дистрикт «Галичина» (до якого належала і Калушина), райхс-комісаріат «Україна» з центром у Рівному, «Трансністрія» та прифронтowa зона. На підставі договору, підписаного 30 серпня 1941 р. у м. Бендери (нині – Молдова), адміністративно-політичну одиницю «Трансністрія» німці віддали під румунське цивільне управління (з наближенням фронту територія від 18 березня до квітня 1944 р. перейшла до рук німецького коман-

дування). Відповідно зміни адміністративно-територіального устрою відбулися й на місцях.

1 серпня 1941 р. генерал-губернатор Альфред Франк видав наказ про приєднання до Генеральної Губернії Галичини. Відтоді вона називалася «Дистрикт Галичина» (до його складу належала і Станіславівщина) з головним містом Львовом. Губернатором дистрикту став Карл Ляш, який цю посаду займав до грудня 1941 року. Після нього губернатором призначено Отто Вехтера. До центрального апарату управління дистриктом входили заступник губернатора Людвік Льоказер і керівник відділу внутрішнього правління й одночасно окружний староста Отто Бауер. Інші важливі посади в окупаційній системі, такі як керівник відділу господарства, відділу пропаганди та інші, не кажучи вже про суд і поліцію, належали німцям. Третьорядні пости займали фольксдойчі та деякі українці як спеціалісти.

Площа дистрикту Галичина змінювалася й становила 46–64 тис. км². Це був п'ятий дистрикт у складі Генеральної Губернії. Німці Галичину розділили на округи (крайси), а ті, у свою чергу, поділялися на повіти – звичайні або розширені. Кожну округу очолював крайсгауптман (Kreishauptmannschaft), а у міста були призначені штадтгауптмани (Stadthauptmann). Усе адміністративне управління на рівні округ і міст перебувало виключно в руках німців. Українці мали право на посаду війта й голови міської управи міста – бургомістра.

До складу дистрикту «Галичина» належало 16 округ, із яких на території Станіславської області було створено чотири: Городенківську округу (Городенківський і Тлумацький повіти), Калуську (Войнилівський і Калуський повіти), Коломийську (Коломийський, Косівський, Снятинський повіти) та Станіславську (Делятинський, Надвірнянський, Рогатинський і Станіславський повіти).

14 серпня 1941 р. угорці передали владу на Станіславщині німцям. Участь у цьому дійстві брав губернатор дистрикту «Галичина» Карл фон Ляш. Відбувається урочиста хода німецької та української поліції. Після звірств більшовиків, нову, ще невідому владу вітають місцеві чиновники, духовенство й жителі краю.

На захоплених землях Галичини загарбники створили міські управи. В усіх містах і центрах комунікацій діяли військово-польові суди, комендатури, гестапо. Апарат окупаційної адміністрації складався з військових чиновників, гестапо, каральних підрозділів СД (Sicherheitsdienst – нацистська таємна служба безпеки), кримінальної поліції (Kriminalpolizei) з польських, українських добровольців із місцевого населення.

Участь місцевих мешканців у німецькій окупаційній адміністрації в Галичині й райхскомісаріаті «Україна» була зручним приводом для радянської влади знову продовжити «чистки» в Україні, і як наслідок – представити охоронні відділи та кримінальну поліцію, а разом із ними й українських повстанців, як колаборантів. 19 квітня 1943 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила указ, в якому мовилось, що «німецько-фашистські злочинці, які винуваті у скоєнні тяжких злочинів проти радянських громадян, повинні бути страчені через повішення, а їхні посібники – засуджені до каторжних робіт». Одразу після вигнання нацистів та їхніх союзників із території районів і областей України органи НКВС УРСР розпочали арешти «зрадників Батьківщини» та «посібників окупантів», а також – антирадянських елементів.

Характерно, що упродовж 1941–1944 рр. на Станіславщині не виникло жодного радянського партизанського загону, що свідчить про несприйняття українцями комуністичної ідеології, адже місцеві жителі ототожнювали прихід радянських партизанів із попередньою репресивно-каральною і терористичною політикою більшовиків. До того ж диверсійна діяльність ковпаківців і кулагінців, націлених на боротьбу з УПА, провокувала збройні сутички з повстанцями і каральні акції супроти мирних жителів з боку німців.

Поразки німецької армії у 1942–1943 рр. на фронтах призвели до погіршення окупаційного режиму в Галичині. Було збільшено розміри повинностей і обов'язкових платежів, розпочалося вивезення української молоді на примусові роботи до Німеччини, арешти. У відповідь на посилення німецького терору українці розгорнули рух спротиву окупантам. На що гітлерів-

ці відповідали запровадженню воєнного стану 10 жовтня 1943 р. та публічними стратами людей.

Повернення наприкінці липня 1944 р. Червоної армії на Калушину сприяло відновленню більшовицького репресивного тоталітарного режиму з його намаганням взяти реванш за власні злочини і прорахунки.

Період німецької окупації Калушини 1941–1944 рр. дослідниками спеціально ще не вивчався. Загалом, праці з цієї проблематики на локальному рівні зустрічаються доволі рідко. Здебільшого вони фрагментарні й подаються в контексті регіональних досліджень.

Автори-упорядники збірника **«Калушина в період німецької окупації 1941–1944 рр.»** поставили собі завдання зібрати, систематизувати та впорядкувати документи періоду німецької окупації Калушини 1941–1944 рр.; розкрити форми й методи, з допомогою яких окупаційний режим втілював свою політику на Калушині.

Дослідники намагалися неупереджено підійти до підбору документів, виокремити для публікації документи, які донедавна були в обмеженому доступі, маловідомі й здебільшого не опубліковані джерела, а також офіційні документи керівництва ОУН і УПА, протоколи Служби безпеки ОУН. За характером у збірнику переважають різного роду звіти, аналітичні огляди, донесення, свідчення очевидців подій, спогади, листування, документи німецької окупаційної адміністрації (звернення, розпорядження, урядові повідомлення), публікації тодішньої періодики. Загалом у книзі поміщено 60 джерел, які об'єднані у п'ять тематичних розділів.

Документи збірника мають різну структуру, обсяг, походження і призначення. Вони відтворюють головним чином соціально-економічні та культурні процеси, події з повсякденного життя Калушини, суспільно-політичні настрої серед населення і т. ін.

Суперечливими є документи, що описують реакцію населення краю на бойові дії та на встановлення в регіоні німецької окупаційної влади. З одного боку, на початку німецько-радянської війни населення регіону прихильно ставилася до

Вермахту, вважаючи німців якщо не союзниками то, принаймні, меншим злом, ніж більшовики. З іншого боку, вже у перших звітах ОУН наголошувалося, що німецька влада лише заграє з несвідомим українським населенням. Доказом цього стала передача частини Станіславщини під контроль угорських військ і адміністрації, котрі одразу розпочали гоніння за все українське і репресії проти членів ОУН (б).

Збірник відкриває передмова історикині Галини Стефанюк. Документам книги передують статті «Від упорядників» та оглядова «Джерела та історіографія з історії Калушини періоду німецької окупації 1941–1944 рр.». У ній проаналізовано неопубліковані документи українського й німецького походження, матеріали ОУН і УПА часів окупації, археографічні здобутки науковців, історіографічні джерела та красензавчі видання і публікації, що висвітлюють минуле краю во роки війни.

У першому розділі книги «Документи про відновлення української державності 30 червня 1941 р.» підібрано документи й матеріали, дотичні до відновлення української державності 30 червня 1941 р. (акт, постанови, відгуки, відозви), у яких висвітлено перебіг встановлення української влади в тогочасному Калуському повіті.

У другому розділі «Більшовицькі злочини на Калушині» подано свідчення очевидців про непокарані більшовицькі злочини на теренах Калушини улітку 1941 р., кількість жертв і матеріальні збитки, спричинені радянськими окупантами.

Третій розділ «Джерела з історії громадського життя Калушини в умовах німецької займанщини (2 липня 1941 р. – 30 липня 1944 р.)» – це документи з історії громадського життя в умовах німецької окупації. До нього увійшли цікаві матеріали з історії розвитку шкільництва на Калушині.

Четвертий розділ книги «Німецький окупаційний режим на Калушині» складається з матеріалів німецької окружної та повітової окупаційних адміністрацій. Німецькі документи подано мовою оригіналу з перекладом на українську мову.

П'ятий розділ «Боротьба підпілля ОУН і відділів УПА на Калушині проти німецьких, польських і радянських військових формувань (червень 1943 р. – липень 1944 р.)» – це матеріали

підпілля ОУН, що висвітлюють перебіг боротьби українських повстанців проти німецьких, угорських і російських загарбників у 1941–1944 рр.

Основу книги складають документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), електронного архіву Центру досліджень визвольного руху (ЦДВР), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) та інших архівних установ. Окремим видом документів у збірнику є газетні публікації, віднайдені авторами в архівах і бібліотеках Львова та Івано-Франківська. До них належать такі видання, як «Золотий Тризуб», «Українське слово», «Краківські вісті», «Калуський голос» та ін. Матеріали часописів засвідчують неоднозначне ставлення калушан і мешканців краю до окупаційної влади.

У збірнику вперше опубліковані також деякі матеріали з фонду Краєзнавчого музею Калушини комунального закладу «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради».

Текстову частину книги доповнюють фотододатки, перелік джерел і літератури за темою видання, географічний показник, анотації українською, німецькою та англійською мовами.

На початку кожного документа подано його номер і редакційний заголовок упорядників, вазано дату його складання. Інколи датування вимагало окремих пошуків і було здійснене опосередковано – за змістом, іншими суміжними документами або часом публікації. У межах тематичних груп усі документи розміщено і пронумеровано за хронологією, включно з тими, датування яких було здійснене упорядниками, виходячи зі змісту джерел. Археографічне опрацювання документів збірника і складання довідкового апарата здійснено відповідно до сучасних вимог видання документальних пам'яток.

Документи публікуються за сучасною орфографією, але зі збереженням особливостей оригіналу (норм тогочасної української мови, русизмів, полонізмів, українізмів, застарілих слів і виразів). До застарілих і незрозумілих слів подано пояснення одразу в тексті документа в круглих дужках.

Уніфікація правопису в документах упорядниками не проводилась. Помилки в тексті, які не несуть смислового значення і мають технічний характер, усунуто без застереження.

Виправлено також одруки й неточності в географічних назвах, прізвищах, пунктуаційні хиби. Назви населених пунктів і районів подано за тогочасним адміністративно-територіальним поділом.

Збережено специфіку публікації машинописного та рукописного варіанта текстів документів із урахуванням їхніх особливостей. Частина документів і матеріалів публікується повністю, окремі – у витягах. У таких документах вилучено нетематичну частку. Низка документів оприлюднюється вперше.

З метою підсилення візуального сприйняття тексту упорядники застосували різні технічні можливості: курсив, жирний шрифт, підкреслення, великі літери, відповідно до стилю оформлення самих документів.

У фотододатку вміщено світлини, на яких зафіксовано відзначення проголошення Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р., тогочасних провідників Калуського повіту Омеляна Сливки і Тараса Банаха, військовиків Олександра Луцького й Василя Купчака, учнів сільськогосподарської, торгівельної та ремісничої шкіл м. Калуша, учасників курсів юнацтва ОУН Войнилівщини, особисті документи і т. ін.

Коментарі, що покликані доповнити факти, події та біографічні відомості, не розбірливі слова, які трапляються в документах збірника, позначені зірочками і подані у підсторінкових виносках. Пояснення й уточнення застарілих і рідковживаних слів, географічних назв, абревіатур і скорочень подані безпосередньо у тексті документа – курсивом. Опущені частини тексту, що не прочитуються, а також втрачені внаслідок механічних ушкоджень чи інших погрішностей позначено трьома крапками у квадратних дужках [...].

Джерела, що були опубліковані, подані лише як окремі фрагменти, з допомогою яких автори намагалися мовою документів детальніше висвітлити досліджуваний період з історії Калушини.

Видання доповнюють список джерел та літератури за темою збірки. Додатковим елементом опрацювання поданих у збірнику матеріалів є анотації українською, німецькою й англій-

ською мовами. Книга містить географічний покажчик (для документів), а також перелік джерел та літератури.

Отож, полегшити користуватися збірником читачеві допоможуть такі складові наукового апарата: підтекстові примітки, географічний покажчик, анотації, перелік документів і матеріалів.

Під текстом кожного документа і матеріалу вміщено легенду з назвою архіву, номером фонду, опису, справи, зазначенням кількості аркушів. Вказано також оригінал це, копія чи завірена копія, спосіб виконання – рукопис, машинопис, друк тощо.

Готуючи це видання, упорядники зіткнулися з такими труднощами, як: недостатня інформативність документів німецького походження, що висвітлюють події на Калушині, їхня другорядна значимість. До прикладу, у німецькомовних фондах немає жодного документа, у якому були б згадки про військові дії супроти УНС (Української народної самооборони) чи радянських партизанських диверсійних акцій проти німецької влади, каральні експедиції тощо. Також тут потрібно додати і проблемність перевірки фактів, бо не завжди під рукою були джерела, за допомогою яких можна здійснити порівняння, перевірку, уточнення історичних відомостей, певну складність становило й відчитування німецькомовних текстів, незрозумілих місць, скорочень і розшифрування деяких абревіатур.

Упорядники вдячні всім, хто сприяв створенню цього видання, особливо авторці передмови Галині Стефанюк, кандидатці історичних наук, доцентці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Олегові Малярчуку, доктору історичних наук, професору Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу; Анжелі Горошко, фахівчині з архівної справи Державного архіву Івано-Франківської області – за фахові поради щодо систематизації документів збірника; Олегові Відливаному, в. о. директора КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради» – за підтримку ідеї видання і створення сприятливих умов праці під час приготування збірника до друку.

Окремої подяки за допомогу в опрацюванні іноземних текстів заслуговують Любов Головач, філологиня, викладачка іноземної мови Калуського фахового коледжу культури і мистецтв; Мар'яна Думенко, філологиня, виконавча асистентка Благодійної організації «Благодійний Фонд Move Ukraine». За допомогу у підготовці книги до друку упорядники щиро вдячні літературній редакторці збірника Дарії Ониськів, науковій співробітниці Музею-оселі родини Івана Франка у Підгірках (м. Калуш) та коректорці видання Ользі Кецмур, філологині, заслуженій вчительці України. Богданові Яневичу, головному зберігачеві фондів КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», за слушні поради й правки.

Особлива подяка рідним і близьким за розуміння, терпіння й підтримку під час підготовки видання до друку.

Упорядники

,

Джерела та історіографія з історії Калушини періоду німецької окупації 1941–1944 рр.

Інформаційний потенціал архівних документів

У сучасних умовах російсько-української війни важливо мати чіткі орієнтири стосовно понять «окупація», «окупаційний режим». У недавньому минулому українцям і представникам інших народів Галичини довелося пережити жахіття радянського (1939–1941; 1944 рр.) та німецького окупаційних режимів (1941–1944 рр.), котрі спричинилися до масових людських і матеріальних втрат, відзначалися нещадністю й жорстокістю у ставленні до жителів окупованих територій. Цей досвід страхітливого терору окупантів неодмінно має бути врахований в умовах нинішньої дійсності.

Єдиною силою, яка у ті часи рятувала населення краю від терору окупантів, була Українська повстанська армія. На жаль, сьогодні немає цілковитої єдності у сприйнятті самої історії національно-визвольної боротьби ОУН і УПА періоду німецької окупації. Тому вироблення державницького погляду на вітчизняну історію повинно базуватися на якомого повнішому вивченні наявних історичних джерел, публікації раніше невідомих документів, свідчень очевидців. Це дасть змогу розкрити всю повноту і складність історичного процесу тієї доби.

Із початком Другої світової війни у 1939 р., що стала серйозним випробуванням для українців, більшість населення краю мала великі сподівання на відновлення української державності. Водночас будь-яка нова окупація сприймалася як іноземна агресія, а місцеве населення виявляло готовність до збройної боротьби задля захисту своїх національних інтересів. З огляду на це німецьке, а згодом й радянське командування зосереджувало на території області значні каральні й штурмові підрозділи, призначені для ведення боїв навіть у гірських умовах¹.

¹Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. / Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. – Т. 2. – Кн. 1: 1939–1945. – Івано-Франківськ: КІФ «ЛІК», 2009. – С. 4.

Калущина (*Калуський район (1940–1941 і 1944), Калуське повітове, а згодом – окружене староство (1941–1944) – адміністративно-територіальна одиниця.* – І. Т., Л. А), була малою Батьківщиною для лідерів українського національно-визвольного руху Степана Бандери (с. Старий Угринів), Олекси Луцького (с. Боднарів), Ярослава Мельника (с. Бережниця), Миколи Климишина (с. Верхня), Степана Стебельського (с. Голинь), Олеся Бабія (с. Середнє) та ін.

Актуальність дослідження періоду німецької окупації Калущини 1941–1944 рр. зумовлена недостатньою вивченістю цієї проблеми у вітчизняній історичній науці. Адже й досі немає навіть брошури, присвяченої цій темі, а в статтях і монографіях з історії українського національно-визвольного руху на Станіславщині наявні лише поодинокі епізоди, пов'язані з боротьбою УПА проти німецьких окупантів. Тому дослідження зазначеної проблеми автори-упорядники розпочали з підготовки археографічного видання, яке б відтворювало всю складність історичного процесу, пов'язаного з передумовами й причинами німецької окупації, внутрішньою політикою завойовників, розгортанням національно-визвольної боротьби на Калущині.

В основі збірника – документи Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, німецької окружної адміністрації. Повноцінної колекції джерел того періоду немає. Окремі архівні фонди та справи з історії німецької окупації Калущини виявлені в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Галузевому державному архіві Служби безпеки України, Центрі досліджень визвольного руху (Львів), Державному архіві Івано-Франківської області, Краєзнавчому музеї Калущини.

Джерела з вивчення історії Калущини часів німецької займанщини на Калущині й розгортання боротьби проти агресора з боку ОУН і УПА складать документи ОУН періоду проголошення відновлення Української держави 30 червня 1941 р., розпорядчі документи німецької адміністрації (накази, розпорядження, рішення) (*док. № 1, № 2, № 26, № 32*), особисті документи мешканців міста Калуша і повіту (*фото 17, 18, 33 а-в*).

Із повстанських джерел важливими є хроніки відділів УПА, спогади учасників подій. Найважливішу групу джерел становлять документи із середовища підпілля ОУН.

Ці документи зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України (ЦДАВО). Джерела ОУН та УПА тут зосереджені у фонді 3833 (Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях (*див. Джерела та література*)).

Важливим є й такий сегмент документації УПА та запілля, як огляди бойових дій і суспільно-політичних подій. У них поєднано поточні відомості з аналітичними матеріалами, оглядами подій. Тут містяться спостереження за суспільними і воєнними подіями впродовж певного періоду. Інформативними є також щомісячні звіти кушових провідників¹.

Серед матеріалів фонду 3833 є документи осередків ОУН різних рівнів – від крайового до районного, з'єднань і підрозділів УПА, інформаційно-розвідувальні звіти та протоколи допитів підозрілих осіб, затриманих референтурою СБ. Хронологічно вони дотичні й до періоду німецької окупації². Таким, до прикладу, є документ «Історія УНС в Галичині, її цілі і завдання» (без року видання)³, відомості про учнів Калуської торгівельної школи⁴.

У фонді під назвою «Генерал-губернатор округу Галичини» (19 спр.) зберігаються матеріали про фахові школи у Станіславській окрузі, датовані 21 жовтня 1941 р.⁵. Повідомлення про нові фахові школи в Галичині наявні серед документів фонду «Український центральний комітет у Кракові»⁶. Інформаційно цікавою є також колекція трофейних документів (ф. 4628).

¹Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження. – С. 169, 170–171.

²Тимів І. М. Джерела з історії національно-визвольного руху на Станіславщині 40-х рр. XX ст. у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України / Іван Тимів // Регіон бандерівський. – 2012. – № 1. – С. 30–32.

³ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 40.

⁴ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк 1–2.

⁵ЦДАВО. – Ф. 4329. – Оп. 1: (1940–1944). – Спр. 5. – Арк. 33.

⁶ЦДАВО. – Ф. 3959. – Оп. 2. – Спр. 59-а. – Арк. 3–4.

Серед матеріалів цього архіву важливими є повідомлення повстанських джерел про збройні зіткнення відділів УПА з польськими військовиками на Калушині навесні 1944 р. Там, між іншим, знаходимо звістки про те, що «11–15 квітня 1944 р. польські банди атакували село Кропивник, спалили 30 хат, вимурдували 15 осіб і пограбували селян». У боях із відділами УНС загинуло 80 поляків¹. Підтвердженням цього збройного протистояння є таке повідомлення в джерелах: «29 квітня 1944 року німецько-польські банди грабували і палили села Боднарів і Кропивник. Повстанська група знищила у бою 43 бандити»².

У нашому збірнику опубліковані окремі звітно-аналітичні матеріали ОУН та витяги із суспільно-політичних оглядів та звітів за 1943–квітень-липень 1944 р. (*док. № 45, № 46, № 47, № 51, № 52*). Ці документи складалися провідниками за географічною та хронологічною ознаками приблизно раз на місяць, окрему групу становлять військово-політичні звіти з теренів. Їм притаманний високий рівень аналітики, узагальнення зібраної інформації та висновків³. Інформативними є також надзвичайні звіти за 15–25 жовтня 1943 р. з теренів Станіславщини⁴.

Значна частина документів з історії самостійницького руху на Калушині зберігається в Галузовому архіві Служби безпеки України в Києві. Тут розміщена найбільша колекція документів ОУН і УПА. Фонди цього архіву дають значні дослідницькі можливості для вивчення історії боротьби збройного підпілля ОУН та відділів УПА й на Калушині (*див. список джерел*). Документи у цьому зібранні згруповано у 85 фондах за тематичною ознакою, а також – за територіальним принципом⁵.

¹ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 89. – Арк. 215, 215 зв.

²Там само. – Арк. 215.

³Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 162.

⁴ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 35. – Арк. 133–135.

⁵Тимів І. М., Андрійчук Л. І., Малярчук О. М. Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калушині в 1944–1946 рр. Збірник документів і матеріалів / за заг. ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 44–45.

Із архівно-кримінальних справ ГДА СБУ інформаційно насиченими є протоколи допиту Олександра Луцького¹. Серед відомих провідників ОУН тут згадується й Микола Климишин, 1909 р. н., уродженець села Верхня (Калушина). Закінчив юридичний відділ Ягеллонського університету, був учасником замаху на Броніслава Перацького 15 червня 1934 р. У 1939 р. увійшов до проводу ОУН(Б), працював у господарській референтурі. У червні 1941 р. у складі похідних груп вирушив на Східну Україну. Перебував у німецькому концтаборі Заксенгаузен, звідки згодом звільнений разом із Степаном Бандерою². Інформаційно вартісними є також суспільно-політичні огляди подій у Станіславській області ОУН (25 серпня–25 вересня та 26 вересня–25 жовтня 1943 р.)³.

Значний масив документів, пов'язаних із боротьбою каральних органів радянської влади проти самостійницького руху в 40-х рр. ХХ ст. на Станіславщині, зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО). Це колишній Партархів ЦК КПУ. Тут зосереджені документи директивного характеру (постанови, рішення, інформації, доповідні записки, щоденні донесення, спецповідомлення, довідки, звіти міськкомів, райкомів, обкомів КП(б)У про боротьбу з ОУН і УПА). До прикладу, в архівному фонді 166: Комісія з історії Великої Вітчизняної війни, зберігаються документи Українського штабу партизанського руху, повідомлення про діяльність підпілля ОУН, СБ та відділів УПА³.

¹Літопис УПА. Нова серія. Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля 1944–1945 / упор. Олександр Ішук, Сергій Кокін. – Київ-Торонто, 2007. – С. 268–428.

²Кокін С. А. Анотований показчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ / уклад. Сергій Кокін. – Київ, 2000. – Вип. 1: Анотований показчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953). – С. 74, 91–92.

³ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 60, 96.

⁴Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Дослідження історії національно-визвольної боротьби в умовах незалежності України: історіографічний та джерелознавчий аспекти // Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калушині в 1944–1946 рр. / За заг. ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 38, 39.

Деякі документи періоду німецької окупації зберігаються у фондах Державного архіву Івано-Франківської області. Під час німецької окупації Калущина належала до Калуського окружного староства (*фото 15*) Станиславівської округи, що входила до дистрикту «Галичина»¹, який був складовою частиною Генеральної губернії з центром у Кракові.

Матеріали з історії Калущини цієї доби збереглися далеко не в повному обсязі. Відсутність документів деяких управлінських структур, установ, підприємств чи організацій пояснюється тим, що до архіву потрапило лише те, що вдалося зібрати. Адже німці перед відступом чимало документів відправили до Німеччини й знищили. Ті джерела, які уціліли, збереглися у фондах органів управління, організацій, установ, підприємств, що здійснювали режим окупації або були підпорядковані німецькій владі².

Діяльність Калуського окружного комісаріату частково відображена в документах Долинського повітового комісаріату 1941–1944 рр. (ф. Р. 42, 17 справ), що належав до Калуської

¹Дистрикт Галичина – адміністративно-територіальний округ, створений 1 серпня 1941 р., займав площу 48 тис. км², поділявся на менші округи (Kreise/ Kreishauptmannschaften), які, у свою чергу, ділилися на повіти (Bezirke), волості й сільські громади. 1 липня 1943 р. замість повітів було введено назву «повітові комісаріати». Названі адміністративні одиниці очолювали відповідно: окружний староста (Kreisgaupmann), повітовий комісар (Landkommissar), волосний старшина і громадський голова. Перші два верхні шаблї адміністративного поділу посідали німці [Себта Т. М. Документальні фонди німецької окупаційної влади 1941–1944 рр. у державних архівах України: аналіз інформаційного потенціалу // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 27]. На початку термін «Kreis» (округа) перекладався як повіт, після зміни 26 березня 1942 р. його на «Kreishauptmannschaft» став перекладатися як окружне староство, а вже на серпень 1942 р. – як округа [Львівські вісті. 11 лист. 1941. – Ч. 88. – С. 3; Львівські вісті. 1 серп. 1942 – Ч. 171. – С. 3]. Повіт (Bezirk) перекладався спочатку як округа, однак уже в квітні 1942 р. – як повіт [Львівські вісті. 11 лист. 1941. – Ч. 88. – С. 3; Львівські вісті. 15 квіт., 1942. – Ч. 80. – С. 3].

²Архіви окупації 1941–1944 рр. / упор. Н. Маковська. – Т. 1: Більше не таємно. Державний комітет архівів України / упор. Н. Маковська. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 253–254.

округи. Тут збереглося листування з Калуським окружним старостом із питань створення сільських збірних громад, підбору поліціантів із місцевого населення, розміщення військових частин і шпиталів, заготівлі продуктів харчування для вермахту. У фонді Станіславського окружного староства 1941–1944 рр. (ф. Р. 36, 48 справ), містяться розпорядження і накази генерального губернатора, відомості про збитки, відомості про впровадження української мови в школах, організацію виставок пропагандивних матеріалів німецького «нового порядку», особові справи пенсіонерів¹ і таке інше. Із неопублікованих документів фонду Р. 36 привертають увагу матеріали справи № 14. Тут є цікавий документ, виданий від імені Станіславівського окружного старости (1942–1944) д-ра Гайнца Альбрехта у формі привітання українцям (*мабуть, з Великодніми святами, бо датований 16 травня 1942 р. – І. Т.*). У ньому, окрім вітання, є важлива аналітика про реальне становище у краї й звинувачення на адресу українців. «Мораль праці серед числених українців, – пише Г. Альбрехт, – за останні роки дуже підупала. Причиною в цьому в головній мірі є спекуляція, що виходить із міст. Ця спекуляція набрала нової сили після рабунків магазинів (*складів. – І. Т.*), крамниць, фабрик, у червневих і липневих днях минулого року. Усі робочі сили повинні бути скеровані на поборення недостач у прохарчуванні і в промисловій продукції [...]. Збереження і зміцнення німецької оборонної сили – головна передумова, щоб здобути щасливе життя [для] місцевого населення»².

Отож, сумлінна праця на благо Райху й байдужість до умов життя краян – такі соціальні орієнтири окупаційної влади.

Станіславське відділення поліції безпеки 1943 р. представляє фонд Р. 432 (2 спр.), у якому наявні протоколи допитів громадян села Зелена (Надвірнянщина), розстріляних гестапівцями³. Наявність таких документів засвідчує той факт, що відповідні протоколи велися й під час допиту учнів Калуської торгівельної школи, які не уціліли, або були вивезені.

¹Архіви окупації 1941–1944 рр. – С. 254.

²ДАІФО. – Ф. Р. 36. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 2.

³Архіви окупації 1941–1944 рр. – С. 255.

Значно краще збереглися документи Калуського окружного суду (ф. Р. 49, 54 спр.). Серед матеріалів цього фонду директиви й розпорядження головного відділу юстиції генерал-губернаторства, списки особового складу міського суду, документи Станіславського окружного суду, місячні звіти про кількість арештованих калуської в'язниці при міському суді, документи про використання приміщень суду за призначенням (док. № 27).

Певне значення для ідентифікації особи мають згадувані у ф. Р. 49 журнали реєстрації обліку харчування арештованих калуської в'язниці¹, що велися при Калуському городському, а згодом окружному суді. Ці документи охоплюють період із липня 1942 р. до жовтня 1943 р. Відомості цих журналів не систематичні, тобто не за кожний місяць. Загалом, це рукописні німецькомовні джерела. Вони дають уявлення про щомісячну кількість в'язнів, їхні імена та прізвища, вартість щоденного раціону харчування. Це своєрідні звіти про грошові витрати на утримання в'язнів.

В архіві наявні також відомості про людські та матеріальні втрати Калуша й Калущини під час німецької окупації, інформація про вивезених до Німеччини молодих людей.

Згідно з архівними документами, у Калуші знищено 7 тис. 431 особу, відправлено до Німеччини 4 тис. 756 осіб². Спалено будинків 518. Збитків завдано на суму 7 млн. 45 тис. крб.³ Наявні персональні відомості про вивезену до Німеччини калушанку Адель Калоч (10.10.1929 р. н.). Цікавим є звіт сільського голови с. Довбрівляни від 26 серпня 1941 р.⁴

У Калуському районі знищено 5180 осіб, вивезено до Німеччини 5073 особи, у Войнилівському вбито 147 осіб, відправлено на працю до Райху 2582 особи⁵.

¹ДАІФО. – Ф. Р.49. – Оп. 1. – Спр. 8. – 6 арк; Спр. 9. – 9 арк.; Спр. 11. – 11 арк.; Спр. 12. – 22 арк.; Спр. 10. – 10 арк.; Спр. 42. – 12 арк.; Спр. 43. – 14 арк.; Спр. 44. – 7 арк.; Спр. 45. – 3 арк.; Спр. 46. – 6 арк.

²ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 64-а. – Арк. 82.

³ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 2.

⁴ДАІФО. – Ф. 36. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 9; Спр. 3. – Арк. 1.

⁵ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16; Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 5.

Відомості про знищення гітлерівцями українського населення стосуються і сусіднього Перегінського району, де навесні 1944 р. розстріляно 10 осіб, у селі Дуба 7 осіб, у с. Цінева (*тоді Рожнятівщина. – І. Т.*) 3 особи, нібито за допомогу радянським партизанам. До Німеччини із Перегінського району вивезено 4380 осіб¹.

У селах Долинського району, до якого належали деякі поселення Калущини, втрати були такі: Болохів – загиблих під час бомбардувань 29 осіб, Кадобна – 15 осіб².

За нашими спостереженнями, сумарні людські втрати Калуша і Калущини за роки німецької окупації становлять близько 12 тис. 657 осіб, а вивезених до Німеччини – 12 тис. 411 осіб. Разом ці втрати становлять 25 тис. 98 осіб.

Інформативними стосовно особових відомостей є протоколи допитів станіславським гестапо Еміля Вольфа, який приїжджав у Калуш, і калушанина Ковальчука³.

Загалом відомості про людські й матеріальні втрати, зібрані Станіславською обласною та Калуською, Войнилівською і Долинською районними комісіями з розслідування наслідків гітлерівського окупаційного режиму з політичних міркувань, очевидно, завищені. Адже радянській владі важливо було показати масовість жертв. До того ж, не зовсім зрозумілі самі методики підрахунку втрат, а матеріали німецького походження такого змісту невідомі. Тому радянська статистика втрат і збитків вочевидь хибує суб'єктивністю й упередженістю. На це вказує невідповідність числових показників: якщо на Станіслащині, за підрахунками Степана Каспрука, нацистами знищено 18 тис. осіб⁴, то загальний показник людських втрат лише на Калущині, згідно з радянськими документами, становить більше 12 тис. осіб, що виглядає вельми сумнівно. Близькою до реальності могла б

¹ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1.

²ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 8.

³ДАІФО. – Ф. Р. 2179. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16–19.

⁴Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944). – Івано-Франківськ: Місто МВ, 2012. – С. 8.

бути третина від вказаної кількості, але це припущення потребує підтвердження.

Документи, які висвітлюють розправи гітлерівців над жидами, небагаточисельні й здебільшого однотипні. Це, зазвичай, статистика людських втрат і матеріальних збитків, спричинених під час німецької окупації, підготовлена Станіславською обласною та районними комісіями з розслідування німецьких злочинів. Ці підрахунки містяться у документах фонду Станіславської надзвичайної державної комісії із встановлення та розслідування німецьких злочинів 1944–1945 рр. (ф. Р. 98, 58 справ). Серед іншого тут зберігаються протоколи допитів свідків німецьких злодіянь, доповідні записки начальників РВ НКВС, відомості про кількість загинлих, розстріляних, матеріальні збитки¹ тощо. Окремі документи стосуються й Калушини.

Телефонограма, надіслана до УНКДБ Станіславської області 19 лютого 1944 р., фіксує загальну кількість розстріляних у лісі поблизу вишки на схід від Войнилова 147 осіб². Потрібно зауважити: у документі не вказано, що то були виключно євреї. Отож, серед загинлих могли бути українці й поляки.

Інформація Калуського РВ НКДБ, надіслана до обласного Управління НКДБ 18 листопада 1944 р., фіксує розстріл гітлерівцями у м. Калуші на жидівському кладовищі 9 тис. жидів³. Кількість знищених не відповідає дійсності, бо жидів возили на ростріл й до Станіслава, а більшість відправили до концтабору у польський Белжець, тому усі 9 тис. не могли бути страчені в одному місці.

Із доповідної записки Перегінського РВ НКДБ від 19 листопада 1944 р. відомо про розстріл гітлерівцями у 1942 р. в Калуші 674 євреїв із Перегінського району. Окрім того, шість осіб, які намагалися утекти, застрелено у Перегінську⁴.

Із протоколів допиту свідків злодіянь нацистів відомо, що восени 1941 р. до с. Сівка-Войнилівська було зігнано кілька жи-

¹Архіви окупації 1941–1944 рр. – С. 257.

²ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.

³ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 2.

⁴ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 1.

дівських родин, яких розстріляли німецькі солдати. У жовтні 1941 р. заарештовано й відправлено до Станіслава родину Танкас із 5-ти осіб. У 1943 р. розстріли євреїв відбувалися у с. Павликівка, де було знищено три сестри-єврейки. Учасниками розстрільних акцій були члени войнилівської кримінальної поліції¹.

Про діяльність органів економічного освоєння окупованих територій збереглися лише документи Калуського калійного комбінату за 1941–1944 рр. (ф. Р. 289, 99 справ).

Сфера освіти на Калушині представлена матеріалами про діяльність початкової школи в Калуші у 1942–1943 рр., списки, звіти, листування дирекції початкових і промислових шкіл із керівництвом Калуського шкільного округу. Листування 7-класної української школи у с. Підмихайля за 1941–1944 рр. (ф. Р. 149, 11 справ) та 7-класної української школи у с. Мостище за 1941–1944 рр. (ф. Р. 344, 17 справ)².

Матеріали Мостищинської школи – це журнали успішності. Збереглися такі шкільні документи: Журнал успішності учнів 1-го класу за 1941–1942 навчальний рік³. Документ заповнювали на радянському україномовному бланку. Зліва записано прізвище, ім'я та рік народження учня, а справа, в заголовку, назви предметів, нижче у вільних клітинах – оцінки.

Дещо по-іншому виглядали німецькі окупаційні бланки шкільних документів. У згаданому фонді зберігається Журнал учнів 5-го класу с. Мостище за 1943–1944 навчальний рік⁴. Назви предметів у цьому журналі були розміщені зліва українською і німецькою мовами. У верхній частині аркуша, зліва, окрім власне прізвища, року і місця народження учня, фіксувалися відомості про батьків (прізвище, ім'я, рік народження, конфесійність). Нижче подано оцінки за три навчальні чверті й річна. Внизу – кількість спізнень і пропусків, рішення про переведення до наступного класу, зауваження, дата видання свідоцтва. Фактично це був журнал підсумкових, а не поточних успіхів, на

¹ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 2–3.

²Архіви окупації 1941–1944 рр. – С. 256, 259, 260; ДАІФО. – Ф. Р. 104. – Оп. 1. – Спр. 2. – 30 арк.; Спр. 3. – 4 арк.; Спр. 4. – 11 арк.

³ДАІФО. – Ф. Р. 344. – Оп. 1. – Спр. 1. – 20 арк.

⁴ДАІФО. – Ф. Р. 344. – Оп. 1. – Спр. 17. – 6 арк.

кшталт нинішнього табеля. Серед предметів, що вивчалися: українська та німецька мови, історія, географія, природа, наука про рідний край, рахунки і геометрія, рисунки, практичні заняття, спів, руханка, жіночі роботи. В окремій графі фіксували поведінку учня¹.

Загалом окупаційна влада робила акцент на професійній освіті, маючи на меті підготувати українське населення до роботи в Райху².

Окремі відомості можна почерпнути у матеріалах фонду Р. 2179 (12 справ). Це – Колекція документів періоду Другої світової війни 1941–1945 рр. У цьому фонді зберігаються протоколи допитів свідків розстрілів громадян, радіограми органів поліції, світлини³ і т. ін.

Пошук нових невідомих архівних матеріалів періоду німецької окупації можна продовжувати, опрацьовуючи фонди Центрального державного історичного архіву (ЦДІА) України у Львові, де зберігаються матеріали лише одного фонду німецької окупаційної влади, що має назву «Архівне відомство дистрикту Галичина 1941–1944 рр.» (Ф. 755. – Оп. 1. – 461 spr.). Однак найбільшим за кількістю документів є фонд «Губернатор дистрикту Галичина 1941–1944 рр.», що зберігається у Державному обласному архіві Львівської області (154 фонди, 10 тис. справ). Найбільш цікавими тут могли б бути матеріали Управління поліції безпеки та СД дистрикту Галичина у Львові 1941–1944 рр. (Ф. Р. 36, 94 spr.); матеріали Дирекції поліції у Львові дистрикту Галичина 1941–1944 рр. (Ф. Р. 58, 1927 spr.); Командири СС та поліції дистрикту Галичина 1943 р. (Ф. Р. 66, 2 spr.)⁴.

Документи написано в основному українською, німецькою, угорською, російською мовами. Фонди німецької окупацій-

¹ДАІФО. – Ф. Р. 344. – Оп. 1. – Спр 17. – Арк 1.

²Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – С. 200.

³Архіви окупації 1941–1944 рр. – С. 257.

⁴Себта Т. М. Документальні фонди німецької окупаційної влади 1941–1944 рр. у державних архівах України: аналіз інформаційного потенціалу // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 39.

ної влади представлені органами адміністративного, цивільного, військового, поліцейського, господарського управління, а також організаціями і установами, які або опосередковано презентували окупаційну владу, або безпосередньо підпорядковувалися органам окупаційної влади.

Археографічні видання

Окрім власне неопублікованих архівних документів важливими є джерелознавчі дослідження, що стосуються структури, інформаційного потенціалу та аналізу окремих фондів зазначеного періоду в українських архівах. На сторінках таких видань подано опис документів у фонді Оперативного штабу райхслайтера Розенберга. Йдеться про пофондовий довідник, присвячений збірці документів Оперативного штабу окупованих територій райхслайтера Розенберга, що зберігаються у ЦДАВО (ф. 3676 і ф. 3674). Довідник підготували Н. Кашеварова і Н. Малолетова. Книга є джерелом пошуку відповідних фондів і документів періоду Другої світової війни¹.

Однією із ключових тез радянської історіографії, що компрометує нацистський «новий порядок» на окупованих землях Галичини, є ідеї про «звірства фашистів». Сьогодні дослідники мають достатньо фактажу з цієї тематики, оскільки фіксація злочинів здійснювалася організовано. Ще під час війни було прийнято «Указ Президиума Совета СССР об образовании чрезвычайной государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба...» (від 2 листопада 1942 р.)². Відповідно до цього указу створювалися Надзвичайні державні комісії, які встановлювали розмір збитків, завданих окупаційною владою. Документи проведених досліджень були передані в державні архіви.

На сучасному етапі вивчення національно-визвольного руху періоду німецької окупації важливе значення має

¹Себта Т. М. Документальні фонди німецької окупаційної влади 1941–1944 рр. у державних архівах України. – С. 24.

²Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: документы и материалы в 3 т. Т. 1 / редкол. В. И. Юрчук и др. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 363–365.

комплексне вивчення й оприлюднення джерел у вигляді археографічних видань і документальних додатків до монографій чи окремих публікацій у науковій періодиці.

Вагоме значення для вивчення історії національно-визвольної боротьби на Калушині в період німецької окупації мають археографічні видання.

Археографічне опрацювання й публікацію повстанських документів про боротьбу УПА на Станіславщині активно здійснює історик Володимир Сергійчук. Уваги дослідників вартий його збірник «УПА в роки війни». У ньому упорядник подає списки учасників похідних груп ОУН на Східну Україну для пропаганди ідеї самостійної України і формування українських органів влади¹, публікує «Звіт про бойові дії УПА-«Захід» Ярослава Мельника, у якому висвітлено збройне протистояння відділу УПА Василя Анрусяка («Різуна») радянським партизанам-кулагінцям поблизу села Грабівка на Калушині у квітні 1944 р.² і т. ін.

У книзі історика «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.»³ опубліковане звернення ОУН до українського народу із закликом єднатися для боротьби проти більшовицьких окупантів. Звернення надруковане не раніше 30 червня 1944 р. Воно має мазву «Не дозволимо сплямувати наш самостійницький прапор»⁴. Торкаючись періоду німецької окупації, автори цього пропагандивного документа звертають увагу на діяльність УНС під час окупації: «УПА зродилася на українських землях під німецькою окупацією [...], здійснюючи свої самооборонні завдання, біля двох років вела і веде боротьбу з німецькими окупантами. Про це дуже добре знають більшовики. Але вони також добре знають, що УПА, здійснюючи самооборону українського народу, вела також боротьбу і з сталінськими висланцями – червоними партизанами і парашутистами,

¹Сергійчук В. І. УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1996. – С. 245–256.

²Там само. – С. 395–397.

³Сергійчук В. І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – Київ: Дніпро, 1998. – 944 с.

⁴Там само. – С. 80–84.

які насилалися на Україну не стільки для боротьби з німецьким заплілям, як з інструкціями: **своїми провокативними діями штучно викликати ще більший, німецький терор супроти українською народу, провокативно німецькими руками нищити визвольний український рух, провідний актив»**¹.

Окремий том документального видання вченого, «Український здвиг», присвячено визвольній боротьбі ОУН і УПА на Прикарпатті у 1939–1955 роках². Тут серед підпільних джерел – програмні документи, накази, інструкції, звіти про виконану роботу, звернення до населення тощо. Більшість із них опубліковано дослідником уперше. Археоргафічні видання Володимира Сергійчука – об’ємні та інформативно вартісні історичні джерела.

Важливим джерелом з історії Калушини періоду німецької окупації є документальне видання «Літопис нескореної України». Із п’яти томів цієї серії цікавим для нашої тематики є перший том, у якому опубліковано спогади очевидців більшовицького садизму в Калуші та інші злочиння каральних органів радянської влади в 1939–1941 рр. Привертає увагу рубрика «Подайте вістку» (9 липня–24 серпня 1941 р.). У ній вказані прізвища людей, мобілізованих до РСЧА та засуджених, відомості про яких віднайти не вдалося. Тут, зокрема, згадано Миколу Белея з Войнилова, взятого до війська 23 червня 1941 р., Михайла Сулиму (1919 р. н.) з Калуша, засудженого 12 жовтня 1940 р., якого після дворічного ув’язнення вивезено до Станіслава. Остання звістка від нього 17 листопада 1940 р.³.

Матеріали цього видання є важливим джерелом з історії Калушини початкового періоду німецько-радянської війни. Розглянуті документи містять відомості, що дають змогу відтворити цілісну картину спротиву окупантам у 1941–1944 рр.

¹Сергійчук В. І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. – С. 81.

²Сергійчук В. І. Український здвиг: Прикарпаття 1939–1955. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 118–121.

³Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / підгот. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С. 96, 148, 151.

Події періоду німецької окупації Калущини 1941–1944 рр. частково висвітлено у сьомому томі діаспорного видання «УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр.»¹. У книзі зафіксовано 7 епізодів збройних зіткнень на теренах Калущини з угорськими військами, польськими боївками та червоними партизанами в 1943–1944 рр. (док. № 55).

Деякі відомості про події на Калущині періоду німецької окупації опубліковані в 19-му томі «Літопису УПА». Тут, зокрема, є звістки про свавілля угорців на Калущині 11–15 квітня 1944 р. У відповідь на це повстанцями були розгромлені угорські війська, які спалили села Копанки і Томашівці, а рештки цього підрозділу упівці взяли у полон³ (док. № 58).

Важливі епізоди боротьби повстанців проти німецьких окупантів і радянських партизанів зауважено у 24-му томі «Літопису УПА», в якому видано передрук журналу «Ідея і чин» за 1942–1946 рр. У матеріалах цього часопису є звістки про розстріл німцями й поляками у 1943 р. в Боднарові групи з 10 осіб українців і чотириразовий напад польських боївок на Копанки 11–15 квітня 1944 р., унаслідок якого загинуло 15 осіб й спалено 30 українських осель³.

Отже, сьогодні найбільш об'ємним археографічним виданням з історії УПА залишається багатотомний «Літопис Української повстанської армії» основної серії, де зафіксовано чимало фактів, які не завжди знаходять відображення в інших джерелах.

¹УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). – [Б. м.]: Видання закордонних частин Організації українських націоналістів. – Ч. II. – 1960. – С. 41–48. (Бібліотека українського підпільника; ч. 7).

²Літопис УПА. Т. 19. Група УПА «Говерля». Книга друга: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто-Львів, 1993. – С. 33.

³З краю // Літопис УПА – Т. 24: Передрук підпільного журналу «Ідея і чин» Орган Проводу ОУН 1942–1946 / ред. Ю. Маївський, Є. Штендера. – Торонто: Літопис УПА, 1995. – С. 212.

На відміну від основної, в Україні започаткована нова серія «Літопису УПА». Вона заснована переважно на документах архівних установ України. Книга 4-та цієї серії акумулює важливі джерела про боротьбу каральних органів радянської влади (НКВС, НКДБ, МВС) із повстанським рухом. Матеріали цього тому мають інформаційно-звітний характер. Здебільшого це повідомлення штабів фронтів, керівництва радянським партизанським рухом, партійні звіти різних рівнів, довідки¹ і т. ін.

У томі 4-му Нової серії Літопису УПА привертає увагу розлога інформація секретаря Станіславського обкому КП(б)У Михайла Слоня голові РНК Микиті Хрущову про хід мобілізації на Станіславщині, діяльність відділів УПА на території області й заходи щодо їх знищення. Документ датований 29 серпня 1944 р.² Стосовно Калущини в ньому зауважено знищення повстанцями 16 серпня 1944 р. в с. Пійло одного із крачих, на думку більшовиків, голів сільради і трьох бійців винищувального батальйону, які забезпечили належну явку призовників на збірний пункт військкомату. Відзначено пункти зосередження повстанців – Сівка-Калуська, Кропивник, Голинь. Вказано місця бойових зіткнень із повстанцями 20 серпня 1944 р. поблизу сіл Яворівка, Завій, Грабівка. У селі Грабівка повстанці запевняли жителів про отримання наказу готуватися до боротьби: «Нехай ми будемо воювати день, чи місяць, але щоб історія знала, що ми боролися за Самостійну Україну», – заявляли вояки УПА. Далі в документі повідомляється про бойові дії проти повстанців. Упродовж 20 серпня 1944 р. поблизу згаданих вище сіл відбулися бойові зіткнення, унаслідок яких загинуло 37 повстанців, у полон взято 80 стрільців і два німці³ (*показники вочевидь перевищені.* – І. Т.).

¹Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Книга 1: 1943–1945 / упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ-Торонто, 2002. – 598 с.

²Там само. – С. 270–278.

³Там само. – С. 271, 273, 275–276.

21 серпня 1944 р. поблизу с. Бережниця (Калушина) в бою загинуло 5 повстанців й затримано 12 вояків. Вилучено зброї: гвинтівок – 1, гранат – 3, ракетниць – 2, перископ – 1, компас – 1, набоїв – 400 штук¹.

Загалом, відомості нової серії Літопису УПА суттєво доповнюють фактологічну складову історії повстанського руху на Калушині. Особливістю цього документального серіалу є комплексне висвітлення національно-визвольної боротьби за матеріалами повстанських документів, спогадами учасників подій і матеріалами каральних органів радянської влади.

Певну джерельну інформативність для вивчення періоду німецької окупації мають радянські археографічні видання, на яких вельми помітним є відбиток ідеологічної упередженості та пропагандивності.

Важливим етапом в організації радянських джерелознавчих студій було здійснення джерелознавчої вибірки та публікація її результатів. Тут важливо звернути увагу на ті ключові ідеї, які радянська археографія обґрунтовувала з допомогою публікації документів і які ставали частиною офіційної історіографії та ідеології².

Із загальноукраїнських видань, присвячених періоду німецької окупації України, варто згадати збірник документів «Німецько-фашистський режим на Україні»³.

Укладачі цього збірника акцентували увагу на таких провідних ідеях: а) «звірства фашистів»; б) «героїчна боротьба радянських партизанів»; в) «діяльність комуністів та комсомольців у підпіллі»; г) «українські націоналісти та УГКЦ – «прихвостні фашизму». Ці ідеї вже у самому формулюванні звучали публіцистично та художньо, що зменшує їх наукове значення. Найбільш помітною була теза про «звірства фашистів», що роз-

¹Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 4. – С. 277.

²Савіцький Р. П. Нацистська окупація Галичини в 1941–1944 рр. (джерелознавчі студії радянського періоду) // Архіви України. – 2016. – № 2. – С. 100.

³Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / упор. Іван Бутич. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.

кривала злочини окупаційної влади у Галичині. Безсумнівно, німецька влада проводила надзвичайно жорстоку політику на окупованих землях. У документах, опублікованих у збірнику, розкриваються зlodіяння проти людяності та економічні злочини. Поряд із тим, із зрозумілих політичних мотивів не подається інформація про злочини радянської адміністрації, яка покидала захоплені німецькими військами землі¹.

У цьому збірнику документи, дотичні до Калущини, стосуються статистики вивезених до Німеччини людей². Із Калуського окружного староства відправлено 1397 осіб, із них – жінок 900 і 2297 чоловіків³. У збірнику поміщено також хронологію захоплення і звільнення областей, міст і сіл України, згідно з якою Калуш і Войнилів було окуповано 2 липня 1941 р., а звільнено 27 липня 1944 р.⁴.

Збірник документів «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945» містить постанову Калуського райкому КП(б)У від 23 червня 1941 р. про заходи щодо усунення наслідків бомбардування міста 22 червня 1941 р.⁵. Зміст цього документа буде розглянуто нижче.

У третьому томі цього зібрання опубліковано бойові донесення штабу 1-го Українського фронту від 27 липня 1944 р. про звільнення військами 1-ї гвардійської танкової армії Калуша, Войнилова та інших населених пунктів Калущини⁶.

¹Савіцький Р. П. Нацистська окупація Галичини в 1941–1944 рр. – С. 100, 101.

² Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. – С. 57–58.

³Там само. – С. 58.

⁴Там само. – С. 421.

⁵Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: документы и материалы в 3 т. Т. 1. Украинская ССР в первый период Великой отечественной войны (22 июня 1941 г. – 19 ноября 1942 г.) / сост. Д. Ф. Григорович и др. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 37–38.

⁶Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945: документы и материалы в 3 т. – Т. 3. Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.), сост. П. И. Денисенко и др. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 78, 81.

Із регіональних видань заслуговує на увагу опублікований **«Щоденник про Карпатський рейд»** Семена Руднева¹. Незважаючи на те, що це типове радянське видання, у ньому є елементи реалістичного відображення дійсності. Автор визнає масові реквізиції, котрі повсюдно чинили ковпаківці: «наші забирають коней і худобу, поміщики тікають». Як учасник подій С. Руднев описує руйнування ковпаківцями мосту через Дністер 15 липня 1943 р. неподалік с. Сівка-Вонилівська. Міст, довжиною 225 м, був забарикадований вozами і колючим дротом. Його охороняло 20 німецьких вояків і 50 поліцаїв. Об'єкт був взятий штурмом розвідки і кавалерійського ескадрону третьої роти, а після переходу висаджений у повітря і спалений¹.

Певну джерельну інформативність мають також неопубліковані збірники документів «Німецько-фашистські окупанти на Станіславщині та боротьба з ними за вигнання з області (1941–1944 рр.)» й «Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Станіславської області і звільнення їх Радянською Армією (1941–1944 рр.)», підготовлені архівістами в 1948–1950 рр.².

У збірнику документів «Німецько-фашистські окупанти на Станіславщині...» укладачі підготували для публікації 107 документів, які стосуються періоду німецької окупації. У збірнику відсутні сторінки 64–79, немає нумерації сторінок 94–115. Підбір джерел виконано поверхово й тенденційно, жодним штрихом не згадано про розстріл гестапівцями учнів Калуської торгівельної школи. Доволі об'ємною є кількість радянського пропагандивного контенту, у якому різко засуджується діяльність німецьких окупантів і пафосно прославляється «армія-визволителька». Така тенденційність суттєво підважує науковість збірки.

Вартісними у цьому збірнику є німецькі документи початкового періоду окупації, почерпнуті із так званого «спецфонду», доступ до якого для дослідників був дуже обмеженим.

¹Руднев С. В. Щоденник про Карпатський рейд. Станіслав: Станіславське обласне книжково-газетне видавництво, 1960. – С. 68, 69.

²ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 41. – 148 арк.; ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 64-а. – 315 арк.

Із таких документів важливим є Розпорядження генерального губернатора Гайнца Франка від 1 серпня 1941 р. про приєднання Галичини (Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств) до Генеральної губернії як окремого округу Галичина під орудою губернатора Ляша. У документі мовиться про поділ краю на повітові староства і виділені міста. Вказано, що урядовою мовою в окрузі Галичина є німецька, водночас дозволені також українська і польська мови¹. Цікавим є застереження окружного старости Гайнца Альбехта від 24 січня 1944 р., видане у формі публічного оголошення, про віддання до суду поліції безпеки ухиянтів від примусової праці із заготівлі деревини для воєнних потреб².

Загалом усі видані розпорядження і накази окупаційної влади мали обмежувальний і каральний характер. За приховування полонених червоноармійців і партизанів й зберігання зброї – розстріл, суворо заборонені загальні віча у громадах.

«Хронологічний довідник про тимчасову окупацію...»³ містить відомості про дату окупації населеного пункту, кількість знищених і вивезених до Німеччини людей, чисельність зруйнованого житла й дату звільнення поселення від німців. Із огляду на майже однакові дати початку й закінчення окупації для Калушини 1 липня 1941 р.–30 липня 1944 р. в *таблиці 1* подаємо лише кількість убитих осіб, відправлених до Німеччини й чисельність втраченого житла. У розглянутому документі немає відомостей про втрати і збитки в селах Бережниця, Дубовиця й Мостище. Статистику людських втрат і матеріальних збитків підготовлено за матеріалами згадуваного вже «Хронологічного довідника...». Дослідник Степан Каспрук свого часу виявив ще один неопублікований збірник документів під назвою «Станіславщина під кривавою п'ятою німецько-фашистських загарбників 1941–1944», підготовлений працівниками Станіславського обласного архіву⁴.

¹ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 41. – Арк. 5–6.

²Там само. – Арк. 10.

³ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 64-а. – 315 арк.

⁴Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944). – Івано-Франківськ: Місто МВ, 2012. – С. 199.

**Людські й матеріальні втрати Калущини
в роки німецької окупації 1941–1944 рр.**

№ п/п	Назва району й населеного пункту	Знищено осіб	Вивезено до Німеччини осіб	Втрачено житла (буд. дв-в)	Номер арку- ша
1	м. Калуш	7431	4756	482	91
2	Калуський район с. Бабин- Зарічний	41	49	280	91
3	с. Вісова	4	53	—	92
4	с. Добровляни	—	38	—	92
5	с. Довга- Калуська	11	29	1	92
6	с. Котяче- Голинь	106	332	39	92
7	с. Кропивник	24	65	388	93
8	с. Мислів	4	63	4	93
9	с. Підгірки	14	147	12	93
10	с. Підмихайло	23	184	26	93
11	с. Пійло	18	110	13	94
12	хут. Угартсталь с. Сівка- Калуська	—	—	—	94
13	с. Ріп'янка	—	47	1	94
14	с. Сівка- Калуська	—	32	7	94
15	с. Студінка	—	50	160	94
16	с. Тужилів	2	6	37	94
17	с. Хотінь	5	54	17	95
18	с. Яворівка	—	12	—	95
	Переґінський район с. Грабівка	7	42	5	142
19	с. Завій	5	28	6	142
20	с. Новиця	63	151	149	144
21	с. Середній Угринів	12	68	31	145
22	с. Старий Угри- нів	—	12	—	146

23	Войнилівський район с. Войнилів	6	80	4	39
24	с. Верхня	4	113	46	40
25	с. Довгий Войнилів	—	15	—	40
36	с. Довжка	1	13	4	40
37	с. Довпотів	24	16	31	40–41
38	с. Завадка	57	181	67	41
39	с. Збора	7	276	7	41
40	с. Копанки	36	112	322	41
41	с. Кудлатівка	—	—	4	42
42	с. Кулинка	2	11	3	42
43	с. Лука	—	15	9	42
44	с. Мошківці	4	39	2	42
45	с. Негівці	12	132	1	42
46	с. Нові Томашівці	—	19	2	43
47	с. Павликівка	—	10	—	43
48	с. Перевозець	—	95	6	43
49	с. Перекоси	1	200	1	43
50	с. Середній-Бабин	1	15	—	43–44
51	с. Середня	2	31	1	44
52	Сівка-Войнилівська	—	60	—	44
53	с. Слобідка	1	10	15	44
54	с. Станкова	7	200	4	44–45
55	с. Старі Томашівці	4	47	16	45
56	с. Степанівка	23	69	31	45
57	с. Цвітова	1	17	—	45
58	Долинський район с. Болохів	2	—	—	62
59	с. Кадобна	2	77	16	62
60	с. Ляндестрой (тапер Зелений Яр)	—	—	53	143

Таблицю складено за матеріалами ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 64-а. – 315 арк.

У радянському виданні документів і матеріалів «**Калуш – місто хіміків**»¹ підбір джерел у збірнику здійснено тенденційно й упереджено на догоду компартійній владі. Періоду німецької окупації приурочено лише два документи – витяг із протоколу Калуського райкому КП(б)У «Про заходи по наведенню порядку в місті в зв'язку з бомбардуванням м. Калуша німецькими літаками...» від 23 червня 1941 р.² та доповідної записки Калуського райкому КП(б)У «Про стан народного господарства м. Калуша після звільнення від фашистської окупації» від 4 серпня 1944 р.³.

Доповідав секретар Калуського РК КП(б)У А. Машкін, який повідомив про обстріл німецькими літаками 22 червня 1941 р. о 6-й год. ранку пасажирського потягу Станіслав-Стрий, поранення чотирьох людей й загибель однієї. Тут є також звістка про другу атаку на вулицю Калініна (*сьогодні Ст. Бандери. – І. Т.*) й загибель 10 осіб і поранення 80, пошкодження ліній зв'язку, відкриття лазарету в школі глухонімих, виявлення 28 нерозірваних бомб⁴.

Серед зобов'язань у постанові є завдання директору змішторгу (*змішаної торгівлі. – І. Т.*) Беркову і голові райспоживспілки Васильєву, забезпечити безперебійну торгівлю всіма продуктами харчування та нормальну роботу їдалень й буфетів. А завздоровідділом Шмультман повинен був організувати круглодобову роботу лікарні й амбулаторії. Начальник РВ НКВС Попов мав посилити боротьбу зі спекулянтами, а на випадок виникнення націоналістичних організацій, із місцевого партактиву створити комуністичний загін чисельністю 25 осіб для збереження партдокументів у райкомі. Із цією ж метою він мав організувати військову варту з 15 солдатів⁵. Наміри були благі, а, їх виконання мізерним. Такою була повоєнна дійсність.

¹Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали / відп. ред. М. П. Хвостін. – Ужгород: Карпати, 1970. – 176 с.

²Там само. – С. 67–70.

³Там само. – С. 71–73.

⁴Там само. – С. 67–68.

⁵Там само. – С. 69–70.

У доповідній записці секретаря Калуського РК КП(б)У І. Кириленка¹ повідомляється про виведення з ладу маслозаводу, м'ясозаводу, калійного комбінату і відправку обладнання до Німеччини *(ця інформація хибує на правдивість, адже комуністам було зовсім нерепутаційно визнавати, що промисловість міста уціліла, адже вони самі все тотально руйнували. – І. Т.)*.

У документі також мовиться про наявність 40 тонн кухонної солі, згадано про неушкодженість бровару, на якому працювало 40 осіб й було в наявності 240 тис. літрів пива. Зауважено збереженість райдрукарні з українськими шрифтами (бракувало лише паперу), запуск у дію електростанції і мармеладної фабрики. У районі уціліло чотири млини і МТС².

Отож, відомості згаданого документа спростовують радянський міф про тотальне руйнування німцями всіх підприємств під час відступу.

У згаданих документах простежується намагання упорядників на чолі з М. Хвостіним звинуватити німецьку окупаційну владу у всіх зlodіяннях, показати максимальні збитки, спричинені гітлерівцями, й подати радянську владу і червону армію як рятівників та визволителів калушан від німецького поневолення.

Загалом, ці та інші радянські публікації документів, що характеризують окупаційний режим, мали доповнювати й підтверджувати висновки офіційної історіографії. Археографічні дослідження цього періоду характеризуються певною тенденційністю та відсутністю наукового плюралізму.

Вітчизняну археографію, дотичну до періоду німецької окупації, представляють видання Інституту історії України НАН України та вишівські збірники. Із академічних публікацій на цю тему інформаційно вартісним є збірники документів і матеріалів, присвячені діяльності ОУН, ОУН і УПА в 1941–1944 рр.³.

¹Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали. – С. 71–72.

²Там само. – С. 72.

³ОУН в 1941 р. Документи. В 2 ч. Ч. 1 / упор.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.; ОУН і УПА в 1944 р.: Документи. В 2 ч. Ч. 2. Київ: Інститут історії України НАН України. – 2009. – 256 с.

Більшість джерел цього археографічного видання, що стосуються діяльності ОУН і УПА, почерпнуто з вітчизняних архівів, але є також документи зі сховищ Німеччини та росії. Це – дерективні, звітні, інформаційні та інші матеріали. На жаль, видання не має повноцінного наукового апарату. Збірки споряджено ґрунтовними науковими передмовами.

Калушина в часі відновлення української державності 30 червня 1941 р. добре відображена у збірнику документів «**Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.**»¹. Автори-упорядники збірника Ярослав Дашкевич, Орест Дзюбан та ін. розкривають передумови проголошення Акта відновлення Української держави 30 червня 1941 р. Вони акцентують увагу на складності і критичності тодішньої політичної ситуації. «Враховуючи неприхильність німецького уряду до української державності, – стверджують дослідники, – потрібно було вже на самому початку війни примусити його розкрити свої карти української і, взагалі, всієї східної політики й таким чином змусити ясно виявити позицію: чи Німеччина «за», чи «проти» Української держави». Науковці зауважують, що Проводом ОУН у той час планувалось: «довести до свідомості українського народу, що Німеччина несе Україні нове поневолення; розкрити фальшивість німецької політики так званого «визволення» від «большевиків», не допустити участі українців у війні на боці німців, зривати всі плани допомоги Німеччині; домогтися знищення пануючих ще в частині українського населення германофільських настроїв, мнимої надії на німецьку «допомогу». Провід ОУН чітко усвідомлював, що, незалежно від ставлення німецького уряду до України та від воєнного становища, уже на самому початку війни потрібно задекларувати відновлення Української держави»².

Науковці підкреслюють історичне значення цього документа: «Акт відновлення Української Держави, проголошений 30 червня 1941 р. у Львові, – важлива історична подія в житті

¹Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ, 2001. – 558 с.

²Там само. – С. VIII–IX.

нашого народу. Його проголошення було логічним завершенням багаторічного етапу визвольних змагань українського народу 20-х–початку 40-х рр. ХХ ст.; продемонструвало волевиявлення українського народу до самостійного державного життя, що яскраво виявилось в утворенні органів української влади на всіх рівнях; відродило державницькі традиції українського народу»¹.

Підсумовуючи, Ярослав Дашкевич стверджує: «Проголошення відновлення Української держави могло відбутися лише шляхом доконаного факту – як передбачалося до цього і як підтвердилося далшим ходом подій. Відновлення Української держави отримало у липні 1941 р. загальну підтримку активної частини української громадськості на території, звільненій на цей час від російської комуністичної окупації. Нація хотіла, потребувала, вимагала утворення Української держави»².

Серед документів, дотичних до Калушини, у цьому збіранні опубліковано матеріали ОУН періоду проголошення відновлення Української державності, зокрема Постанову Повітового проводу ОУН у Калуші про встановлення української влади і запровадження воєнного стану на території повіту під назвою «До населення Калуського повіту» (док. № 2). У документі сказано: «Населення підпорядковується Повітовому проводові. Взивається додержувати порядку, чистоти і санітарних приписів. Всю зброю і амуніцію, яка знаходиться у приватній розпорядимості, складати в будинку Повітового проводу (бувний магістрат). По селах організувати сторожу на шосах і при комунальних будинках, на мостах, при телефонах»³.

У збірнику є також повідомлення про встановлення української влади та організацію місцевої адміністрації в селах Калуського повіту⁴.

Книга містить пропагандивні матеріали ОУН, зокрема

¹Дашкевич Я. Р. Державотворча діяльність ОУН і Акт відновлення Української держави // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. XVII.

² Там само. – С. XLIV.

³Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. 245–246.

⁴Там само. – С. 264.

«Відозву Повітового проводу ОУН у Калуші до повстанців» із закликом продовжити збройну боротьбу за самостійність України від 13 липня 1941 р. під гаслом: «Гонімо московську орду з рідних земель! Нехай лютий ворог пізнає, що ми діти славного народу, невмирущої нації, внуки рицарів козацьких!»¹.

Тут же опубліковано «Спогад про свято проголошення відновлення Української держави в Калуші 4 липня 1941 р.»: «П'ятниця, 4 липня 1941 р. На мурах міста розліплені афіші голосять Тобі український народі – проголошення самостійності і незалежності (*фото 11*). На трибуні розвіялись на вітру прапори. Біля них почесна сторожа. Провідника Тараса Банаха (*фото 8*) окружує чим раз тісніше кільце покликаних на трибуну громадян. Розпочалася властива, найторжественніша хвилина – зложення присяги друга Банаха на вірність українській нації і державі. Ще була така хвилина, що стиснула найсильніші серця. Це тоді, коли проголошено мовчання для вшанування пам'яті героїв. І ще були хвилини-перлини, незабутні і зворушливі, коли проголошувано Маніфест, коли піднявся ліс рук над відкритими головами до присяги народу на вірність святій справі, коли учениця середньої школи, молодша сестра засудженого на смерть і невинно замученого большевицькими катами Володимира Шлемка, проголосила з трибуни вірність Україні української молоді і заприсягла пімсту ворогам – диким варварам Сходу. Дві духові оркестри грали на череміну стрілецькі пісні і національний гімн. На закінчення свята з тисячей грудей пролунали спонтанно звуки гімну та славної Франкової пісні «Не пора»².

Загалом автори-упорядники розглянутого документального збірника, запроваджуючи до наукового обігу раніше неопубліковані матеріали часопису «Золотий Тризуб», значно доповнюють і конкретизують події липня 1941 р. на Калущині.

Певну джерельну інформативність, дотичну доподій періоду німецької окупації Галичини, містить документальний збірник матеріалів німецьких спецслужб 1941–1944 рр.

¹Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. 101–102.

²Там само. – С. 173, 174.

Книга має назву **«Насильство над цивільним населенням України»**¹.

Діяльність підпілля ОУН в Галичині на початку німецько-радянської війни видно на прикладі донесення німецької поліції безпеки і служби безпеки СД (*Sicherheits Dienst. – I. T.*). У донесенні керівника поліції безпеки та СД від 18 серпня 1941 р. про події в СРСР № 56 наголошувалося на зростанні спротиву німецькій окупаційній владі з боку населення Західної України. Зокрема, йшлося про активне поширення листівок німецькою, польською та українською мовами. Листівки закликають поляків і українців до опору Німеччині, а німецьких військових – до переходу на бік супротивника².

«У багатьох населених пунктах українська поліція створює більш дрібні підрозділи, такі як «Українська служба безпеки». З Лемберга поширюються плакати, зміст яких свідчить, що під керівництвом ОУН має бути створена «вільна і незалежна Україна». Вказівки Вермахту часто не виконуються»³, – йдеться в документі.

Матеріали цієї збірки містять також важливі повідомлення німецької сторони про настрої серед українців на окупованих землях і пропагандивну діяльність ОУН в Галичині.

Ще один тематичний збірник документів, у якому представлена Калущина, має назву **«Від Полісся до Карпат»**⁴. У ньому зафіксовані повідомлення про перебування ковпаківців на Калущині в липні 1943 р. Видання підготовлене на основі джерел Центрального державного архіву громадських об'єднань України й містить 153 документи. Окремі з них стосуються

¹Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941–1944 рр. / автори-укладачі: Валерій Васильєв, Наталя Кашеварова, Олена Лисенко, Марія Панова, Роман Подкур. – Київ: Видавець В. Захаренко, 2018. – 752 с.

²Там само. – С.143.

³Там само. – С.144.

⁴Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів / упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – Київ: Парламентське вид-во, 2005. – 304 с.

Калущини. Головним чином це звіти теренових організацій ОУН про перебування радянських партизанів на Станіславщині. Звіт про партизанські дії від 23 липня 1943 р. інформує про вбивство німцями 16 липня 1943 р. двох осіб у Боднарові і перебування відділу ковпаківців біля Калуша 17 липня¹.

У звіті за 29 липня 1943 р. йдеться про те, що 17 липня 1943 р. німці перекрили ковпаківцям шлях з боку сіл Боднарів і Вістова. У Боднарові партизани підірвали міст, а біля Вістови захопили 10 німецьких вантажівок. Із Вістови ковпаківці попрямували до Завою і Грабівки².

Звіт від 11 серпня 1943 р. повідомляє про місцезнаходження ковпаківців на Калущині. «11 серпня 1943 р. о год[ині] 11:30 большевицькі відділи одною суцільною колоною прорвалися в лісі Гробінка *(так в документі, має бути Грабівки. – І. Т.)*, Красне, Завій біля Калуша. По дорозі чинять великі спустошення. Німці укріплюють свої становища вздовж гостинця Станіслав–Калуш–Стрий»³. Згідно зі звітом за 26 серпня 1943 р., ковпаківці перебували на Тлумаччині й Калущині. 16–17 серпня їх зафіксовано біля сіл Долина, Олешів, Котиська (Кутище), Вікняни, Гостів, Прибилів, Бортники, Пужники, Яківка. Окремими гуртами показувалися під Калушем⁴.

Як видно із розглянутих документів, після поразки під Білими Осирами ковпаківці розпорошилися і не складали ніякої ударної бойової одиниці. Звіт від 27 серпня 1943 р. про дії більшовицьких партизанів у Калуській окрузі цілісно увійшов до нашої збірки *(див. док. № 45)*.

Таким чином, незважаючи на новизну опублікованих документів, збірка документів «Від Полісся до Карпат» просякнута прокомуністичним більшовицьким духом. У ній домінує позитивна оцінка ковпаківців, прорадянська риторика і термінологія, що особливо помітно у тексті передмови і коментарях.

¹Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів. – С. 81–82.

²Там само. – С. 69.

³Там само. – С. 118.

⁴Там само. – С. 132.

ОУН і УНС подано виключно як націоналістів (с. 13), добре що не буржуазних. Позитивним у цьому виданні є публікація теренових звітів ОУН і деяких документів УНС.

Матеріали збірника засвідчують неспроможність ковпаківців суттєво дезорганізувати німецький тил й розправитися з УНС, відділи якої щойно почали формуватися. Радянським партизанам не вдалося закріпитися на Станіславщині через відсутність підтримки з боку місцевих жителів (за винятком комуністів). Більше того, загін Ковпака, що пересувався гірськими долинами, а не верхів'ями гір, фактично був розгромлений німцями у бою 4 серпня 1943 р. у Білих Ославах (Надвірнянщина). Тому прославляти невдалі військові дії ковпаківців-грабіжників (с. 132) немає ніякого сенсу. Рейд завершився 1 жовтня 1943 р.

Період німецької окупації Станіславщини добре представлений у документальному збірнику вчених Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника **«Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX сторіччі»**¹. Період німецької окупації відображено у книзі першій тому другому, цієї серії¹. Серед поданих у збірці джерел є документи, дотичні до Калушини, витяги з них подано у нашому виданні (док. № 42, № 44, № 46, № 47, № 56).

Наративи періоду німецької окупації

Важливим джерелом для дослідження періоду німецької окупації на Калушині є спогади, листи, біографічні нотатки, щоденники учасників та очевидців подій. Здебільшого це систематичні чи фрагментарні записи про події минулого, в яких людина брала участь чи була очевидцем подій. Вони супроводжуються записами побаченого і пережитого. Спогади мають свою перевагу, оскільки передають дух того часу, атмосферу боротьби, подають інформацію, яка свого часу не могла бути зафіксована в документах. Дотичними до подій на Калушині є спогади Михайла Гуцуляка (фото 19), (док. № 12, 35), Петра Мельника («Хмари») (док. № 60), Василя Яшана (док. № 50) та ін.

¹Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX ст. / Документи і матеріали / відп. ред. проф. М. Кугутяк. – Т. 2. – Кн. 1: 1939–1945. – Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. – 600 с.

Водночас варто мати на увазі застереження історика Ярослава Дашкевича про те, що для оцінки мемуарів як історичного джерела потрібний індивідуалізований підхід. «Спогади – дуже суб’єктивний твір, деколи написаний для самогероїзації автора, деколи для виправдання своїх помилок. Обидва мотиви ведуть до деформації зображених подій. Надійшли, на думку вченого, є щоденникові нотатки (якщо автор або редактор не застосовував цензуру при їхньому виданні друком), але їх дуже, дуже мало. Десь на грані між мемуарами та документальними матеріалами є листи. За хронікерською вартістю вони можуть дорівнювати щоденникам. Але листів цих збереглося також не багато, та й вимагають вони уважного прочитання і, при публікації, розшифрування езопової мови, псевдонімів, аббревіатур, належного коментування. Так чи інакше, всі ці наративні джерела (за прийнятою джерелознавчою класифікацією) бажано порівнювати зі синхронними документальними джерелами – і навпаки, тобто джерела документального характеру з наративними»¹.

Цікаві повідомлення про бойові дії повстанських відділів на Калушині у 40-х рр. XX ст. містять спогади сотника УПА **Петра Мельника («Хмари»)**² (*фото 34*), у яких яскраво висвітлено бойові дії повстанців із німцями, угорцями й поляками, відображено повсякдення українського стрілецтва, його успіхи і невдачі. Важливі відомості, що стосуються перебування повстанських відділів «Хмари» на Калушині опубліковано у формі витягу у нашому збірнику (*№ 60*). Окремі бойові епізоди повстанського життя періоду німецької окупації занотовано у спогадах Степана Фрасуляка, військового референта Калуського окружного проводу ОУН³.

¹Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. XXIX.

²«В огні повстання. УПА на відтинку Чорного Лісу 1943–1945 рр.». Спогади. Частина 1: видав «Гуцульщина», 1949 / упор. Ярослав Коретчук, Степан Лесів. – Калуш, 2015. – С. 10–69.

³Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка–«Хмеля». – Львів: Центр досліджень визв. руху, 2007. – С. 39–52.

Власне період німецької окупації Калущини найповніше відображено у спогадах (док. № 50) Василя Яшана (1894–1978) з Серафинців, що на Городенківщині¹, правника за фахом. У роки окупації він був заступником голови Станіславської обласної управи, очолював її адміністративний відділ, а опісля став керівником «Союзу громад»².

Про безчинства гестапівців у Калуші автор розповідає в сюжеті під заголовком «В Калуші і околиці переводив акцію Ассман». Він наголошує про розстріли жидів у Калуші групами по 100 осіб, при цьому «за вистріляну при розстрілах жидів амуніцію мусів юденрат платити назначену ціну і то золотом. Як золота вже не стало, Ассман за кару післав сто жидів до Станиславова, де їх мали знищити в процесі гашення вапна. У квітні 1942 р. до міст переселено жидів із сіл»³.

Докладніше матеріали В. Яшана про німецькі каральні акції на Калущині опубліковані у другому томі Калуських історичних студій⁴.

Інформативним є також прикінцевий розділ книги Василя Яшана «Хронологічне зведення важливіших подій часів Другої світової війни на терені Станіславівської області в 1941–1944 рр.». Тут автор рік за роком фіксує важливі, на його думку, події, у тому числі й на Калущині. Серед найважливіших – врегулювання адміністративно-територіального устрою: «2 серпня 1943 р. Адміністрація дистрикту дійшла до переконання, що натворила забагато округ. Звідти прийшла телеграма, що з днем 1 серпня розв'язують окружне староство Калуш. Калуська округа ділиться і повіт Калуш переходить до Станиславова, а долинський до Стрия»⁵.

¹Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні 1941–1944. – Торонто, 1989. – 284 с.

²Там само. – С. 268–271.

³Там само. – С. 197–198.

⁴Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 121–124.

⁵Там само. – С. 200–267, 238.

Хроніст повідомляє помилкову дату розстрілу учнів Калуської торгівельної школи: «1 листопада 1943 р. дуже сумно святкували мешканці Калуша. Там на ринку гестапо розстріляло 11 учнів торговельної школи» (*фото 35*). В іншому місці подано дату 3 листопада¹. Тут необхідно зробити уточнення, адже насправді ця подія сталася 4 листопада 1943 р.

Далі автор повідомляє про напад 4 березня 1944 р., ймовірно відділу УПА, на сільську управу в Новиці. Нападники «здемолювали (*спустошили*. – *І. Т.*) приміщення, забрали машину до писання і папір та інші речі»².

Детальніше Яшан розповідає про німецькі акції на села Калущини. «20 квітня 1944 р. гестапо з Калуша під проводом Ассмана з помічними силами оставили Голинь з уваги на поляків, а обступили сусіднє село Кропивник. Спалили приблизно половину села, стріляли, били і грабили всяке майно та арештували; забрали і начальника громади. На ринку в Калуші влаштували віче, де Ассман показував арештованих і грозив усім українцям. У провідну неділю, 23 квітня у Калуші на цвинтарі розстріляли 10 в'язнів». Тут же автор повідомляє про німецьку акцію на село Бабан-Зарічний 22 квітня 1944 р., де знищено 60 українців і стільки ж забрано в якості заручників. Згадує він і розправу червоних партизанів над селянами Грабівки 29 квітня 1944 р.³.

Побіжно він торкається подій 18 травня 1944 р., коли гітлерівці, власовці й киргизи здійснили облогу на село Довжка (волесть Войнилів), а 19 травня – на село Перекоси⁴.

Окрему увагу урядовець звертає на події в червні 1944 р., зокрема, про намагання калуського урядника д-ра Куята, врятувати трох німецьких солдатів, захоплених повстанцями біля с. Камінь, та розстріл гітлерівцями 14-х в'язнів, привезених зі Станіслава до Новиці і прилюдно розстріляних⁵.

¹Яшан В. І. Під брунатним чоботом. – С. 98, 250.

²Там само. – С. 261.

³Там само. – С. 264.

⁴Там само. – С. 146, 265.

⁵Там само. – С. 265.

Далі автор мовить про розправу В. Ассмана над українськими повстанцями й селянами у Болохові: «У селі Болохові, волости Верхня, повіту Калуш, два німецькі службовці зустрінули стежу УПА, яка одного убила на місці, а другого поранила. Ранений утік до Завадки, а звідти до Болохова, за ним бігли і стріляли упівці, але він забіг до волосної управи, там його перев'язали і віддали до Станиславова. На другий день Ассман з відділом азербайджанців подався до Болохова, виловив і арештував партизанів і непартизанів, разом 10 осіб, привіз до Калуша, при переслуханні їх скатував, а вночі їх на цвинтарі постріляли». Завершується оповідь Василя Яшана про події на Калущині повідомленням про напад 20 червня 1944 р. відділу УПА на польську колонію в Калуші. Наприкінці червня 1944 р. з метою вигнання з села поляків відділи УПА у Підмихайлі (волость Новиця) спалили польські садиби, знищили 28 поляків. У липні 1944 р. повстанці напали на укріплений бункерами двір лігеншафту у Бабині Середньому (волость Войнилів). Серед захисників загинуло п'ять чоловіків й одна жінка¹.

Загалом спогади В. Яшана суттєво доповнюють фактографію подій на Калущині окупаційного періоду. Вони відзначаються чітким й ретельним документуванням епізодів каральних акцій гітлерівців супроти мирного населення Калуського повіту, конкретністю поданих фактів. Очевидно у його розпорядженні були німецькі звіти й донесення, що у поєднанні з власними спостереженнями давало змогу ґрунтовніше проаналізувати обставини тогочасної дійсності.

Інформативними є також спогади очевидця й учасника подій **Дмитра Капітана**, який був повітовим лікарем у 1942–1944 рр. й розповів про звірства німецьких окупантів на Калущині².

«Щоб контролювати населення, – пише автор, – частину

¹Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні 1941–1944. – С. 265.

²Капітан Д. Гестапівські звірства на Калущині // Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / відп. ред. Є. Штендера; співред. П. Потічний. Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1993. – С. 204–214.

станиславівського Гестапо перенесено до Калуша, де розмістилося воно в домі Фелчинського»¹ (*сьогодні цей будинок на вул. Ковжуна, 31. – І. Т.*). В іншій добротній будівлі влаштували клуб (*фото 30*).

За спогадами сучасника подій, восени 1943 р. заступник крайсгавітмана, д-р Вендт, переїжджаючи через село Рип'янку, побачив гурт селян, які про щось розмовляли. Він запитав їх, про що вони говорили. Один із села, жестикулюючи, почав пояснювати, але Вендт, не розбираючи, в чім справа, вистрілив і забив селянина. Далі очевидець розповідав: «У травні 1944 р. гестапівська експедиція із татарами та киргизами напала на село Завадку, Калуського повіту. Село спалено, а 35 людей, у тому числі абсолювента медицини П. Лесика, привезено до Калуша і приміщено в гестапівській пивниці, обведеній колючим дротом. Жертви роздягнено догола, прив'язано до того дроту і пущено вівчура, який кидався на них, вирываючи куснями тіло. Після того цих мучеників повели на цвинтар і розстріляли». Гестапівці спалили також села Довга-Войнилівська, Копанки, Кропивник, Середнє, Кадобна, Копанки, Болохів² та ін.

Автор спогадів згадує також про Володимира Кіцу, який прибув до Калуша й у 1937–1938 рр. працював ветеринарійним лікарем. За версією Д. Капітана, гестапівці розстріляли його на ринку в Станиславові³.

Періодика як джерело з історії Калущини періоду німецької окупації

Після архівних документів важливим джерелом із вивчення доби німецької окупації є тогочасна періодика різноманітного походження. Зокрема, така, що виходила не у великих містах, де вона майже відразу потрапляла під прес німецької окупаційної цензури, а у містечках районного чи повітового рівня, коли влада в них перебувала ще в руках націоналістичних революційних проводів (первісна назва адміністративних органів). У цій пресі друкувалися тогочасні відозви, накази, розпо-

¹Капітан Д. Гестапівські звірства на Калущині. – С. 204.

²Там само. – С. 204–205.

³Там само. – С. 209.

рядження, інші документи загальноукраїнського та місцевого значення, дорога яким до великої преси була зачинена¹.

Українські періодичні видання часів німецької окупації, дотичні до Калушини, представлені часописами «Господарсько-кооперативний часопис» (Львів, 1942–1944), (Львів, 1943–1944), «Золотий Тризуб» (Калуш, 1941), «Калуський голос» (Калуш, 1941–1942), «Калуські вісті» (Калуш, роки видання невідомі), «Краківські вісті» (Краків, 1940–1944), «Львівські вісті» (1941–1944), «Самостійна Україна» (Станиславів, 1941), «Станиславівське слово» (Львів, 1942–1944), «Українське слово» (Станиславів, 1941–1942), «Рідна земля» (Львів, 1941–1944), «Українська школа»: часопис українського вчителства в Генеральній Губернії (Краків, 1942–1944)² та ін.

Історико-краєзнавчий потенціал газетної періодики Галичини періоду німецької окупації досліджували історики Василь Офіцинський³, Марія Галушко⁴, Орест Дзюбан⁵, Олександра Стасюк⁶, Костянтин Курилишин⁷ та інші.

¹Дашкевич Я. Р. Державотворча діяльність ОУН і Акт відновлення Української держави // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. XXVIII.

²Українська періодика Генеральної Губернії (1939–1944 pp.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/distrikt/sources.html>.

³Офіцинський В. А. Східногалицька періодика 1941–1944 pp.: політичні та культурні аспекти. – Ужгород, 1997. – 59 с.

⁴Галушко М. В. Українські часописи Станіслава (1879–1944 pp.): іст.-бібліогр. дослідж. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики; наук. ред.-консультант М. М. Романюк. – Львів, 2001. – 304 с. – (Серія «Періодичні видання міст України»).

⁵Дзюбан О. В. Преса Станіславщини другої половини 1941 року // Український визвольний рух // Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: вид-во «Коло», 2004. – Збірник 3. – С. 187–189.

⁶Стасюк О. Й. Пресові видання ОУН, УПА, УГВР // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 11. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С. 242–259.

⁷Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 pp.): іст.-бібліогр. дослідж.: у 2 т. Т. 1: А–М. – Львів, 2007. – 640 с.

Серед періодичних видань Станіславщини тієї доби слід виокремити газету **«Самостійна Україна»**. Часопис почав виходити друком у Станіславі з 7 липня 1941 р. (гол. ред. Дмитро Грегোলінський, відп. ред. Іван Чепіга). «Хочемо охопити цілу Станіславську область», – заявляли видавці у стартовому випуску. Контрольована ОУН (Б) газета була її друкованим органом. Основні теми: антиукраїнська російсько-більшовицька політика, звільнення з неволі, побудова Української держави. У Маніфесті проводу ОУН, опублікованому у першому числі газети, проголошено, що тільки через повний розвал московської імперії шляхом Української національної революції і повстань усіх поневолених народів збудуємо Українську державу. Газета привернула увагу читачів до проблеми формування державницького, правового мислення, закликала дотримуватися правопорядку й дисципліни, засудила акти самосуду над головами сільрад, грабежі й розбій, до яких свого часу заохочували людей більшовики¹.

У третьому числі газети за 10 липня надруковано «Акт проголошення Української держави». Видання публікувало різні постанови й розпорядження Тимчасової управи Станіслава та Обласної військової команди. П'яте, останнє, число газети конфісковане угорською окупаційною владою².

На зміну газеті «Самостійна Україна» 22 липня 1941 р. з'явилося **«Станіславівське слово»**. Український популярний тижневик для Станіславщини і Калущини. Відповідальний редактор В. Гуцуляк, видавець Іван Чепіга. Новою рубрикою тут були відомості про становище на фронтах (стор. 4)³. Історії Калущини у цьому часописі стосуються повідомлення про територіальне розмежування між округами Калуш і Самбір. «Рішенням Генерал-Губернатора д[окто]ра Франка днем 31-го липня 1943 р. розв'язано (скасовано, реорганізовано. – І. Т.) окружні староства і Об'єднання Волостей Калуш і Самбір, причому частину окруж ного староства й Об'єднання Волостей Калуш,

¹Дзюбан О. В. Преса Станіславщини другої половини 1941 року. – С. 175.

²Там само. – С. 178.

³Там само. – С. 178–179.

а саме: місто Долину і волості Рожнятів, Креховичі, Велдіж, Перегінсько, Тростянець, Витвиця, Спас включено до окружного староства й Об'єднання Волостей Стрий»¹ (док. № 34).

Цікавими є також повідомлення про діяльність фахової школи (фото 29) у Калуші: «В Калуші існує вже другий рік (від 1943 р.) Державна Реміснича Школа (фото 21) з відділами: слюсарським, електротехнічним і столярським. В школі працює 6 учителів під проводом директора інж[енера] Бариша та 7 фахових майстрів-інструкторів. Під цю пору в школі є 141 учень в 6-ти відділах»² (док. № 21).

Важливим джерелом педагогічної інформації є повідомлення в газеті про підготовку працівників дошкільних закладів, для яких були організовані спеціальні курси. «Український окружний комітет в Калуші, – очолюваний **Ізидором Пігуляком**, мовиться у повідомленні, zorganizував курс провідниць дитячих садків, який розпочав свою працю 5. IV. ц[ього] р[оку] на курс зголосилося 38 сільських дівчат, що мали покінчених 6 або 7 клас народної школи. Випускниці запевнили, що будуть «якнайкраще послужити великій ідеї виховання»³ (док. № 20).

29 липня 1941 р. побачило світ перше і останнє число «**Вісника Станиславівської обласної управи**». Видання цікаве тим, що у ньому публікувалися адміністративні розпорядження української влади 1941 р. Друге число було теж підготовлене, але не надруковане⁴.

¹Роз'єднання окружних староств і об'єднань волостей Калуш і Самбір // Станиславівське слово. Український популярний тижневик для Станиславівщини і Калущини. – 1943, 15 серп. – Ч. 32. – С. 8.

²Реміснича школа в Калуші // Станиславівське слово. Український популярний тижневик для Станиславівщини і Калущини. – 1944, 12 бер. – Ч. 2. – С. 6.

³Курс для провідниць дитячих садків у Калуші // Станиславівське слово. Український популярний тижневик для Станиславівщини і Калущини. – 1943, 13 черв. – Ч. 24. – С. 6.

⁴Галушко М. В. Українські часописи Станіслава (1879–1944 рр.). – С. 276–279; Дзюбан О. В. Преса Станіславівщини другої половини 1941 року. – С. 181, 185.

«Золотий Тризуб» – часопис Калуського повітового проводу ОУН

Найбільш повним джерелом із історії Калущини початкового періоду німецької окупації є часопис ОУН «Золотий Тризуб» – орган повітового революційного проводу ОУН. Газета виходила у Калуші лише в липні 1941 р. Редагував часопис Богдан Кабарівський. Редакція розташовувалась в будинку Рубчака. Вийшло друком лише два числа цього часопису. Наявність у фондах ЛНБ ім. Василя Стефаника НАНУ: Г. 859. – 1941. – Ч. 1, 2, у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). – 1941. – Ч. 1¹.

Перше число газети вийшло 10 липня 1941 р. накладом 2 тис. примірників й розійшлося повністю до обіду того ж дня. Селяни Підгірок вибрали 200 примірників, а Войнилів – 500. Підгірчанин Михайло Яцишин, коли взяв до рук газету й побачив ціну, сказав: «За цю газету я б дав не 20 копійок, а 20 злотих». Мешканка Довга-Войнилівської Собчакова вигукнула: «Це наша, наша газета»².

У першому числі газети було надруковано звернення повітового проводу ОУН під заголовком «Український народє!». Документ підтверджував віру націоналістів у відновлення української державності: «На визволених землях ОУН будує Українську державу під проводом Степана Бандери». Від імені провідника повіту Тараса Банаха (*фото 8*) опубліковано постанову повітового проводу ОУН у Калуші від 3 липня 1941 р. про встановлення української влади і запровадження воєнного стану в повіті³.

У «Маніфесті проводу ОУН» розкрито мету діяльності організації, визначено роль України в розвалі радянської системи. На останній сторінці часопису були поміщені дописи із Бабин-Зарічного, Берлогів, Мостищ, Підгірок. Вони об'єднані під

¹Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.). – С. 357.

²Враження від першого числа «Золотого Тризуба» // Золотий Тризуб. – 1941, 13 лип. – Ч. 2. – С. 4; Дзюбан О. В. Преса Станіславщини другої половини 1941 року. – С. 187.

³Курилишин К. М. Українська легальна преса... – С. 357–358.

промовистою рубрикою «Як забилося народне серце». У повідомленні з Войнилова мовиться про святкування там відновлення Української державності 6 липня 1941 р., в якому взяло участь понад 4 тис. осіб. Організатором дійства був районний провідник ОУН Степан Дурбак. У Підгірках створено українську міліцію (20 осіб), котра взяла під охорону державне майно. 7 липня тут відбулося відзначення проголошення Української держави¹.

У другому числі «Золотого Тризуба», що побачив світ 13 липня 1941 р., опубліковано «Акт відновлення Української держави»: «Волею українського народу Організація українських націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує створення Української держави, за яку поклали голови цілі покоління найкращих синів України» (док. № 1). Події на Калущині тієї пори розглянуто в окремій авторській публікації².

У цьому випуску проголошення відновлення Української держави висвітлено у повідомленні з Бабин-Зарічного. У ньому є звітка про створення української міліції. У повідомленні з Мостищ зазначено, що тамтешні селяни першими вивісили національні прапори. Цікаво, що після урочистостей громада спалила всі залишки більшовизму: прапори, лозунги, газети, книжки. У селі створено український комітет, очолюваний Кирилом Чоловським, та міліцію, налагоджено співпрацю з повітовим проводом ОУН³ (док. № 3). Власне такі повідомлення мають найбільшу краєзнавчу інформативність, вони добре висвітлюють події того часу.

Цікаві епізоди відзначення свята проголошення «Акта відновлення Української держави» учнівською молоддю Калуської сільськогосподарської школи візуалізують рідкісні оригінальні світлини з фондів Краєзнавчого музею Калущини (фото 1–2).

¹Як забилося серце народне // Золотий тризуб. – 1941, 10 лип. – Ч. 1. – С. 3, 4.

²Тимів І. М. Проголошення Акта відновлення української державності на Калущині // Західний Вісник. Громадсько-політичний тижневик Калущини. – 2016. – 1 лип. – № 26. – С. 4.

³Як забилося серце народне // Золотий тризуб. – 1941, 13 лип. – Ч. 2. – С. 3.

Чимало матеріалів «Золотого Тризуба» присвячено розкриттю злочинів більшовицької системи. Цій темі приурочено рубрики: «**Від очевидців**», «**З совітських тюрем**». У колишньому повітовому суді виявлено жертви комуністичного терору зі зв'язаними колючим дротом руками¹.

Очевидці подій також розповідали про збитки, заподіяні в Калуші відступаючими червоними окупантами (док. № 5, 7).

У замітці «Від видавництва» редакція повідомляла, що випуск газети затримався через потребу відновлення друкарні, знищеної радянською владою перед відступом. Про тризуб як символ боротьби мовилося так: «**наше знам'я ж наш золотий Тризуб засяяв над українською землею, і, на славу і добро нашої землі, нашої батьківщини**»².

Наступним документом була «Деклярація управління Української держави», у якій визначено головне завдання державного будівництва: «Нашим першим завданням тепер буде створити якнайскорше Українську армію»³.

У цьому числі також оприлюднено відозву повітового проводу ОУН «До партизан і повстанців» із закликом продовжувати збройну боротьбу за незалежність України; надруковано оголошення повітового проводу про запровадження 8-мигодинного робочого дня, нормалізацію торгівлі, курс валют, наказ медичного референта Калуша про дотримання санітарних умов. Є тут і вірші Йосафата Смольського з Підгірок «Воля» і «Слава». Пропагандивний характер має повідомлення «З-під большевицького ярма»⁴.

Загалом публікації «Золотого Тризуба» містять політико-пропагандивні, програмові та агітаційні матеріали ОУН, замітки краєзнавчого змісту, дотичні до подій відзначення проголошення Української держави 30 червня 1941 р. на теренах Калущини.

¹Від очевидців // Золотий тризуб. – 1941, 10 лип. – Ч. 1. – С. 2.

²Від видавництва // Золотий тризуб. – 1941, 10 лип. – Ч. 1. – С. 4.

³Деклярація управління Української держави // Золотий Тризуб. – 1941, 13 лип. – Ч. 1. – С. 3.

⁴Золотий Тризуб. – 1941, 13 лип. – Ч. 2. – С. 2–4; Дзюбан О. В. Преса Станіславщини другої половини 1941 року. – С. 188–189; Курилишин К. М. Українська легальна преса... – С. 357.

Калущина на сторінках газети «Калуський голос»

У серпні 1941 р. замість «Золотого тризуба», почав виходити тижневик «Калуський голос» (1941–1943). Наклад видання складав 2 тис. примірників. Видавав і редагував цей часопис о. Роман Монцібович (1908–1961), священник церкви св. Архистратига Михаїла у Калуші з 1935 р., голова товариства «Просвіта» з 1937 р.¹.

Часопис готували у Калуші в державній друкарні. Редакція розміщувалася на вулиці Ожешкової, 4. Тут у 1941 р. були підготовлені числа 1–13, а на вулиці Шевченка, 4 – число 14 та число 3 за 1942 р. У фонді ЛНБ – Г 891 наявні: за 1941 р. – числа 1–21, за 1942 р. – числа 1 і 5. У бібліотечному фонді ЦДІА у Львові 1941 р. – числа 2, 7, 9; 1942 р. – числа 1, 5. Відповідальним редактором цього періодичного видання був Юрій Гогоцький².

У першому числі «Калуського голосу» від 10 серпня 1941 р. опубліковано повідомлення про приєднання Галичини до Генеральної губернії. У наступних випусках надруковано дописи про реорганізацію в Калуші Української народної міліції в Українську поліцію (Ч. 4), звернення Омеляна Сливки «Завдання українського міщанства» про необхідність підготовки фахівців для різних галузей економіки держави (Ч. 5), пропагандивний допис «Свято української зброї в Калуші», у якому йшлося про здобуття Києва українським військом у серпні 1919 р. На цих святкуваннях були присутні повітовий староста Герке та його заступник Піттер (Ч. 5). Схожою за змістом була й замітка «Велика маніфестація в Калуші» (Ч. 8). Інформативним було повідомлення «Загальні збори ОСК у Калуші» (Ч. 19). Майже в кожному числі газети була реклама кінотеатру «Гльорія» та днів відвідування кінотеатру для німців, українців і поляків (Ч. 18)³.

¹Дзюбан О. В. Преса Станіславщини другої половини 1941 року. – С. 189.

²Курилишин К. М. Українська легальна преса... – С. 382.

³Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Часописи Калущини періоду німецької окупації 1941–1944 рр. // Рідна земля. – 2023, 17 бер. – № 11. – С. 4–6.

Рубрика «Дописи» інформувала про події в житті міста Калуша й повіту. До прикладу, цікавими були повідомлення про «Збори калуського жіноцтва» (1941. – Ч. 1), «Санітарний стан Калуша» (1941. – Ч. 1), про відновлення роботи «Українського товариства допомоги інвалідам» (1941. – Ч. 3) та «Відновлення «Українбанку» в Калуші» (1941. – Ч. 8), «Про заборону філіателям торгувати поштовими марками ворожих держав» (1941. – Ч. 11), про відправку першого транспорту добровольців із Калущини на роботу до Німеччини 11 листопада 1941 р. (1941. – Ч. 14), умови вступу до Торгівельної школи (Ч. 15), допис «Творім фахові школи» (1941. – Ч. 9), умови прийняття до українських бурс і фахової гірничої школи (1941. – Ч. 18), повідомлення Л. Король «Фахове шкільництво» (1942. – Ч. 2), публікація під криптонімом Л. А. «Сільсько-господарські школи» (1942. – Ч. 2, с. 4)¹.

У статті о. Романа Монцібовича «Роль нашого духовенства» розрито завдання вітчизняного духовенства, котре полягає у власному самовдосконаленні та духовній праці душпастиря з цілими родами парафіян².

Культурно-просвітницькій діяльності в Калуському повіті приурочені такі статті й повідомлення, як от: «Віднова просвітянського життя» (1941. – Ч.1), «За віднову культурно-освітнього життя» (1941.– Ч. 2), «За віднову бібліотек» (1941. – Ч. 4), Монцібович Р. «Культурно-освітня праця» (1941. – Ч. 18), «Роль «Просвіти» (1941. – Ч. 18).

Рубрика «Хроніка» вміщувала повідомлення про щоденне життя Калущини. Часопис заохочував читати та передплачувати українську періодику. Останнім випуском газети було число 5 за 1942 р. Причиною призупинення видання оголошено нестачу паперу³.

¹Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Часописи Калущини періоду німецької окупації 1941–1944 рр. // Рідна земля. – 2023, 17 бер. – № 11. – С. 4–6.

²Монцібович Р. Роль нашого духовенства // Калуський голос». – 1941. – Ч. 7.

³Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.). – С. 384–388.

Україномовна періодика часів німецької окупації позначена нестабільністю виходу у світ запланованих випусків, достовірністю висвітлення розглядуваної проблематики, переважанням публікацій воєнного, суспільно-політичного, господарського характеру, інформативністю публікацій краєзнавчого змісту.

Максимально об'ємне і комплексне залучення різних типів джерел, їх систематизація і співставлення дасть можливість у майбутньому перевірити достовірність отриманої інформації і більш ґрунтовно висвітлити діяльність німецького окупаційного режиму на Калущині.

Важливе значення для вивчення періоду німецької окупації Калущини має залучення документів зарубіжних архівів, зокрема польських. Сьогодні є можливість паралельно працювати з паперовими й електронними джерелами. Велике дослідницько-пошукове значення мають також сайти архівних установ, більшість із яких містять електронні версії путівників і каталогів фондів.

Джерельною інформативністю характеризується путівник **«Волинь і Східна Галичина 1943–1944 рр.»**¹, виданий українськими і польськими науковцями. Це найповніше на сьогодні довідникове видання щодо архівних установ Польщі, в яких містяться документи періоду німецької окупації. Книга містить опис 16-ти фондів Архіву нових документів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie). Тут позначено 37 фондів, які прямо чи опосередковано розкривають особливості нацистського «нового порядку» у Галичині. Найбільш цікавий із них – фонд 111: Уряд Генерального губернаторства в Кракові (Rząd Generalnego Gubernatorstwa w Krakowie; Regierung des Generalgouvernements) 1939–1945. Матеріали, що безпосередньо стосуються дистрикту Галичина, фрагментарні, вони зосереджені у фондах Армії Крайової та Армії Людової².

¹Волинь і Східна Галичина. 1943–1944 рр. Путівник по польських та українських архівних джерелах / за ред. Д. Наленч, Г. Боряка. – Варшава-Київ: AWP Amalker, 2003. – Т. 1. – 288 с.

²Савіцький Р. П. Нацистська окупація Галичини (1941–1944 рр.): огляд фондів архівів Польщі // Емінак. – 2016. – № 1. – С. 134, 136.

У путівнику знаходимо й окремі відомості, дотичні до Калушини. Серед матеріалів Державного архіву у Перемишлі, у фонді 793 «Повітове староство у Бжозові (1944–1950)», зберігаються списки утікачів із Калуша і Калуського повіту, які у 1943 – липні-серпні 1944 рр. поселилися у цій місцевості. У фонді 1420 «Повітове староство у Ніску (1944–1950)» відклалися реєстри переселенців із Калуша, що прибули в околиці Ніска у листопаді 1942 р.¹

У Державному архіві у м. Радом, у фонді 1133 «Союз комбатантів Речі Посполитої і колишніх політичних в'язнів», справа 16, зберігається звіт-спомин Яна Кавалка з Голиня про події 1939–1945 рр., у якому мовиться про розправу українського відділу з його родиною навесні 1944 р.

Натомість Євгеніуш Бедка, спогади якого виявлені серед матеріалів Фундації осередку «Карта у Варшаві» Східний Архів, у фонді «Донесення про події на Волині», наголошує, що у міжвоєнний період відносини поляків із українцями у селі Павликівка (біля Калуша) були доброзичливими і лише у 1943 р. переросли у відкритий конфлікт².

Засобом доступу до фондів Архіву актів нових (AAN) слугує і путівник «Archiwum akt nowych. Informator o zasobie archiwalnym» Едварда Колодзєя³.

Значний обсяг матеріалів з історії Другої світової війни періоду німецької окупації зберігається у Центральному військовому архіві імені майора Болеслава Валігори⁴.

Першорядне значення тут має група «II. Архівні матеріали періоду Другої світової війни, 1939–1949 рр.» (38 фондів). Із них особливо вартісним є фонд 347, у якому акумульовано матеріали про діяльність Армії Крайової на Галичині й Волині⁵.

¹Волинь і Східна Галичина. 1943–1944 рр. Путівник... – С. 41, 42.

²Там само. – С. 45.

³Kołodziej E. Archiwum akt nowych. Informator o zasobie archiwalny / Edward Kołodziej. – Warszawa, 2005. – 698 s.

⁴Centralne Archiwum Wojskowe im. mjr. Bolesława Waligóry // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://caw.wp.mil.pl/pl/249.html>.

⁵Савіцький Р. П. Нацистська окупація Галичини (1941–1944): огляд фондів архівів Польщі. – С. 134–135.

Візуальним доповненням до джерел цього архіву є колекції світлин із групи VII (фонд 1237), що відображають особливості німецької окупаційної політики у Генеральній Губернії¹.

Інформаційно вартісні документи періоду німецької окупації зберігаються також у Національному архіві у Кракові², Державному архіві в Любліні³ та інших регіональних архівах Польщі.

Важливим для дослідження проблем німецької окупації 1941–1944 рр. може стати комплекс українських архівних джерел. Це архів Українського центрального комітету в Кракові, який відразу після закінчення Другої світової війни увійшов до архіву Володимира Кубійовича. Архів УЦК опинився у Національному архіві Канади в Оттаві, де він добре впорядкований, доступний, але найменш використовуваний у наукових цілях⁴.

Виявлення, опрацювання й введення до наукового обігу документів зарубіжних архівних установ є необхідною умовою всебічного комплексного аналізу джерел із історії Калущини періоду німецької окупації.

Історико-краєзнавчі дослідження з історії німецької окупації

Наукові студії з вивчення історії німецької окупації Станіславщини 1941–1944 рр. небагатовисвітлені і невсеохоплюючі. Вони здебільшого торкаються окремих аспектів цієї проблематики, а саме: німецької політики на захоплених землях Галичини, терору нацистів, культурного й господарського розвитку краю, формування УНС, руху опору окупантам тощо.

¹Centralne Archiwum Wojskowe // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archiwumcaw.wp.mil.pl/zasob/vii/vii_1237.htm.

²Archiwum Narodowe w Krakowie // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ank.gov.pl>.

³Archiwum Państwowe w Lublinie:1072/0 «Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa Okręg Lublin, 1940–1944 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lublin.ap.gov.pl/zasob/zbiory-online/akta-organizacji-konspiracyjnych>.

⁴Дашкевич Я. Р. Державотворча діяльність ОУН і Акт відновлення Української держави // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. – С. XXVIII.

У своїх дослідженнях історики торкалися питання організації і функціонування німецької окупаційної адміністрації, котра в Галичині і Волині спиралася у своїй діяльності на різноманітні каральні органи – державну таємну поліцію (гестапо), озброєні загони націонал-соціалістичної партії Німеччини (СС), службу безпеки (СД). Торкаючись низової структури окупаційної влади, Костянтин Кондратюк зауважує таке: «Допоміжна адміністрація створювалась із представників місцевого населення, які виявили бажання співпрацювати з німцями. Нижчою інституцією місцевого управління була сільська управа на чолі зі старостою. Практична робота сільських управ зводилась до управління селом і забезпечення реквізиції продовольства для німців. Староста зі своїм помічником і бухгалтером виконували розпорядження німецьких адміністративних органів (реєстрували прибулих, вели облік населення, стягували податки, забезпечували поставки, надавали робочу силу, гужовий транспорт та ін.). Органи місцевого управління діяли в умовах повної підконтрольності та залежності від німецьких адміністративних і поліцейських органів. На місцях з українців створювалася поліція для охорони громадського порядку під назвою «*Hilfsmannschaft*» (допоміжна поліція) та вартова (охоронна) поліція шуцманшафт («*Schutzmannschaft*»). У селах – по 30–50 поліцистів допоміжної поліції, а в повітових центрах стояли повітові сотні шуцманшафту»¹.

Характеризуючи систему освіти часів окупації дослідник стверджує, що «дозвіл на відкриття школи давав відділ науки і освіти при уряді губернатора дистрикту. Безпосереднє керування шкільництвом на території окремої округи належало шкільному радникові, який за допомогою двох інспекторів (окремо для українських і окремо для польських шкіл) здійснював нагляд за діяльністю всіх державних освітніх закладів»².

У дистрикті «Галичина» українській інтелігенції вдалося організувати досить розгалужену систему освіти дітей. Наймасо-

¹Кондратюк К. К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941–1944 рр.: соціально-економічний і культурно-освітній аспекти // Вісник Львівського університету. Спецвипуск. 2019. – С. 328.

²Там само. – С. 337.

вішими були початкові школи трьох типів: 1-о і 2-о, 3-и і 4-и класні, 5-и і більше класні (*фото 24*). Обов'язковим було навчання дітей віком від 7 до 14 років, однак багато учнів не мали змоги відвідувати уроки через холод, працю в господарстві, епідемії, нестачу приміщень, підручників і приладдя. Навчання відбувалося у дві зміни. Завдання школи – навчити дітей писати, читати, рахувати. Дати їм основи рідної мови, (з 1942 р. німецької), релігії, арифметики, історії, географії, гігієни. Через важкі умови праці багато вчителів при нагоді залишали школу¹.

А ще, в краї діяли чисельні фахові школи. Лише на Калушині в лютому 1942 р. розпочали навчання сільськогосподарські школи у Калуші (*фото 3–6, 22, 23*), Голині, Новиці, Підмихайлі². Учні фахових шкіл і студентів до жовтня 1942 р. не відправляли на роботу до Райху, а від жовтня, у зв'язку з нестачею трудових ресурсів, ця постанова втратила чинність³.

Становище шкільництва в умовах німецької окупації досліджували також Наталія Антонюк⁴, Галина Стефанюк⁵, Микола Москалюк, Володимир Старка⁶ та інші вчені.

¹Кондратюк К. К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941–1944 рр... – С. 337–338.

²Дмитерко В. Сільськогосподарські школи // Українська школа. Часопис українського вчителства в Генеральному губернаторстві. 1942. – Числа 1–2 (лип-серп.). – С. 28.

³Гінда В. В. Нацистська окупація України. – Київ, 2022. – С. 117.

⁴Антонюк Н. В. Проблеми освіти на сторінках західноукраїнської преси в роки німецької окупації (1939–1944) // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики. Доповіді та повідомлення міжнародної наукової конференції 25–26 серпня 1995 року. – Львів, 1996. – С. 305–321.

⁵Стефанюк Г. В. Народна освіта Галичини в умовах окупаційного режиму (1941–1944 рр.) // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – Київ-Краків, 2002. – С. 182–186; Стефанюк Г. В. Українське шкільництво Станіславщини в період нацистського «нового порядку» (1941–1944 рр.) // Вісник Прикарпатського національного університету. Історія. Вип. XV. – 2009. – С. 25–32.

⁶Москалюк М. М., Старка В. В. Сільська школа Східної Галичини в умовах нацистської окупації 1941–1944 рр. // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірн. наук. праць. Ізмаїл, 2019. – Вип. 43. – С. 111–118. – (Серія: Історичні науки).

Становище греко-католицької церкви в умовах німецької окупації вивчали Ігор Андрухів¹, Ігор Пилипів², Оксана Сурмач³ та ін.

У монографії Ігоря Андрухіва та його співавторів **«Станіславська єпархія УГКЦ крізь призму століть»** окремий розділ приурочено подіям періоду німецької окупації. Він позначений заголовком «Становище Станіславської єпархії в умовах нацистського режиму (1941–1944)»⁴. Характеризуючи становище єпархії, дослідники зауважують, що на той час вона складалася з 20 деканатів, 465 парафій, 886 церков, 482 священників і 68 монастирів. Далі автори наголошують на змінах її канонічної території у в'язку з адміністративною реформою, проведеною в жовтні 1941 р. При цьому вони констатують, що німецька адміністрація повернула більшість церковних споруд і частину земельних угідь парафіям. Разом із тим священники могли мати не більше як 15–20 га землі. Земельне питання частково було компенсоване фінансовим забезпеченням духовенства. Із 1 жовтня 1941 р. для духовенства виділено по 50 райхсмарок (р. м.) щомісяця на одну особу (1 р. м = 10 зл.), які вони отримували через міжокружну касу взаємодопомоги. При цьому розмір податку з цієї субсидії становив 25%. Отже, це був радше політичний жест окупантів, аніж справжня допомога. Водночас священникам було дозволено вчити дітей катехизму. Повсюдно розпочато ремонт церков⁵. Дозволені Богослужіння й обрядовість (*фото 25, 26*).

Дослідниця Оксана Сурмач відзначає значну активність греко-католицького сільського духовенства в період німецької

¹Андрухів І. О., Лисенко О. Є., Пилипів І. В. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 500 с.

²Пилипів І. В. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч. 8. – С. 108–116.

³Сурмач О. І. Священники Станіславської єпархії в роки німецької окупації // Краєзнавець Прикарпаття. 2004. – № 3. – С. 28–29.

⁴Там само. – С. 224–249.

⁵Там само. – С. 230, 238–239.

окупації. Через конфіскаційну політику нацистів і неврожай літа-осені 1941 р. виникла нестача продуктів харчування, а навесні 1942 р. на Станіславщині почався голод. У цих умовах ченці при монастирях організовували кухні для бідних й роздавали продуктові пайки. У монастирі Св. Йосафата у Войнилові монахи організували дитячий притулок. Водночас тут вони переховували українських повстанців¹.

Інформаційно важливою також є публікація Інни Поїздник про міжконфесійні відносини в Галичині, у якій авторка дійшла висновку про те, що чинники релігійного життя виявилися підпорядкованими суспільно-політичним обставинам².

Соціально-економічне становище краю, соціальне забезпечення й повсякдення краян у роки німецької окупації досліджували Юрій Левченко³, Ігор Ветров⁴, Галина Стефанюк⁵, Володимир Старка⁶.

Передумови та причини виникнення різних грошових систем в адміністративно-територіальних одиницях України під час окупаційного періоду в 1941–1944 рр., відмінності грошового обігу на окупованих територіях вивчав Юрій Левченко. Він дослідив, що кожна з новоутворених адміністративно-територіальних одиниць мала власну грошову одиницю. У дист-

¹Сурмач О. І. Священники Станіславської єпархії в роки німецької окупації. – С. 29.

²Поїздник І. І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. // Архіви окупації: 1941–1944. / упор. Н. Маковська. – Київ, 2006. – С. 822.

³Левченко Ю. І. Грошові системи на території України під час окупації (1941–1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, вип. XXXIII. – С. 114–119.

⁴Ветров І. Г. Фінансова політика нацистської Німеччини та державсателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.) // Архіви окупації: 1941–1944 / упор. Н. Маковська. – Київ, 2006. – С. 774–781.

⁵Стефанюк Г. В. Оподаткування населення Галичини та Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2019. – № 9. – С. 81–86.

⁶Старка В. В. Повсякденне життя селянства Східної Галичини у 1941–1944 рр. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2019. – № 142. – С. 45–48.

рикті «Галичина» це польський злотий; в рейхскомісаріаті «Україна» – карбованець; у губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» – румунська лея. У губернаторстві «Трасністрія» основною була німецька окупаційна марка; в зоні оперативного тилу вермахту грошовими одиницями залишалися рублі та червінці, а також була поширена німецька окупаційна марка¹.

На підставі архівних та історіографічних джерел дослідник розглядає систему грошового обігу в дистрикті «Галичина». Він зауважує, що згідно з декретами А. Гітлера від 17 та 22 липня 1941 р. «управління областю Галичина переходить до Генерал-губернатора». За розпорядженням Ганса Франка від 1 серпня 1941 р. в Галичині було запроваджено цивільну німецьку адміністрацію, підпорядковану урядові Генерального Губернаторства. Відповідно до цього Львівська, Дрогобицька, Станіславська, Тернопільська (без північних районів) області Української РСР під назвою дистрикт «Галичина» увійшли до складу «Польського» Генерал-губернаторства, утвореного 12 жовтня 1939 р. після окупації Німеччиною Польщі².

Наказом Г. Франка від 25 серпня 1941 р. «в Галицькій області, починаючи від 8 вересня 1941 р., законним засобом платежу стали банкноти в злотих 500, 100, 50, 20, 10, 5, 2 і 1, які випустив Емісійний банк Польщі» (*Złoty Emissionbank in Polen*). Також засобом платежу були «сталеві монети по 50 грошів і цинкові монети по 20 і 10 грошів, які вибив і пустив в обіг Емісійний банк у Польщі, а також державна дзвінка монета колишньої польської держави в злотих 10, 5, 2 і 1 та грошів – 50, 20, 10, 5, 2 і 1». 1 серпня 1941 р. з нагоди приєднання Галичини до Генерал Губернаторства відбувся другий випуск злотих номіналом в 1, 2, 5, 50 і 100 (*фото 31–31-а*). 15 вересня 1941 р. населенню було наказано до 1 листопада обміняти всі радянські грошові знаки на злоті за курсом 1 злотий = 5 рублям. Рівень життя в дистрикті «Галичина» був зрівняний з іншими дистриктами «Польського» Генерал Губернаторства. Розмір заробітної платні

¹Левченко Ю. І. Грошові системи на території України під час окупації (1941–1944 рр.). – С. 117.

²Там само. – С. 115.

залежав від віку та кваліфікації робітника. Так, найменше оплачувалась праця неповнолітніх – 65 зл. в місяць. Заробітна платня робітника коливалася від 156 до 300 зл., керівника підприємства або інженера – 600 злотих. При цьому літр молока коштував 5 зл., кілограм картоплі – 8 зл., цукру – 55 зл., десяток яєць – 20 зл., хлібина – 20–25 зл., кілограм сала – аж 120 злотих¹.

У підсумку автор дійшов висновку, що на всій території України були сформовані грошові системи, що виникли окремо в кожній із адміністративних одиниць². Рівень життя населення Галичини визначався співвідношенням заробітної платні до вартості товарів, а розмір зарплатні залежав від віку та кваліфікації працівників.

Доповнюючи відомості Юрія Левченка, дослідник Ігор Ветров зазначає, що з початком радянсько-німецької війни ці «гроші» з'явилися й тут і в цей період у грошовий обіг було випущено ще п'ять банкнот із номіналами 1, 2, 5, 50, 100 злотих. Якщо восени 1939 р. в обігу перебувало 0,5 млрд злотих, то вже наприкінці 1944 р. – близько 10 млрд. Внаслідок збільшення в обігу кількості грошової маси, не покритої товарним виробництвом, різко зросла інфляція. Суспільство зазнало значних економічних втрат. За період 1941–1944 рр. злотий знецінився в 15–20 разів (за цінами на сільськогосподарські продукти)³.

Податкову систему окупаційної влади, норми оподаткування мешканців Станіславщини досліджує Галина Стефанюк. Дослідниця стверджує: «В період війни однією з форм економічного визиску місцевих мешканців стало оподаткування всіх категорій населення. Єдиної системи у податковій та заготівельній політиці окупантів не було, тому у кожному селі проводилися господарські наради, на яких окупаційна влада встановлювала кількість і розміри податків на свій розсуд. Величина сільськогосподарського податку призначалась на кожний повіт, а

¹Левченко Ю. І. Грошові системи на території України під час окупації (1941–1944 рр.). – С. 115–116.

²Там само. – С. 117.

³Ветров І. Г. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.). – С. 775.

практичне виконання цього завдання здійснювало повітове керівництво, яке розподіляло його між волостями й селами. Під керівництвом війта створювалася «Контингентна комісія», яка доводила норму податку для кожного господаря залежно від величини його земельного наділу та кількості членів сім'ї. Наприклад, господар, який мав у володінні 2,5 га землі, повинен був здати впродовж року 12 ц зерна, 25 ц картоплі, 800 літрів молока, 200 кг м'яса і 112 злотих готівкою. Якщо ж сім'я була багатодітною, а землі мало, то, як правило, величина контингенту була меншою, ніж у заможніших сім'ях»¹.

Іншою формою оподаткування була трудова повинність. Зокрема, з 1 січня 1942 р. в Галичині запроваджувалися обов'язкові громадські роботи. Усі фізично здорові чоловіки віком від 15 років повинні були зареєструватися в повітових і міських урядах праці. Працездатні чоловіки від 17 до 35 років залучалися також до праці у так званих «будівельних службах». Окрім того, Український крайовий комітет організував для українців свої табори – «Українська служба Батьківщині». Його відділи праці проводили вербування працездатної молоді для робіт на промислових підприємствах і в сільському господарстві Німеччини².

Визначаючи особливості німецької податкової політики, Галина Стефанюк зауважує: «Натуральні податки фактично стягувалися з усіх видів сільськогосподарської продукції. Податкова політика мала каральний характер. За несвоєчасно здані податки визначалися різні міри покарання»³.

Підсумовуючи, авторка констатує наступне: німці прагнули до максимальної експлуатації місцевого населення в інтересах Райху; система оподаткування була цілеспрямовано грабіжницькою, а її реалізація передбачала здачу контингентів та виконання трудової повинності; норми податку були завищеними, тому селяни не завжди могли їх виконати⁴.

¹Стефанюк Г. В. Оподаткування населення Галичини та Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). – С. 83.

²Там само. – С. 84–85.

³Там само. – С. 83, 84.

⁴Там само. – С. 86.

Олександр Луцький, досліджуючи питання суспільної допомоги жителям Станіславщини, які потерпіли від повені та голоду наприкінці 1941 – у першій половині 1942 рр., дійшов висновку, що діяльність громадських комітетів допомоги врятувала життя і здоров'я десяткам тисяч мешканців краю й засвідчила високий рівень соціальної згуртованості й організованості українського суспільства в критичні моменти історії¹.

Цікаві матеріали, що стосуються періоду, який розглядається, опубліковані у науковому збірнику «Архіви окупації»².

Історіографію соціальної сфери періоду німецької окупації вивчала Ірина Галайчук³. Підсумовуючи, дослідниця дійшла висновку, що політика гітлерівців у Галичині полягала «у завоюванні «життєвого простору», упокоренні й експлуатації, колонізації, інтеграції місцевої людності в чужорідний соціум, мобілізації різних соціальних груп на виконання воєнних, політичних, соціально-економічних завдань»⁴.

Важливе значення в історико-краєнавчих дослідженнях має біографічний аспект вивчення історії Калущини періоду німецької окупації. Результативними у цьому напрямку є напрацювання Степана Лесіва і Петра Ганцюка⁵, Ярослава Коретчука⁶, Дмитра Проданика⁷ та інших дослідників.

¹Луцький О. І. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941–влітку 1942 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. – Київ, 2011. – Вип. 16. – С. 302.

²Архіви окупації: 1941–1944. Збірник наукових праць на пошану Євгена Вертипороха / упор. Н. Маковська. – Київ, 2006. – 872 с.

³Галайчук І. Б. Соціальне становище українців Галичини у період нацистського «нового порядку» (1941–1944 рр.) в сучасній вітчизняній історіографії // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство: Збірн. наук. праць. – Київ: Інститут історії України, 2014. – С. 24–33.

⁴Там само. – С. 30–31.

⁵Лесів С. В., Ганцюк П. Т. Курінь УПА «Промінь»: історія формування та бойовий шлях. – Калуш–Івано-Франківськ, 2016. – 288 с.

⁶Коретчук Я. В., Ганцюк П. Т. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний ліс». – Торонто–Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2011. – 112 с. – (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 27).

⁷Проданик Д. В. Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона». – Торонто–Львів, 2011. – 128 с. – (Літопис УПА. Серія: «Події і люди», кн. 15).

Деякі біографічні відомості про повстанців Калущини фіксує Петро Содоль. Зокрема він повідомляє про Юлію Ганущак із Довпотова (Калущина), провідницю УЧХ Калущини у 1943–1944 рр.; згадує Івана Гонтю («Гамалію») із села Збора (Калущина), який восени 1943 р. був чотовим у вишкільному курені «Гайдамаки», а в лютому 1944 р. організував сотню у складі куреня «Скажені»¹. Однак ці відомості потребують уточнення й доповнення.

Нові відомості про долю учнів Калуської торгівельної школи опублікував історик Сергій Адамович², біографічні нариси якого містять чимало цікавих епізодів, дотичних до подій на Калущині.

Висвітлюючи минуле Калущини, дослідники звернули увагу й на **долю жидівського населення краю**. Професор Ігор Андрухів³ проаналізував етапи і форми репресій проти єврейського населення у Станіславській області, здійснив спробу обрахунку кількості жертв, подав ідейно-політичне обґрунтування репресій супроти євреїв із боку нацистів. Таким підґрунтям гітлерівці вважали прагнення євреїв до світового панування, а отже, потрібна нещадна боротьба проти більшовизму, головними носіями якого були жиди. **Історик виділяє етапи знищення єврейства.** На території Станіславської області репресії проти єврейського населення фактично розпочалися з 2 липня 1941 р. Перший етап – липень-грудень 1941 р.; другий – 1942 р.; третій – січень-травень 1943 р.; четвертий – червень 1943 р. – липень 1944 р. Кожний із етапів характеризувався певною насиченістю репресивних акцій та кількістю жертв⁴.

¹Содоль П. П. Українська Повстанча армія 1943–1949. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 20, 28–29.

²Адамович С. В. Нереабілітована пам'ять. Ч. 1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – С. 10–11, 20–21; Адамович С. В. Злочини нацистської Німеччини в м. Калуші (1941–1944 рр.) // Українознавчі студії. Вип. 19. – Івано-Франківськ: Плай, 2018. – С. 213–228; Адамович С. В. Нереабілітована пам'ять. Ч. 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. – С. 65–71, 102–105.

³Андрухів І. О. До питання про терор проти єврейського населення на Станіславщині під час нацистської окупації // Краєзнавство. – 2011. – № 1. – С. 197–205.

⁴Там само. – С. 197.

За наказом начальника станіславського гестапо гауптштурмфюрера СС Ганса Крюгера, усі євреї, які проживали в місті, змушені були від 4 серпня носити на лівому рукаві білу пов'язку з голубою зіркою Давида, відсутність якої загрожувала розстрілом. 6 жовтня розпочалося планомірне знищення єврейського населення у Станіславській окрузі. За словами Юліуша Фоєрмана (*інженер-картограф, який до початку 1944 р. працював у канцелярії Станіславського гестапо і в 1943–1944 рр. вів власний щоденник. – І. Т.*), акція зі знищення євреїв у Станіславі розпочалася о 7-й годині вранці 12 жовтня 1941 р. Здійснили її німецька поліція безпеки та гестапівці. За спостереженнями учасника подій Фоєрмана, було страчено від 9 до 10 тис. осіб. Тоді як в Акті обласної надзвичайної комісії із розслідування злочинів нацистів вказано 12 тис. осіб. Значно меншими за розмірами, ніж у Станіславі, були створені гетто в Тисмениці, Снятині, Калуші, Надвірній, Рогатині. У підсумку автор визнає, що показники втрат в актах надзвичайної комісії із розслідування злочинів нацистських окупантів є дещо завищеними¹.

Від грудня 1942 р. до літа 1944 р. у с. Брошнів-Осада (Долинщина) діяв табір примусової праці для євреїв².

Долю жидів на Станіславщині в роки німецької окупації ґрунтовно висвітлили Любов Соловка та Світлана Оришко³. Вирішення гітлерівцями єврейського питання на Калушині, як і повсюдно, відбувалося шляхом масового винищення жидівського населення. Дослідники констатують, що у 1939 р. у Калуші проживало 4,3 тис. євреїв, що складало 33,1% населення міста, а в Калуському повіті відповідно 6,6 тис. осіб. Звільнення Калуша від єврейства гітлерівці розпочали 23–25 серпня 1941 р. Тоді поліція безпеки зі Станіслава розстріляла першу групу євреїв Калуша – 380 осіб, головним чином представників інтелі-

¹Андрухів І. О. До питання про терор проти єврейського населення на Станіславщині під час нацистської окупації. – С. 198, 199, 200, 203.

²Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / упор. М. Г. Дубик. – Київ, 2000. – С. 150.

³Соловка Л. М., Оришко С. П. 150 із 150 тисяч...: Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини / наук. ред. М. Гон. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 576 с.

генції. У вересні 1941 р. розстріляно ще одну групу жидів, чисельністю 50 осіб. Так звані «ліквідаційні чистки» були проведені 15–17 вересня 1942 р., під час яких частина євреїв (2,5 тис.) була вивезена до Станіслава, а майже 2 тис. – у Белжець. За іншими джерелами, ця кількість сягала 4,6 тис. осіб. Серед жертв голокосту були представники Калуської громади, у тому числі калуський письменник Лазар Вайсберг, сім'я менеджера калуської броварні Шпільмана й чимало мешканців Калущини¹.

У Войнилові у 1939 р. проживала 1 тис. євреїв, що становило 35,1% населення містечка. Із них більшу частину – 800 осіб, відправлено на страту до Станіслава, 150 – до Журавна, а решта загинула на місці². У Калуші на жидівському цвинтарі знищено більше 1000 євреїв і 700 осіб із Перегінська. Далі автори повідомляють про порятунок і допомогу українців. Вони зауважують, що мешканці села Яворівка (Калущина), як могли, допомагали євреям водою, продуктами. Їх привозили із Калуського гетто на ремонт доріг. Андріїв Дмитро під загрозою розстрілу переховував у своїй хаті трьох євреїв³.

Загалом автори книги суттєво доповнюють інформативну складову відомостей про долю євреїв Калуського повіту, систематизують й узагальнюють показники людських втрат в єврейських громадах Калущини.

Красзнавець Михайло Коломиєць зауважував, що в Калуші найбільша і остання акція зі знищення євреїв відбулася 15–17 вересня 1942 р., тоді до концтаборів було відправлено майже 3 тис. осіб. У Калуші на кладовищі, щодня убивали по 100 євреїв⁴. Про Калуське гетто та долю жидів йдеться також у документах пропонованого збірника (док. № 22, док. № 24), (фото 13,14).

¹Соловка Л. М., Оришко С. П. 150 із 150 тисяч...: Голокост євреїв Прикарпаття ... – С. 148–149; Круглов А. И. Энциклопедия Холокоста. Еврейская энциклопедия Украины / ред. И. М. Левитас. – Киев, 2000. – С. 74, 78.

²Соловка Л. М., Оришко С. П. 150 із 150 тисяч...: Голокост євреїв Прикарпаття ... – С. 148, 149, 538.

³Там само. – С. 537.

⁴Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах Брошнів: «Таля», 1996. – С. 116.

Відомі також приклади порятунку жидів у Калуші. Наприкінці 1941 р. євреї, які жили в Калуші, мусили переїхати в гетто. Родину Шапіро (Соломона, Сару та їхнього сина Хаїма) врятували калушани Павліна Плаксей і родина Захарії¹.

Однак, далеко не завжди вдавалося рятувати їм життя. У червні 1943 р., за наказом Ассмана, живцем спалено євреїв, які працювали у селі Брошнів на тартаку Глезінгера. Але вдалося врятувати їхніх дітей. Вони переховувалися в українських селян, про що німці не знали. Після цієї трагедії, з огляду на безпеку дітей, міський староста Онуфрій Петришин розмістив 122 єврейських дітей у сиротинці Калуша і так врятував їм життя².

Участь жінок Калущини у визвольній боротьбі з більшовицьким окупаційним режимом у 40-х рр. XX ст. досліджує Людмила Андрійчук, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця» КЗ «Музейно-виставковий центр Калуської міської ради», співавторка археографічного видання з історії національно-визвольної боротьби на Калущині 1944–1946 рр.³.

Джерельні матеріали з історії жіночого руху в Калуші опублікувала Любов Липовська⁴. Окремого дослідження заслуговують постаті Розалії Шуляр («Калина») з Боднарова, Ярослави Волощук із Грабівки, Ольги Левицької («Буря») та інших учасниць визвольної боротьби.

¹Тимів І. М. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів / упор. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – С. 104–105.

²Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 198; Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область: У 3 т. – Т. 3. – Львів: Каменярь, 2003. – С. 133.

³Андрійчук Л. І. Участь жінок Калущини у національно-визвольній боротьбі (40-і рр. XX ст.) // Калуські історичні студії. – Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / упор. І. М. Тимів; Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 101–128; Тимів І. М., Андрійчук Л. І., Малярчук О. М. Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калущині в 1944–1946 рр. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – 472 с.

⁴Збірник матеріалів Архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950)/ упор. Л. Липовська. – Частина 2. – Калуш, 2018. – 38 с.

Питання збройного протистояння між відділами УНС й угорсько-німецькими військами торкалися дослідники Петро Содоль¹, Руслан Забілій², Володимир Грабовецький³, Олександр Пагіря⁴, Михайло Коломиєць⁵.

На думку Петра Содоля, найвідоміші бої УНС із німецькими частинами у 1943 р. відбулися на терені Карпат: 26–29 вересня – бої куреня «Гайдамаки», 27 листопада – бій куреня «Чорні чорти» та 30 листопада – бій куреня ім. Кривоноса⁵.

У нарисі Руслана Забілого з історії куреня «Скажені» докладно висвітлено події на Калушині навесні-влітку 1944 р. Автор повідомляє про формування куреня «Скажені» Василя Андрусяка («Різуна») в листопаді 1943 р. у Чорному лісі та перші бої цього відділу з німцями 27 листопада 1943 р. між селами Посіч і Завій (Калущина). Німецьким підрозділам, чисельністю 600 вояків, вдалося оточити повстанців, але різунівці зуміли вирватися із оточення, здійснивши прорив одночасно в різних місцях, зуміли розсіяти сили ворога й завдати йому значних втрат (45 убитих й 15 поранених), власні втрати складали 4 вбитих, 7 поранених⁶. Зазначені втрати виглядають дещо заниженими з огляду на прорив повстанців із оточення, рукопашний бій і значну чисельну перевагу супротивника.

Далі автор фіксує створення в лютому 1944 р. сотні «Довбуш» під командуванням Івана Гонти («Гамалії»), яка увійшла до складу куреня «Скажені». Він наголошує, що у березні

¹Літопис Української Повстанської Армії. Т. 18: Карпатська група УПА «Говерля»; кн. 1: Документи, звіти та офіційні публікації / збір. і упор.: П. Содоль. Торонто: Літопис УПА, 1990. – С. 8.

²Забілій Р. В. Нарис історії куреня «Скажених» // Український визвольний рух. – Львів: Видавництво «Мс», 2003. – 36. 1. – С. 125–143.

³Грабовецький В. В. Грабівка: літопис села над Луквою. – Івано-Франківськ, 2001. – 256 с.

⁴Пагіря О. М. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945) // Літопис УПА. Т. 12. – Львів; Торонто: Літопис УПА, 2014. – 581 с.

⁵Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах. – Брошнів: друкарня фірми «Талья», 1996. – С. 118–120.

⁶Забілій Р. В. Нарис історії куреня «Скажені». – С. 125–126.

1944 р. згаданий курінь перебував у постійних боях із німцями. Як приклад, вказує епізод захоплення хати з німецькими офіцерами у Мислові на початку березня 1944 р. й роззброєння 50 гітлерівців; засідку на шляху Станіслав-Калуш й перехоплення вантажівок з німецькими й угорськими військовими. Під час бою німці загинули, а угорці здалися в полон¹.

Розвиваючи тему бойового шляху відділу «Скажені», Р. Забілий вказує на появу на Калущині в квітні 1944 р. червоних партизанів зі з'єднання Михайла Шукаєва, загальною чисельністю 2 тис. бійців, у складі загонів ім. Суворова, «Іскра», «Смерть фашизму», «За родіну». Три загони (700 осіб) рушили до Чорного лісу, а четвертий, на чолі з майором М. Шукаєвим, попрямував на Сколе (Львівщина)². Червоні, що залишилися, 24 квітня 1944 р., розпочали наступ на повстанські табори у Чорному лісі, зокрема на табір куреня «Скажені», який захопили з другої спроби. 5 квітня радянські партизани малими групами почали нападати й грабувати селян у Завої і Грабівці. 7 квітня 1944 р. партизани капітана Гната Кулагіна великими силами піхоти й кінноти вдарили на Грабівку. На допомогу різунівцями 28 квітня 1944 р. надійшла сотня «Дружинників» (ком. «Черник», котра разом із куренем «Скажені» створила оборонну лінію, довжиною 20 км. «Дружинники» розташувалися в селах Мислів й Ріп'янка, а різунівці – в Яворівці–Завою–Грабівці, де розміщувався штаб «Різуна». Оборonoю керував Василь Андрусак. Удосвіта 29 квітня 1944 р. кулагінці розпочали наступ на позиції ройових «Сапера» і «Холодного» у Грабівці. Не витримавши натиску, повстанці відступили. Поранення зазнав Василь Андрусак. До с. Завій відправлено гінця за підмогою. А тим часом кулагінці запалили крайні хати, захопили 22 селян і двох священників, яких розстріляли. Із Завою прибув підвідділ Мороза, який розірвав кільце оточення. Червоні втратили вбитими більше 15 партизанів, а повстанці – 4 стрільців³.

¹Забілий Р. В. Нарис історії куреня «Скажених». – С. 126–127.

²Там само. – С. 128–129

³Там само. – С. 129, 130.

1 травня 1944 р. в лісі біля с. Майдан кулагінці вчинили напад на табір сотні «Довбуш» (ком. І. Гонта («Гамалія»)). Однак повстанці відбили атаки супротивника. Після цього бою кулагінці вже втратили активність і бойовничий порив. Були ще дві невдалі спроби наступу червоних на Ріп'янку і Мислів, а третя – 3 червня 1944 р. в районі Грабівки¹.

Розглянуті автором бойові епізоди засвідчують активність бойових дій відділів УПА на Калущині навесні 1944 р. супроти німців і червоних партизанів. Незважаючи на чисельну перевагу ворога і краще озброєння, відділи УПА завдали значних втрат ворогові.

Володимир Грабовецький повідомляє про перебіг бою 27 листопада 1943 р. між відділом УНС Василя Андрусяка («Різуна») в іншій місцевості, в селі Грабівка. Бій відбувся із переважачим чисельно німецьким підрозділом, який мав прикриття літаками. У вирішальний момент справа дійшла до рукопашного бою. Повстанцям вдалося вирватися з оточення і навіть контратакувати німців, які почали відступати, і лише настання вечірніх сутінок змусило супротивників припинити активні бойові дії. Німці втратили 60 вояків, повстанці – 15, з яких – 11 поранені².

Тут показники втрат із боку УПА виглядають більш переконливо. Зважаючи на однакові обставини перебігу цієї події, вважаємо, що це один і той самий бій, але локалізований Р. Забілим селом Завій, а В. Грабовецьким – селом Грабівка.

Значну увагу українсько-угорським стосункам приділив Олександр Пагіря. Автор проаналізував взаємовідносини українських повстанців та угорського війська на початковому етапі формування відділів УНС.

Хроніка цих стосунків на теренах Калущини за спостереженням історика була такою: 5 квітня 1944 р. у лісі між Боднаровим і Мостищем на Калущині українськими повстанцями було роззброєне угорське військо, що їхало на 4-ох машинах³.

¹Забілий Р. В. Нарис історії куреня «Скажені». – С. 131, 133–134.

²Грабовецький В. В. Грабівка: літопис села над Луквою. – С. 92.

³Пагіря О. М. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). – С. 21.

У погромі поляками с. Копанки (пов. Калуш) 11–15 квітня 1944 р. брали участь також мадяри. Вони були «охороною» польських боївків. На чолі мадярського «охоронного» відділу стояв офіцер поляк. Тоді ж повстанськими силами було розгромлене угорське військо, яке палило села Копанки і Томашівці¹.

20 квітня 1944 р. у результаті нападу добре озброєного загону УПА на угорський підрозділ у с. Сівка-Калуська гонведи відступили до Калуша, де, роздавши зброю місцевим полякам, спільно відбили повстанський напад і провели пацифікацію села².

21 квітня 1944 р. мадяри в числі 45 брали участь в погромі села Кропивник (Калущина). Вони зібрали в селі 30 закладників, із яких 26 по дорозі до Кал[у]ша, правдоподібно, розстріляли. У Кропивнику спалено понад 340 господарств³.

Стосовно домовленостей між українськими повстанцями й угорським військом О. Пагіря повідомляє наступне: з угорського боку переговорним процесом із командуванням УПА повинен був курувати капітан Імре Буріч, а з українського – Андрій Дольницький (1912–1982) (*псевдо («Немо»*), *начальник розвідки штабу ВО «Богун», сотник УПА, ініціатор переговорів Головної Команди УПА з командуванням угорських окупаційних військ у вересні-жовтні 1943 р. – І. Т.*), який володів німецькою, французькою, слов'янськими мовами, вивчав угорську й уже міг нею порозуміватися. Задля продовження перемовин він переїхав до угорського штабу в Калуші⁴.

¹Пагіря О. М. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). – С. 219, 361.

²Ziemię wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień-lipiec 1944 r. Wstęp, wybór i opracowanie. Międzycał Adamczyk, Janusz Gmitruk, Adam Kosecki – Warszawa-Pułtusk-Kielce, 2006. – S. 74.

³Пагіря О. М. Між війною та миром... – С. 362.

⁴Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА Т. 5: Волинь і Полісся. Кн. 3: Спомини учасників. – Торонто: Літопис УПА, 1984. – С. 63; Пагіря О. М. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини. – С. 236.

Протистояння між українськими повстанцями і угорцями О. Пагіря розглядає в окремій розвідці «Протистояння між УПА-«Захід» та 1-ою угорською армією...»¹, у якій систематизує відомості про бої між УПА та угорськими військами на Станіславщині у березні-серпні 1944 р. і простежує вплив збройного протистояння на подальші відносини між обома сторонами. Дослідник звертає увагу на те, які саме військові формування угорців опинилися у нашому краї: «Після окупації німецькими військами території Угорщини. 18–19 березня 1944 р. на німецько-радянський фронт була відправлена Перша угорська армія (245 тис. вояків) під командуванням генерал-полковника Гейзи Лакатоша. Основні її частини (6-ий, 7-ий, 11-ий угорські корпуси та угорські частини 9-го німецького корпусу) були зосереджені в Долинському, Калуському, Станіславівському, Надвірнянському, Товмачькому районах Станіславської області. Однак згодом через німецький контроль над угорськими військами й тісні контакти угорців з українськими повстанцями, про які стало відомо німцям, взаємовідносини УПА з угорцями ускладнилися, досягнуті восени 1943 р. домовленості втратили чинність. Уже навесні–влітку 1944 р. німці залучили угорські частини до каральних акцій проти мирного населення. Тому під час відступу гонведи самостійно проводили грабіжницькі акції в українських селах. За словами сучасника подій, у квітні 1944 р. «відношення угорців до населення брутальне, попросту дике, кожного чоловіка підозрюють, що має зв'язок з партизанами». Далі автор фіксує часті випадки роззброєння повстанцями вояків із 7-го угорського окупаційного корпусу, що поспішно відступав перед наступом більшовиків.

Ще в середині березня 1944 р. група упівців у кількості 20 осіб роззброїла цілий угорський батальйон на Товмаччині. Наприкінці березня 1944 р. повстанці Василя Андрусяка («Різуна») змусили здатися угорців на Калущині. 5 квітня відділ УПА

¹Пагіря О. М. Протистояння між УПА-«Захід» та 1-ою угорською армією на території Галичини у березні-серпні 1944 року // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. ВПЦ «Київський університет», 2010. – Вип. 100. – С. 43–47.

роззброїв гонведів біля Боднарова, а 20 квітня розгромив їх біля с. Сівка-Калуська (Калушина)¹.

У підсумку автор зазначає, що бойові дії відділів УПА-«Захід» проти частин і підрозділів 1-ої угорської армії у березні-серпні 1944 р. були спрямовані на захист мирного населення від жорстоких грабіжницьких і пацифікаційних акцій угорської армії в українських селах. Успішне протистояння УПА гонведам змушувало угорців зважати на інтереси українського визвольного руху та погоджуватися на переговори з командуванням УПА з метою укладення угоди про ненапад і нейтралітет².

Розглядаючи українсько-угорські військові відносини на теренах Станіславщини, О. Пагіря констатує, що для врегулювання конфлікту у квітні 1944 р. А. Дольницький виїхав до штабу 4-ої ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» у с. Завій на Калушині, маючи на меті встановити безпосередні контакти з польовим командуванням УПА та обласним проводом ОУН Станіславщини. Під час зустрічі з командиром 4-ої ВО «Говерля» І. Бутковським («Гуцулом») і провідником Станіславівського обласного проводу ОУН Я. Мельником («Робертом») А. Дольницький по-інформував їх про укладення на Волині та в Будапешті договору про ненапад між ГК УПА та вищим керівництвом угорської армії³.

Водночас між УПА та угорською армією було налагоджено співпрацю у військово-розвідувальній сфері, яка ґрунтувалась на цілком паритетній і взаємовигідній основі. Згідно з досягнутими домовленостями, кожні десять днів зв'язковий старшина УПА повинен був постачати в штаб 1-ої угорської армії здобуті повстанцями відомості про дислокацію та дії радянських партизанів і частин червоної армії у Західній Україні. Зі свого боку, угорці зобов'язались повідомляти все, що цікавило УПА⁴.

Згодом вони забажали, щоб УПА розмістила своїх агентів-радистів у Станіславові, Стрию, Самборі, Долині, Калуші та

¹Пагіря О. М. Протистояння між УПА-«Захід» та 1-ою угорською армією на території Галичини у березні-серпні 1944 року. – С. 44, 45.

²Там само. – С. 46.

³Там само. – С. 237.

⁴Там само. – С. 253.

Надвірній, котрі мали регулярно передавати розвідувальні повідомлення до штабу 1-ої угорської армії в Хусті¹.

Як приклад співпраці відділів УПА з гонведами О. Пагіря подає епізод, дотичний до Калушини: «У середині червня 1944 р. у с. Завій Калуського району розвідувальна група із сотні Миколи Болюка («Нечоси») з куреня «Гамалії» на чолі з І. Якимчуком («Сковородою») у складі трьох стрільців обеззброїла групу угорських вояків (14 осіб), серед яких були й офіцери. Із полоненими провели переговори, за результатами яких гонведи погодилися не виступати проти повстанців, їм було повернуто зброю та домовлено про передачу під час наступної зустрічі додаткових запасів зброї й амуніції для УПА. Наступного дня на умовленому місці після обміну попередньо узгодженими розпізнавальними знаками угорці передали 35 нових гвинтівок, два ящики патронів, один ящик пістолетів і два ящики гранат. Як свідчив І. Якимчук, надалі відносини сотні («Нечоси») з угорським військом склались на загал добре»².

На протистояння УПА угорським гонведам звернув увагу й Володимир Сілецький: «Навесні 1944 р. відділам УПА на території Станіславщини довелося вести бої з частинами 1-ї мадярської армії, яка в складі 6-го і 7-го корпусів та 2-ї танкової дивізії була перекинута в Галичину на допомогу німцям. Мадяри, спираючись на допомогу польських шовіністів, жорстоко поводитися з українським населенням: палили села, розстрілювали невинних людей. Польські шовіністи допомагали їм виконувати розвідувальні завдання і, часто в мадярських мундирах, брали участь у каральних операціях. Так, 28 березня 1944 р. відбувся бій УПА з мадярами в районі Хлібичина (*Коломийщина*. – І. Т.), 5 квітня біля Боднарова (*Калущина*. – І. Т.), 13 квітня – поблизу Копанок (*Калущина*. – І. Т.), 21 квітня коло Кропивника, 6 травня під Грабівкою»³ (*Калущина*. – І. Т.).

¹Пагіря О. М. Протистояння між УПА-«Захід» та 1-ою угорською армією... – С. 253.

²Там само. – С. 258.

³Сілецький В. І. Ворог просив пощади // Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / підгот. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С. 401.

Протидію УПА боївками польської Армії Крайової в Галичині в роки німецької окупації та інші епізоди українсько-польського конфлікту у джерелознавчому аспекті висвітлив Сергій Погорельчук¹. Дослідник здійснив аналіз фонду «Збірка документів Миколи Лебеда» (№ 9, т. 1–8) архіву Центру досліджень визвольного руху; описав джерела з вивчення польсько-української війни 1942–1947 рр.; розглянув документи, створені українським і польським збройним підпіллям¹.

Найбільш інформативним стосовно польсько-української війни, на думку історика, є тематичний розділ фонду, що складає перші вісім томів документів і має назву «Польсько-український конфлікт 1942–1947 рр.». У ньому нараховується 255 документів. Один із найбільших розділів фонду становлять «Теренові звіти мережі ОУН». Вони містять чимало інформації про перебіг українсько-польського конфлікту. Інформаційно вагомими є також «Документи групи УПА-Захід» та «Документи СБ ОУН», звіти з рейдів і акцій, денники, важливі епізоди воєнних дій із польськими формуваннями. Подібна інформація міститься й у слідчих справах, протоколах допитів, інструктивних матеріалах СБ ОУН. Решта тематичних груп фонду Лебеда також вважається потенційною джерельною базою дослідження українсько-польської війни².

Дослідник Віктор Сеницький серед документів цього фонду віднайшов епізод, пов'язаний із Калущиною. Йдеться про подію 23 березня 1944 р. в с. Болохові (Калущина), коли вояки УПА роззброїли фольксдойчерів, які їхали на 40 підводах, забрали у них зброю, уніформу і харчі³.

¹Погорельчук С. О. Документи з фонду Миколи Лебеда про польсько-українську війну 1942–1947 років // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упор. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2012. – С. 669–674.

²Там само. – С. 670, 672.

³Сеницький В. В. Воєнна округа УПА «Говерля» в період німецької окупації (1943–1944) // Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2020. – Вип. 8. – С. 36; АЦДВР. – Ф. 9. – Т. 6. – Од. зб. 023. – Арк. 10.

Із зарубіжних авторів про події на Калушині 1943–1944 рр. згадує польський історик Гжегож Мотика. Він фіксує епізод збройного зіткнення відділу УПА з гонведами 20 квітня 1944 р. Тоді відділ УПА несподіваним нападом вибив угорських гонведів із с. Сівка-Калуська (Калушина), внаслідок чого угорці були змушені відступити до Калуша¹.

Отже, інформаційний потенціал розглянутих історіографічних джерел дає цілісне уявлення про дії угорських окупантів на теренах Калушини, підтверджує тезу про жорстокість окупаційного режиму угорської окупаційної військової адміністрації на загарбаних землях із усіма обмеженнями (*кримінальна відповідальність сільських старост за порушення правопорядку, обов'язкова трудова повинність чоловіків на будівництві оборонних споруд, комендантська година тощо*) та каральними акціями з конфіскаціями і грабежами місцевого населення за найменші порушення встановлених вимог. Загалом взаємовідносини між українськими повстанцями й угорськими гонведами спершу мали характер бойових зіткнень, а згодом – дипломатичних домовленостей.

Німецькі каральні акції на Калушині фіксували дослідники Володимир Грабовецький², Ігор Андрухів³, Михайло Миронюк⁴, Степан Каспрук⁵, Михайло Коломиєць⁶.

¹Motyka G. Ukrainśkapartyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukrainśkich Nacionalistów i Ukranskiej Powstanczej Armii; Instytut Studiów Politycznych PAN / Grzegorz Motyka. – Warszawa, 2006. – S. 279.

²Грабовецький В. В. Грабівка. Літопис оселі над Луквою. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 256 с.

³Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х рр. XX ст. Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2005. – 364 с.; Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки: історико-правовий аспект. Документи і матеріали. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.

⁴Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 1. Підступ. 3. Розгром бабинського підпілля // Дзвони Підгір'я. – 1992, 14 квіт. – № 47. – С. 3.

⁵Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – 192 с.

⁶Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах. – С. 118–120.

Володимир Грабовецький, автор згадуваного вже історико-краєзнавчого нарису про село Грабівку, висвітлює становище села в період німецької окупації. На основі спогадів учений констатує факт зустрічі німців у Грабівці як визволителів, вказує число вивезених до Німеччини грабівчан (22 особи), зауважує формування відділів УНС у Чорному лісі поблизу Грабівки, повідомляє про напад радянських партизанів на село 27 квітня 1944 р., які потрапили під обстріл повстанців «Різуна». Зазнавши втрат, партизани відступили. Проте удосвіта 29 квітня вони вдруге оточили Грабівку. Під час бою більшовицькі партизани прикривалися селянами як живим щитом, а тих, кого вдалося упіймати – розстріляли. Загибло 23 особи, у тому числі два священники – о. Володимир Микитюк і о. Володимир Скрутень¹.

Олег Андрухів і його співавтор о. Петро Кам'янський у дослідженні «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині...» вказують на запровадження гітлерівцями 10 жовтня 1943 р. надзвичайного стану, який діяв до кінця окупації й супроводжувався масовими облавами, прилюдними розстрілами заручників, вивезеннями молоді до Німеччини. Першими зазнали репресій лісники, звинувачені у допомозі ковпаківцям і УПА. Крім лісників, лише у жовтні-листопаді 1943 р. на Станіславщині розстріляно 191 особу, а до липня 1944 р. – 1571 особу української національності. У тому числі у Калуші 3 листопада 1943 р. – 18 осіб, у Бабині-Зарічному 22 квітня 1944 р. – 40 осіб, у Завадці 2 травня – 14 осіб, у Калуші 6 травня – 42 особи².

Книга Ігоря Андрухіва та Анатолія Француза «Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 рр.»³ містить доволі значний обсяг фактологічного матеріалу за темою нашого видання: від проголошення Акта відновлення Укра-

¹Грабовецький В. В. Грабівка. Літопис оселі над Луквою. – С. 91–92, 102–104, 246.

²Андрухів І. О., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х рр. XX ст. – С. 131–132.

³Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки: історико-правовий аспект. Документи і матеріали. – Івано Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.

їнської держави 30 червня 1941 р. до повернення радянської влади у липні 1944 р. Водночас видання справляє дивне враження, адже воно задеклароване як археографічне – «документи і матеріали», тоді як насправді за формою є монографічним дослідженням, яке навіть не містить документальних додатків. Серйозним недоліком книги є відсутність у ній покликань на джерела. Виклад матеріалу завершується «списком літератури» (999 позицій), у якому, між іншим, подано й перелік архівних джерел, про що не вказано у заголовку. Таке оформлення книги понижує її науковий рівень.

Однак, попри зазначені недоліки, дослідження містить цікаві відомості про події на Калущині у 1943–1944 рр. Автори повідомляють про третій адміністративно-територіальний поділ Станіславщини 17 липня 1944 р., згідно із яким Калуш з волостями Галич, Небилів, Новиця, Томашівці, Верхня, Войнилів увійшов до складу Станіславівської округи¹.

Дослідники також згадують про зустріч 1 травня 1944 р. окружного старости д-ра Гайнца Альбрехта з курінним УПА Василем Андрусяком («Різуном») на захід від села Старий Лиसेць. Повстанський командир заявив, що «українці хочуть самостійності, а німці тих наших надій аж ніяк не справили. Позатим УПА нападає на німців у конечних випадках і не має спеціального завдання шкодити німцям у боротьбі проти червоних армій». На жаль, «Різун» і його політичний референт мали великі неприємності через цю зустріч².

Мабуть, саме з цим епізодом пов'язаний зміст повідомлення німецької фронтової розвідки генштабу вермахту від 5 липня 1944 р. У ньому йдеться про заборону командуванням УПА окремим відділам УПА в районі Калуша самостійно вести переговори з німецькими військовими³.

¹Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. – С. 95.

²Там само. – С. 175, 176.

³Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. нім. арх. матеріалів (1944–1945) / зібрав і впоряд. В. Косик; [пер. з нім.: В. Лопушанський та ін.]. – Т. 4: 1944–1945 рр. – Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 2000. – С. 142.

Необдуманими діями повстанців І. Андрухів й А. Француз вважають збройну сутичку відділів УПА 22 квітня 1944 р. з німцями у Бабині Зарічному (Калушина), напад повстанців на польську колонію в Калуші та знищення польських осель у Підмихайлі наприкінці червня 1944 р., тоді загинуло 28 поляків¹. Однак автори призабули, що такі дії УПА були відплатною акцією за розправи польських боївків Армії Крайової над мирним українським населенням. Перебіг цих подій потребує уточнення.

Про каральні акції німців на село Бабин-Зарічний у березні 1944 р. у своїй хроніці повідомляє **Михайло Коломиєць**. Унаслідок збройної акції німців поселення спалено, а 40 мешканців села розстріляно. Повторна каральна акція гітлерівців у цьому селі мала місце 22 квітня 1944 р. Тоді німці спалили церкву, розстріляли 60 осіб і стільки ж забрали з собою². Більш докладно обставини цієї трагічної події висвітлює **краєзнавець Михайло Миронюк**. Окрему серію краєзнавчих публікацій автор присвятив діяльності підпілля ОУН і відділів УПА на Калущині в період німецької окупації. Вони мають назву «В подвійному зашморгу. Розгром бабинського підпілля». Матеріали публікацій підготовлені на основі спогадів учасників подій. У них дослідник розповідає про німецько-угорську каральну акцію 15 березня 1944 р. в Бабин-Зарічному³. Під час її здійснення німці жорстоко розправилися з селянами, які були причетні до діяльності ОУН, розповсюджували антинімецькі листівки, складавали зброю, заготовляли продукти харчування та одяг для відділів УПА⁴ і т. ін.

У статті «Кривава п'ятниця», «Свідки розповідають» автор, беручи за основу спогади очевидця подій Григорія Луцького (1913 р. н.), повідомляє, що причиною нової каральної акції

¹Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. – С. 176–177.

²Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини... – С. 118, 119.

³Тимів І. М. Історія Калущини в краєзнавчих дослідженнях Михайла Миронюка. До 80-річчя від дня народження // Калуські історичні студії. Т. 6. Збірник наукових статей / упоряд. та відп. наук. ред. І. М. Тимів; заг. ред. О. М. Малайчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 163–189.

⁴Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 1. Підступ. 3. Розгром бабинського підпілля // Дзвони Підгір'я. – 1992, 14 квіт. – № 47. – С. 3.

гітлерівців 24 березня 1944 р. у Бабин-Зарічному було знищення повстанцями із сотні «Юрка» (курінь «Різуна») двох німців-мінайлів і поранення в руку третього. Німецькі солдати зайшли до села, щоб поміняти цукор на яйця та інші продукти харчування. Під час перестрілки смертельного поранення зазнав і командир «Юрко». У відповідь карателі спалили село й церкву, розстріляли 30 його мешканців (у три заходи по 10 чоловік)¹.

Інший односелець, Григорій Атаманчук (1930 р. н.), додає суттєві уточнення до цієї події. Він стверджує, що сотенний «Юрко» взагалі не повинен був братися до розправи з німцями, адже повстанцям було суворо заборонено здійснювати напади на гітлерівців у населених пунктах. Убивство німецьких солдатів, – стверджує далі очевидець, – було спровоковане Катериною Яцурак (1913 р. н.), котрій чомусь дуже заважали прибулі німецькі вояки. Правдоподібно, вона була агентом НКВС (повішена СБ в 1946 р.). Якщо вже так сталося, то сотня УПА повинна була організувати відсіч карателям, тим більше що неподалік, у Довпотівському лісі, перебувала сотня «Бея» (*Казимира Яворського. – І. Т.*), котра могла прибути на допомогу. Проте селяни були залишені віч-на-віч із карателями, хоча повстанці застерігали їх перед можливою акцією з боку німців і радили залишити свої оселі»².

Розглянуті публікації Михайла Миронюка аргументовано висвітлюють події періоду німецької окупації Калушини, характеризуються залученням спогадів сучасників подій і матеріалів періодики.

Про гітлерівські погроми на Калушині стисло повідомляє і Михайло Коломиєць. Зокрема він фіксує відомості про каральну експедицію угорців на Копанки 12 квітня 1944 р. Вона була вчинена як помста за напад повстанців на механізований відділ гонведів. Схожі обставини, а саме, напад повстанців на польське

¹Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 2. Кривава п'ятниця. 1. Село роковане на смерть // Дзвони Підгір'я. – 1992, 23 квіт. – № 50. – С. 3; Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 2. Кривава п'ятниця. 2. Свідки розповідають // Дзвони Підгір'я. – 1992, 28 квіт. – № 52. – С. 3.

²Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 2. Кривава п'ятниця. 3. Вернися пам'яти, до нас! // Дзвони Підгір'я. – 1992, 2 трав. – № 53. – С. 2.

поселення у верхньому Голині 19 квітня 1944 р., наступного дня спровокувало розправу німців у с. Кропивник, половина якого вигоріла. Каральними діями німців керував гестапівець Ассман¹.

Наприкінці квітня 1944 р. гітлерівці привезли зі Станіслава у Новицю 14 в'язнів, прив'язали їх колючим дротом до дерев у саду господаря Хацевича й усіх розстріляли на острах мешканців села, котрих примусово зігнали для огляду цієї екзекуції².

8 травня 1944 р. німці вчинили облаву у с. Довжка, а 19 травня – у Перекосах³.

Популярний історико-краєзнавчий характер мають нариси з історії населених пунктів, опубліковані у збірнику **«Альманах Станиславівської землі»**. Статистичні відомості про втрати населення Калушини в роки німецької окупації висвітлено у першому томі «Альманаху». Із повстанських звітів, що втрапили до зарубіжного архіву ОУН, відомо, що за період німецької займанщини на Калушині німцями було розстріляно 124 українці. Із них у Калуші 3–4 листопада 1943 р. – 18 осіб, а 6 травня 1944 року – 42 особи; у Новиці 30 листопада – 10 осіб; у Бабин-Зарічному 22 квітня 1944 р. – 40 осіб; у Завадці 5 травня – 14 осіб⁴. Цю ж інформацію повторено у томі третьому цього видання, що побачило світ уже в Україні⁵.

Більш розлогий аналіз каральних експедицій гітлерівців на Калушині здійснив Степан Каспрук⁶. Інформуючи про події

¹Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини... – С. 118.

²Книга Пам'яті України. Івано-Франківська область: у 3 т. – Львів: Каменяр, 2003. – Т. 3. – С. 133–134.

³Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини... – С. 119.

⁴Шанковський Л. П. Тринадцять літ... Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 «Говерля» в 1943–1956 рр. // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини / ред.-упор. Б. Кравців. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка, 1975. – Т. 1. – С. 173, 179.

⁵Альманах Станиславівської землі / ред.-упор. Юрій Гаєцький. – Т. 3: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк–Київ–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – С. 276, 278.

⁶Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті... – 192 с.

початку липня 1941 р. на Калушині, автор констатує, що після відступу комуністичної навали на Станіславщині відновилися молодіжні товариства «Січ», «Сокіл», «Рідна школа», читальні «Просвіти». У селах відбувалися фестини, паради кінної бандерії, насипання символічних могил «Борцям за волю України». До речі, ідея насипання таких могил належить Степанові Бандері¹.

Початок масових репресій на Станіславщині дослідник датує 15 вересня 1941 р., того дня було заарештовано доктора Корнила Ващука з Калуша, Марту-Марію Бандеру зі Старого Угринова, Оксану Лемеху-Луцьку зі Станіслава. За два дні гестапо заарештувало 200 осіб. У липні-серпні 1942 р. у концтаборі Аушвіц були знищені Олександр і Василь Бандері².

Далі автор, використовуючи матеріали Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери (спр. КВ 4621. – П. 1: Свідчення Гр. Олексина), повідомляє про німецьку акцію на село Пійло у серпні 1942 р., проведену з метою вивозу молоді у Німеччину. При спробі втечі були затримані Лук'ян Олексин (1922 р. н.), Микола Павлишин, Василь Романович. Доля їхня невідома³.

Дослідник повідомляє також про учасників похідних груп на Східну Україну: калушанина Василя Регея, заступника голови Дніпропетровської обласної управи, калушан Богач Ладу й Гузара (південна група), розстріляних у Кременчуку, та Богдана Бандеру, який приєднався до згаданої групи у Стрию. Улітку 1943 р. Богдан прибув до Херсонської області, де керував Баштанським окружним проводом ОУН (тепер це Миколаївщина). Загинув і похований у с. Піски. Автор інформує також про Романа Марчака (1912–1942), сина священника із Середнього Угринова (Калущина), студента-правника львівського університету (1940), який був учасником групи «Північ» й очолював Житомирський обласний провід ОУН. Убитий німцями на вулиці обласного центру⁴.

¹Каспрук С. Д. Каральні акції нацистів на Прикарпатті... – С. 26.

²Там само. – С. 32, 48–51.

³Там само. – С. 57.

⁴Там само. – С. 64, 70–71.

Автор припускає, що приводом до арешту і розстрілу юнаків у Калуші в листопаді 1943 р. було замінування й знищення німецької комендатури, унаслідок чого загинув полковник і кілька нижчих офіцерів. Дослідник вважає, що, правдоподібно, це була справа рук вояків Армії Крайової, котра також мала свій штаб у Калуші¹.

Контраверсійним є твердження автора про загибель вчителя Калуської гімназії, а згодом – директора середньої школи № 1, Омеляна Сливки (*фото 7*) в Татарові 30 листопада 1943 р., де було розстріляно 10 українських в'язнів, привезених із Станіслава. Це була помста за убивство двох німців у Ворохті. У 1993 р. було ексгумовано рештки 10 розстріляних краян, із яких дев'ять ідентифіковано². Водночас відомо, що О. Сливка загинув у Краківській в'язниці у другій половині жовтня 1943 р.³.

Далі краєзнавець подає прізвища 15 юнаків і дівчат, заарештованих у Калуші 3 грудня 1943 р. і розстріляних нацистами, та убивство польською боївкою дев'яти осіб у Довжці; арешт німцями у Боднарові шістьох українських поліцистів⁴.

Жорстокість нацистів була виконанням наказу В. Кайтеля від 16 вересня 1941 р., у якому зазначалось, що людське життя в окупованих країнах абсолютно нічого не варте. Згідно із цим наказом, за кожного вбитого німця розстрілу підлягало 50–100 українських жителів⁵.

Книга Степана Каспрука вартісна тим, що автор зібрав і узагальнив відомості про тих українців, яких радянська комісія з підрахунку людських втрат і матеріальних збитків взагалі не брала до уваги, тобто українських націоналістів, симпатиків ОУН, активістів просвітніх і господарських товариств, політичних партій, наукових і громадських об'єднань, котрі протистояли нацистській і більшовицькій диктатурам. Перелік страчених жителів Калущини (*див. табл. 2*).

¹Каспрук С. Д. Каральні акції нацистів на Прикарпатті... – С. 80.

²Там само. – С. 104–105.

³Киселюк-Андрійків Л., Трачук Л. Осяяні вічністю. Книга Вдячної Пам'яті. – Івано-Франківськ: ФОП Петраш К. Т., 2018. – С. 150.

⁴Каспрук С. Д. Каральні акції нацистів... – С. 106–107, 110.

⁵Там само. – С. 67.

Табл. 2.

**Втрати українського населення Калущини,
спричинені каральними акціями німецьких та угорських
окупантів, польськими боївками і радянськими партизанами
у 1941–1944 рр.**

№ п/п	Назва міс- та, села, з якого по- ходить особа	Дата події	Місце роз- стрілу	Ви- ко нав- ці акції	Кіль- кість роз- стрі- ляних осіб	Прізвище, ім'я, про- фесія вста- новлених осіб
1	м. Калуш	12. 1941	м. Ка- луш	нім.	300	—
2	с. Боднарів	1942	с. Бод- нарів	гес- тапо	1	—
	с. Пійло	1942	с. Пій- ло	гес- тапо	3	—
3	Східна Україна	1941– 1942	Схід. Укр.	нім.	4	Богдан, Ва- силь і Олекс. Бандери, Роман Мар- чак
4	м. Калуш	01. 1943	м. Ка- луш	нім.	10	—
5	с. Боднарів	08. 1943	с. Бод- нарів	нім.	2	—
6	с. Сівка- Войнилівсь- ка	3-4.11. 1943	с. Сів- каВой- нилів- ська	гес- тапо	27	—
7	м. Калуш	4. 11. 1943	м. Ка- луш	гес- тапо	12	—
8	с. Боднарів	17.11. 1943	с. Бод- нарів	гес- тапо	1	Павлишин Ганна, вчите- лька
9	м. Калуш	30.11. 1943	с. Во- рохта	гес- тапо	1	Омелян Сли- вка, вчитель

10	с. Мошківці	11. 1943	Мош- ківці	гес- тапо	2	Іван Василів, Петро Лис
11	м. Калуш	07.12. 1943	м. Ка- луш	нім.	16	—
12	с. Підгірки	07.12. 1943	с. Під- гірки	нім.	11	—
13	с. Довжка	12.12. 1943	с. Дов- жка	пол.	9	—
14	с. Завій	1943	с. За- вій	ков- пак.	3	Ф. Луцак М. Олексин М. Гринишин
15	с. Боднарів	12. 1943	с. Бод- нарів	нім. пол.	6	укр. поліція
16	м. Калуш	12. 1943	м. Ка- луш	гес- тапо	3	в т.ч. Ярослав Кучерський, лікар
17	с. Збора	12. 1943	м. Кра- ків	нім.	1	Михайло Башта
18	с. Копанки	15.04. 1944	с. Ко- панки	угор.	10 30	—
19	с. Кропив- ник	15(20). 23.04. 1944	м. Ка- луш	пол.- угор. нім.	30 11	—
20	Бабин- Зарічний	22.04. 1944	—	нім.	60	
21	с. Грабівка	29.04. 1944	с. Гра- бівка	ку- лаг.	23	
22	с. Копанки	04. 1944	м. Ка- луш	нім.	70	—
23	с. Завадка	05. 1944	м. Ка- луш	гес- тапо, кирг.	36	в т.ч. П. Лесик, лікар
24	с. Болохів	06. 1944	м. Ка- луш	нім.	10	—
25	м. Калуш	07. 1944	м. Ка- луш	нім.	350	у в'язницях
26	Старий Угринів	1944	Ст. Уг- ринів	нім.	3	—
27	Середній Угринів	1944	Серед. Угр-в	угор.	6	—

Джерело: Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля»; кн. 2: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / збір. і упор.: П. Содоль. Торонто–Львів: Літопис УПА, 1992. – С. 33–34; Капітан Д. Гестапівські звірства на Калушині // Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / відп. ред. Є. Штендера; ред. П. Потічний. Львів: Вид-во «Літопис УПА», 1993. – С. 204, 205, 206; Семанків І. Л. Перемогла ідея. Книга пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН і УПА на Калушині. – Калуш, 2002. – С. 112, 126, 240, 243; Зеленюк О. З пережитого... Спогади / Олесь Зеленчук // Львівський національний університет ім. Івана Франка; Інститут літературознавчих студій. – Львів, 2003. – С. 45; Миронюк М. В. «Кривавий полудень»: [присв. 60-річчю розстрілу німцями сотні жителів с. Білі Ослави]. – Коломия, 2003. – 58–59; Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів / упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – Київ; Парлам. видавництво, 2005. – С. 81–82; Мураль І., Зварчук О. Ми в ката ласки не просили. – Надвірна, 2005. – С. 6; Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – С. 49, 51, 56–57, 70–71, 82, 96, 99, 104–105, 110, 127, 128, 129–130, 13, 141, 166, 177, 178, 181, 182; Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 32–33, 121, 142, 151, 152.

Як видно з таблиці 2, у 1941–1944 рр. від рук окупантів загинуло більш ніж 1051 особа Калушини, загарбниками вчинено більш як 25 каральних акцій супроти мирного населення. Звичайно, ці розрахунки не можна вважати вичерпними, адже далеко не всі випадки розправ над мешканцями краю встановлені. Тому дослідження в цьому напрямку матимуть продовження.

Доповнює відомості Степана Каспрука про німецькі каральні акції гітлерівців на Калушині джерелознавче дослідження Івана Тиміва¹ з історії Калуської торгівельної школи. У статті автор торкається обставин загибелі учнів цього закладу. У додатках поданно цікаву підбірку джерел про німецькі каральні акції на Калушині навесні-влітку 1944 р. й низку світлин, що візуалізують життя й діяльність торгівельки². Значення цієї

¹Тимів І. М. Джерела з історії Калуської торгівельної школи // Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 19–39.

²Калуські історичні студії. – Т. 2. Збірник наук. статей. – С. 103–173.

добірки – в джерельній інформативності та її концентрації в одному виданні.

Проблему створення й діяльності відділів УНС на Станіславщині, яка протистояла грабездам і погромам угорських і німецьких окупантів та боївок Армії Крайової, досліджували сучасні історики Віктор Сеницький¹, Ігор Дрогобицький², Іван Тимів³. Спеціальна розвідка Василя Тимківа⁴ приурочена військовому вишколу вояків УНС. Автор зауважує, що перші відділи УНС, сформовані на Станіславщині, мали вишкільний характер. Гірська лісиста місцевість і дещо м'якший німецький окупаційний режим були головними умовами для створення навчальних сотень і куренів, а згодом старшинських і підстаршинських шкіл УПА, наявність яких була важливою ознакою регулярності повстанської армії. У вересні 1943 р. на Станіславщині діяло 9 із 12 військово-вишкільних таборів УНС⁵.

Новизною історичних відомостей позначена стаття львівського дослідника Віктора Сеницького, приурочена створенню Української народної самооборони (УНС) на Станіславщині. Автор залучив до свого дослідження матеріали архівно-кримінальних справ Івана Белейовича («Дзвінчука»), організатора відділів УНС у Станіславській області (ГДА СБУ (Ф. 5. Спр. 67448. Т. 1) та Олекси Луцького, командира УНС в Галичині

¹Сеницький В. В. Створення Української народної самооборони на території Станіславської області в 1942–1943 рр. // Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2021. – Вип. 9. – С. 134–147.

²Дрогобицький І. І. Формування Української народної самооборони як першооснови «УПА-«Захід» у матеріалах радянських органів держбезпеки // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2013. – № 3. – С. 112–116.

³Тимів І. М. Українська народна самооборона на Станіславщині у 1943 р. До 79-ї річниці створення Української повстанської армії // Рідна земля. – 2021, 22 жовт. – № 43. – С. 2–3.

⁴Тимків В. В. Початки організації військового вишколу УПА на Прикарпатті (червень-грудень 1943 р.) // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2013. – № 24. – С. 118–122.

⁵Там само. – С. 119, 121.

(Спр. 67418. Т. 1), матеріали Спр. 372, 376 ГДА СБУ, спогади сотника УПА Петра Мельник («Хмари»), Степана Фрасуляка («Хмеля»), Василя Чижевського («Демида») та історіографічні джерела. На їх підставі він з'ясував, що відділи УНС на Станіславщині почали створюватися, ще восени 1942 р. навколо таких військових осередків як Надвірнянський повітовий та Калуський окружний військовий штаби. На підставі джерел автор стверджує, що в **грудні 1942 р. при Калуському окружному проводі ОУН був створений окружний військовий штаб**. Упродовж січня-лютого 1943 р. був створений обласний військовий штаб. Командиром Калуського окружного штабу був Степан Фрасуляк («Хмель»), а потім – Яків Дуб («Клименко») й Іван Кобилиця («Козак»). Станіславський окружний військовий штаб спочатку очолював Іван Белейович («Дзвінчук»), а потім – Степан Бурдин («Шрам»). Галицький повітовий військовий штаб очолював Петро Мельник («Хмара»), Долинський – Ярослав Юсип («Журавель»), командир Калуського – невідомий¹.

Важливим є повідомлення автора про підсумки обласних конференцій окружних військовиків у Станіславові (квітень 1943 р., проводив І. Белейович («Дзвінчук») та в с. Ямниця тоді ж, організатор – Олександр Луцький («Андрієнко»), командир УНС у Галичині (*фото 9*). Згідно з рішеннями першої конференції, в округах і повітах мають бути створені військові референтури; складені мобілізаційні списки; повинна вестись детальна розвідка розташування ворожих сил; налагоджено лінії зв'язку; складовано й описано зброю; заготовлено продукти харчування. На другій конференції вирішено: задля формування відділів УНС затримати частину новобранців до дивізії Галичина; відправити частину здатних до війська на Волинь для вишколу й поповнення УПА; частково провести набір до УНС².

Далі історик розкриває процес створення відділів УНС. Згідно із задумом командира УНС у Галичині О. Луцького («Андрієнка»), на Станіславщині мало бути сформовано два курені чисельністю від 800 до 1 000 осіб, що і було реалізовано.

¹Сеницький В. В. Створення Української народної самооборони на території Станіславської області в 1942–1943 рр. – С. 136, 137, 138.

²Там само. – С. 138–139.

Перший – «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. Командир – хорунжий Ілько Рачок («Липей»), він же командував і першою сотнею. Другою командував Микола Яворський («Козак»), а третьою – Михайло Дарабан («Дон»). Чисельність куреня становила приблизно 400–450 бійців. Розташовувався він у районі с. Микуличин. Другий курінь – «Гайдамаки», до жовтня 1943 р. мав назву «Тигри». До нього входило дві сотні: «Трембіта», командир – «Чорнобровий», розташовувалася в лісах Долинщини, і «Сіроманці», перший командир – Андрій Тучапець («Верх»), з 15 липня 1943 р. – Дмитро Карпенко («Яструб»), – розміщувався на г. Чорна Сигла (Болехівщина). Його чисельність улітку 1942 р. становила 327 стрільців, а в жовтні 1943 р. – 500 осіб¹.

Досліджуючи витoki формування Української народної самооборони на Станіславщині, історик Ігор Дрогобицький, констатує спробу крайового керівника УНС Олександра Луцького, що перебував тоді під арештом, заплутати слідчих НКВС. Для цього він подавав неточні відомості про структуру тактичних одиниць УНС. У переліку відділів УНС він не згадав курінь «Гадамаки», а сотні «Сіроманці» й «Трембіта» трактує як курені. Завершенням формування УНС вважає 15 серпня 1943 р.².

Восени 1943 р. на території Станіславської області відбувається реорганізація підрозділів УНС. Під кінець жовтня 1943 року сотні «Сіроманці» та «Трембіта» одержали наказ відправлятися у Тернопільську і Львівську області. Відповідно «Сіроманці» під командуванням Дмитра Карпенка («Яструба») вирушили на Тернопільщину, а «Трембіта» на чолі з Іваном Капалою («Бродягою»), який замінив «Чорнобрового», – на Львівщину³.

Загалом на початок грудня 1943 р. у Станіславській області сотні УНС розміщувалися так: у Калуській окрузі –

¹Сеницький В. В. Створення Української народної самооборони на території Станіславської області в 1942–1943 рр. – С. 138–139.

²Дрогобицький І. І. Повстання УНС: військовий вимір минулого східної Бойківщини // Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Терени Східної Бойківщини. Хто такі бойки?», м. Долина, 27 серпня 1921 р. – Долина, 2022. – С. 73, 74.

³Сеницький В. В. Створення Української народної самооборони. – С. 140–141.

курінь «Гайдамаки» (три сотні), командир «Хмель», у Станіславській – дві сотні: «Змії» і «Месники», а в Коломийській – сотня М. Яворського («Козака»). Чисельність кожної становила бл. 120–160 стрільців. Всього у складі **шести сотень** було майже 720–960 стрільців, а з урахуванням дрібних підрозділів (*т. зв. теренових сотень*. – І. Т.) – бл. 1460 осіб. Перша сутичка УНС із німцями відбулася 9 серпня 1943 р. у с. Михалькові на Коломийщині. Всього, за спостереженнями автора, до грудня 1943 р. на теренах Станіславщини відбулося майже 20 бойових зіткнень УНС з німцями¹.

Узальнюючи напрацювання дослідників, можна стверджувати, що наприкінці 1943 р. УНС уже мала чітку кадрову структуру і командування, остаточно сформувалася як окрема військово-територіальна одиниця. Бойова активність відділів УНС супроти німців, угорців, поляків, радянських партизанів сприяла набуттю воєного досвіду стрільцтвом і створенню сприятливих умов для утворення воєнної округи УПА «Говерля».

Краєзнавчі видання і публікації

На жаль, краєзнавчі нариси з історії Калущини, як правило, пишуться дослідниками-аматорами, тому джерельна база їх, зазвичай, вельми обмежена, їм бракує критичного аналізу джерел. У краєзнавчих нарисах часто трапляються помилки в датуванні подій, прізвищах, термінах. Нормою є відсутність покликань на джерела. Та все ж вони часто містять відомості, відсутні навіть в архівних документах. Однак вони вимагають обережного використання дослідниками, оскільки написані на основі спогадів та усних розповідей учасників й очевидців подій.

Певну джерельну вартість мають й напрацювання калуського краєзнавця **Миколи Когута**², який підготував і видав серію нарисів на повстанську тематику. В основі його оповідей – спогади учасників та очевидців подій, листи й публікації в пресі.

¹Сеницький В. В. Створення Української народної самооборони. – С. 141, 142, 144.

²Когут М. С. Герої не вмирають Кн. 1. Видавнича фірма «Відродження», 2001. – 62 с.; Когут М. С. Герої не вмирають. – Кн. 9: Життєписи. Спогади. Вшанування пам'яті. – Калуш: Копі-центр, 2017. – 80 с.

Та окрім повстанської тематики, краєзнавець готував нарис з історії населених пунктів Калушини, в яких висвітлював події періоду німецької окупації. Вивчаючи минуле свого рідного села Підгірки¹, краєзнавець виокремлює розділ «Під німецькою окупацією». У ньому оповідає про зайняття села угорцями 1 липня 1941 р., проголошення Акта відновлення української держави, розміщення угорського гарнізону у панській садибі, діяльність мішаного хору під орудою Івана Магаса (осінь 1941 р.), згадує проживання і працю на посаді лісничого (1942–1944) Ярослава Вітовського, сина військового міністра ЗУНР Дмитра Вітовського. Автор повідомляє про сільського війта Антона Когута, масові арешти гестапівцями 20 грудня 1943 р. підгірчан-учасників антинімецького підпілля Теодора і Володимира Бураків, Петра Мисюру, Михайла Люру, Олексу Урсуловича, Мирослава Ягенчука, Олексу Івасіва та інших. Всього 10 осіб. У березні 1944 р. їх було розстріляно у Станіславській в'язниці. М. Когут також подає поіменний список 101 особи, вивезеної до Німеччини у 1942–1944 рр.²

У спільній з Павліною Каблак книзі з історії села Копанки³ автори розповідають про заняття німцями Копанок 3 липня 1941 р., формування волосної управи з центром у Томашівцях, вказують територіальні межі волості, до якої належали Мостище, Довпотів, Копанки і Томашівці з Кам'яним, повідомляють розміри контингенту та прізвища сільських війтів – Антона Павлишина і Михайла Романіва, подають поіменний перелік вивезених до Німеччини людей (8 осіб). Долучають спогади очевидців, у яких зафіксовано спалення німцями й поляками церкви і села у вівторок 12 квітня 1944 р.⁴

Загалом краєзнавчі видання Миколи Когута виділяються конкретністю викладу матеріалу, інформативністю, залученням спогадів і матеріалів періодики.

¹Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 164 с.

²Там само. – С. 66–70.

³Когут М. С., Каблак П. Копанки: історія села, долі людей. – Калуш: Копі-центр, 2010. – 148 с.

⁴Там само. – С. 52–54.

Довідник Миколи Когута «**Калущина: люди й долі**»¹ містить біографічні відомості про учасників антинімецького спротиву, згадує директора торгівельної школи Михайла Гуцуляка, Володимира Кіцу, розстріляного гестапо в листопаді 1943 р., Василя Мацьківа, учня Калуської торгівельки, автора спогадів про трагічні події 4 листопада 1943 р. в Калуші, Омеляна Сливку, очільника міської управи² та ін.

Відомо також, що 7 грудня 1943 р. у Калуші гестапівці натрапили на слід польської підпільної групи і заарештували 15 осіб³.

Певну біографічну інформацію про учасників УНС і УПА, родом із Калущини, зафіксовано в інформаційно-довідковому виданні краєзнавця Петра Арсенича⁴. Вона стосується діяльності провідника ОУН Карпатського краю Ярослава Мельника («Роберта»); організатора і командира УНС в Галичині Олександра Луцького; референта пропаганди ОУН Карпатського краю Михайла Дяченка («Марка Боеслава»); сотенних УПА Андрія Стадника («Бистрого») й Степана Стебельського («Хріна»), Юстини Базюк («Калини»), підрайної провідниці УЧХ⁵. Важливим доповненням могла б стати довідка про В. Купчака (*фото 10*).

Цікаві відомості про О. Луцького подають історик Микола Посівнич⁶ і краєзнавець Володимир Топольницький⁷.

Краєзнавче видання **Володимира Топольницького** «Боднарів» містить окремий розділ «Боротьба ОУН і УПА проти окупантів»⁸, у якому розміщено біографічні відомості про Михайла Дяченка («Гомін») та Олексу Луцького («Беркут»).

¹Когут М. С. Калущина: люди і долі. – Калуш, 2006. – 240 с.

²Там само. – С. 59, 90, 130, 134–135, 188.

³Книга Пам'яті України. (Ів.-Фран. обл.). – Львів: 2003. Т. 3. – С. 133.

⁴Арсенич П. І. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 216 с.

⁵Там само. – С. 129, 154, 174, 179–180, 196–197.

⁶Степан Бандера: документи і матеріали (1920–1930) / упор. Микола Посівнич. – Львів: Афіша, 2006. – С. 216.

⁷Топольницький В. Д. Боднарів: нарис історії та культури села. – Івано-Франківськ: Нора Зоря, 2004. – 125 с.

⁸Там само. – С. 47–78.

Виклад матеріалу популярний, легкий для сприйняття, за змістом інформативний. Однак, уже з першого абзацу бачимо неточність у визначенні дати народження першого командира УПА-Захід (1943–1944) Олекси Луцького. Вказана автором дата 12 червня 1908 р. не відповідає дійсності¹. Уточнена нами за метрикою народжених вона має бути – 16 жовтня 1910 р.².

Далі краєзнавець подає цікаві біографічні відомості про організатора УНС на Станіславщині. Між іншим він зауважує, що Олекса був четвертою дитиною в родині Андрія і Марії Луцьких, навчався у Станіславській гімназії, а згодом – на правничому відділі Ягеллонського університету в Кракові (1932–1934). Проте студії були недовготривалими, бо у 1934 р. польська поліція заарештувала Олексу як члена ОУН (з 1934 р.). Його відправлено на 5 років у новостворений концтабір Береза Картузька (Берестейщина). Однак у вересні 1939 р. після розвалу Польщі О. Луцький повертається додому. У вересні-жовтні 1939 року за дорученням проводу ОУН він працює в Калуському райвиконкомі, де збирає потрібну розвідувальну інформацію. На початку листопада 1939 р. повертається до Кракова. Тут він як заступник керівника військової контррозвідки проводив дізнання від втікачів із окупованих більшовиками теренів, виявляв агентів й диверсантів. Додому повернувся лише навесні 1940 р.³. Продовжуючи опис життєвого шляху Олекси Луцького, краєзнавець повідомляє про формування Станіславського обласного проводу ОУН у 1940 р., зміну псевдо на «Богун», склад очолюваного ним обласного проводу ОУН, до якого увійшли Михайло Сеньків («Терновий») – заступник, Василь Чижевський («Артем») – оргреферент, Дмитро Клячківський («Клим Савур») – провідник юнацтва ОУН⁴.

Свою розповідь автор доповнює повідомленням про зв'язкову «Богуна» Любов Білобрам («Зеня»), одруження Олекси

¹Топольницький В. Д. Боднарів: нарис історії та культури села. – С. 56.

²ДАІФО. – Ф. 631. – Оп. 13. – Спр. 89. – Арк. 49.

³Топольницький В. Д. Боднарів: нарис історії... – С. 56–57.

⁴Дрогомирецький П. П. Беркут // Дзвони Підгір'я. – 1997, 22 січ. – № 8. – С. 3.

з Юлією Білецькою («Мавкою») у 1940 р., медсестрою, волинянкою. Вона викладала шифрувальну справу в розвідшколі ОУН у Кракові. Згадує народження сина Богдана, службу Олексі в німецькому війську у званні лейтенанта. Повідомляє про відвідини Боднарова восени 1942 р., конспіративне перебування в Коломиї, Станіславі і навколишніх селах та зміну псевдо на «Богдан», працю з Іваном Белейовичем («Дзвінчук») над створенням відділів УНС і старшинських шкіл на Станіславщині; обставини арешту Олексі 22 січня 1945 р. у Середньому Бабині. Подружжя тоді вирішило провідати сина Богдана. Помічені молоді пари, які нібито прогулювалися дорогою, виявилися замаскованою спецгрупою НКВС, яка й заарештувала Луцьких, коли вони наблизилися. Завершується розповідь краєзнавця повідомленням про долю рідних Олександра Луцького після його розстрілу в Київській в'язниці 13 листопада 1946 р. Автор повідомляє про братів Івана й Михайла, які померли від тифу у 1944 р., сестру Магдалину, яка була вивезена до Красноярського краю з родиною і сином Олексі – Богданом, дружину Юлію, котра після 10-річного ув'язнення повернулася (у 1956 р.) і працювала в калуській лікарні, але 1958 р. несподівано померла (*мабуть не без допомоги спецслужб.* – І. Т.), згадує про сина Богдана, який проживає у м. Тлумачі і є єдиним свідком зради Василя Чижевського («Демида»)¹.

Доповнює життєпис першого командира УПА-Захід біограма про Олексу Луцького у збірнику документів Миколи Посівнича, присвяченому Степанові Бандері. Історик, на жаль, також подає помилкову дату народження Олексі Луцького – 16 жовтня 1913 р. Водночас він уточнює хронологічні відомості з життєпису командира: зокрема вказує на його участь у діяльності читальні «Просвіти», уточнює терміни його ув'язнення – 1933–1937 рр., корегує період керівництва Станіславським обласним проводом ОУН – 1937–1939 рр., вказує найменування старшинської школи у Кракові, названої на честь засновника та

¹Топольницький В. Д. Боднарів: нарис історії та культури села. – Івано-Франківськ: Нора Зоря, 2004. – С. 58–61.

першого голови Проводу ОУН – Євгена Коновальця. Повідомляє також про участь Олекси Луцького у Другому великому зборі ОУН у Кракові 1–4 квітня 1941 р. та його службу в батальйоні «Нахтігаль»¹.

Досліджуючи життєвий і бойовий шлях учасників ОУН і вояків УПА, історик Василь Ільницький зауважив, що серед відомих діячів підпілля ОУН на Калушині періоду німецької окупації був Іван Гудзоватий («Дністровий») (1911–?) із с. Кадобна, що на Калушині. Випускник Станіславівської гімназії (1925–1932). Він із 1934 р. заочно навчався у Краківському університеті. Активіст «Просвіти». Член ОУН з 1938 р. Станичний провідник у Кадобній. Інструктор повітового союзу кооперативів у Калуші. Військовий референт Станіславського обласного проводу ОУН в 1942–1943 рр. Провідник Калуського міського проводу ОУН у червні-грудні 1943 р., інструктор у старшинській школі «Олені», а згодом – командир підстаршинської школи «Крилаті» ВО «Маківка» (травень-серпень 1944). Восени 1944 р. – організаційний референт Станіславського обласного проводу ОУН. 11 квітня 1951 р. у зв'язку з погіршенням стану здоров'я припинив активну службову діяльність. Засуджений на 25 років ВТТ і 5 років пониження у правах. Хорунжий УПА².

Цікаві інформаційні матеріали про учасників національно-визвольного руху на Калушині містить книга **Івана Семаньківа «Перемогла ідея»**³. У ній стисло висвітлено період німецької окупації Калущини. Акценти зроблено на Акті проголошення відновлення української держави та формуванні української місцевої адміністрації, яку очолили Тарас Банах – голова міста і повітовий староста – Омелян Сливка, заступником якого був Орест Коваль (обидва вчителі), а секретарем – Прокіп Матійців. Особливістю тієї пори було те, що угорська влада в адміністра-

¹Степан Бандера: документи і матеріали (1920–1930) / упор. Микола Посівнич. – Львів: Афіша, 2006. – С. 216.

²Ільницький В. І. Провід ОУН Карпатського краю. – Львів-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2012. – (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 21). – С. 38, 63.

³Семаньків І. Л. Перемогла ідея. Книга пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН і УПА на Калушині. – Калуш, 2002. – 332 с.

тивні питання не втручалася, тому керівництво повітом було в руках українців. Лише 15 вересня 1941 р., коли до Калуша прибула німецька адміністрація, членів згаданої повітової управи було заарештовано й відправлено до в'язниці «Монтелюпі» у Кракові, де О. Сливка і О. Коваль загинули. П. Матійціву згодом вдалося втекти в англійську зону окупації. Далі автор наголошує на продовольчій кризі в повіті й голодуванні населення влітку 1941 р., повідомляє про розстріли німцями мирних жителів у Бабині-Зарічному й Завадці¹.

Деяка інформація довідкового характеру містяться в книзі **Михайла Коломийця «Історія Калуша і Калушини...»**. Зокрема, тут є відомості про відзначення на Калушині проголошення Акта відновлення української держави 30 червня 1941 р. Із цієї нагоди 1 липня 1941 р. у Калуші відбулось віче, на якому перед громадою міста виступали Тарас Банах, Ярослав Мельник («Роберт») і Богдан Бандера, у церкві відправлено Святу Літургію, створено український комітет на чолі з Орестом Ковалем, а Ольгою Коваль у Народному домі проведено пропагандивно-виховні бесіди (гутірки) з молоддю. Повідомляється про виступ Омеляна Сливки у кінотеатрі «Гльорія» 31 серпня 1941 р. із закликом до калушан повертатися до носіння давнього українського строю. Повідомляє автор і про **створення в листопаді 1941 р. жидівського гетто в Калуші** на вулицях Підвальна, Надвальна, Сівецька, куди було спроваджено 7 тис. жидів із Калуша, Войнилова, Брошнева, Перегінська. На жаль, красзнавець неточно датує створення Торгівельної школи в лютому 1942 р., тоді як в дійсності вона була заснована 15 листопада 1941 р., а заняття розпочато лише 5 грудня (*див. док. № 12*). Далі автор деталізує арешти і каральні акції німців на Калушині, бойові дії відділів УНС із окупантами, збитки, завдані німцями (7,4 тис. осіб знищено, 4,7 тис. вивезено до Німеччини, зруйновано 482 будинки). Зауважено зменшення чисельності населення Калуша із 14 тис. осіб на 1 січня 1939 р. до 4 тис. осіб у серпні 1944 р.².

¹Семаньків І. Л. Перемогла ідея... – С. 9.

²Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калушини у датах, цифрах і цікавих фактах. – Брошнів: друкарня фірми «Тая», 1996. – С. 111–122.

Питання господарського життя Калущини в роки окупації торкався вчитель-красзнавець **Михайло Батринюк**, який досліджував минуле села Кадобна. Характеризуючи становище села під німецькою окупацією, зауважував, що з приходом німців державною була оголошена німецька мова. Характеризуючи податкову систему гітлерівців, красзнавець зауважує, що селян змушували здавати контингент (*продовольчий податок*. – *І. Т.*) – за рік: зерном (7–8 ц з 1 га), 800 л молока від корови, 25 кг масла, 100 яєць від курки. За нездачу загрожувала покарання аж до смертної кари. Всього було встановлено 25 видів податків і повинностей¹.

Уся худоба була на обліку, мала відповідний номер, прищеплений на вусі. Домашніх тварин можна було здавати лише державі. Якщо здавали свинне м'ясо, то воно мало бути перевірене і проштамповане. За неперевірене м'ясо можна було втрапити до концтабору або бути розстріляним. Половину м'яса можна було залишити для себе. За отримані талони в крамницях можна було придбати потрібні товари. Німці заборонили використовувати жорна, котрі повсюдно розбивали, а за помол у млині була висока плата. Але не було що молоти. Люди голодували. Обміняти хатні речі на зерно в більш хлібних районах за Дністром не можна було, бо вартові на переправах відбирали зерно, а ходаків били. У Кадобній німці розстріляли Івана Федина, а поляки – Григорія Гуменіва. Поляки прислужували німцям і великоднього понеділка 17 квітня 1944 р. запалили долішню частину села. Згоріло 24 господарства. Німці вимагали, аби на дверях кожної хати був перелік мешканців. Тривав збір теплого одягу для армії².

Красзнавець Федір Попадюк, описуючи становище селян у **Боднарові**³ в часи німецької окупації, серед табу для місцевого населення називає заборону вживати слова «Україна», збира-

¹Батринюк М. І. Історія села Кадобна з найдавніших часів до кінця ХХ століття в контексті історії Прикарпаття. – Брошнів, 2002. – С. 60.

²Там само. – С. 61.

³Попадюк Ф. А. Боднарів. Історія розвитку села від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2004. – 88 с.

тися людям в гурти, запалювати лампи (орієнтир для літаків), скаржитися на владу. Війтом у Боднарові тоді був Михайло Луцький¹. Далі автор подає поіменні списки забораних окупантами жителів села: українців, вивезених до Німеччини – 43 особи, арештованих – 11 осіб, убитих німцями – 6 осіб, загиблих і зниклих безвісти – 21 особа. Разом – 81 особа. Окрім того, жидівського населення арештовано 22 особи. Всього, за нашими підрахунками, село втратило щонайменше 101 мешканця. У квітні 1944 р. гітлерівці призначили війтом Івана Гурського й змусили боднарівчан ремонтувати шосейну дорогу².

Цікаві відомості про село **Добровляни**³ періоду німецької окупації зібрали **Богдан Василів** і співавтори видання про цей населений пункт. Дослідники повідомляють про захоплення села окупантами 1 липня 1941 р. та організацію місцевої влади. Війтом села, згідно з їхніми спостереженням, був Кирило Перегінець, а волосним старшиною – Леонід Косаний. Центром волості було село Новиця. Під юрисдикцією волосної управи перебували села Новиця, Добровляни, Берлоги, Зелений Яр, Старий і Середній Угринови, Бережниця й Грабівка⁴.

Краєзнавці подають поіменний перелік 43-х осіб, відправлених до Німеччини. За спогадами старожилів, якщо у польсько-українській родині народжувалася дочка, то її вважали українкою, а якщо син, то новонародженого записували як поляка. Дослідники відзначають значну міжетнічну напруженість у селах Калущини тієї пори⁵.

Краєзнавець **Йосип Кащишин** у книзі «**Завій на Луквою рікою**»⁶, на підставі спогадів старожилів, розкриває становище села в роки Другої світової війни. Автор детально зупиняється на подіях у селі після проголошення відновлення Україн-

¹Батринюк М. І. Історія села Кадобна... – С. 59–60.

²Там само. – С. 61–62, 64.

³Василів Б., Петрів М., Василів М., Паращак-Василів М., Василів С. Добровляни крізь століття. – Львів: Вільна Україна, 2010. – 424 с.

⁴Василів Б. Добровляни крізь століття. – С. 322.

⁵Там само. – С. 323–324, 325.

⁶Кащишин Й. К. Завій над Луквою-рікою. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – 528 с.

ської держави 30 червня 1941 р., повідомляє про участь завійчан у насипанні символічної могили з нагоди цього величного свята, вказує прізвища членів ОУН активних учасників національного відродження, серед них – війта Василя Бойка, Петра Перегінця, Василя Даніва, Василя Федоришина та ін. Землю для могили люди носили торбами, міхами, везли на возах, кожен зі своєї обори (*частина сільського подвір'я з приміщеннями для худоби; загорожа. – І. Т.*) чи городу, символізуючи цим єдність всієї громади. На могилі був встановлений хрест на честь борців за волю України. Далі красзнавець повідомляє про безчинства червоних партизанів, які запалили тартак й убили трьох чоловіків, згадує про будівництво українцями, мобілізованими до баудінсту, залізнодорожного мосту у Вістовій у 1943 р. та знущання над ними з боку начальника будівництва поляка Юзеф'яка¹.

У нарисі **Йосипа Кащишина «Над Сівкою село моє Середнє»**² автор, використовуючи спогади очевидців подій, повідомляє про прибуття окупантів 2 липня 1941 р., хлібосольну зустріч зайд у Вониліві, синьо-жовтий прапор на дверях читальні «Просвіти» у Середньому й патріотичний виступ провідника місцевої осередку ОУН Йосипа Кулачковського з нагоди відновлення української державності. Дослідник інформує про масові розправи гітлерівців над мешканцями Середнього, під час яких загинуло понад 30 осіб, серед них чимало поляків, які допомагали німцям. Варті уваги й згадки про голод літа 1941 р. – весни 1942 р., зумовлений жажливим паводком і політикою тотальної конфіскації з боку окупантів. Автор наголошує на пропагандивних вкидах нацистів задля формування почуття взаємної ненависті між українцями і поляками. Він також інформує про жорстокі безчинства узбеків в сусідньому селі Довжка, де було вбито німецького поліцей. Тут узбеки били нещадно всіх без винятку, а жінок і дівчат гвалтували, заражаючи венеричними хворобами³.

¹Кащишин Й. К. Завій над Луквою-рікою. – С. 268, 272.

²Кащишин Й. К. Над сівкою – село моє Середнє. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 352 с.

³Там само. – С. 224, 225, 226, 227, 231.

Про зухвалі безчинства окупантів різних мастей на Станіславщині й зокрема на Калушині детально розповідає у своїй статті етнограф Михайло Паньків¹.

Статистичні відомості про вивезених до Німеччини селян із Бережниць фіксує краєзнавець Володимир Данів. З липня 1941 р. німецькі війська окупували с. Бережницю. У 1941 р. вони вивезли до Німеччини 18 осіб, а в 1942 р. – 35 осіб². Разом 53 особи. Краєзнавець Андрій Костишин повідомляє, що восени 1943 р. німецька окупаційна влада для воєнних потреб конфіскувала всі дзвони в Калуші³.

Отже, відомості краєзнавців про становище населених пунктів Калущини під час німецької окупації відзначаються детальністю висвітлення епізодів із життя сільських громад, статистикою втрат населення, відомостями про каральні експедиції гітлерівців. Їхні нариси, засновані здебільшого на спогадах очевидців і учасників подій, мають суб'єктивний характер, проте містять цікаві біографічні відомості й факти спротиву ворогові.

Творчі здобутки вчених і краєзнавців, розглянуті у нашому дослідженні, дають підстави стверджувати, що гітлерівці, захопивши терени краю, утворили окремий округ під назвою «дистрикт «Галичина», до якого належала й Калуська округа. На захопленій території вони встановили жорстокий окупаційний режим, позначений геноцидом, репресіями, тотальним економічним пограбуванням і вивезенням людей до Райху. Панування окупантів завдало мешканцям краю важких фізичних і психологічних травм, значних матеріальних збитків, але не зламало духу й стійкості до боротьби проти окупантів.

¹Паньків М. І. «Старші брати» чи насильники, гвалтівники, грабіжники. Місце подій – Івано-Франківщина. Час подій – Перша та Друга світові війни й пізніше // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – Київ: Національний музей історії України у Другій світовій війні, Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН України, 2019. – Вип. 4. – С. 74–85.

²Данів В. Ю. Бережниця: історичний нарис, весільний обряд, пісні і приповідки. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – С. 51–53.

³Костишин А. В. Історія церкви Святого Архистратига Михаїла в Калуші. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С. 72.

Підсумовуючи вище сказане, можемо констатувати наступне: опубліковані в збірнику документи й матеріали засвідчують, що метою окупантів було намагання методом терору і репресій знищити в українцях прагнення до волі, до власної державності, здійснення максимального податкового тиску задля виснаження людських і матеріальних ресурсів, обмеження у сфері культурних запитів.

Тим часом у 1941–1944 рр. тривало протистояння загарбникам усіх мастей із боку ОУН і УПА. Спершу опір був прихований конспіративний, а згодом набув характеру військових операцій супроти угорських, німецьких військ, радянських партизанських формувань і польських боївок Армії Крайової. Бойові дії супроводжувалися значними втратами особового складу з боку обох воюючих сторін. Окрім того, скрізь діяли вороже налаштовані фольксдойче та енкаведистська агентура.

Фонди німецької окупаційної влади на Калущині представлені органами адміністративного цивільного військового, поліцейського й господарського управління, а також організаціями й установами, які презентували окупаційну владу або їй підпорядковувалися. Це – промислові і торгівельні німецькі фірми, пошта, залізниця, сільськогосподарське управління, шкільництво, судові установи тощо.

Документальні фонди німецької військової адміністрації на теренах Станіславщини й Калущини зокрема дають певне уявлення про різні сторони окупаційної політики нацистів, частково включаючи й діяльність поліцейського управління. Однак серед документів німецького походження про події на Калущині відчувається якась другорядність, нестача інформативності, бракує джерел звітного характеру з аналізом перебігу бойових дій між німцями та відділами УНС, відомостей про каральні акції, зіткнення з радянськими партизанами, статистичної інформації про кількість вивизених до Німеччини жителів Калущини, об'єми пограбованих сировинних і продовольчих ресурсів тощо.

Незначною є частка впроваджених до наукового обігу документів із нововиявлених архівів. Доцільним могло б стати залучення окремих документів з історії українського національно-визвольного руху з фондів Івано-Франківського обласного

музею визвольних змагань Прикарпатського краю, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Історико-меморіального музею Степана Бандери у Старому Угринові. Малоймовірним виглядає припущення, що у фондах цих музейних установ немає жодного документа періоду німецької окупації, дотичного до історії Калушини.

На початку липня 1941 р. з нагоди проголошення Акта відновлення Української держави 30 червня 1941 р. в Калуші і селах краю відбулися багатолюдні віча на підтримку української державності.

Опубліковані у збірнику документи засвідчують, що нацистський і комуністичний режими здійснювали масове насильство та злочини проти мирних жителів Калушини. Вбивства людей окупанти вчиняли з різних причин: у відповідь на прояв непокори, через невдоволення селян на ґрунті пограбувань і насилля, невиконання розпоряджень окупаційної влади, несплату податків та обов'язкових поставок сільгосппродукції, ухиляння від виконання трудової повинності та відправки до Німеччини, через вбивства німецьких військових. Особливо жорстокі каральні акції здійснювали німецькі й угорські окупанти після проголошення Акта відновлення Української держави з метою «утихомирення» населення, яке підтримувало або могло підтримувати ОУН, що готувала повстання проти окупантів. Агресорам активно допомагали колишні енкаведисти, секретарі партійних організацій, радянські, польські і німецькі фольксдойче.

У роки німецької окупації також мав місце нещадний терор у формі каральних каральних акцій, прилюдних езекуцій, насильної відправки в трудові табори баудінсту і примусового вивезення молоді в Німеччину.

Всього на Калушині німецькі окупанти здійснили від 10 до 25 каральних акцій. На Калушині гітлерівцями спалено щонайменше дев'ять сіл: Бабин-Зарічний, Болохів, Довга-Войнилівська, Голинь, Завадка, Кадобна, Копанки, Кропивник, Середнє. Всього, за нашими спостереженнями, гітлерівцями на Калушині було знищено **1051** особу (докл. див. табл. 2).

Нацисти реалізовували плани винищення мирного населення голодом у 1941–1942 рр. У містах блокували постачан-

ня продуктів, у селах забороняли молоти зерно в млинах і конфіскували усі жорна.

У липні 1941 р.–листопаді 1942 р. в містах і містечках краю німці чинили масові антиєврейські погроми і розстріли. Вони здійснювалися за участю гестапо і поліції безпеки. Складовою терору нацистів був примусовий вивіз молодих працездатних людей до Німеччини задля послаблення руху опору й наповнення Райху свіжою робочою силою.

Загарбники розглядали терени Станіславщини й усієї Галичини як театр бойових дій та джерело поповнення людських і матеріальних ресурсів.

Головними причинами трагедії нашого краю і України загалом є не тільки бойові дії, людські і матеріальні втрати, жорстокість німецького окупаційного режиму, а й бездержавність української нації.

Автори-упорядники книги здійснили спробу документального відтворення історії Калущини періоду німецької окупації. Опубліковані матеріали засвідчують здатність українців до самоорганізації й мужнього опору окупантам, що був природною реакцією на агресивну політику німецької влади.

У документах, що публікуються, відображено суспільно-політичні події на Калущині в умовах німецької окупації. Вони передають дух і тло того часу, ставлення краян до окупаційної влади, яке загалом мусило бути лояльним із огляду на загрозу терору й жорстокість німецького режиму.

У збірнику уперше зафіксовано маловідомі епізоди повсякдення громадського життя міста й сільських громад Калуського повіту, суспільну думку з приводу несподіваних викликів тогочасної дійсності.

Матеріали збірника переконують, що окупант завжди прагне загарбати, підкорити, поділити, поневолити й асимілювати людність на підконтрольних йому землях. Вони засвідчують, наскільки драматичним було повсякдене життя мешканців краю, які потерпали від численних угорських, німецьких, польських

облав, обшуків, грабунків, вбивств, зґвалтувань та інших форм терору. За ступенем жорстокості німецький терор наближається до більшовицького, з єдиною лише різницею: більшовики свої злочини намагалися чинити таємно, а німці чинили їх відкрито й прилюдно. Однак масштаби більшовицьких злочинів супроти українців залишаються неперевершеними, а головне – не покараними.

Улітку-восени 1943 р. взаємовідносини між українцями й поляками загострилися. Поляки за допомогою німців хотіли знешкодити український визвольний рух і послабити українців. У відповідь УНС і боївки ОУН(б) проводили антипольські акції. Переговори між двома сторонами не дали результатів.

Документи і матеріали збірника підтверджують стійкість і незламність українців у боротьбі за здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

***Іван Тимів**, історик, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, член Національної спілки краєзнавців України*

***Людмила Андрійчук**, історикиня, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця»*

Розділ 1

**Документи про відновлення
української державності
30 червня 1941 р.**

№ 1

«Акт відновлення Української Державності», ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові

30 червня 1941 р.

1. Волею Українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує створення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця й вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях проти кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

2. На Західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України – Києві.

3. Новопостаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого вождя Адольфа Гітлера творить новий лад у Європі і в світі та допомагає Українському народові визволитися з під московської окупації.

Українська Національна Револьюційна Армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі з союзною Німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і новий лад у цілому світі.

Хай живе Українська Суверенна Соборна Держава!

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

Хай живе провідник Організації Українських Націоналістів і

Українського народу Степан Бандера!

Слава Україні!

Золотий триzub. – Калущ. – 1941. – 13 лип. – Ч. 2. – С. 1.

**Постанова Калуського повітового проводу ОУН (б)
про встановлення української влади і запроваджен-
ня воєнного стану на території повіту**

3 липня 1941 р.

До населення Калуського повіту

Червоний наїзник опустил нашу територію. З тою хвилиною скінчилось панування червоних комісарів в Калуському повіті, як і на цілій території загарбаної ним країни. При допомозі славних союзних армій починаємо самостійне державне життя. Повітом управляє Повітовий провід Організації Українських Націоналістів.

Повітовий провід взиває населення міста і повіту до спокою, здержання від всяких невластивих виступів, грабежів і т. п.

Постанова

1. На всіх державних установах і комунальних будинках як і в місті, так і на селі, розвинути державні (жовто-блакитні) прапори.

2. Населення підпорядковується Повітовому проводу.

3. Органом безпеки являється охорона, підпорядкована Повітовому проводу.

4. Заборона всяких зібрань і зборів.

5. Взивається додержувати порядку, чистоти і санітарних приписів.

6. Піший і кольовий рух заборонений від год[ини] 20 до год[ини] 4 за середньоевропейським часом.

7. Всю зброю і амуніцію, яка знаходиться у приватній розпорядимості, скласти в будинку Повітового проводу (бувний магістрат) до неділі 6 ц[ього] м[ісяця] до год[ини] 12.

8. Награбовані речі (продукти, устаткування і друге) в державних та комунальних установах і приватних мешканнях наказується оголошувати і складати до неділі вечора в приміщенні Повітового проводу.

9. Знаціоналізовані доми і підприємства залишаються надалі в державному обліку і замищення будинків та мешкальних квартир в особисте посідання – забороняється.

10. Приватний торговельний рух оживити. Ціни вдержати на дотеперішній висоті.

11. Організувати по селах сторожу по шоссе і при комунальних будинках, на мостах, при телефонах і т. д.

12. Відношення населення до переходячої армії союзників повинно бути наскрізь приязне та ввічливе, населення повинно сприяти їх починам та давати всяку можливу допомогу та інформацію.

13. Повітовій охороні надається право перевірки документів та придержування осіб, які не підпорядковуються повищим постановам.

Провідник повіту *Т. Банах*

Золотий тризуб. – Калуш. – 1941. – 10 лип. – Ч. 3. – С. 1.

№ 3

Відгуки представників сільських громад Калущини на проголошення «Акта відновлення Української Державності» та відновлення громадського життя після більшовицької окупації

Початок липня 1941 р.

Як забилося народнє серце

(Звідомлення з місць)

Войнилів

Українська влада існує в нас від неділі 6 ц[ього] м[ісяця] (липня. – Л. А.). Рано прибули зі всіх сіл маніфестаційні походи, і відправлено святочне Богослуження. Зараз, потім на площі серед міста, відбулося свято проголошення незалежності Української держави. Свято відкрив дотеперішній районний провідник Степан Дурбак. Привіт Україні зложив старенький Лаврій Гриньо, вітаючи провідника хлібом та сіллям. Присутні проспівали національний гімн. Відчитано Універсал. Далі слідували хорові продукції та деклямації.

Участь у святі взяло понад 4000 народу. Організовано вже комітет, головою якого являється Степан Дурбак.

П. Цимбалістий

Підгірки

Червоні кати залишили Підгірки 2 липня ц[ього] р[оку]. В Підгірках організовано в тому ж дні міліцію в складі 20 чол[овік]. Міліція завела порядок в селі і охоронює державне майно. 3 липня організовано комітет.

7 липня відбулося свято проголошення незалежності України, в програму якого входили торжественна Служба Божа, організований похід на площу, проголошення незалежності Української Держави, відчитання Маніфесту, реферат про визволення України – Франка Михайла та продукції духового оркестру під проводом Смольського Данила.

Тепер в селі налаштується господарське і кооперативне життя, списано державне майно, урухомлено млин та інше.

К. Свистович

Верхня

В понеділок 7. VII. відбулося у нас величаве свято. Рано відбулося торжественне Богослуження, після чого в читальні влаштовано святочну академію. Академію розпочато відчитанням Маніфесту, а закінчено присягою народу на вірність Українській Державі.

У Верхні організовано Комітет. Головою Комітету вибрано Когута Василя.

Гнатів В.

Як забилося серце народнє (Звідомлення з місць) // Золотий тризуб. – 1941, 10 лип. – Ч. 1. – С. 4.

Продовження

Як забилося народнє серце

(Звідомлення з місць)

Бабин-Зарічний

Відколи наше село покинула большевицька згря, воно зажило новим життям. В п'ятницю 4 липня організовано в селі комітет. Головою Комітету став Василюк Василь. Зорганізовано міліцію. У неділю 6 липня відбулося у нас велике свято. Після Богослуження все громадянство зійшлося до читальні

«Просвіта», де проголошено Незалежність Української Держави і відчитано Маніфест. Промову до присутніх виголосив Чижевський Матій. Всі громадяни села зложили присягу на вірність Україні й її вождєві С. Бандері.

В селі ожили всі установи. Наладнують свою працю читальня, кооператив, «Сокіл» та спортивне товариство. Кооператива розпочала торгівлю.

В. В.

Мостища

Наше село одно з перших у повіті вивісило національні прапори. Це сталося в четвер 3 липня ц[ього] р[оку]. Багато людей в селі кричало, що це заскоро, бо через Калуш і Верхню утікають ще червоні війська і можуть знищити село до кореня. Але ми не труси, і провокацій, які пускали наші вороги – не лякались!

Проголошення незалежності Держави відбулося у нас в неділю 6 липня. Після Богослуження відбулася святочна академія. Промову виголосив о. Гункевич* і учитель Сеник. Хор під проводом М. Чоловського, співав «Вкраїно мати» і національний гімн. По академії спалено всі рештки більшовизму в селі, як книжки, газети, прапори, «лозунги» та ін. В селі організувався комітет. Голова – Чоловський Кирило. Організовано також міліцію, яка перша в повіті зголосилася в допомогу Повітовому Проводові в Калуші. Радості в селі з нагоди святої Волі, немає межі.

Е. М.

* Гункевич Гнат – священник ГКЦ. Народився 4 липня 1907 р. у с. Нинів-Долішній Стрийського повіту Львівського воєводства. Випускник Львівської духовної академії 1934 року. У 1934–1938 рр. парох у с. Камінь (Рожнятівщина). У 1938–1946 рр. душпастир на парохії с. Мостище Калуського деканату. 10 червня 1946 р. заарештований Калуським РВ НКВС за відмову перейти на православний обряд та зв'язки з підпіллям ОУН. В'язень радянського концтабору у Магадані (1947–1956). Після звільнення виконував священничі обов'язки у селах Копанки, Негівці, Гуменів, Завій (1956–1961). Помер 4 лютого 1975 р. Похований на калуському старому кладовищі [Когут М. С. Калушина: люди і долі. – Калуш, 2006. – С. 58].

Підгірки

В нашому селі праця розгортається щораз то ширше під проводом нашого Комітету. На кожному кроці слідний вірцевий порядок. Робота кипить. **Село очищується від решти слідів по більшовицькій заразі.** Комітет обняв у заряд колгоспні поля, де праця йде повним ходом. Відновлюється життя в читальні «Просвіта». Комітет видав наказ негайно стягнути всі кооперативні товари, які магазинуються в селі. Невдовзі кооператива почне торгувати. Реорганізується також духовий оркестр, який за радянської влади був занепавав. Комітет взиває все громадянство працювати всіми силами для скріплення нашої влади.

В. Майгутяк

Як забилося серце народнє (Звідомлення з місць) // Золотий тризуб. – 1941, 13 лип. – Ч. 2. – С. 3.

Опубл.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ, 2001. – С. 264.

№ 4

Відозва Калуського повітового проводу ОУН (б) до населення міста і повіту

10 липня 1941 р.

Український народе! Сповнилась Твоя віковична мрія!

Червоний наїзник в соромний спосіб вивтікав із загарбаної ним країни. Сотками і тисячами трупів вкрилася земля, всякаючи в себе неповинно пролиту кров її синів.

Над українською землею сходить сонце правди і волі.

Правда побідила!

Сьогодні сам український народ заговорив про своє майбутнє, сам став господарем своєї землі, сам пострів вільне нове життя.

Волею українського народу, на прадідній його землі, в княжому городі Льва, проголошена самостійна і незалежна Українська Держава.

На визволених українських землях Організація Українських Націоналістів (ОУН) буде Українську Державу під проводом Степана Бандери.

В нашому місті і повіті вся влада перейшла в руки Повітового Проводу Організації Українських Націоналістів.

Повітовий провід взиває все населення міста і повіту до підпорядкування його зарядженням, до задержання спокою і порядку.

Органами безпеки являється Повітова Охорона, підпорядкована Повітовому Проводові, якої зарядження є обов'язуючим.

Всі ступаємо на ясний шлях будівництва нового життя.

Слава народові-страдникові, що не зупиняється в своїй визвольній боротьбі! Слава народові, що самотужки визволюється спід гніту і рабства московської темряви! Слава Героям-Мученикам большевицьких катівень! Слава Героям-Воїнам!

Провідникові Степанові Бандері – слава! Слава Україні!

Повітовий Провід Організації Українських Націоналістів.

Золотий тризуб. – Калуш. – 1941, 10 лип. – Ч. 1. – С. 1.

Розділ 2

Більшовицькі злочини на Калушині

Повідомлення про безчинства червоноармійців у Калуші та Станіславі

Липень-серпень 1941 р.

ВІД ОЧЕВИДЦІВ

Калуш.

В Калуші всі збіжєві магазини попалені. З магазинів Заготзерна видніють тільки недопалені стовпи. Магазини Калуського двірця замінились у попелища. Спалені тартаки в раз з машинами Калуші та Брошневі. Станція Калуш враз з майном і забудуваннями замінилась у руїну. Пошкоджені залізничні тори (*шляхи.* – Л. А.). Всі телефонічні проводи пірвані. Всі державні дома внутрі зруйновані і знищені всякі урядження. Спалений новозбудований дім Повітового Союзу Кооператив.

В колишньому повітовому суді, де шаліли червоні кати НКВД, знайдено кілька постріляних жертв із пов'язаними кільчастим дротом руками.

На основі знайдених документів у одного з них стверджено, що замучений походить з Бережанщини.

Походження другого не устійнено. Похорон обох жертв червоних садистів відбувся в неділю 6.VII ц[ього] р[оку].

Знайдено також тіла закатованих у Підгірках, Вістовій та Боднарові. Це по більшій частині наші люди, утікаючі з червоної армії. Між ними знайдено тіло Копійчука з Калуша.

Станіславів.

У Станіславові стан ще гірший, чим в Калуші. Всі магазини з продуктами знищені. Величавий новий дім пошти та багато інших будівель в руїнах. Попалені фабрики, знищені машини.

В тюрмі знайдено сотні трупів закатованих наших найкращих людей. Вже другий тиждень постійно працює судово-лікарська комісія. З канцелярій НКВД й пивниць тюрми вже похоронено понад сто трупів людей, закатованих в жахливий спосіб. Багато з попаленими головами, з виколеними й випеченими гарячим залізом очима, деякі без носів, вух, а то й без голов, рук

чи ніг. Є чимало жінок, жахливо закатованих враз із немовлятами. Вже другий тиждень викопують з одного подвір'я по кільканадцять нещасних жертв. Друге подвір'я тюрми повне трупів. Не вистачає могил. З усіх сторін з'їжджаються рідні цих жертв, розпізнавати своїх найближчих. Та розпізнати годі!

Від очевидців // Золотий тризуб. – 1941, 10 лип. – Ч. 1. – С. 2; Большевицький садизм у Калуші // Українські щоденні вісті. – 1941, 13 серп. – № 33. – С. 4.

№ 6

Свідчення очевидця подій із с. Пійло про злочини червоних окупантів на Калущині

Початок липня 1941 р.

Я, нижче підписаний, села [житель] Пійло повіту Калуш, свідчу про те, що я бачив сам у тюрмі в Калуші, де московські кати помордували багато в'язнів перед своєю втечею від німців.

В камерах тюрми були трупи в'язнів змасакованих (*знищених*. – *І. Т.*), з спаленим на голові волоссям. На тілах лежав попіл з спалених газет. Стіни тюрми були обризкані кров'ю, а тіла жертв уже в розкладі так, що злочину доконали москалі, а не німецькі війська, які прийшли до нас три дні пізніше, як утекли більшовики.

Крім того я був присутній при тому, як більшовики арештували Миколу Шинкаря та вивезли його з родиною, 3-ма дітьми на Сибір. Перед відступом з мого села НКВД-исти застрілили на полі ні вчому неповинного 30-літнього Павла Стасюка.

Н. С.
Англія

Злочини комуністичної москви в Україні вліті 1941 року. – Нью-Йорк: Пролог, 1960. – С. 41. – (Серія: Суспільно-політична бібліотека. – Ч. 10). У Калуші // Шлях перемоги, 1960, 3 квіт. – Ч. 14. – С. 2.

№ 7

Злочини червоних окупантів у Калуші

Початок липня 1941 р.

Червоні, втікаючи з Калуша, лишили по собі попелища і гори трупів. Там, де недавно стояли магазини заготзерна і калушський двірець видніють лиш недопалені стовпи. Залізничний двірець з усіма забудуваннями це одна велика руїна: рейки пошкоджені, проводи порвані. Знищені та спалені всі державні дома, серед них і новозбудований дім повітового союзу кооператив.

Не встоялись перед рукою червоних паліїв тартаки в Калуші і Брошневі. В тюрмі НКВД найдено тіла постріляних жертв, які були повязані кільчастим дротом.

Також в околиці Калуша знайдено закатованих. Це втікачі з червоної армії. Білшовицькі садисти не пожаліли жінок і дітей. З усіх сторін зіжджались рідні цих замучених, щоб розпізнати своїх найближчих. Похорон жертв червоних катів відбувся шостого липня.

Калуш // Жовківські вісті. – 1941, 17 серп. – № 9. – С. 2.

№ 8

Злодіяння каральних органів НКВС на Калущині

7 липня 1941 р.

До тих безчисленних могил, якими вкрилася наша багато-страдальна батьківщина, приходить ще одна могила, яка вкрила тіло замученого енкаведистами селянина з Раю – Семкова Миколи.

Покійного взяли 23 червня ц[ього] р[оку] до війська. В Стрию їх умундурували і озброїли, та небавом кріси відібрали і перевели до Калуша. Враз з ним були там між іншими Кукурудза Василь, Люшняк Осип і Кавка Лев з Бережан та Швидко Дмитро з Гайку.

Коли війна розгорілась, Кукурудза, Люшняк і Швидко вернулись до дому, а Семків Микола і Кавка Лев пропали.

Рідня Семкова почала шукати пропавшого. Сліди завели їх аж до Калуша. І справді виявилось, що в тюрмі! НКВД в Калуші в жакливий спосіб замучено двох мужчин. Кати зв'язали їх разом кільчастим дротом. Одного з них рідня пізнала, тим біль-

ше, що при ньому знайдено картку з ім'ям і прізвищем та адресою. З другого здерли військові штани і забрали від нього документи і записки. Тіло його так скривавлене й збезобразжене, що годі було пізнати. Крім цього в лісі під Калушем знайдено ще змасакровані (понівечені. – *I. Т.*) трупи 18 українців у військових мундурах. Нижче – подаємо урядовий протокол, як ще один документ з часів жорстокого і звірського панування сталінських катів і їх прислужників.

Протокол

зовнішніх оглядин трупа, літ около 30, середнього росту, зроблений лікарем Дмитром Капітаном в присутності свідків Мельника Ярослава і Бандери Богдана. Труп в трумні в сильно скривавлений військовій одежі. Лице одна чорно-червона пляма.

По середині чола рана, заглиблення около півтора сантиметра, відповідаюча есентуальному влетові кулі револьверової. В перегубах обох рук вглиблення, якби від пов'язання обох рук дротом. При трупі знайдено документ, як лист, в якому подано прізвище Семків Микола з Раю, район Бережани, область Тернопільська.

Підписи: лікар *Капітан Дмитро*.

Свідки: *Мельник Ярослав, Бандера Богдан*.

Калуш, 7 липня 1941 р.

З цього документу зроблено відпис 11 серпня 1941 р., легалізований командою Української Народньої Міліції в Калуші.

На документі знаходиться ще нотатка греко-католицького уряду, парохіяльного в Калуші: *Миколу Семківа тут на цвинтарі поховано. Калуш, 12 VIII. 1941. (Підпис нечиткий).*

Документ потверджений теж Генеральним Губернаторством (*печатка з написом. – I. Т.*). Дістрікт Галичина, Крайс-гауптман в Галичі.

Жертви більшовицького звірства // Бережанські вісті. 1941, 17 серп. – № 9. – С. 1.

Розділ 3
Джерела з історії громадського
життя Калущини в умовах
німецької займанщини
(2 липня 1941 р. – 30 липня 1944 р.)

№ 9

Повідомлення Михайла Белея про курси підготовки кадрів ОУН у Войнилові

Липень-вересень 1941 р.

У 1941 р. на базі Войнилівської середньої школи, з ініціати Організації Українських Націоналістів були організовані курси поповнення похідних груп на терени східних областей України. На курсах, окрім Войнилівського куща, були задіяні представники юнацької мережі підпілля ОУН із сусідніх районів.

Курси очолював директор [школи] Іван Самотовка. Викладачами були Ярослав Богдан, Антоніна Король, які на фото сидять у другому ряду (*фото 12*).

Курси розпочалися у липні й закінчилися у вересні 1941 року. Після закінчення [навчання] майже всі учасники пішли у підпілля, де виконували різні функції. Небагато з них залишилися живими.

*Михайло Белей,
учасник курсів*

Войнилів,
90-ті рр. XX ст.

**Краєзнавчий музей Калущини. – Ф. Архів. – Спр. 5 –
Арк. 4–5. Оригінал. Рукопис.**

№ 10

Повідомлення про вшанування 22-ї річниці спільного походу армії УНР та Української Галицької Армії (УГА) на Київ 30–31 серпня 1919 року

1941 рік

Д О П И С И

СВЯТО УКРАЇНСЬКОЇ ЗБРОЇ В КАЛУШІ

Вшанування великої річниці, 22-річчя здобуття Києва дня 31 серпня 1919 року з'єднаними Українськими Арміями, відбулося в Калуші дуже величаво в неділю 31 серпня ц[ього] р[оку].

Свято почалося торжественною Службою Божою, що її відслужив місцевий парох о. канонік [Володимир] Тисовський. Прегарну, глибоку змістом і високопатріотичну проповідь виголосив о. сотруди́ник Р[оман] Монці́бович*, начальний редактор «Калуського Голосу» (*фото*27–28). Він віззав усіх українців йти слідами наших героїв: – і цих, що тому 22 роки поклали своє життя в боротьбі за Рідну Державність й тих, що по сьогоднішній день накладають головами в льохах ГПУ**, як безстрашні ідейні борці за Волю.

По скінченню Богослужби відбулася в годині 12.30, в полудне, в гарно прибраній салі «Народнього Дому» величала Академія з добірною програмою. У програму входили: Німецький і український гимни, промова, мішані й мужеські хори, деклямації, сольоспів і концерт дутої орхестри (*духового оркестру*. – Л. А.) зі села Хотінь.

По відігранні обох гимнів привітав щиро секретар Організаційного Комітету В[ельми] п[оважний] п[ан] проф[есор]

* Монці́бович Роман – греко-католицький священник. Народився 1 грудня 1908 р. у м. Броди на Львівщині у священничій родині. Навчався у Львівській духовній академії (1926–1929). Від 1935 р. виконував священничий обов'язок сотруди́ника у церкві Св. Архистратига Михаїла у Калуші. З 1936 р. головував у калуській читальні «Просвіта». У 1941–1943 рр. – видавець і редактор часопису «Калуський голос». Працював катехитом у Калуській торгівельній школі (1942–1943). Із поверненням радянської влади відмовився перейти в православ'я. Заарештований 30 січня 1946 р. Засуджений 6 червня 1946 р. трибуналом військ МВС на 10 років ВТТ і 5 років позбавлення громадянських прав. За керівну діяльність у «Просвіті» і редагування газети «Калуський голос». Ув'язнення відбував у степовому таборі в селищі Кенгір (Казахстан). Після звільнення у 1953 р. проживав у Старому Селі біля Львова. Помер у 1961 р. Реабілітований 7 липня 1997 р. [Архів УСБІФО. – Спр. 14359-П; Когут. М. С. Калущина. – С. 138–139; Реабілітовані історією. Івано-Франківська область У трьох томах. Том 3: Долинський, Калуський і Рожнятівський райони / упор. Л. Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2002. – С. 370; Лаба В. І. Історія села Брошнів. – Львів, 2012. – С. 99].

** ГПУ (Об'єднане державне політичне управління, ОДПУ) – політична спецслужба при РНК СРСР, створена 15 листопада 1923 р. на базі ДПУ НКВС РРФСР. ОДПУ спеціалізувалась на боротьбі з контрреволюцією, шпигунством, забезпеченні державної безпеки і боротьбі із чужими радянській влади елементами.

Король численно присутніх на Академії представників Німецької Армії з В[ельми] п[оважним] п[аном] окружним старостою д[окто]ром Герке й його заступником В[ельми] п[оважним] п[аном] Піттером на чолі, та виголосив промову, в якій змістовно з'ясував боротьбу нашого Народу за Українську Соборну Державність та вказав на значіння й вагу цієї боротьби для нас і грядучих поколінь.

Відтак наступила музикально-вокальна частина програми, яка зготувала численній аудиторії дуже приємний духовий пир. У ньому між іншим заслуговує на увагу гарний сольоспів В[ельми] п[оважної] п[ані] Дубрівної при вмілому акомпанієменті В[ельми] п[оважної] п[ані] Решетиловичевої. Хором і оркестрою вміло диригував В[ельми поважний] п[ан] Файфер.

Академія в загальному випала добре, в чому безперечно заслуга як Організаційного Комітету з о. каноніком [Володимиром] Тисовським у проводі, так і поодиноких виконавців концерту, що не жаліли трударів і добре підготувалися до святочного виступу. Салля була битком набита так, що через брак місця не могла помістити всіх, що хотіли взяти участь в Академії й тому велика сила народу мусіла – на жаль – відійти домів (*розійтися по домівках.* – Л. А.).

Чистий дохід призначено в хосен (*на користь.* – Л. А.) «Українського Товариства Допомоги Інвалідам» у Львові.

* * *

Дня 31. серпня відбулося в селі Пійло Свято Української Зброї, получене з посвяченням могили. Крім населення села Пійло було багато присутніх людей з довколишніх сіл. На святі були виголошені палкі промови і деклямації.

Хор с. Пійло відспівав біля прекрасно завітчаної могили панахиду, а під час жалібної Академії вязанку стрілецьких пісень. На закінчення Свята присутні відспівали національний гімн й в піднесеному настрої розійшлися домів.

Свято української зброї в Калуші // Калуський Голос. 1941, 7 вер. – № 5. – С. 3.

Витяг із повідомлення про велике віче у Калуші

19 вересня 1941 р.

Велика маніфестація в Калуші

Здобуття німецькою армією 19 вересня 1941 року столиці України – Києва – дало негайно всьому українському громадянству в Калуші й повіті змогу виявити спонтанний вислів національної радості та вдячності німецькому народові [...].

Зараз у суботу 20 вересня, у гарний соняшний день, що здавався також усміхати й радити нашою загальною радістю, проголосили в год[ині] 12 в полудне церковні дзвони й гудки фабричних сирен початок маніфестації.

Вечером о год[ині] 19 відбувся похід зі смолоскипами орхестр: **салінарної й хотінської в супроводі маніфестантів** під мешкання п[ана] окружного старости д[окто]ра Гертке, де орхестри відіграли низку стрілецьких пісень і маршів. Відтак п[ан] окружний староста виголосив з балькону коротку, ядерну (*дуже точну, влучну.* – Л. А.), застосовану до хвилини промову, перервану густо голосними оплесками і окликами, в якій підкреслив вагу значіння здобуття Києва для українського народу[...]. Відтак орхестри з маніфестантами перейшли вулиці міста, на чому одна частина маніфестації закінчилася.

Зокрема відбулося в год[ині] 20 прийняття німецьких гостей в новому відкритому ресторані, уладжене Союзом Кооператив і Управою міста. Серед запрошених німецьких гостей були: Окружний староста д[окто]р Герке, його заступник п[ан] асесор (*помічник.* – Л. А.) Піттер, представники німецької збройної сили, німецької економічної влади й інші. Вечера проходила серед дуже приємного настрою, який знаменував брак офіційної штивості та свобідна, весела атмосфера.

В неділю 21 вересня наступила друга частина маніфестації при участі поверх 10.000 народу з таким порядком: У год[ині] 11 перед пол[уднем] відбулася в парохіяльній церкві торжественна Служба Божа, відслужена калуським парохом о[тцем] крил[ошанином] (*членом єпископської ради.* – І. Т.) [Володимиром] Тисовським при численній участі вірних. На Службі Божій були також приявні (*присутні.* – Л. А.) представники

німецької влади з п[аном] окружним старостою в проводі. По євангелію виголосив о[тець] м[іт]р[ат] [Роман] Монцібович, начальний редактор «Калуського Голосу», відповідну до моменту проповідь, в якій висловив подяку Всевишньому за те, що дозволив нам дожити цієї великої хвилини, коли, дякуючи німецькій армії, Київ став вільний, коли до нього знову повернув Христос і коли український нарід може тепер надіятися, що Божим благословенням сповняться леліані мрії й судьба Української Державності ввійде в остаточну фазу справедливого вирішення. Накінець промови о[тець] **проповідник звернувся на німецькій мові до присутніх в церкві представників німецької влади.** Він підкреслив вдячність українського народу за звільнення Києва й великих просторів української землі від червоної тиранії та заявив, що весь український народ буде молити Всевишнього за благословення для цього великого діла [...] в ім'я рятунку християнства й європейської культури від червоного поневолення. Словами: «Хай Бог благословить це велике діло і хай допоможе німецьким жовнірам дійти до переможного кінця» – закінчив о[тець] [Роман] Монцібович свою проповідь.

По скінченні Служби Божої почав формуватися маніфестаційний похід, що охоплював калуське вчительство, шкільну молодь, урядовців і робітників салінарних і броварських підприємств та представників сіл з духовенством у проводі.

В год[ині] 12.00 в пол[удні] почався під звук салінарної й хотінської орхестр похід численних маніфестантів на ринок, який з чотирьох боків залили своїми довгими, безконечними рядами, щоби наперед вислухати святочної промови окружного старости. Коли вишикувались на ринку непроглядні маси народу, ввійшов о год[ині] 12.30 на гарно прибрану трибуну п[ан] окружний староста д[окто]р Герке в супроводі численного почоту представників німецької влади й українського громадянства та виголосив промову [...].

Велика маніфестація в Калуші // Калуський Голос. 1941, 28 вер. – № 5. – Ч. 8. – С. 3.

Повідомлення директора Михайла Гуцуляка^{*} про відкриття Торгівельної школи в Калуші

Вересень 1941 р.

На підставі дозволу шкільної влади дня 15.XI.1941 р. були оголошені вписи до Державної Торговельної Школи з українською мовою навчання. Рівночасно відкрито однорічний торговельний курс. Після вступних іспитів прийнято до Торговельної школи 168 учнів (з цього 68 дівчат) а на курс 30 уч[нів] (в тому 12 дівч.) (*фото 20*). При цьому зазначаємо, що школа може приймати ще дальших учнів.

Школа в засаді дворічна і має на меті дати загальне купецьке формування та виховати добрих працівників торговельних і господарських підприємств. Третій рік науки приготує вже спеціалістів до ведення торговельних підприємств, дорожніх відділів, банків, податкових урядів і т. п.

Шкільний рік почався 5.XII.1941 р. Наука в школі відбувається у ранніх годинах, на курсі від 16 год. У торговельній школі вчать таких предметів 1) релігія, 2) організація господарських підприємств, 3) товарознавство, 4) господарська гео-

^{*} Михайло Гуцуляк (1894–1976) – український вчений, педагог, меценат, громадський і культурний діяч. Народився у с. Новоселиця Снятинського повіту Станиславівського воєводства. Середню освіту здобув у Вишницькій гімназії на Буковині. Від 1916 р. – в австрійському війську. Учасник Листопадового чину. В УГА служив чотарем. Перебував у польському полоні в Тухолі. У 1926 р. закінчив філософський відділ Віденського університету, докторат захистив з географії. Викладав у створених ним українських гімназіях Рівного, Калуша, Відня. Очолював торговельні школи в Калуші (1941–1943) і Самборі (1944). Від 10 червня 1948 р. проживав у Ванкувері (Канада). Він – автор книг: «Українець – співтворець кордонів Канади й Аляски» (*про Петра Палетіку, дослідника північно-західних берегів Америки*) (1967), «Історія українців у Британській Колумбії», «Перший листопад 1918 на західних землях України» (1971, 1993). Дійсний член «Українського історичного товариства». Власник великої бібліотеки (більше тисячі томів). «Книжки я дуже цінував ще малку і з великою любов'ю їх збираю» [Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер? Спомини, писані в Канаді понадвечір життя. – Київ: Либідь: 1996. – С. 179–181, 186].

графія, 5) купецькі рахунки, 6) книговедення (*діловодство*. – Л. А.), 7) німецька мова з нім[ецькою] кореспонденцією (*листування*. – Л. А.), 8) кореспонденція, 9) стенографія, 10) машинописання, 11) техніка реклями, 12) гігієна, 13) руханка, 14) домашнє господарство (для дівчат). Організуються учнівська й учительська бібліотека, товарознавчий кабінет і салі для руханки і писання на машинах.

В багатьох селах нашої округи немає шести чи семи-класних шкіл і тому батьки і громадянство тих сіл повинні подбати вже тепер – ще в місяці січні – щоби здібніших дітей перевести до вище зорганізованих шкіл в поблизьких селах чи в місті, бо в наступному році можна буде вступити до більшості фахових – в тому і до торговельних шкіл, тільки після закінчення 6 класи народної школи.

Український Окр[ужний] Комітет^{***} зорганізував для шкільної ремісничої молоді бурсу (для хлопців і для дівчат), де поки що приміщення около 60 бурсаків. Покищо ввесь тягар устаткування й удержання бурси несе Окр[ужний], який видав вже на цю ціль кілька тисяч золотих. Не сумніваємося, що українське громадянство калуської округи, розуміючи як слід вагу школи, піддержить працю Укр[аїнського] Окр[ужного] Комітету і дирекції, особливо, коли візьме під увагу, що під теперішню пору, і на будуче, вся торгівля і господарське життя перейде і мусить вдержатися в наших руках, та що ми самі мусимо подбати про це, щоб виховати як найкращих і добрих фахівців.

Гуцуляк М. В. Торговельна школа // *Калуський голос*. – 1942, [б. м.], Ч. 1 (22). – С. 2.

Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торговельної школи та 76-ій річниці утворення УПА / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 253–254.

^{***} Український Окружний Комітет (*далі УОК*) – діяв у складі Українського крайового комітету, створеного у вересні 1941 р. німецькою адміністрацією. УОК мав завдання допомагати усім, хто потерпів від війни, захищати населення від зловживань окупаційної влади, створювати гімназії і професійні школи, організовувати громадські та шкільні їдальні, гуртожитки тощо. УОК припинив діяльність у березні 1942 р. [Добринський М. Український крайовий комітет. Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Т. 9. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3427–3428].

Уривок з допису про загальні збори Окружного союзу кооператив (ОСК) у Калуші

8 рудня 1941 р.

У понеділок 8 грудня [ц]ього р[оку] відбулися в год[ині] 11-й пер[ед] пол[уднем] у салі Народного дому в Калуші Загальні збори Окружного Союзу Кооператив скликані Надзірною радою. Збори попередило благодарственне Богослуження відправлене відправлене в год[ині] 9-й у калуській парохіальній церкві з панахидою за всіх померших кооператорів. У зборах та-кож взяли участь запрошені два представники німецької влади, а саме п[овітовий] керівник Окружної Станиці Ліпперт і п[овітовий] керівник Уряду Прохарчування Кірхнер. Сільські кооперативи були заступлені (*представлені. – І. Т.*) 56 уповноваженими членами.

По ствердженні важної кількості присутніх для правосильності рішень Загальних Зборів, відкрив збори дотепер, голова Надзірної Ради п. Коваль і пояснив, що метою зборів є вибрати нову Надзірну Раду, бо дотеперішня zdekomplektovana внаслідок цього, що колишні філії ОСК у Рожнітові і Долині – відпали. Відтак у коротких словах нагадав намагання більшовиків – зараз з їх приходом – погребати українську кооперацію та згадав про більшовицькі шекани супроти заслуженої української установи. Опісля привітав німецьких представників та висказав щире подяку німецькому народові, німецькій армії і фірерові за визволення українського народу спід червоного ярма і змогу вповні тепер відновити кооперативне життя. Подяку прийняли присутні оплесками.

Ушанувавши відтак однохвилинною мовчанкою пам'ять померших членів кооперації, приступили Загальні Збори до вибору членів нової Надзірної Ради. Вибрано одноголосно нову Надзірну Раду в такому складі: п. Коваль – голова, п. Пігуляк – заступник. Члени: о. Михаліха, дир[ектор] Тисовський, п. Гнатів, п. Павлик, п. Просимяк, заст[упник] дир[ектора] Діакон, п. Франко, і п. Бойко Василь.

На внесення начального директора ОСК п. Рубчака відчитано замість останнього, знищеного більшовиками протоколу – перший протокол ОСК, зложений зараз же по відновленню кооперативної діяльності, з хвилиною визволення Калуша від червоного ярма. З черги службовець ОСК п. Дуда відчитав обіжник Центросоюзу в справі анкетних листів кооператорів. Відтак забрав голос начальний директор п. Рубчак в довшій промові пригадав повний розквіт української кооперації перед більшовицькою окупацією. Вона до початку німецько-польської війни мала півмільйона обороту та побудувала величавий власний будинок. Це було доказом великого зрозуміння цієї важливої ділянки з боку українського народу. Хоч за Польщі були й переслідування кооперативного життя, все ж кооперативні робітники витривали в своїй праці та не дали пропасти кооперативній ідеї. На жаль великий удар українській кооперації завдали більшовики, які грабували і нищили кооперативне майно. Фаховий персонал замінювали жидами-комсомольцями, а залишили тільки старих кооператорів і то тільки до часу, щоб їх відтак при нагоді арештувати. Щойно великий день 22 червня сповнив надії і мрії кооператорів. У цей день принесла німецька армія визволення українського народу від червоної неволі і **дала змогу будувати нове кооперативне життя.**

Опісля п. Пігуляк привітав, як голова Округного союзу кооператив, Загальні Збори і призвав кооператорів до посиленої праці і побажав успіхів [...].

Тепер забрав голос керівник Округної Станиці Ліпперт та відмітив, що [...] доставка контингенту мусить бути виконана на 100 проц[ентів]. І тільки тоді, той хто це виконав, може домогтися приділу товарів. Невиконання доставки грозитиме дуже поважними наслідками. **Характерне, що бідні селяни сповнили свій обов'язок на 100 проц[ентів], а багаті досі ще зволікають. Товари на селі повинні дістати тільки ці, що доставку контингенту виконали і мають на це посвідку,** а не як, часто досі бувало, такі, що з контингентами ще залягають *(не здають, мають заборгованість. – І. Т)*, або н[а]пр[иклад] фаміліянти.

На посвідці має бути також подане, хто що одержав. Цього слід гостро придержуватися і це пан керівник при найближчій

нагоді сам перевірить. Завважає також, що у важних, ділових справах охоче прийматиме кооператорів і буде їм радо служити. Промову керівника перекладав на українську мову п. Пігуляк.

Присутній на Загальних Зборах ревізор Ревізійного Союзу Українських Кооперативів (РСУК) п. Демчина в ядерній промові підкреслив найтісніший контакт Ревізійного Союзу з німецькою владою. Його теперішню побудову на тотальних основах і важну справу чесного виконання контингентів, що є в інтересах не тільки німецького, але й українського народу. Відтак візав до якнайбільшої активності в українській кооперації, до послуху всім розпорядкам Ревізійного Союзу, висказав його віру в здоровий інстинкт українських кооператорів та побажав найкращих успіхів у праці.

Накінець забрав ще слово у формальній справі дир[ектор] Рубчак, а саме: 1 вияснив спосіб господарювання капіталами, себто нагадав про строгу заборону роблення довгів і манка (*махлювання, шахраювання. – І. Т.*), бо за це чекає воєнний суд; 2 підкреслив безпартійність української кооперації; 3 висказав прохання під адресю Централі, щоб приділ (*право. – І. Т.*) концесії (*договір про передачу державних чи громадських господарських об'єктів у тимчасове користування приватним особам та іноземцям. – І. Т.*) на монополеві вироби одержали перш за все кооперативи.

Тому що більше ніхто не забирав голосу, Загальні Збори в годині 12:20 закінчено.

Загальні збори Окружного союзу кооператив (ОСК) у Калуші // Калуський голос. – 1941, 14 груд. – Ч. 19. – С. 2.

№ 14

Допис про відродження українського національного життя в селі Новиця на Калущині

25 січня 1942 р.

Село Новиця, пов[іту] Калуш, отрясається все більше з жахливого минулого та починає жити новим життям. Живо інтересуються селяни політичними подіями та всіми справами, що торкаються нашого національного життя взагалі. Навіть т[ак]

зв[ані] старорусини, що осторонь стояли всього, що українське, тепер поводяться, мов справжні українці. В селі велике є зацікавлення пресою, розходить навіть велике число газет «Калушський Голос», «Українське Слово», «Львівські Вісті» та інші. Сільська читальня «Просвіти» стоїть у центрі національно-культурного руху, тут гуртуються селяни, а головно молодь. В селі є навіть три домівки читальні «Просвіти», де майже щонеділі аматорський гурток ставить побутові й історичні п'єси. З приходом свят Різдва Христового та Нового Року селяни добре зрозуміли клич «Вся коляда на допомогу Українському окружному комітетові». На ту ціль зібрано уже 880 золотих. Селяни радо жертвують на національні цілі. На руки мужа довіря М. Кучерака зложено 1776 золотих. Може найбільше радо жертвують селяни на українських полонених. Зібрано поважну кількість убрання й поживи. Крім цього в грошах 490 золотих. З того сама читальня «Просвіти» ч[исла] 2 зложила 50 зол[отих].

Новичани не сплять // Українське слово. – 1942, 25 січ. – Ч. 10. – С. 3.

№ 15

Витяг із повідомлення про розвиток фахового шкільництва в Галичині

11 лютого 1942 р.

Мабуть, ніколи ще українське шкільництво в Галичині не мало такої можливості приготувати нашу молодь до практичного життя та до стільки різnorodних професій, як тепер. І це, не зважаючи на воєнний час та зв'язані з цим труднощі й обмеження. А треба сподіватися, що ті можливості будуть постійно рости і різnorodність фахових шкіл буде збільшуватись, саме таких шкіл, яких у нас ще нема і яких нам найбільше треба. Колись, з перспективи років, **назвемо теперішній момент у розвитку нашого шкільництва може й переломовим.** Хоч ця тенденція почалась у нас ще за польських часів у висліді суспільно-економічного і національного розвитку нашого народу й у висліді тупоумної політики польського уряду, який не допускав наших людей на державні та інші публічні становища, то рішучий і **радикальний зворот у напрямі повного пристосу-**

вання нашої школи до життя відбувається саме тепер. Тут треба з цілою рішучістю і з вдовolenням ствердити, що ця радикальна і далекосягла зміна для прискішення темпа розвитку та зріжничкування (*поділ, урізноманітнення. – І. Т.*) нашого суспільно-економічного життя відбувається під прихильним проводом німецької шкільної влади й одночасно при активній і відданій співпраці українського вчительства. Та ствердження цього факту було б одностороннє і неповне, коли б ми не взяли на увагу інформативно-дорадної ролі Українського Центрального й Українського Краєвого Комітету, а зокрема їх шкільних відділів.

Одначе треба завважити, що – на жаль – багато наших батьків і молоді не доцінюють ще як слід користі й необхідності фахової освіти, хоч нам на кожному кроці бракує ще стільки добрих фахівців із середньою освітою. У значній частини батьків і молоді ще й досі покутує овечий гін і вперта тяга до загально-освітніх гімназій, що хоч відкривають можливість студій у високих школах, але не дають практичних знань. Зокрема цей своєрідний «гуманістично-клясичний консерватизм» і псевдоаристократизм покутує ще серед частини української інтелігенції і заможніших кругів нашої суспільності. Деякі батьки і матері з цих кругів ще й досі ніяк не можуть уявити собі, щоб їх синок міг стати добрим купцем, електромонтером, пекарем, кооператором, агротехніком, землеміром, лісничим, шлюсаром, токарем, будівельним техніком, тощо. В їх уяві синок їх за всяку ціну мусить стати щонайменше лікарем, інженером або суддею, а донька бодай «бюровою силою». Практичний життєвий фах, спертий на фаховій середній освіті – це для них обниження життєвого старту, «зломання кар'єри» і взагалі звихнення родової традиції. Такий псевдоаристократичний консерватизм – це залишки сумної пам'яті польської шляхетчини. Та цей стан – на щастя – ступнево змінюється під розторощуючим ударом нових обставин та нових життєвих потреб.

Пятнуючи (*пल्याмуючи. – І. Т.*) ці залишки загумінкового (*загумінковий – провінційний, відсталий, застарілий. – І. Т.*) життєвого консерватизму, ми зовсім не хочемо сказати, що загально-освітніх гімназій нам не треба. Навпаки, нам треба їх більше, ніж їх тепер маємо. Одначе до гімназій повинна йти

тільки найздібніша і найпильніша молодь, без огляду на її матеріальний стан і соціальне походження, яка дає запоруку, що дасть собі раду з вимогами цих шкіл і вписавшись до високих шкіл, зуміє їх закінчити та стати висококваліфікованими фахівцями або добрими науковими робітниками. Зокрема треба спрямовувати до гімназій найздібнішу селянську молодь, бо там на селі, є найбільший вибір найвартіснішого і найздібнішого елементу. Не сміємо допустити до того, щоб він пропадав через брак матеріальних засобів батьків або їх несвідомости.

Про те, який тепер стан нашого шкільництва в Галичині, наш львівський кореспондент роздобув у шкільному відділі Українського Краєвого Комітету у Львові (референт проф. З. Зелений) такі відомості:

У Львові є отсі фахові школи: 1) 3-річна промислова школа, в ній 200 учнів, є ще вільні місця; 2) 2-річна технічна школа, в ній є відділи; а) машиновий, б) електромеханічний, в) мірничий, учнів коло 120. В цій школі є ще багато вільних місць; 3) 2-річна хемічна коедукційна школа, *(така, де дівчатка і хлопці навчалися разом. – І. Т.)*, має досі 70 учнів.

4) Професійно-промислова школа – вечірня, для учнів, що працюють у підприємствах; 5) Городничо-садівнича школа, 2-річна, учнів коло 70. При ній є теж гуртожиток; 6) 3-річна торговельна школа, учнів (-иць) – 588. На третьому році учні проходять спеціалізацію. В найближчому році буде теж спеціалізація в кооперативній ділянці; 7) Однорічна школа вищого ступня, учнів (-иць) 112; 8) 5-місячний торговельний курс організується.

Жіночі фахові школи: 1) 3-річна реміснична школа (кравецтво, білизнярство, трикотарство) має 80 учениць. Є ще вільні місця; 2) Господинська школа, однорічна, учениць 20. В ній ще можна прийняти багато учениць; 3) Школа суспільної опіки, 2-річна, в ній ще багато вільних місць; 4) Однорічна школа піклунок – організується, місць вільних ще багато; 5) Чотири-місячний кравецько-господарський курс, учасниць к. 20, вільних місць ще багато.

Крім цього у Львові є 2 українські загальноосвітні гімназії (в цілій Галичині є 10 гімназій). Всі вони переповнені у вищих класах, від 3-ої до 8-ї. Тому кількість гімназій треба б ще

конче збільшити, щоб запевнити доплив нашої найздібнішої молоді у високі школи. Також треба б ще збільшити кількість учит[ельських] семінарій, бо в цілій Галичині бракує нам 2130 учителів. Для бодай частинного заповнення цієї прогалини при кожній сем[инарії] зорганізовано окремі курси для тих, що хочуть стати вчителями і мають неповні студії (серед[ню]-шкільну матуру, т[ак] зв[ану] малу матуру, 6 кл[асів] гімназ[іального] давнього типу, 10-клясну совітську середню школу).

Для заповнення недостачі кваліфікованих учителів до фахових шкіл необхідна негайна організація курсів перекваліфікації вчителів середніх шкіл. Такий курс є вже в Сяноці, а є надія, що буде зорганізований теж у Львові.

В інших місцевостях Галичини існують отсі фахові школи й учит. семінарії: 1) Молочарська школа в Стрию, 2) **Сільсько-господарська школа в Бережниці**, 3) Господарська школа в Черниці, 4) Торговельна школа в Золочеві, 5) Українська вчительська семінарія в Самборі, 6) Українська семінарія в Рогатині, 7) Килимарська школа в Глинянах, 8) Городнича школа в Заліщиках, 9) Торговельна школа в Чорткові, 10) Ремісничо-столярська школа в Коломії, 11) Ремісничо-кравецька школа в Коломії, 12) **Вертнича школа в Калуші**, (*школа для підготовки керівників копалень (свердловин), майстрів, машиністів та електромонтерів гірничої промисловості.* – І. Т.) [...]. Крім цих у стадії організації є ще багато фахових шкіл по різних містах Галичини.

Молоді, навіть найбідніший запевнюють прожиток у містах гуртожитки (бурси), в яких оплати за удержання такі низькі, що на них можуть спромогтися навіть незаможні батьки, тим більше, що для найбідніших і здібних є знижки від оплат.

У доступі до фахових шкіл ніяких обмежень нема, навпаки, державна влада дуже радо йде на руку тим, які хочуть учитися. Тому треба нам з цієї нагоди якнайбільш масово користати, щоб у найкоротшому часі заповнити недостачу у нас різного роду високоякісних фахівців.

[М. П.] Наші шкільні досягнення і потреби в Галичині // **Краківські вісті.** – 1942, 11 лют.

Відвідини Калуша губернатором дистрикту «Галичина» Отто Вехтером

26 лютого 1942 р.

У дні 26 лютого 1942 р. Губернатор Др. Вехтер у товаристві Шефа Уряду д-ра Льозакера відвідав місто Калуш, щоб довершити там відкриття нового будинку Окружного Старства. Окр[ужний] Староста др. Горке виїхав на зустріч Губернаторові й привітав його перед брамами міста. У самому Калуші ожидала вже делегація від українського населення під проводом заступника Окр[ужного] старости д-ра Цільке і привітала Губернатора хлібом сіллю та квітами.

Після того Губернатор оглянув новий будинок окружного старства та взяв участь у зібрані співробітників Окр[ужного] старства. Потім поїхав Губернатор до українського «Народного Дому» в Калуші щоб повітати зібраних там посадників, вїтїв та солтисів округи. Тут привітав Губернатора наперед окр[ужний] староста і висловив свою радість з того приводу, що Губернатор відвідав наперед якраз Окружне старство в Калуші. Це велике вирізнення для округи, що має не лиш прегарний краєвид, але теж велике господарське значення з огляду на багатство лісів та одну з найбільших копалень потасової солі у Генеральному Губернаторстві. Він може ствердити, що населення по своїй найкращій волі старається під німецьким проводом працювати для добра краю й Великонімеччини. Про це він міг переконатися у ході шоста місяців, відколи тут працює. Це зовсім зрозуміле, що українському населенню було тяжко дати необхідні фахові сили через те, що за польських і большевицьких часів воно не мало змоги працювати на того рода постах. Але найшлася добра воля. При допомозі У. О. К. (*Український окружний комітет. – I. Т.*) населення старається здати контингент і він є переконаний, що й у майбутньому всі будуть працювати у тому напрямі. Українське поселення й його провід докладає усіх зусиль, щоб підвестися з цієї нужди, в яку запхало його двохлітнє большевицьке панування. «Маємо щастя заявив він будувати на давніх німецько-австрійських основах і українське населення знає, що за кілька

місяців годі створити рай. Воно дуже добре знає, що й саме мусить прикласти рук до побудови життя на тому терені. Тішимося, закінчив він свою промову, що можемо працювати під Вашим проводом, Пане Губернаторе».

Губернатор др. Вехтер подякував окр[ужному] старості за поздоровлення і звернувся відтак з промовою до зібраних посадників, вйтів та солтисів округи. Він знає, яка тяжка була праця на початку при допомозі лише нечисленних німецьких співпрацівників та тих українців, що були до розпорядження. «Знаю говорив далі, – що ця праця не була легка і що особливо тяжко було після двох воєн, які перекотилися через цей терен, починаючи все від нова, бо большевицьке панування завело повний хаос і безладдя. Через те є ще більш необхідно виконати тепер порядну й солідну працю. «Головно Ви, так звернувся до посадників, вйтів та солтисів маєте безпосередній контакт з населенням. І я знаю, що Ви всі є людьми, які з досвіду знають, про що тут іде. Не забувайте, що йде незвичайно поважна війна, яку німецький нарід веде за нову Європу й у якій проливає кров його найкраща молодь на всіх фронтах Європи, в Росії, над Льодовим морем, на Атлантийському океані, при американському побережжі, в Африці. Всюди стоїть німецький вояк і боротьба за новий світ. Ви самі мали нагоду перед кількома місяцями пізнати німецького вояка. Ви бачили його поставу і зрозумієте це, коли я як Губернатор скажу Вам, що мені потрібні солідні й чесні співпрацівники, котрі виконуватимуть працю як слід. Уся наша праця мусить зараз іти в тому напрямі, щоб цю боротьбу вирішити в свою користь і втому мусять усі помагати. Бо й німецький нарід у батьківщині працює всіма силами, щоб досягнути цю мету. Закликаю Вас, щоб Ви віддали всі свої сили й працювали теж серед загалу в тому напрямі, щоб досягнути згадану мету, а саме вибороти кінцеву перемогу. Все те, що тут твориться під німецьким проводом, має значення не лиш для німців, але в першу міру для населення того терену. Бо коли будується шляхи і покращується доля краю, то це діється для добра місцевого населення, а коли змагається до того, щоб пострійти чисті села, то в тих селах повинні жити також чисті й солідні люди. До того Ви можете причинитися і до того Вас закликаю. Стоїмо у поважній

і рішальній боротьбі і муситься уникати всего, що могло б перешкодити успішному її закінченню. Усе те усунемо без оглядно зі шляху. Німецький провід втягне цей терен до співпраці для добра нової Європи і запевнить йому гарні й добрі відносини. Після того голова У. О. К. Пігуляк привітав Губернатора в імені українського народу і заявив, що населення почувається щасливе, що Губернатор відвідав як першу округу якраз Калуш. **«Німецькі вояки й німецький нарід, сказав він, увільнили наш нарід від найбільш небезпечного ворога людства. Ми будемо зі всіх наших сил і всіма засобами, які маємо до розпорядимости, на кожному кроці й при кожній нагоді допомагати німецькому народові при побудові нового ладу Європи й це заявляю в імені всіх моїх земляків».**

Губернатор Др. Вехтер у Калуші // Українське слово. 1942, 11 бер. – Ч. 29. – С. 3.

№ 17

Допис про відзначення українського свята обжинок у Калуші

20 вересня 1942 р.

Калуш, 8 жовтня. Український Окружний Комітет в Калуші zorganizував в неділю, 20 вересня 1942 р., Свято Обжинок. Гарний український звичай обжинок, призабутий вже в народі, виступив цього дня знову в цілій своїй величчі. Це свято виявило в усій ширині не тільки мистецькі цінності, виплекані українським народом, але було святом української праці і українського труду в цілі відбудови українського життя. Від вчасного ранку місто Калуш було прибране державними німецькими і національними українськими прапорами. В 1-й год[ині] рано почали напливати zorganizованими колонами, всіма вулицями міста народні маси з господарським знаряддям в гарних народних строях та кінні бандерії, а за ними маси народу.

В год[ині] 2:30 вирушив, з кінною бандерією на чолі і похід, який перейшов головними вулицями міста, переплітаний алегоричними возами. На ринку передефілював (*пройшов*. – І. Т.) перед представниками німецької влади, Проводом Українського Окружного Комітету та представниками Українських

Центральних Кооперативних установ. На площі, біля двірця (*вокзалу*. – *І. Т.*) зібралися всі учасники походу, около 8000 душ. Там відбулося докінчення свята. Присутніх повітав від Українського Окружного Комітету голова п[ан] Ізидор Пігуляк, промовляли Окружний Староста п. Гільдебрандт, директор «Центросоюзу» п[ан] інж[енер] [Лько] Семянчук і Окружний Староста п[ан] д[окто]р Роше. В часі промов, доручено мистецько виконані вінці представникам німецької влади та голові УОК (*Український окружний комітет*. – *І. Т.*). Хор з села Підгорок відспівав дві обжинкові та побутові пісні. Свято закінчилося німецьким державним та українським національним гімном.

Величаве свято обжинок у Калуші // Львівські вісті. – 1942, 9 жовт. – Ч. 229. – С. 3.

№ 18

Інформаційне повідомлення про свята обжинок у Долині і Калуші

27 вересня 1942 р.

Заходами Українського Окружного Комітету в Калуші, відбулися в дні 20 ц[ього] м[ісяця] на терені Калуської округи великі зібрання українських селян. Вже в ранніх годинах в неділю можна було помітити на шляхах і дорогах Калущини незвичайний рух. З усіх усюдів напливали до Долини маси селян у національних одягах. Вулицями прокочувались гарно прикрашені вози із женцями та запряжені в баскі коні хліборобські машини. В самій Долині, на ринковій площі вибудовано трибуну, звідкіля окружний староста і представники Українського Комітету приймали дефіляду святочного походу. Це машерувало українське населення для перемоги і для боротьби за харчову самостійність Європи. Похід цих селян був виявом вдячності для німецьких вояків, що їх визволили з-під большевицького ярма, а рівночасно виявом вдячності для німецького управління, яке не втомно змагає до встановлення на цих землях європейських умовин життя, до забезпечення ладу і безпеки. Вони не жаліли труда, хоч багато з них, що живе в далеких карпатських селах мусіло пройти около 45 км, щоб тільки бути в Долині на польовій Службі Божій і взяти участь у святі обжинок. Багато з них

мусіло ще опівночі попереднього дня вийти в дорогу, щоб тільки вспіти впору до Долини на свято. І так продефілювало перед почесною трибуною 3.000 українців, а їх похід творив гарну і захоплюючу картину.

Але куди більші і величавіші були свята обжинок на ринковій площі в Калуші. Великий, повний національних одягів похід відкрила кінна бандерія (*група вершників. – І. Т.*), а за нею промашерувало 6 тисяч селян; зараз же за їздцями йшли чудово зодягнені дівчата із барвно-прикрашеними вінками, з-поміж яких вирізнявся зокрема один, що представляв орла із свастикою. А тимчасом на сусідньому майдані зібралося 12 тисяч народу, до якого привітальну промову виголосив голова УОК в Калуші п. Пігуляк, який привітав теж калуського окружного старосту п. Брошвега, окружного господарського керманіча Гільдебранда та інших представників німецької влади. Українські дівчата передали окружному старості і окружному господарському керманічеві обжинкові вінки та склали побажання. У відповідь забрав слово п. Гільдебранд, який м[іж] ін[шим] сказав «Завдяки переможному походу Німецької Армії, край цей в кривавих жертвах звільнено від большевизму. Також з хвилиною встановлення тут німецької цивільної влади повернено селянам землю і їх господарства, так, що вони під охороною німецької поліції знову спокійно можуть присвятитися своїй праці. Великі жертви, які склали Німецькі Збройні Сили зобов'язують теж і вас, українські селяни, до сповнення вашого обов'язку. До цього в першу чергу належить дбайлива управа ріллі, як теж і задача накладених контингентів. Ваші жертви не стоять у ніякому відношенні до тієї жертви крові, яку приносить німецький народ у боротьбі за волю Європи. Ви і Ваші сім'ї можете в мирі відбудовувати край і збирати жнива. А в той сам час німецький хлібороб мусить перебувати на фронті, як вояк, а німецькі жінки самі мусять піклуватися своїм хатнім і рільним господарством. Але я і з вдовolenням мушу ствердити, що і в вас є бажання до співпраці над відбудовою; а зокрема мушу підкреслити, що **деякі волості здали більше хліба, ніж це було їхнім контингентним обов'язком**. І цим волостям хочу ось тут висказати своє спеціальне признание. На закінчення забрав слово інж[енер]

Ілько Сем'янчук, який пригадав ці важкі часи, що їх мусів переживати український народ. Він згадав про большевицьке панування і польський терор. Український народ любить танок і пісню, а почування радості має він вроджене в крові. Але підчас брутальних большевицьких часів він забув про сміх. Його уста замовкли, а його сміх потонув у морі сліз. **Ніхто не був певний свого життя і не був певний, чи його силою не вивезуть.** І це німці були ті, що принесли нам знову волю і які нам знову дали можливість управляти землею і радісно на ній працювати. **Жорстокі часи, зумовлені війною вимагають жертв від усіх,** і український народ знає, що його досягнення служать справі кінцевої перемоги і вирішного знищення большевизму. Останнім промовив окружний староста д-р Брошвег. Земля, в яку ви вкладаєте зерно, а з ним свою працю і свій труд, щоб це насіння дозріло, і вдяка небесам у нагороду за ваш труд і що маєте багате жниво, ось і найглибший змісл сьогоднішнього народного зібрання. І тому прийміть від мене, від вашого старости, призначення за сповнення вашого обов'язку, який ви сповнили, управляючи землею і здаючи зерно. І це збіжжя як праоснова людського прохарчування не так дуже потрібне нам, як потрібне воно нашим геройським воякам на фронті. Невисказані подвиги німецьких і союзних військ безсумніву дають запоруку, що кінцева перемога належатиме до нас. І в таких часах мусить ціла, батьківщина виповнити свій обов'язок, і тому я домагаюся від вас доложите старань, щоб привести Європі волю.

Великі свята обжинок у Долині і Калуші // Станиславівське слово. 1942, 27 вер. – Ч. 8. – С. 6; Великі свята обжинок // Краківські вісті. 1942, 26 вер. – Ч. 213. – С. 4.

№ 19

Допис про відзначення свята Крут у Калуші

18 січня 1943 р.

Калуш, 4 лютого [1943 р.]. Заходом місцевого УТК (*Український театральний комітет. – І. Т.*) 18 січня в залі «Народного Дому» тепер кіна «Уранія» відбулася Святочна Академія Крут. В програму свята входили реферат, хорові точки, даклямація та інсценізація. Академію розпочато обширним і добре

опрацьованим рефератом, що його виголосив п[ан] Іван Дуда. Гарно виголошений реферат відтворив ясний спогад минулого, та викликав в учасників помітне враження. Новорганізований мішаний хор відспівав 3 стрілецькі пісні «Ой, впав стрілець», «Заквітчали дівчатонька» та «Вже час, вже час». Дальше, слідували декламації з творів Олеся Бабія, які чергувалися на переміну з хоровими точками. Останньою точкою була інсценізація. Свято закінчено національним гимном. Хоч день Свята з 29 січня із-за браку залі в останнім дні перенесено на день 28 січня, громадянство Калуша взяло в святі масову участь.

Свято Крут у Калуші. Масова участь громадянства // Львівські вісті. – 1943, 5 лют. – Ч. 24. – С. 3.

№ 20

Інформація Українського окружного комітету про завершення курсу навчання керівників дитячих садків у Калуші

Червень 1943 р.

УОК (*Український окружний комітет. – Л. А.*) в Калуші організував курс провідниць дитячих садків, який розпочав свою працю 5. IV. ц[ього] р[оку]. Від УОТ (*Українське освітнє товариство. – І. Т.*) на курс зголосилося 38 сільських дівчат, що мали покінчених 6 або 7 клас народної школи. Хоч голови УОТ, посилаючи на курс дівчат, старалися виловити найсвідоміші одиниці села, то все ж таки був це матеріал, над яким треба було добре попрацювати, щоб можна було доручити їх, по короткім вишколі, таку важну і тяжку, виховну працю. По перевірці знань вступним іспитом та з огляду на перерву в навчанні в часі Великодніх свят, вирінула потреба продовжити курс до кінця травня ц[ього] р[оку]. Дня 28 травня ц[ього] р[оку] закінчено курс і розпочато кінцеві іспити. В склад іспитової комісії входили: заступник голови УОК (*Український окружний комітет. – Л. А.*) п[ан] дир[ектор] Генрих Коваль, шкільний інспектор п[ан] Лев Король, о[тець] Роман Монцібович, референт К[алуської] П[росвіти] п[ан] Теодор Олійник, шкільний референт п[ані] Текля Біленька, управителька курсу п[ані] Іванна Фединичева та

всі учителі, що викладали на курсі. По іспиті відбулося святочне закінчення курсу. При врученні посвідок закінчення курсу до зібраних промовляв шкільний інспектор п[ан] Лев Король, подаючи ряд цінних вказівок, передбачені труднощі, з якими стрінуться молоді виховниці у своїй початковій роботі. Далше промовляли заступник голови УОК п[ан] Генрих Коваль та о[тець] Роман Монцібович. З черги забрала слово одна з провідниць і зложила подяку УЦК (*Український центральний комітет. – Л. А.*) і УОК за допомогу та висловила думку, що всі вони будуть працювати над собою, щоби могли якнайкраще послужити великій ідеї виховання. Святочне закриття курсу закінчилося спільною вечерею, на якій впало ще кілька слів заохоти від голови Окружної Жіночої Секції п[ані] Степанії Чорпітової та п[ані] Ірини Шлемкової. Курс проведено з великим успіхом і він збагатив округ Калуша на нових 35 провідниць дитячих садків.

Курс для провідниць дитячих садків у Калуші // Станиславське слово. Український популярний тижневик для Станиславщини і Калушини. – 1943, 13 черв. – Ч. 24. – С. 6.

№ 21

Повідомлення про діяльність Державної ремісничої школи в Калуші

Березень 1944 р.

В Калуші існує вже другий рік Державна Реміснична Школа з відділами: слюсарським, електротехнічним і столярським. В школі працює 6 учителів під проводом директора інж[енера] Бариша та 7 фахових майстрів-інструкторів. Під цю пору в школі є 141 учень в 6-ти відділах. Учні мешкають у власній бурсі, яку веде Делегатура (*орган чи підрозділ, керований делегатом вищого керівництва організації; наприклад, делегатура польського уряду, помісні делегатури папського престолу. – Л. А.*), частина мешкає на приватних станціях та доходить із поближких сіл. Школа має свої власні шкільні верстати, які тепер саме розбудовуються, особливо верстати слюсарські і столярські. Школа під цю пору вже дає продукцію, напр[иклад] виробляє

різного рода меблі й хатню обстановку, як також дала багато практичних своїх виробів на Різдвяну Томболю (*благодійну роздачу*. – *І. Т.*) раненим воякам. Молодь горнеться щиро до своєї школи, а також і громадянство має велике зацікавлення для ремісничого вишколу молоді вбачаючи в цьому єдиний шлях до господарського підйому й економічної побудови своєї округи. Ця школа має тим більше значення для Калущини, бо Калуш має великі підземні багатства, а в самому місті є великі можливості для розвитку ремесла, бо тут знаходяться копальні, бровар, в недалекому Брошневі великий тартан (*правильно – тартак*. – *І. Т.*) і інші промислові заклади.

Ремісничча школа в Калуші Львівські вісті. – 1944, 10 бер. – № 55. – С. 3; Ремісничча школа в Калуші // Станиславівське слово. Український популярний тижневик для Станиславівщини і Калущини. – 1944, 12 бер. – Ч. 2. – С. 6.

Розділ 4
Німецький окупаційний режим
на Калушині: матеріали
окружної та повітової
адміністрацій

Жидівське гетто в Калуші**Липень 1941 р. – вересень 1942 р.**

Єврейське населення Калуша у 1939 р. становило 4,3 тис. осіб (33,1%), а в Калуському повіті проживало 6,6 тис. У липні 1941 р. влада опинилася в руках німців, які в серпні зібрали понад 300 євреїв міста, катували їх у школі, а потім голих знищили в лісі Березина біля с. Пійла.

Їм повідомили одягнути найкращий одяг і зібратися в приміщенні єврейської громади (*фото 16*) (*тепер Красзнавчий музей Калущини. – І. Т.*) на нараду, бо прийдуть зі Станіслава великі керівники. Упродовж 23–25 серпня 1941 р. знищено 380 євреїв. Серед них – доктори Немліх, Гефель, Васерман, Авенбрух, адвокати Фількенштейн, Сокаль, Надель, інженер Фінкел, учителька гімназії Штраусова.

Одночасно німецькі солдати почали знущатися над єврейським кладовищем. Вони розбивали надгробки і використовували їх для брукування доріг (*аналогічно діяли й більшовики. – І. Т.*).

З приходом нацистів у місті було організовано гетто, сформовано Юденрат*. Значну роль у знищенні євреїв відігравав австрійський єврей Мемеліс. У Калуші Юденрат очолював рабин Мильман Борух. Чисельність гетто разом із євреями Войнилова, Брошнева, Рожнятова, Перегінська й навколишніх сіл становила близько 7 тис.

*Юденрат (Judenrat) – «єврейська рада», – адміністративний орган самоврядування (бл. 12 осіб в громадах понад 10 тис. осіб), створений німецькою окупаційною владою в 1939 р. в Генеральній губернії у кожному єврейському гетто. Ця рада відповідала за виконання усіх розпоряджень влади, здійснювала забезпечення розпізнавальними знаками (зірка Давида), перепис єврейського населення за статтю, віком і професією, відповідала за доправлення, розміщення та облаштування в'язнів із інших міст і сіл, гігієну, виконання примусових робіт, обшуків і конфіскацій у євреїв, збір і виведення в'язнів за межі гетто. Юденрати були важливим знаряддям знищення єврейства, їхня діяльність служила німецьким інтересам [Юденрат // Електронний ресурс / Режим доступу] <https://uk.wikipedia.org/wiki/>].

Гетто розмішувалося на території сучасної вулиці Сівецької. Територію відгороджено з одного боку дерев'яним парканом, а з другого – сіткою. Було організовано єврейську поліцію, яка будучи озброєною короткими палицями, сама стежила за виконанням вимог нацистів. У гетто не годували, не було медичної допомоги, на євреїв накладали контрибуції (*примусові грошові або натуральні стягнення з населення окупованої території.* – І. Т.), а тому й без розстрілів їхня чисельність постійно зменшувалася. Нацисти збиткувалися навіть над релігійними почуттями євреїв. Вони заставляли їх працювати в одязі, в якому вони молилися, – що вважалося гріхом.

У березні-квітні 1942 р. перші групи євреїв відправили до Белжецького табору, де вони всі загинули. Одночасно євреїв продовжували знищувати в Калуші. Влітку 1942 р. гестапо видало розпорядження знищити всі гетто в районах, хворих і виснажених розстріляли, решту зігнали до Станиславова для знищення. Спершу сюди звезли євреїв із гірських районів, а потім з придністровських місцевостей.

Влітку 1942 р. кримінальна поліція в Калуші отримала розпорядження самостійно розстріляти 200 перестарілих і хворих євреїв. Приречені викопали яму. Єврейські поліцаї брали своїх співвітчизників за руки і штовхали в яму. Кріповці обступили яму з усіх боків і почали стріляти, єврейські поліцаї закидали землею місце страти. Все це діялося вдень. Тоді ж кріповці розстріляли 30 жінок із грудними дітьми.

15–17 вересня 1942 р. гетто зруйнували, а 4 тис. євреїв вивезли до концентраційного табору в Белжці (Польща) (*табір діяв у 1940–1943 рр. Щоденно тут вбивали близько 15 тис. в'язнів, а всього в таборі знищено більше як 435,5 тис. євреїв.* – І. Т.).

Адамович С. В. Нереабілітована пам'ять / Част. 2. На вшанування 80-ї річниці початку масових депортацій українців у ХХ сторіччі. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. – С. 91–95.

№ 23

**Запит єврейської ради м. Калуша
з вимогою подати відомості про вказаних осіб
для їхніх рідних**

26 вересня 1941 р.

Judenrat Kalusch (*фото 14*)

Kalusch, 26/09/1941

betr. F. Schopes Richterstr. 8/24

Der Judenrat der Stadt Kalusch bittet Sie hflst sofort um folgende Information. Die Angehörigen des Obengenannten haben seit lengerer Zeit keinerlei Nachricht von dort. Wir bitten um sofortige Erledigung Fur Ihre Bemuhungen im Voraus besten Dank.

Fur den Judenrat:
Der Obmann des Judenrates in
Kalusch
Friedlaender

Переклад

Єврейська рада Калуша
вул. Шопес Ріхтштрассе 8/24

Калуш, 26.9.1941[р.]

Єврейська рада міста Калуш просить Вас допомогти негайно з наступною проблемою. Родичі вищезазначених осіб давно не мали звідти жодних звісток. Просимо негайного вирішення. Заздалегідь дуже дякуємо за ваші зусилля.

Для Юденрату:
Голова Єврейської ради в
Калуші
Фрідлендер

26.09.1941 [р.]

**КМК. Ф. Архів. – Спр. 5а. – Арк. 7. Машинопис. Копія.
Мова німецька.**

**Статистичні відомості про чисельність
жидівського населення Калушини,
знищеного гітлерівцями в період окупації
1941–1942 р.**

КАЛУШ, город, р[айонный] ц[ентр] Станиславской (Ивано-Франковской области). В 1931 г[оду] в К[алуше] проживали 3967 евреев. 23.08.[19]41–25.08.[19]41 г[ода] подразделение полиции безопасности из Станислава (Ивано-Франковска) схватило и расстреляло 380 евреев, а немецкая жандармерия в сентябре 1941 г[ода] убила 50 евреев. В июле 1942 г[ода] в К[алуше] оставались 5607 евреев, в том числе 2576 трудоспособных. В августе 1942 г[ода] в К[алуш] были вселены 209 еврейских семей из тогдашнего Перегинского района (из сел Берлоги, Грабовка, Завой, Камень, Новица, Перегинское, Петранка, Слиски, Угринов, Язеное (Ясень), а также часть евреев из тогдашних Калушского и Рожнятовского районов 15.09.[19]42–17.09.[19]42 г[ода] подразделение полиции безопасности из Станислава под руководством Вильгельма Ассмана ликвидировало еврейскую общину К[алуша]: евреи были вывезены в Станислав и там расстреляны. Остались лишь группа ремесленников и рабочих. 10.10.[19]42 и 03.11. [19]42 их также вывезли в Станислав и расстреляли там. В 1942 г[оду] из села Новица в Калуш угнано и уничтожено 8 еврейских семей (26 человек).

Круглов А. И. Катастрофа украинского еврейства 1941–1944 гг.: Энцикл. справ. – Харьков: Каравелла, 2001. – С. 141, 227.

Переклад

КАЛУШ, місто, р[айонний] ц[ентр] Станіславської (Івано-Франківської області). У 1931 р[оці] в К[алуші] проживало 3967 євреїв. 23.08.[19]41–25.08.[19]41 р[оку] підрозділ поліції без-пеки із Станіслава (Івано-Франківська) схопив і розстріляв 380 євреїв, а німецька жандармерія у вересні 1941 р[оку] вбила 50 євреїв. У липні 1942 г[оку] в К[алуші] залишилося 5607 євреїв, у тому числі 2576 працездатних. У серпні 1942 р[оку] до К[алуш]а було заселено 209 єврейських сімей із тодішнього Перегінського району (із сіл Берлоги, Грабівка, Завій, Камінь,

Новиця, Перегінське, Петранка, Сливки, Угринів, Язеноє (Ясень), а також частина євреїв із тодішніх Калуського і Рожнятівського районів. 15.09.[19]42–17.09.[19]42 р[оку] підрозділ поліції безпеки із Станіслава під керівництвом Вільгельма Ассмана знищив єврейську спільноту К[алуша]: євреї були вивезені до Ста-ніслава і там розстріляні. Залишилися лише група ремісників і робітників. 10.10.[19]42 і 03.11. [19]42 р[оку] їх теж вивезли до Станіслава і там розстріляли. У 1942 р[оці] із села Новиця до Калуша зігнано і знищено 8 єврейських сімей (26 осіб).

№ 25

Клопотання керівника Городського суду в Калуші п. [Івана] Долгого до Апеляційного суду у Львові у справі звільнення приміщень колишнього Калуського повітового суду

12 лютого 1942 р.

Керівник Городського Суду
в Калуші

дня 12 лютого 1942 [року]

През[идіяльний справи*] 1 : 129/42

Справа опорожнення суд[ового] будинку
через Крайсгавтманшафт 2 в Калуші

До Пана Керівника Апеляційного Суду у Львові
(запис зроблено від руки. – Л. А.)

До

Пана Керівника Окружного Суду

в Станиславові

Як відомо Панови Керівникові, судовий будинок є тепер

* Президія (президіяльний відділ) – керувала всією діяльністю суду, розробляла правила внутрішнього трудового розпорядку, відповідала за охорону праці, безпеку т. ін. [Олійник Ю. В. Організація судової влади в Західній Україні у складі Другої Речі Посполитої (1919–1939) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44783/1/ОРГАНІЗАЦІЯ%20СУДОВОЇ.pdf>].

у вживанні Крайсгавптманшафту* у Калуші, а то цілий поверх, а в партері вживає тут Суд тільки 7 кімнат, а Скарбовий Уряд (пол. *Urząd Skarbowy*. Мається на увазі державна податкова адміністрація – Л. А.) в Калуші 6 кімнат на приказ Крайгавптманшафту. Суд вживає 2 кімнати для суддів / для 1 судді нема кімнати цілком/, 1 заля розправ (судова зала. – Л. А.), 2 кімнати для суд[ової] канцелярії і 2 кімнати давнього суд[ового] архіву, з яких одна призначена на подавче бюро (канцелярія архіву. – Л. А.) і суд[ову] касу, а друга на архів і книги ґрунтові**, разом 7 кімнат.

Перед 1.IX.1939 [року] цілий суд[овий] будинок вживав виключно тут[ешній] Суд. Тепер Крайсгавптманшафт має суд[овий] будинок опорожнити (звільнити. – Л. А.), та випроваджується около 20/11 с[его] р[оку] до іншого будинку, однак вже на своє місце має намір цілий поверх віддати до вжитку Інспекторату лісництва в Калуші.

Наколи дотеперішнє поміщення для діяльності тут[ешнього] Суду цілком невиспачаюче, бо для тут[ешнього] Суду є потрібний до вжитку або цілий поверх, або цілий партер (перший поверх. – І. Т.), прошу Пана Керівника о виеднання (про виділення приміщень. – Л. А.) у Вищих Судових Властей, щоби по уступленню Крайсгавптманшафту з приміщень І поверха (нісля звільнення приміщень другого поверху німецьким окупаційним урядом. – Л. А.), тойже поверх зістав до виключного судового вжитку відданий, або щоби Скарбовий Уряд в Калуші опустив (звільнив. – Л. А.) 6 кімнат, які тепер вживає, а в яких перед 1.IX.1939 [року] приміщений був Уряд ґрунтових книг і судова

* Крайсгавптманшафт (нім. – *kreishauptmannschaft*) – мається на увазі Калуське окружне староство, що було створено окупаційною німецькою владою 11 серпня 1941 р.

** Ґрунтові книги запису актів цивільного стану містили записи про стан нерухомості в цьому регіоні щодо: права власності, права застави, іпотеки, інших боргових зобов'язань, формувалися на основі земельних кадастрів. [Онишко О. Б. Ґрунтові книги як засіб забезпечення речових прав у західних воєводствах Польщі (1918–1939) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1709/1/3-2017%3D6.pdf>].

каса, які то кімнати є заосмотрені у залізні входові двері (*оснащені залізними дверима. – Л. А.*), та вікна заосмотрені кратами (*оснащені віконними ґратами. – Л. А.*) і залізними віконницями, та від вогня забезпечені. Тільки ці приміщення відповідають і тепер для тут[ешнього] Уряду ґрунтових книг і суд[ової] каси.

В Калуші знаходиться досить відповідних державних будинків, які Уряд Скарбовий або Іспекторат лісництва в Калуші мігби до свого вжитку пристосувати (*можна було б використати для уряду скарбового та лісництва. – Л. А.*).

Наколи Скарбовий Уряд опустить судовий будинок, цілий партер суд[ового] будинку буде для Суду вистачаючим, а поверх мігби стояти до диспозиції (*розміщення. – Л. А.*) інших урядів, за згодою Вищої Судової Влади. Право власности суд[ового] будинку і в'язниці є виключно в хосен (*на користь. – Л. А.*) Судової Адміністрації, як вчг. 3181 гр. Калуш заінтабульоване (*внесення до іпотечної або ґрунтової книги відомостей про закріплення прав на нерухомість. – І. Т.*). Судова Влада в справах вживання свого будинку передовсім має право децидувати (*вирішувати. – І. Т.*), які кімнати в цім будинку для нього найвигідніші.

Керівник Городського Суду:
(*підпис*) /Долгий/

ДАІФО. – Ф. 49. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 12–12 зв. Оригінал. Машинопис. Публікується вперше.

№ 26

Звернення губернатора дистрикту «Галичина» до вчителів народних шкіл

18 березня 1942 р.

Generalgouvernement
Der Gouverneur des Distrikts Galizien
Abteilung Innere Verwaltung
Aktz.: 108\2 Ia\P

Lemberg, den 18. März 1942

An
alle Kreishauptleute des Distrikts Galizien
und an den Herrn Stadthauptmann in Lemberg

Ukrainische Lehrkräfte

Die Abteilung Wissenschaft und Unterricht hat zur Behebung des Mangels an ukrainischen Lehrkräften angeregt, alle Dienststellen anzuweisen, mit Stichtag vom 1. 9.1942 alle anderweitig beschäftigten voll ausgebildeten ukrainischen Volksschullehrer zur Abgabe an den Schuldienst herauszuziehen.

Um die Auswirkungen einer derartigen Anordnung für das Gebiet der Hoheits – und Selbstverwaltung festzustellen, ist mir bis zum 15. 4.1942 die genaue Zahl der durch die etwaige Anordnung betroffenen ukrainischen Lehrer nebst Angabe der Personaldaten und ihrer dienstlichen Verwendung hierher zu melden.

(gez.) **Bauer**

Переклад

Генеральне губернаторство
Губернатор дистрикту Галичина
Відділ внутрішнього управління
Документ: 108\2 Ia\П

Львів, 18 березня 1942 р.

До
усіх окружних старост
дистрикту Галичина та пану міському голові Львова.
Українські освітні працівники

Відділ науки і освіти спонукав до усунення нестачі українських освітніх працівників і дав розпорядження усім відомствам з 1.09.1942 [р]оку] відкликати всіх вчителів народних шкіл на роботу.

Щоб зафіксувати результати цього наказу для сфери самоврядування, необхідно повідомити мені до 15 квітня 1942 р. точну кількість українських учителів, яких стосується цей наказ, разом із подробицями їхніх особистих відомостей та їхнього службового призначення.

(підпис) **Бауер**

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 88. Оригінал.
Машинопис. Публікується вперше.

**Звернення керівника Городського суду
в Калуші п. [Івана] Долгого до керівника Окружного
суду в Станіславі щодо розподілу службових
приміщень установи**

5 червня 1942 р.

Керівник Городського Суду
в Калуші
дня 5 червня 1942 [року]
През[идіяльні справи]:551/42/15

До
Пана Керівника Окружного Суду
в Станіславо́ві

Відповідно до поручення Пана Керівника з дня 28/5-1942 [року] през: 1438(15)/42 представляю слідуюче справоздання:

Моїм письмом з дня 12 лютого 1942 [року] през: 129/42 про опорожнення с[удового] будинку (*звільнення місцевого судового будинку. – Л. А.*) Крайсгавітманшафтом, та моїм письмом з дня 21/3-1942 [року] през: 231/42 відносно до тамт[ешнього] рескрипту* з дня 6/3-1942 през: 637/42/1 про стан справи поміщення тут[ешнього] Суду представив я, та і сьогодні заявляю, що теперішнє поміщення для Суду є невистачаюче та недовідне.

В партері (*перший поверх. – І. Т.*) по правій руці від входу вживає Суд 7 кімнат, а то: Уряд ґрунтових книг, судова каса і подавче бюро (*канцелярія. – Л. А.*) містяться в двох кімнатах разом, дальше секретаріят для неспірних справ в одній кімнаті, секретаріят для карних справ в 1 малій кімнаті /переходовій/: 1 кімната для Судді карного, 1 заля розправ (*судових засідань. – Л. А.*) і 1 мала кімната на частинний архів суд[ових] актів неспірних.

* Рескрипт – монарший указ, що мав силу закону; особлива форма опублікованого листа володаря до посадової особи, підданому з дорученням, вираженням подяки тощо [Рескрипт // Електронний ресурс / Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>].

По лівій руці в партері міститься Скарбовий Уряд і Уряд акциз і монополів в 6 кімнатах.

На I поверсі (*другий поверх. – І. Т.*) по правій руці від сходової клітки вживає (*використовує. – Л. А.*) Суд 9 кімнат, а то: 1 кімната для Керівника Суду, 1 кімната для Президіяльного Секретаріату, 1 кімната для процесового Судді, 1 кімната для процесового секретаріату, 3 кімнати малі для суд[ового] архіву, **1 кімната суд[ової] бібліотеки** і 1 заля розправ цивільних (*судова зала для розгляду цивільних справ. – Л. А.*).

На разі поки нема 4-го судді егзекуц[ійного] (*виконавчого. – І. Т.*). І його секретаріату – розміщення, хотай недогідне однак з конечности вистачаюче.

ДАІФО. – Ф. 49. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 17–17 зв. Оригінал. Машинопис. Публікується вперше.

№ 28

Запит Калуського окружного старости Гойнки до керівників підпорядкованих інстанцій про наяність саперів та нерозірваних боєзапасів

20 червня 1942 р.

Generalgouvernement
Distrikt Galizien
Der Kreishautmann in Kalusz
Juni 1942

Kalusz, den 20.

Ho/Ws

An
alle Vögte des Kreises Kalusz
an den Landkommissar in Dolina
an den Stadtkommissar in Kalusz

Bis zum 1.7 ds. Js. ist mir zu berichten, ob in Ihrer Sammelgemeinde Sprengmeister (Munitionssachverständige) wohnen. Es handelt sich um Sprengmeister der früheren österreichischen, ungarischen, polnischen und sowjetrussischen Wehrmacht. Diese Leute sollen im Einvernehmen mit der Wehrmacht zur Beseitigung etwa

nach vorhandener Munition (Minen usw.) herangezogen werden.

Im Übrigen ist mir außerdem zu melden, ob in Ihrem Bereich noch Munition oder Minen lagern.

I. A.
gez. Hoinka

Переклад

Генеральне губернаторство
Дістрікт Галичина
Калуський окружний староста

Калуш, 20 червня 1942 року
Ho/Ws

До інстанцій Калуського повіту
До земельного комісара в Долині
до міського старости в Калуші

До 1,7 поточного року прозвітуйте мені про те, чи живуть у Вашій громаді експерти з підриву (експерти з боєприпасів). Мова йде про підричників з колишнього австрійського, угорського, польського та радянсько-російського вермахт (*армій. – І. Т.*). Ці люди повинні бути задіяні до знешкодження наявних боєприпасів (мін тощо), згідно з домовленістю з військовими. Крім того, мені також потрібно повідомити, чи ще зберігаються боєприпаси чи міни у вашій місцевості.

I. A.
підписав: Гойнка

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 6. Машинопис.
Копія. Мова німецька. Публікується вперше.

№ 29

Розпорядження калуського повітового старости д-ра Брошега про запровадження в повіті особових документів

29 липня 1942 р.

На підставі першого і другого розпоряджень про запровадження карток визнання особи в Генеральному Губернатор-

стві від 26.X.1939 [р.] й відповідно від дня 13.VI.1940 [р.] та перших виконавчих інструкцій до цього рішення від дня 13.VI.1941 [р.], разом із третім розпорядженням про запровадження передачі загальної адміністрації в Галицькому дистрикті від дня 14.XI.1941[р.], параграф 1, пункт 4, постановляю наступне:

Усі особи арійського походження чоловічої статі, що проживають на терені староства Калуш, яким минуло 15 років, повинні мати посвідчення особи. Наявність інших посвідок не звільняє від обов'язку отримання розпізнавчої картки.

Необхідну світлину виготовить призначений мною фотограф. Отриману світлину слід старанно зберігати старанно зберігати до часу виготовлення карток розпізнання. Кошти за знімання вносить зобов'язаний до отримання розпізнавчої картки. Вартість [світлини] становить 4 [зл]отих за 4 світлини. Особи, які отримують систематичну допомогу для бідних, отримують світлину безкоштовно.

Термін виготовлення світлин для кожної громади буде окремо сповіщений.

Порушення настанов щодо обов'язку отримання карток визнання особи буде каратися на підставі інструкцій другого розпорядження про запровадження посвідчень особи в Генеральному Губернаторстві від дня 13.VI.1940 [р.]. Непідпорядкування теперішньому рішенню буде карано на підставі адміністративних інструкцій про покарання, поданих у розпорядженні від дня 13.VI.1940 [р.] і введених третім положенням про запровадження загального адміністрування в Галицькому Дистрикті з дня 14.XI.1941 [р.], параграф 1, пункт 5, якими передбачено грошовий штраф у розмірі до 1000 [зл]отих, або арешт до 3 місяців.

Калуш, дня 29 липня 1942 р.

Повітовий староста
Д-р Брошеґ

**Розпорядження калуського повітового старости д-ра Брошеґа про запровадження в повіті розпізнавчих карток (фото 32).
// КМК – Ф. Архів. – Спр. 5-а. – Арк. 8. Копія. Машинопис. Переклад з польської мови.**

**Свідчення майстра Калуського
солеварного заводу (Голинської шахти) Коваль-
ського про втрату робочих коней підприємства**

6 серпня 1942 р.

Siedesalzwerk Kalusch

Grube Holyn

Holyn, den 6.8.1942

Aussage des Platzmeisters Kowalski.

Wir ist bekannt, dass in den Jahren 1939-41 ca. 12 Pferde vom Kaliwerk Holyn durch die Russen verschleppt worden sind. In Pferdestall waren damals der Cepura Michael und Radkowski Alexander beschäftigt. Durch Rückfragen bei verschiedenen Leuten war uns bekannt geworden, dass einige unserer Pferde in Dolina beziehungsweise Roznjatow sein sollen. Bei einer Nachprüfung in Beisein des Herrn Schlegel stellen wir in Pferdenstall der Stadt Dolina eine Schimmelstute als Eigentum der Kaliwerkes Holyn fest. Die Stute wurde in letzten Zeit von den Russen mit nach Dolina genommen und von dem Bauer Lewitzki auf der Strasse aufgefunden und in Besitz genommen. Über seinen Bruder gelangte das Pferd in den Stall der Stadt. Ferner gehört zum Kaliwerk das bei dem Bauern Iwaskiewicz Basil in Odynica befindliche Pferd /Rotschimmel/. In Roznjatow ist ferner ein Pferd bei dem Bauer Motykiewicz Martin, s. Joseph, Szewskastrasse. Dieses Pferd ein Brauner gehört auch zum Kaliwerk Holyn. Das bei dem Bauer Ploschczanski Stephan in Roznjatow Szewskastrasse befindliche Pferd kann nicht einwandfrei als Eigentum des Werkes festgestellt worden. Weiter wurden von den Russen 2 Kutschen, 2 Paar Kutschgeschirre, ein Sattel, 8 Decken sowie eine Sanitätsauto verschleppt. Das die oben genannten Pferde Eigentum des Kaliwerkes Holyn sind bin ich bereit unter Eid zu bekräftigen.

Переклад

Калуський солеварний завод

Голинська шахта

Голинь, 6 серпня 1942 р.

Виступ місцевого майстра Ковальського.

Відомо, що в 1939–[19]41 рр. росіяни викрали з Голинського калійного заводу близько 12 коней. У той час у стайні

працювали Чепура Михайло та Радковський Олександр. Через опитування різних людей ми дізналися, що частина наших коней має бути в Долині чи Рожнітові. Під час перевірки в присутності пана Шлегеля ми знайшли в конюшні міста Долина сіру кобилу, яка є власністю калійного заводу в Голині. Нещодавно росіяни забрали кобилу в Долину, селянин Левицький знайшов її на вулиці і забрав до себе.

Його брат доправив коня у міську конюшню. До калійного заводу належить і кінь /Ротшвіммель/, який знаходився у селянина Василя Іваскевича в Оди́ніці. У Рожнітові також є кінь у селянина Мотикевича Мартина, див[ився] Йосиф, вулиця Шевська. Цей гнідий кінь також належить до Голинського калійного заводу. Кінь, яким володів селянин Площанський Стефан у Рожнітові на вулиці Шевська, не може бути остаточно визнаний власністю заводу. Також **росіяни забрали 2 вози, 2 пари каретної упряжі, сідло, 8 одіял і санітарну машину.** Під присягою підтверджую, що згадані вище коні є власністю Голинського калійного заводу.

(підпис) *Ковальський*

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 77. Оригінал. Машинопис. Публікується вперше.

№ 31

Повідомлення працівника Калуської лісової інспекції окружному старості про намір генерального губернатора створити мисливський заповідник в Карпатах

22 серпня 1942 р.

Forstaufsichtsamt

Kalusch -

№ Az. L. 1/ 9 U1/ B

An den

Betr. Jagdreservat des Herrn Generalgouverneurs.

Herrn Kreishauptmann

Anlage: 1

Kalusch, den 22.8.1942

Der Karpatengebiet, dessen Umfang aus der beigelegten Skizze ersichtlich ist, ist zum Jagddresservat des Herrn Gouverneurs erklärt worden. Es ist der Wunsch des Herrn Generalgouverneurs, daß dieses Gebiet in seiner Unberührtheit erhalten bleibt, dass insbesondere Fremdenverkehrsindustrien, Touristenheime u.dgl. nicht in diesen Teil der Karpaten gelegt werden. Dies gilt besonders auch für den Ort Podlute, der für den Herrn Generalgouverneur selbst und dessen Gäste entsprechend hergerichtet werden soll. Ich bitte daher, von Plänen dieser Art abzusehen und mich von etwa auftauschenden Plänen von anderer Seite zu unterrichten.

In Abschrift

an den

Herrn Landkommissar

in DOLINA

mit der Bitte um Kenntnissnahme.

Kalusch, den 22.VIII.1942.

Der Leiter des Forstaufsichtsamt

Forstmeister

Переклад

Лісова інспекція

– Калуш –

Калуш, 22 серпня 1942 р.

№ Док. Л. 1/ 9 У1/ В

До окружного старости Калуша

Тема: Мисливський заповідник пана генерального губернатора
Положення 1.

Карпатський регіон, площу якого видно з доданого ескіза, визначено як мисливський заповідник пана губернатора. **Побажання губернатора полягає в тому, щоб ця територія була збережена в первозданному вигляді, щоб у цій частині Карпат не розташовувати туристичні заклади, будинки для проживання туристів тощо.** Це стосується зокрема місцевості Підлюте, яка має бути відповідно підготовлена для самого пана губернатора та його гостей. Тому я прошу утримуватися від подібних планів і повідомляти мені про будь-які наміри, які можуть виникати з боку інших людей.

Копія для пана земельного комісара
в ДОЛИНІ.

*З проханням розуміння
Начальник лісової інспекції
Лісник (без прізвища)*

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20. Оригінал.
Машинопис. Публікується вперше.

№ 32

**Оголошення начальника поліції СС дист-
риktу «Галичина» про боротьбу з партизанами та
нагороду за командира партизанського з'єднання
С. А. Ковпака**

Липень–серпень 1943 р.

УКРАЇНЦІ!

[...] я закликаю вас допомогти нам спільно знищити остан-
ки цієї банди та її провідника, зокрема звертаюся я до добро-
вольців стрілецької дивізії «Галичина», як і рівно ж до їх родин.
Своїм добровільним зголошуванням до стрілецької дивізії «Га-
личина» доказали ви своє велике бажання поборювати больше-
визм, тож докажіть тепер це ділом! Слідкуйте за цією бандою, за
її появою та посуванням та зголошуйте негайно найблищій по-
ліційній станції. Цим допоможите ви повернути знова лад й спо-
кій у ваших селах.

На кінець подаю ще до відома, *ЩО ЗА ГОЛОВУ
ПРОВІДНИКА ЦІЄЇ БАНДИ, НА ПРИЗВИЩЕ – КОВПАК,*
встановлено нагороду в сумі 100 000 з л о т и х.

Прочитай і передай другому!
СС-поліцайфюрер дис[трикт]у «Галичина»*.

**Радянське Прикарпаття. Документи й матеріали (1939–
1959) / упор. Н. М. Владико, В. Й. Гараць та ін. – Видавництво
Карпати. – Ужгород, 1964. – С. 110.**

* Поліцайфюрер Фріц Кацман, фюрер СС і поліції, (SS und Polizei-
führer; SSPF бригадефюрера (генерал-майор) СС та генерал-майора поліції

**Розпорядження генерального губернатора
дистрикту «Галичина» про розподіл майна
Калуського окружного староства у зв'язку
з припиненням його існування**

5 серпня 1943 р.

Generalgouvernement Distrikt Galizie

Stryj, den 5.8. 1943

Der Kreishauptmann in Stryj

M.ba

An den Kreishauptmann in Stanislaw

Abwicklungsstelle Kalusz

Durch Erlass des Herrn Generalgouverneurs von 17-7-1943 ist die Auflösung der Kreishauptmannschaft und des Gemeindeverbandes Kalusz mit Ablauf des 31.7.43. verfügt worden. Die Übernahme der Dienstgeschäfte des Kreishauptmanns in Kalusz, soweit sie das der Kreishauptmannschaft Stryj zugewiesene Gebiet betreffen, durch den Kreishauptmann in Stryj lässt es als notwendig erscheinen, Unklarheiten, soweit sie sich im derzeitigen Augenblick übersehen lassen, möglichst schon jetzt zu klären und zu bereinigen. Ich halte es daher für zweckmässig, schon jetzt auf einige Punkte hinzuweisen, die ich bei der Abwicklung zu berücksichtigen bitte:

(серпень 1941р.–квітень 1943 р.). Після Фріца Кацмана посаду фюрера СС і поліції дистрикту «Галичина» займали: штандартенфюрер (полковник) СС Віллі Ост (квітень–липень 1943), бригадефюрер (генерал-майор) СС та генерал-майор поліції Теобальд Тір (липень 1943 р.–лютий 1944 р.) і бригадефюрер (генерал-майор) СС та генерал-майор поліції Крістоф Людвіг Дім (лютий–вересень 1944 р.). Фюреру СС і поліції в дистрикті «Галичина» підпорядковувався командир поліції безпеки та СД (Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD; KdS). У завдання поліції безпеки та СД входило: боротьба з політичними опонентами, євреями, українськими націоналістами та комуністами [Сеницький В. Німецькі армійські та поліцейські структури на території окупованої Галичини в 1941–1945 рр. [Електронний-ресурс/Режим доступу] // <http://www.lonckoho.lviv.ua/podiji/novyny/nimetski-armijski-ta-politsejski-struk-tury-na-terytoriji-okupovanoji-halychyny-v-1941-1944-rokah.html>].

- 1.) Mir ist für Beschaffung und Unterhaltung von Pferden (seit 1941) ein Betrag von ca. 21.20.000. – genannt worden, der noch keine endgültige Deckung erfahren hat und von der Stadtverwaltung Dolina verauslagt worden ist. Ich bitte, diesen Posten zu *besten* der alten Kreishauptmannschafts Kalusz oder Gemeindeverbandes Kalusz zu übernehmen.
- 2.) Eine Verringerung des Personals beim Landkommissar Dolina wird – wie im Schreiben des Personalamtes Lemberg vom 1.7.43 erwähnt – kaum möglich sein, da das Landkommissariat mit seinem gesamten Aufgabenkreis, d.h. mit dem bisherigen Aufgabengebiet in Bausch und Bogen übernommen wird. Ob eine Verringerung der Arbeit durch Vereinfachung oder Zusammenlegung von Sachgebieten möglich ist, lässt sich heute noch nicht übersehen. Diese Frage kann auch erst nach eingehender Kenntnis und Überprüfung der örtlichen Verhältnisse beantwortet werden. Da die Kreishauptmannschaft Stryj inallernächster Zeit mit Ausfall verschiedener reichsdeutscher Kräfte zu rechnen hat (z. B. 3 reichsdeutsche Sachbearbeiter, von denen erst für einen Ersatz zugesagt worden ist, weiter 2 Stenotypistinnen) bitte ich, dies bei einer evtl. Verteilung des Personals der ehemaligen Kreishauptmannschaft Kalusz zu berücksichtigen und beim Distrikt die Zuweisung dieser Kräfte für die Kreishauptmannschaft Stryj zu erwirken.
- 3.) Verschiedene Möbelstücke – darunter eine Schlafzimmereinrichtung – sind vom Landkommissar Dolins leihweise der Kreishauptmannschaft Kalusz zur Verfügung gestellt und nicht wieder zurückgegeben worden. Dazu Bettwäsche und Betten. Desgleichen ein Kutschwagen ohne Pferde. Ich bitte, diese Gegenstände, die der Landkommissar in Dolina noch näher bezeichnen wird, wieder an das Landkommissariat zurückzugeben.
- 4.) Da die Aufhebung der Kreishauptmannschaft Kalusz erwarten lässt, dass zugleich mit der Verringerung des Personals auch eine Einschränkung des Inventars verbunden sein wird, möchte ich auch hierbei bitten, die Kreishauptmannschaft Stryj bei der Verteilung dieses Inventars entsprechend zu be-

рücksichtigen. Dies gilt im besondere auch für evtl. Wegfall von Schreib- Vervielfältigungsmaschine.

- 5.) Der Anfall von Personenkraftwagen durch die Auflösung der Kreishauptmannschaft Stanislav und Stryj aus dem Bestand von Kalusch versehen hat.
- 6.) Die Auflösung der Kreishauptmannschaft Kalusz und das bloße Verbleiben eines Landkommissariats in Kalusz lassen schon jetzt eine Verminderung des Personals erkennen. Das für den bisherigen Rahmen als Kreishauptmannschaft hergerichtete Gästehaus sowie das gut eingerichtete und für eine größere Zahl von Gästen vorgesehene Kasino werden vielleicht Einrichtungsgegenstände und andere Inventarstücke überflüssig machen, für die ich bei der Einrichtung ähnlicher Räume in Stryj eine passende und willkommene Verwendung haben würde, da das mir bisher zur Verfügung stehende Inventar nur sehr lückenhaft und primitiv ist.

Ich wäre Ihnen dankbar, wenn diese hier aufgeführten Punkte bei der Abwicklungsarbeiten – im Rahmen der Aufteilung der Kreishauptmannschaft Kalusz – die entsprechende Beachtung erfahren würden.

/pidnuc/

I. V.

Переклад

Генеральне губернаторство
Галицького дистрикту

Стрий, 5.8.1943 [р].

Стрийський окружний староста

Окружному старості Станіслава –
місце відправлення Калуш

Станіслав

Наказом генерал-губернатора від 17 липня 1943 р. було ухвалено розпустити до 31 липня 1943 р. окружне староство та Калуську громаду. Переймання повноважень окружного старости у Калуші і у півній частині окружного староства в Стрийському регіоні, ставить за необхідність уточнити та роз'яснити певні незрозумілі моменти, наскільки це можливо саме в цей

час. Тому я вважаю за доцільне уже зараз звернути увагу на кілька пунктів, які я б просив взяти до уваги в процесі роботи.

- 1) Мені було названо суму приблизно 21.20.000 призначену на заготівлю та утримання коней (з 1941 р.), вона ще не отримала остаточного підтвердження і не була виплачена міською управою Долини. Я прошу, щоб ви обійняли цю посаду для блага старого Калуського окружного староства чи Калуської громади.
- 2) Як зазначається в листі Лемберзької (*Львівської. – І. Т.*) кадрової служби від 1 липня 1943 р., навряд чи вдасться скоротити штат у Долинському повітовому комісаріаті, тому що повітовий комісаріат із усіма своїми завданнями, тобто з попередньою сферою відповідальності, не зможе все це об'єднати. Чи можна зменшити навантаження завдяки спрощенню чи об'єднанню галузей – сьогодні це ще неможливо передбачити. На це питання можна відповісти лише після ґрунтовного вивчення і перевірки місцевих умов. Оскільки Стрийське окружне староство мусить зважати на втрату різного персоналу з числа рейх-німців у найближчому майбутньому (напр. 3 писарі з рейх-німців, заміну яких лише обіцяли та 2 стенографістів), прошу врахувати цей момент при розподілі персоналу колишнього Калуського окружного староства і добитися від округу виділення цих сил для Стрийського окружного староства.
- 3) Різні меблі – серед них і спальний гарнітур – були позичені земельним комісаром Долини Калуському окружному комісару і не повернуті. До того ж іще постіль і ліжка. Так само карета без коней. Прошу повернути всі речі, які Долинський повітовий комісар детальніше опише, до повітового комісаріату.
- 4) Оскільки скасування Калуського окружного староства дає підстави сподіватися, що скорочення персоналу сприятиме зменшенню інвентарю, то прошу Стрийське окружне староство при розподілі цього інвентарю відповідно це взяти до уваги. Це також стосується відсутності друкарської та копіювальної машинки.

- 5) Вилучити легкові машини внаслідок розпуску Станіславського окружного староства.
- 6) Розпуск Калуського окружного староства та залишення повітового комісаріату в Калуші вже зараз визначають потребу скорочення персоналу. Для відремонтованого раніше готелю й казино, яке добре обладнане і розраховане на велику кількість гостей, мабуть, будуть непотрібними меблі та інший інвентар, їх можна використати для оснащення подібних приміщень у Стрию. Наявний у мене наразі інвентар дуже неоднорідний і примітивний.

Буду вдячний, якщо зазначеним тут пунктам буде приділено належну увагу під час роботи над поділом Калуського окружного староства.

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 157, 157 зв. Оригінал. Машинопис. Публікується вперше.

№ 34

Урядове повідомлення про розмежування окружних староств та волосних об'єднань Калуш і Самбір

Серпень 1943 р.

Рішенням Генерал-Губернатора д[окто]ра Франка* з дня 17-го липня 1943 р. розв'язано з днем 31-го липня 1943 р. окружні староства й Об'єднання Волостей Калуш і Самбір, причому частину окружного староства й Об'єднання Волостей Калуш, а саме: місто Долину і волості Рожнітів, Креховичі, Велдіж, Перегінсько, Тростянець, Витвиця, Спас включено до окружного староства й Об'єднання Волостей Стрий.

* Франк Ганс (1900–1946) – генерал-губернатор Генеральної губернії, з центром у Кракові (1939–1945). Підтримував розпалювання українсько-польської ворожнечі. Толерував обмежену культурну і допомогову діяльність УЦК. Підтримував повне онімечення Галичини [Енциклопедія українознавства: Словникова частина: в 11 т. / НТШ; гол. ред. проф., д-р. В. Кубійович. – Том 9. – Львів, 2000. – С. 3525].

Окружне староство^{*} й Об'єднання Волостей Самбір прилучено до окружного староства й Об'єднання Волостей Дрогобич. У Калуші й Самборі будуть створені повітові комісаріати.

Роз'єднання окружних старостів і об'єднань волостей Калуш і Самбір // Станіславське слово. Український популярний тижневик для Станіславщини і Калущини. – 1943, 15 серп. – Ч. 32. – С. 8.

№ 35

Витяг зі спогадів директора Калуської торгівельної школи Михайла Гуцуляка про обставини арешту учнів цього навчального закладу

Жовтень–листопад 1943 р.

У червні 1943 р. настав час кінцевих іспитів для других класів торговельної школи, на які приїхав зі Львова інспектор А. Ковалисько. Іспити відбулися добре, багато випускників одержало роботу в різних німецьких та українських установах.

Десять під осінь випало мені разом з адвокатом Сенежаком зайти з однієї справи до великої німецької імпортової-експортної фірми, де працював наш випускник Євген Крайківський.

Поки чекали його прийому Сенежак несподівано побачив на столику Євгена агітаційну брошуру ОУН і порадив йому таких речей до бюро не приносити, а цю добре заховати. Небезпека була ще більша й тому, що з іншого боку цього столика сиділа урядничка-полька. Напевно, за кілька днів до цієї пригоди вона таки побачила заборонену брошуру, прочитала її й передала своїм хлібодавцям-німцям. Управителі підприємства, мабуть,

^{*}Окружне староство – 11 серпня 1941 р. з Долинського і Калуського повітів утворено Калуське окружне староство (*Kreishauptmannschaft*) і об'єднання гмін Калуш. 1 серпня 1943 р. Калуш і гміни Голинь, Небилів, Новиця, Томашівці, Верхня, Вістова і Войнилів увійшли до Станіславського окружного староства. Тоді ж було утворено Калуський повітовий комісаріат (*Landkommissariat Kalusz*). Округами керували окружні старости – крайсгауптмани: із 15 вересня 1941 р. – Герке (*Gercke*), із Седльце. 1 квітня 1942 р. його змінив д-р Карл-Ганс Брошег (*Karl-Hans Broschegg*) із Бжеська [Електронний ресурс]. – Режим доступу // Territoriale Gemeinde verzeichni Kreis hauptmannschaft Stanislau:<http://www.territorial.de/gg/stanislau/kreishtml>].

тут же зателефонували до гестапо, яке наказало придержати Крайківського до їхнього приїзду. Німці з фірми передали його під опіку українця-рейхсдойча, однак усе це були цивільні люди й не мали права силоміць затримувати кого б то не було. То ж Євген вільно пішов додому (жандармерію чомусь не повідомили).

Замість того, щоб зголоситися до УПА – а це можна було зробити навіть у місті, – Крайківський кружляв довкола хати своїх батьків разом зі своїм приятелем Петром Келебаєм, також абсолювентом нашої школи [...]. Там-то, біля хати, їх заарештували гестапівці. По кілька добрих ляпасах **Крайківський видав** кільканадцять учнів торговельної школи – переважно тих, котрі мешкали в бурсі, – **а також свого батька та служницю** (мати не жила з батьком й мешкала окремо).

Досвіта в неділю (був початок жовтня) гестапо легко виарештувало названих Крайківським осіб та зі всіма схопленими від'їхало до Станиславова.

Близько 6-ї години ранку мене розбудив сильний стуків у вікно моєї канцелярії, а водночас і спальні. Це учениці з бурси з плачем повідомляли про трагедію, яка кільки що сталася. Коли ж я кінчив убиратися, надійшов комендант німецької жандармерії та повідомив: гестапо наказало йому провести у хлопчачій бурсі докладну ревізію. Він запросив мене на свідка. Прийшовши до бурси з чотирма жандармами, застав тамлише кілька перестрашених учнів, та й ті, бідаки швидко десь зникли.

Жандарми докладно переглянули все, переважно книжки та зошити, вишукуючи заборонені летючки та брошури, але тільки один з них умів трохи читати по-українському. Іноді вони просили мене прочитати чи пояснити те, або інше. Не знаю, чи то жандарми не вміли, чи то може не бажали знайти те, чого шукали, але по кількогадиннім бушуванні вони пішли собі ні з чим і більше не з'являлися.

По якомусь часі перестрашені хлопці вернулися і розповіли, що бурсаків у бурсі нема. Всі книжки і ліжка поперекидувані, всюди по кімнатах повне безладдя.

З початку ми думали, що це був наслідок нападу советських партизанів, але незабаром виявилось, що бурсаків виарештувало гестапо.

Ще таки в неділю домігся я побачення з крайсгауптманом і просив його інтервенювати (*повідомити*. – І. Т.) в гестапо, покликуючись на те, що ревізія не дала жодних доказів вини заарештованих, однаке це несимпатичний німчисько відповів, що він нічим не може зарадити.

У злочасний другий четвер по цім випадку гестапівці привезли до Калуша на розстріл 12 чоловік, і **серед них вісім наших учнів**. Довідавшись про це, я негайно поспішив ще раз до крайсгауптмана та з великою настирливістю благав його щоб врятувати учнів. Нетерпеливо чекаючи на наслідки обіцяної інтервенції, довідався, що екзекуція вже відбулася...

Гестапо розстріляло тоді найсвідоміших і найгарніших хлопців із Перегінська – Ярослава Глушка, Ярослава Панька, Ярослава Писаря, **Перегінця та Петра Келебая й Мандрика з Калуша** (прізвищ решти учнів, на жаль, не пригадую). **Розстріляло також і двох абсольтентів нашої школи, батька Крайківського, його служницю, та 64-річного Василя Телічака, уродженця з села Кропивник**. Це був свідомий громадянин того села. Тривалий час належав до сільської ради, однак не захотів стати війтом, хоч йому кількакратно це пропонували. Заснував кооператив, «Просвіту», «Рідну школу». Заарештований же був за те, що його двох синів Петра і Михайла не було вдома, подейкували, що вони належали до УПА.

Що сталося з рештою заарештованих, у тому числі й зі 14-літнім хлопчиною, який цілий місяць чекав на місце в школі, – годі сказати щось певне. Правдоподібно їх вислали до концентраційного табору.

Ця подія була величезним лихом не тільки для родин, які втратили синів, вона була великим горем для школи та всієї Калущини. Виную в цьому тих, хто не оглядаючись на наслідки вербував без розбору шкільну молодь [...], втягував до підпільних організацій майже дітей.

Ще раз довелося пережити страхіття гестапівського налету десь на початку грудня 1943 року. Одного дня гестапівці

розлізлися по місті та арештовували невинних людей. Ця подія так перелякала всіх, що вчителі моєї школи покинули навчання і всі нишком подалися до своїх домівок чи сховків. Боявся й я, але не личило мені лишати школу напризволяще чи випустити на вулицю велику кількість учнів нараз, щоб це помітило гестапо. І хоч мені коліна аж трусились, ходив коридором та час від часу заглядав до класу, заспокоюючи учнів, щоб своїм галасом не привернули уваги гестапівців. Учні не знали, що в місті гестапо та й я не повідомляв їх про це, щоб не викликати паніки, а вчителів нема...Коли прийшов час, то одному класу поступово відпускав додому, наказуючи не виходити всім в один час. Та й додому старатися йти бічними вуличками, не гуртами [...].

Ввечері того злопам'ятного дня [...] гестапо в місті вже, не було, бо, заарештувавши нашого лікаря д-ра Д. Капітана, директора Г. Ковалья, калушан батька і сина Долинків, та ще декого, воно від'їхало до Станиславова [...].

Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер? Спомини, писані в Канаді понадвечір життя. – Київ, 1996. – С. 126–129.

№ 36

Розправа гестапівців з учнями Калуської торгівельної школи

4 листопада 1943 р.

Згідно з кримінальною справою Жовніра 1 листопада 1943 р. гестапо арештувало чотирнадцятьох 15-20 річних хлопців з українського націоналістичного підпілля, що вчилися у Калуській торговельній школі. За припущенням сучасниці подій О. Витвицької підставою для репресій могло стати вбивство фольксдойча (*житель німецького походження на окупованих гітлерівцями землях. – І. Т.*) у Вістовій. Спочатку в Калуш привезли [Євгена] Коломийця і [Михайла] Країнського (зняли з потягу у Брошневі) в яких вилучили два пістолети та антинімецьку літературу, і після допиту один із затриманих одразу назвав 10 осіб співучасників.

Всіх хлопців утримували у приміщенні кріпо (*кримінальна поліція*. – І. Т.) в Калуші, потім у Станиславові. На суді було 11 осіб. Усіх їх було засуджено до кари смерті. Вирок виконано [прилюдно] о 16:00 у Калуші на ринковій площі. Комендант калуського відділу гестапо Вільгельм Ассман зачитав вирок, який було перекладено українською. Пролунала команда «вогонь», а за нею постріли. Убитих вивезли в невідомому напрямку. Серед розстріляних (12 осіб) був й той, хто видав їх німцям.

Адамович С. В. Нереабілітована пам'ять. Част. 2. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. – С. 102–105.

№ 37

Лист Ірини Сохацької до художника Петра Савчина з приводу розстрілу учнів Калуської торгівельної школи в листопаді 1943 р.

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ПАНЕ САВЧИН!*

Подаю зібрану мною інформацію про страшну подію, яка відбулася в Калуші 03 листопада 1943 року – РОЗСТРІЛ 13 ПАТРИОТІВ УКРАЇНИ!

Нуся Кушлик – сестра Петра Кушлика сказала, що вони всі були привезені машиною на площу Ринок під час базару, роздягнені до білизни і босі.

Василина Дзундза в той час була в магазині, де згодом був Раймаг, і пам'ятає про те, що хлопців водили по 4 і одним залпом розстрілювали. Не прибираючи вбитих виводили наступних і знищували. Тоді їх погрузили в машину і вивезли в невідомому напрямку.

Керував розстрілом один із кріповців в німецькому військовому одязі, який говорив по-українськи.

В калуському КРІПО** були Диригіна (*правильно Іван Драгінда*), [Петро] Цепко, [Володимир] Жовнір та інші. В основному вони були з Бессарабії.***

Телефони: Анни Кушлик – 2-26-31; Василини Дзундзи – 2-35-53. Мій – 2-25-02 (*запис зроблено від руки*).

БАЖАЮ УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ ВАШОГО
ТВОРЧОГО ЗАДУМУ!!!

2003 р. (запис зроблено від руки)

Ірина Сохацька****

(підпис зроблено від руки)

**Красьназавчий музей Калущини. Ф. Архів. – Спр. 74-а. –
Арк. 7. Машинопис. Оригінал.**

* Петро Савчин – український художник-наївіст, вояк УНС, учасник підпілля ОУН, Почесний громадянин міста Калуша. Народився 29 березня 1923 р. у с. Чертіж (Львівщина). У період радянського панування потрапив до Червоної армії, а під час війни був поранений і залишився інвалідом. Отримавши посвідку про інвалідність, розпочав працю на користь підпілля ОУН 1946 р., на псевдо «Голуб». 1 серпня 1947 р. Петро Савчин був заарештований, звільнений 21 червня 1956 р., реабілітований 21 вересня 1992 р. У 1957 р. поселився в Калуші. Наприкінці 1980-х рр. малював агітаційні плакати, з яких-ми їздив на Схід України та під Верховну Раду. У 75-річному віці почав малювати картини, у яких розкривав злочини радянського тоталітаризму. За чотири роки намалював 32 картини. Усі твори передані на зберігання до Красьназавчого музею КЗ КМР, де вони і зберігаються. В останній рік життя став лауреатом обласної премії імені Я. Лукавечького. [Добощ Г. Картини художника-наївіста Петра Савчина про злочини тоталітаризму // [Електронний ресурс / Режим доступу] <https://www.radio-svoboda.org/a/1516795html>].

Кримінальна поліція Третього рейху або Кріпо (від німецького – *Kripo, Kriminalpolizei*) – поліцейська служба Третього Рейху.

Бессарабія – історичний регіон між ріками Дністер, Прут (притока Дунаю) і гирлом Дунаю. Нині на його теренах – значна частина Одеської області, Чернівецької області (Хотинщина) та основна частина території Молдови. До початку XIX ст. Бессарабією називалася лише південна частина цього регіону. Назва походить від прізвиська володаря цих земель Бессараба [Симоненко Р. Г. Бессарабія // [Електронний ресурс / Режим доступу] <http://www.history.org.ua/?termin=Bessarabiya>].

Ірина Сохацька-Онищенко – мисткиня, громадська й культурна діячка, почесна союзниця, Почесна громадянська міста Калуша. Народилася у м. Калуш 14 жовтня 1927 р. у родині адвоката й громадського діяча Івана Сохацького, якого у 1939 р. за допомоги членам ОУН вивезли у Сибір. За фахом – художниця, вчителювала в училищі культури. Була серед ініціаторів відродження і становлення у Калуші українського громадського руху, зокрема Союзу Українок. Померла 9 липня 2009 р. [Кобзан І. Світлій пам'яті Ірини Сохацької // [Електронний ресурс / Режим доступу] https://info-kalush.at.ua/index/svitlij-pam_jati_irini_sokhackoji/0-38].

Витяг з українських підпільних видань про німецький терор на Калушині у 1943 р.

Жовтень-грудень 1943 р.

**КНИГА ФАКТІВ ТЕРОРУ НІМЕЦЬКИХ І БОЛЬШЕВИЦЬКИХ
ОКУПАНТІВ ТА БОРОТЬБИ ПРОТИ НИХ ОРГАНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**

**І УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ,
ЯК ТЕЖ ІНШИХ, ЗВ'ЯЗАНИХ З ЦИМ ПОДІЙ**

(Неповні відомості, зібрані з деяких звітів підпільних
українських публікацій).

ЧАСТИНА І.

1941–1943 р[оки]

25. X. 1943 р[оку] – 25. XI. 1943 р[оку].

В Станиславівщині німці посилили свій терор проти українського населення, головним чином проти міського. Для залякання цього населення німці влаштували ряд публічних смертних екзикуцій, при чому розстрілювано людей на яких впала найменша тінь підозріння в зв'язку з українським революційним рухом. Такі екзекуції відбулися в Калуші, Станиславові, Новиці, Долині (тут розстріляно прилюдно 40 осіб) та інших містах. Німецьке гештапо в Станиславові перевело ряд масових арештів, згідно з раніше виготовленими списками. Загинуло тоді наслідком цього багато членів ОУН.

В м. Калуші арештовано 27 юнаків у віці 14–20 років. При допитах арештованих гештапо уживало жажливих тортур, так що арештовані гинули вже в часі допитів.

9. XII. 1943 р[оку]. (Насправді ця подія відбулася... 4.12.1943 р. – І. Т.).

До с. Новиця (Калушина) привезли німці двома автами 20 українських в'язнів зі Станиславівської тюрми. Десять арештованих кати прив'язали до слив, недалеко школи і там розстріляли. Всі жертви мали сліди сильних катувань. Німці примушували сільське населення дивитися на екзикуцію. Після цього викинули вони 10 трупів розстріляних на авто, вмі-

стили там 10 оставших арештованих і від'їхали до Станиславо-ва.

Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму: зброй-не протистояння, спротив у німецьких тюрмах і концтаборах, діяльність на еміграції. Документи та матеріали. – Львів, 2020. – С. 102, 146, 150.

№ 39

Узагальнені відомості про німецький терор на Калущині у 1941–1944 рр.

4. ЗІ СТАТИСТИКИ НІМЕЦЬКОГО ПРОТИУКРАЇНСЬКОГО ТЕРОРУ В ГАЛИЧИНІ

10 жовтня 1943 р[оку] проголошено в Галичині офіційно винятковий стан, на підставі чого введено в дію інституцію «на-глих судів поліції безпеки». З того дня розпочалася кровава серія прилюдних розстрілів і масакр українського населення, яка тривала аж до остаточного відступу німців з Галичини.

1 листопада 1943 р[оку] в Калуші розстріляно 18 україн-ців. [На] поч[атку] грудня 1943 р[оку] в с. Новиця розстріляно 10 українців.

5 лютого 1944 р[оку] в Перегінську, пов[іт] Калуш роз-стріляно 10 українців.

22 квітня 1944 р[оку] в с. Бабин Зарічний, пов[іт] Калуш вимордув[ано] ок[оло] 40 українців.

5 травня в с. Завадка, пов[іт] Калуш розстріляно 14 укра-їнців.

6 травня в Калуші розстріляно 14 українців.

Всього за повищим (далеко не повним) списком німці роз-стріляли й вимордували на *(Калущині – 66 осіб. – І. Т.)*. Все це були прилюдні розстріли й масакри. Числа розстріляних і закатованих потайки – годі наразі устійнити.

Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму: зброй-не протистояння, спротив у німецьких тюрмах і концтаборах, діяльність на еміграції. Документи та матеріали. – Львів, 2020. – С. 71, 74.

№ 40

Іформаційне повідомлення про господарську нараду в Калуші з приводу здачі контингенту

8 березня 1944 р.

Калуш, 8 березня 1944 р. 28-го лютого відбулася господарська нарада представників сіл Калущини у справі «боротьби за врожай 1944 р.». На цій нараді промовляв повітовий господарський керівник п[ан] Новак та проф[есор] Лисяк, відпоручник окружного староства в Станиславові. Оба промовці обговорили справу контингентів збіжжя, молока, яєць, доставки сіна і соломи та картоплі в доповненні контингентів ще за 1943 р., а далі справу контингентових зобов'язань на 1944 р. Крім того, була ще обговорена справа перегляду коров і контролі їх молочності та перегляду коней. В продовженні цієї наради відбулися ще наради волосних старшин, громадських голов і писарів, якими проводив голова Об'єднання Волостей д-р [Василь] Яшан. На цій нараді обговорено біжучі адміністраційні справи, пояснено нові закони і розпорядки, як також справи суспільної опіки, а саме, щоб в нових бюджетах на біжучий рік взяті під увагу, як досі, допомогу бід цим і сиротам, як також справи вселюдного шкільництва. В тих нарадах взяв також участь Яне повітовий комісар Калущини.

**Господарська нарада у справі боротьби за врожай 1944 р.
// Львівські вісті. – 1944, 9 бер. – Ч. 54. – С. 3.**

№ 41

Витяг зі звіту командира німецької розвідгрупи капітана Кірна про пошук за допомогою упівця місця для приземлення літака поблизу Стефанівки

[Frontauf]klärungskommando
202 H 3/474 bei Heeresgruppe A O. U.
den 27. November 1944. 2008/44g. Geheim!
[Be]tr.: Auswertung Unternehmen
Kirn Allgemeiner Bericht

STREIFKORPSUNTERNEHMEN IM SOWJ. HINTERLAND

Am 31. 10. [1944] rückte die Gruppe von Bubniszcze in ostwärtiger Richtung ab. Hptm. Kirn begab sich mit einem UPA-Mann zur Erkundung eines geeigneten Flugplatzes im Raum Stefanowka westlich Kalusz voraus. Dieser Raum lag zu der Zeit über 180 km hinter der nächsten Frontstelle. Die Gruppe selbst traf am 2.11. dort ein. Hptm. Kirn hatte inzwischen bereits auf dem Funkwege notwendige Angaben durchgegeben und wie vorgesehen ein Flugzeug zur Abholung der Gruppe insbes. des Verwundeten angefordert. Bis zum Eintreffen des Flugzeuges wurden ähnliche Aufgaben wie in Bubniszcze durchgeführt.

Переклад

Командування розвідки фронту

202 Г 3/474 групи армій А О.У.

27 листопада 1944 р. 2008/44г.

Таємно!

Стосовно оцінки загального звіту роботи Кірна

Патрульні дії у радянському тилу

31 жовтня [1944 р.] група вирушила з Бубнища на схід. Капітан Кірн ішов попереду з одним із воїнів УПА і шукав місце для посадки літака у районі Стефанівки, що знаходиться на заході від Калуша. Ця територія була на той час на відстані понад 180 км від наступного місця розташування фронту. Власне група прибула туди 2 листопада. Тим часом капітан Кірн уже передав по радіо необхідну інформацію і, як було заплановано, вимагав літак, щоб забрати групу, особливо поранених. До прибуття літака виконувались подібні завдання як у Бубнищі.

УПА в світлі німецьких документів / Літопис Української Повстанської Армії. Т. 7. Кн. 2: Червень 1944 – квітень 1945 / збір. і впор. Т. Гунчак. – [Б. м.]: [б.в.], 1983. – Торонто: Літопис УПА, 1983. – С. 107.

Розділ 5

**Боротьба підпілля ОУН і
відділів УПА на Калушині проти
німецьких, польських і
радянських військових
формувань (червень 1943 р. –
липень 1944 р.)**

Наказ керівництва ОУН (б) про посилення дисципліни серед особового складу організації та у відділах УПА

10 січня 1943 р.

За Самостійну Соборну Українську Державу!

Хай живе ОУН! Свобода народам і людині!

Наказ

всім членам Організації українських націоналістів.

Завважається, що члени ОУН різних степенів не придержуються закону організації. Відчувається брак залізної організаційної дисципліни, брак точності і послідовності в праці, так в організаційно-революційному як і в щоденному житті. Часто видно як члени ОУН не тільки курять, але запиваються самогоном. В Ордени це заборонено.

Часто видно легковажну витрату організаційного майна, або крадіж його. Завважається у членів легковажне змарнування часу, неробство, члени не школяться і не вчаться, не ростуть, не роблять організаційної роботи. Забуваються члени ОУН, що їх життя, праця, час, все, що вони мають, всеціло належить ОУН і ОУН в міру потреби цим розпоряджається. Члени не придержуються 12 прикмет харак[теру] Укр[аїнського] націоналіста, 44 правил життя; це об'язує всіх членів ОУН.

Завважається часто грубе, нетактовне поступовання підвладних супроти своїх зверхників.

Наказую:

- а) за зраду організаційної тайни;
- за зломання організаційної дисципліни;
- за непідпорядкування зверхникові;
- за легковажну затрату і крадіж організаційного майна;
- за деморалізацію людей в терені;
- за підкопування авторитету ОУН;
- за діяння на шкоду ОУН;
- за працю рівночасно в інших організаціях;
- за впровадження своїх зверхників у блуд;
- за безпідставну критику Проводу;

за розконспірування ОУН;

за самовільні виступи членів – **будуть карані карою**

смерти;

б) за п'янство серед членів ОУН;

за легковажну витрату часу;

за неробство;

за неучтвo;

за грубе відношення підвладного до зверхника – **карати всіма карами включно до публичного виключення з ОУН;**

в) цей наказ обов'язує як мужчин так і жінок членів ОУН.

Провідники, будьте безоглядні супроти Ваших підвладних, задержте залізну організаційно-революційну дисципліну, бо від дисциплінованих, сильних волею, твердих, непохитних, характерних, політично вироблених, опертих на сильному ідеологічному підкладі Українського Націоналізму членів залежить сьогодні доля і майбутність Української Нації. Краще менше людей, але правдивих членів Ордену.

Тільки сильна ОУН сьогодні зуміє повести Українську Націю до побідної боротьби за Самостійну Соборну Українську Державу.

10. І. 1943 р. Слава Україні!

Героям слава!

Краєвий Провідник ОУН.

Цей наказ відчитати сейчас на спеціальних організаційних сходах аж до найнижчих організаційних клітин.

Відчитувати його через шість місяців на кожних перших сходах в місяці.

Після першого відчитання приступити до реалізації наказу. – Реалізувати його від гори в низ.

ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 353. – Арк. 1. Оригінал. Рукопис.

Опубл. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / Відп. ред. проф. Микола Кугутяк. – Том. 2. – Книга 1 (1939–1945). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2009. – С. 238–239.

Витяг з інформаційного повідомлення підпілля ОУН про становище на теренах Станиславівщини

Липень 1943 р.

Станиславівщина

Вістки з терену

від 1 липня до 1 серпня 1943 р.

Дня 3. VII. [19]43 р. невідомі інженери робили мапу дороги з Томашівцеь до Гуменова.

Німецька жандармерія укарала 5 господарів по 20 зол[отих] за те, що не ставилися на роботу в лігеншафті (*державні господарства, господарські двори під керівництвом спеціально призначеного повітовою адміністрацією німецького уповноваженого, організовані німецькою окупаційною владою, для викачування продовольчих ресурсів для воюючої армії. – І. Т.*) / село Команки / (*правильно – Копанки. – І. Т.*). Цими днями дістали повідомлення всі, хто збігли з Баудінсту (*Baudienst – Служба Праці – напіввоєнізовані формування (1942–1943 рр., створені німецькою окупаційною владою в Галичині з українських юнаків 1922 р. н.) для виконання різних примусових робіт (будівництво доріг, мостів, залізниць. – І. Т.)*), щоб вертали назад до праці, під загрозою кари (*штрафу. – І. Т.*).

Дня VII. [19]43 р. приїхали два українські поліцисти і два німці арештувати Петра Побережника зате, що втік з Баудінсту. Побережника не застали вдома / с. Негівці/.

В Долині розстріляно на окопиську рештки жидів, які ще досі працювали /фахівці/.

Поліція [У]країнська [П]оліція з Товмача робила облаву в с. Надорожна (*Товмаччина. – І. Т.*) на людей до Німеччини. Люди в пору були повідомлені – скрилися.

Людам з Баудінсту прийшла кара по 300 зол[отих] і повідомлення до восьмиох днів ставитися до праці.

9.VII. [19]43 р. до Тужилова вернувся чоловік з Німеччини. Вийхав зовсім здоровий, а вернув божевільний.

В Довгій-Войнилівській незнайомі особняки /представилися інженерами/, робили знімки доріг, мостів, цвинтарів, поодиноких хрестів тощо.

13. VII. [19]43 р. до села Грушки (*Товмаччина. – І. Т.*) приїхали урядники з арбайтсамту (*Arbeitsamt – управління праці, трудової мобілізації і працевлаштування. – І. Т.*) і зажадали від солтиса (*сільського старости. – І. Т.*) 40 людей до Німеччини, загрожуючи, що коли не буде стягнуто відповідне число людей, відповість громадський уряд особисто.

Дня 16. VII. [19]43 р. над Дністром, біля с. Сівка-Войнилівська появилася група партизан, яка звела бій з [У]країнською [п]оліцією і відділом [нім]ецької поліції. У висліді боїв 3-х [Укр]аїнських [п]оліцистів вбито і кілька ранено. Партизани здобули міст і по 2-х годинній переправі спалили за собою. Подалися в напрямі Майдану-Боднарова, Новиці. По дорозі розкидають летючки (*листівки. – І. Т.*) в українській і російській мовах підписані ЦК ВКП (б). Німці стягнули відділи СС, які подалися в напрямі Медичі (*правильно Мединя – село, що сьогодні належить до Галицької міської громади. – І. Т.*). До поборювання партизан вживають німці літаків.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 83. – Арк. 213–214.

Опубл.: Архів ЦДБР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/3058>.

№ 44

Звернення керівників Української народної самооборони на західних українських землях до місцевого населення із закликом до боротьби з радянськими партизанами

Липень 1943 р.

УКРАЇНЦІ!

Від кількох тижнів є потрясена Західна Україна про похід кількатисячної більшовицької партизанської банди Ковпака в Українські Карпати. В далекому запіллі німецьких армій з'явилися на українських землях узброєні частини висланників червоної Москви і, не зустрічаючи більшого німецького опору, про-

йшли крізь Поділля. Рівночасно московські радіовисильні повідомили про те, що так звана «червона» Західна Україна повстає до боротьби з німецькими окупантами.

Яка ціль цих більшовицьких партизанських банд і що означає ця подія?

Незважаючи на величезні втрати і власне виснаження, продовжує імперіалістична Москва вести війну не лише на фронтах, але і в німецькому запіллі. Тому висилає банди, які мають, з одного боку, саботажевими атаками перешкоджати німецькій армії в провадженні війни на сході, з другого – мобілізувати для себе маси поневолених німцями народів та бути передовими загонами комуністичної революції в середній Європі.

Особливу увагу звертає більшовицька Москва на українські землі, московські загарбники в морі крові хочуть втопити українську самостійницьку ідею, бо для них Українська національна революція і Українська самостійна держава і надалі є смертельною загрозою. **Більшовицькі партизанські банди Ковпака мають за завдання внести хаос в українське національне життя Галичини. Вони зривають мости, нищать народний доробок, грабують людей, задумують палити врожай, хочуть спровокувати на наш народ німецькі репресії і таким чином спричинити винищення українського елементу німецькими руками.**

Яке ставлення українського народу до більшовицької партизанки?

Українське населення вповні свідоме, що **московські більшовики – це найбільші історичні вороги України**, і тому нанамагання нас знову поневолити відповість український народ нещадною боротьбою. При тому український народ мусить бути свідомий, що тільки його власна боротьба може принести йому перемогу над висланниками Москви. До боротьби з ними стануть українські селяни, робітники і інтелігенти та знищать ці банди.

Німці нас перед більшовизмом вже не в силі оборонити. В сучасній стадії війни вони не зацікавлені в обороні українського населення перед терором більшовицьких банд. Навіть похід більшовицьких партизанських банд не змінив їхнього ворожого відношення до українського народу.

В перший вогонь проти більшовицьких банд вони поси-
лають українську поліцію, але не дають їй потрібної кількості і
амуніції, а поранених українських поліцистів залишають на полі
бою.

Українці!

Ми не можемо допустити до того, щоб в ім'я планів не-
нависної Москви горіли наші оселі, руйнувалося наше добро,
щоб в нашій Україні гніздилися енкаведистські банди. Цим мос-
ковсько-більшовицьким агентам ми відповідаємо організованою
народною самообороною, щоб власними грудьми охоронити на-
шу батьківщину. Український народ не дасть себе нікому поне-
волити і тісно організує Українську народну самооборону для
боротьби з більшовицькими партизанськими бандами в Карпа-
тах.

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава...

В липні 1943 р.

Слава Україні! Українська народна самооборона (УНС).

ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 358. – Арк. 24.
Оригінал. Машинопис.

*Опубл. Український національно-визвольний рух на При-
карпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф.
Микола Кугутяк. – Том. 2. – Книга 1 (1939–1945). – Івано-Фран-
ківськ: КПФ «ЛІК», 2009. – С. 257–258.*

№ 45

Звіт теренової ОУН про дії ковпаківців у Калуській окрузі 9– 25 серпня 1943 р.

27 серпня 1943 р.

Більшовицька партизанка

Перші стежі більшовицької партизанки завважено в Ка-
луськім терені дня 9.08. о год[ині] 14-й, були це малі стежі їхніх
передових відділів, що показалися рівночасно в с. Грабівка і
Красник (*Красне. – І. Т.*). В обох випадках завважено поурядові
чинники на мурах і парканах Калуша об'яви, в яких повідомля-
ли населення про ліквідацію німецькими військами та поліцій-
ними основних груп червоних партизан. Тому то поява парти-

зан[ів] на Калуському ґрунті здивувала та неприємно розчарувала місцеве населення.

Згаданого дня 9.08. зайшла стежа большевицької партизанки до лісного у Грабовці (*Грабівці. – І. Т.*) у нього забрали коня, ялівку (*безплідну телицю. – І. Т.*) та дещо з кухонного начиння.

В селі поступили до війта, розпитували у нього про німців, зрабували дещо з одягу та обуви та по двогодинному перебуванні в селі відійшли в ліс. Цілий день 10.08. не появлялися в суміжних з лісом селах. Місцеві люди завважували тільки їхні стежі під лісом, але зі зрозумілих причин ніхто до них не наближався. Повідомлені про появу партизан[ів] німці, приїхали 02.08 в силі 500 осіб з 9-ма гарматками. Були це самі відділи шуцполіції. Частина з них отаборилась у Вістові[й] (150 осіб), а решта виїхала автами до Грабівки. За Грабівкою стрінулися німецькі стежі з большевицькими, обстріляли себе взаємно кулеметним вогнем та завернули: большевики в ліс, німці в село. У громаді німці казали дати собі кільканадцять курей, багато яєць, масла та ярини (*ярого зерна. – І. Т.*). З тим від'їхали до Завою.

12.08., в четвер стежі більшовицької партизанки показали в Рип'янці, Яворівці, Завою та Мислові. 12.08 приїхало до Грабівки знова кілька авт німців та забрали у селі кільканадцять курей та інших господарських продуктів і знова завернули до Вістови. Цього дня партизани з лісу не виходили, обмежились тільки до сильних стеж попід село. З 11-го на 12 (08) зайшла більшовицька стежа в кількості 4-х людей до с. Ляндестрой (нім. колонія), але вогонь місцевих фольксдойчів примусив їх відступити. Одного тяжко раненого партизана забрали з собою.

13.08. приїхало до Грабівки 200 німців, заставили місцеве населення нести амуніцію та пішли на облави. По півгодинному переході (глибоко в ліс не запускалися) завернули в село та від'їхали. Цього самого дня від'їхали всі військові та поліцейні частини до Станіслава, полишаючи населення загрожених сіл на ласку партизанки.

14.08. занотовано сильну розвідувальну діяльність большевицьких частин в вищезгаданих селах. Від цього дня ходять

безпечно партизани вдень і вночі по селах і то відносно малими силами. В село приходять звичайно 30-40 і тут розбиваються усе на три групи, що оперують в різних кінцях села. Згаданого дня зайшли до лісничого в Яворівці 4 жінки і 5 мужчин. Мужчини озброєні в кріси, деякі з жінок мали нагани. З хати забрали кращі речі з одягу та обуви, казали дати собі їсти і пити та вдійшли в напрямку лісу. З 14-го на 15-те (08) вночі зайшли знова до згаданої хати лісничівки в Яворівці. Лісничий з родиною встиг втекти, а присутня банда в силі 15 людей здемолювала (*знищила*. – *І. Т.*) цілковито помешкання і обстановку в хаті. Сам лісничий є придніпрянець. І як говорили вони, опісля було помстою за те, що він зрадив «родіну».

З 14 на 15 (08) ходили партизани малими гуртами по селах: Грабівка, Рип'янка, Завій* та Мислів. Підходили до хат, казали дати собі їсти, забирали дещо з харчів та відходили до ліса спокійно. В Мислові питали куди, до Вістови, чи є там німці та чи треба переходити через залізничний шлях. Цієї ночі занотовано в Мислові характеристичний випадок. В суботу днем поїхав один господар зі своїм сином в ліс по сіно. На них наскочили в лісі партизани та забрали зі собою вглиб ліса. По кількох годинах пустили сина в село, кажучи щоб привіз батькові та їм їсти. Затривожена мама не пускала більше сина до лісу, а батько повернув щасливо пізнім вечором [до] дому. Гостиння у партизанів вплинула, однак на нього, бо нікому не хоче оповідати що бачив та чув у червоних «визволителів».

Цієї ночі занотовано в Мислові до однієї хати замешканої одною жінкою підійшла большевицька група, та шукала щоб їм отворити. Перестрашена жінка заперла дух в собі та не рухалася з ліжка, тоді один шукаючи до вікна, збив шибу. Жінка по

*У 1943 р. червоні партизани побували в Завої. Там вони підпалили тартак. У лісі ковпаківці вбили трьох односельців: Луцана Федора Михайловича (1903 р. н.), осиротивши семеро його дітей, Олексина Михайла Івановича (1921 р. н.) і Гриніва Миколу (1919 р. н.). У 1944 р. на Великодні свята до села увійшов загін Кулагіна. Партизани сильно побили Мосюрчака Василя Михайловича (1911 р. н.), якого восени того ж року разом із п'ятьма хлопцями відправили на фронт, де він і загинув [Кащисин Й. К. Завій над Луквоюрікою. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2005. – С. 272, 273].

чала кричати. Прибіг заалармований командир групи, поставив усіх на струнко, награв на них та заявив, що оскільки це повториться, розстріляє чиновника, жінку заспокоїли та відійшли без нічого.

До 14. 08. більшовицькі стежі обмежувалися тільки до мирного здобування харчів. З населенням поводитися коректно, не чіпали їх, забороняли тільки мужчинам ходити долісу, бо казали, що вони стежать за ними в користь німців. Від цього дня починають мішатися в житті села, кажуть себе інформувати про суспільно-національне життя, про відношення німців та говорять щоби не здавати контингенту, бо незадовго німці зломлять карк та прийде Червона армія, говорять, щоби не слухати націоналістів, бо вони хочуть Самостійної України, а тут можлива лише радянська Україна, яку охороняти буде непобідима Червона армія і товариш Сталін. У Мислові питалися про можливість переходу до Вістови і Бабина.

З 14 на 15 (08) перейшла одна група у Вістовецький ліс. В неділю 15 (08) ходили узброєні групами по 10–15 чоловік в с. Яворівці та Рип'янці. У Рип'янці були у місцевого священика, просили дати дещо їсти та говорили, більшовики не є ворогами церкви та релігії. Як доказ свого говоріння не забрали в священика нічого, попросилися чемно та відійшли в ліс. З 15 на 16 (08) слідні їхні пересування на Бабин та Підгірки, в одному напрямі перейшло около 50, а в другому – около 30 осіб.

Головна група червоних партизан в силі около 600 людей зосереджена в лісах понад селами Грабівка, Яворівка, Завій, Рип'янка, Мислів, на селах оперують тільки малими відділами. Головну свою групу закривають, в ліс нікого не пускають, а населенню говорять, що їх тут є 1000 та що незадовго підуть на Калуш, їхнє озброєння мізерне, зауважено тільки деяку кількість автоматів, решта узброєні в звичайні кріси, пістолі та нагани, в лісі є кілька важких скорострілів «максимів», що ними загородили головні дороги в ліс, деякі партизани ходять взагалі без крісів, аmunіції обмаль, а ту, що мають, дуже щадять.

З 16 на 17 серпня переходила одна група на Підгірки в Довпотовські ліси. В Підгірках були в лісничого Івана Бояна, дещо ограбили та відійшли. По дорозі забрали фольксдойчера,

що пильнував збіжжя, та казали себе вести до Передвістя (*правильно Перевозця. – І. Т.*). Тут його звільнили, в Перевісті (*Перевозці. – І. Т.*) взяли нового провідника та відійшли до Павликівського лісу.

17.08. днем оперували большевицькі частини в загрожених селах як звичайно. В лісі під Вістовою стрінуто двох партизан[ів] Тимківа Степана з Вістової, що вертав з виконання своїх урядових чинностей, та казали дати собі газету, коли цей заявив, що газети немає, питали, що пише Герман (німці), та що говорить населення. Того дня завважено одну стежу в силі 10 людей під Бережницею. [В] Бережниці питали за націоналістами, за Мельником Славком та його батьком. За Мельником питала інша група в Завою та Рип'янці. У Рип'янці казали себе вести та показати, де він мешкає.

17 та 18.08. ходили по селах на занятих через себе теренах, покликували людей до невиконання заряджень уряду та до нездачі контингенту, в цих днях зауважалося їхню обізнаність сільськими обставинками, як: хто є війтом, крамарем, молочарем. Будили пересічних людей, зазивали по імені тих сільських урядників та казали себе до них вести.

З 18 на 19.08. розбили в Рип'янці кооперативу, зрабували приміщені тут товари, з молочарні забрали кружлівку від сметани з молочарні, кажучи, що контенгент здавати «нельзя». У молочаря забрали премінне масло та питали за горілкою, казали, що таки мусить бути.

Друга група зайшла до фольксдойчера Ліберзбека Йосифа у Рип'янці, забрали дві корови та його самого, якого розстріляли в лісі. Третя група пішла до місцевого війта Мельника Івана – забрали корову, з хати щоліпше вбрання та питали за війтом, якого вже не було в хаті. Дня 19-го знова ходили днем в окупованих селах та настановляли свої порядки. Вони полягали на тому, що майже кожному господареві накладали відповідну кількість харчових продуктів, яку мав здати большевицьким партизанам.

Крім деяких випадків, населення заховується пасивно. Завважено, що большевиків інформують деякі з населення про обставини в селах та про український націоналістичний рух.

Особняки ті рекрутуються переважно з місцевого комуністичного елементу, конспіруючи однак свою діяльність. Просліджено, що партизани контактуються з громадянином Сенів Іваном зі села Перекоси пов[іт] Калуш, який контракується з іншими членами комуністичного підпілля в поблизьких селах.

З другої сторони, огірчиння на німців, що не вміють зарадити цьому лихові, досягає вершка. Справа самооборони про яку говорив п[ан] ляндркомісар дня 16. 08. на сесії війтів в Калуші сповзла на нічому. Зброю одержали тільки фолксдойчери та німці, охороняючи нею тільки своє власне життя. Населення говорить, це правда, що ліквідацію большевиків мають провести українські націоналістичні відділи, але ті, ще не оперували. З військової залоги стаціонує у Вістові 35 вірменів, що є призначені для охорони моста. Підозрівається, що згадані вище вірмени мають зв'язок, а то й умову з партизанами. За довгий вже час їхнього сусідства не було ані одного випадку стрілів в сторону згаданої вірменської групи. Поодинокі вірмени ходять собі безпечно по лісі, тоді як німець і український поліцист не має права показатися в загроженне село.

З 18 на 19 серпня попалили большевики усі мости та попереходили через Лімницю та інші притоки в лісі. Дня 19.08. Вертався з Бережниці громадянин Гуляк Федір, родом із Завою, в лісі зустрінули його партизани, питали, хто він та звідки йде. Коли Гуляк назвав своє прізвище – сказали, що такого шукають. Опісля взяли його наперед, відпровалили кілька кроків та стрілили з кріса в шию. Ранений Гуляк упав, а партизани, думаючи, що вбитий затягли його в потік та накрили ріщем. По деякому часі як червоні вдійшли, поранений Гуляк вививолікся з-під ріща та повернув до Бережниці. Тут заопікувалися ним місцеві люди та відвезли до шпиталю. Тяжко ранений Гуляк ще живе.

В Угріневі ограбили партизани родину українського поліциста Срібняка та війта Шутяка. 19.08. скликали в Завою мітинг, на якому говорив один з їхньої групи, щоби населення не боялося їх, вони прийшли бити кільки німців та їх прихвостників, казав, що скоро буде вже по війні. Згаданий вище прелігент (*промовець. – І. Т.*) заборонив категорично здавати контингент, а в разі непослуху грозив спаленням села. Свою промову

закінчив большевицькими кличами, та заявив рішуче, що радянська Україна мусить бути. В селах Завіти (*Завій. – І. Т.*), Яворівка, Грабівка, Мислів, Рип'янка фактичними господарями є червоні. По згаданих селах ходять днем і ніччю. Між 19 і 22 серпня нічого поважного у вищезгаданих селах не зайшло.

Дня 22. 08. зайшло 5 партизанів з одним підростком до ресторані Луцика Івана в Мислові. В середині були гості, що пили пиво. Один з партизанів крикнув: «Руки вверх» – зробили коло всіх присутніх основну ревізію та випросили всіх на двір – заборонили їм розходитися. Опісля зробили ревізію в цілій хаті та казали дати собі пива. По кількох пивах хотіли платити (господиня не прийняла) та відійшли. Місцевого громадянина Мельничука випитували про стан села, про війта, про німців та націоналістів, питали, чи урядники не кривдять селян. Мельничук будь-то би говорив, що селян ніхто не кривдить, та що німці є на Завою і в Калуші, його відпустили.

Вночі з 22 на 23(08) була одна група партизан[ів] в Мислові та казали одному господареві вести себе до Бабина через Вістову. Сила цілої групи 25 людей. В понеділок дня 28.08. ввійшли [в] загорожені большевиками села німецькі військові частини «вермахт і поліція». До Калуша приїхали вони ще 21.08. та тут за квартирували у місцевій школі. Німців приїхало 500 та говорять, що будуть ліквідувати партизан.

23.08. обложило військо тартак в Завою около 150 чол[овік], а в Мислові окопалися над річкою Двиною. Рівночасно до лігеншафту в Бабинці (*Бабині. – І. Т.*) серед них приїхало 70 грузинів. Поважніших сутичок з партизанами не мали, охороняючи пасивно повірені їм об'єкти. Помимо присутності німців заходили партизани в ніч з 13 на 14(08) та відійшли на задержанні в ліс. Залярмовані німецькі частини вийшли щоправда на місце випадку, але справників не було. Тої ночі застрілили німці трьох партизан на оборонному відтинку в Мислові.

Дня 22.08. ранком обстрілювали партизани зі скорострілів поїзд, що їхав зі Станіслава, те саме повторилося і в понеділок. На залізничній лінії Станіслав-Калуш, а головню її лісистому відтинку, не поробили німці жодних охоронних заходів проти партизанок. Дня 25.08. опустили німці свої становища в За-

вою та Мислові та від'їхали до Бабина, готуючись, мабуть, виїхати далше до Дністра. Стосують отже тактику відв'язування своїх сил від ворога.

У зв'язку з дією большевицької партизанки оголошено в Калуським пов[іті] новий воєнний стан. Поліційною год[иною] є година 20-та. Нічні перепустки не важні. Стрічних по 20-й години поза домом карається смертю. Усі телефони до вжитку війська і поліції, в рідких випадках може говорити адміністрація і то тільки по-німецьки. Суворо заборонено всякі сходи і імпрези. Поліція, жандармерія і адміністрація одержували накази придержувати незнаних людей, рівночасно посилені акція на здачу контингенту. Є велике запотребування головно на сіно, що його мають дістати головно в zagrożених большевиками селах. Усі мости, дороги і перехрестя є обставлені головно військовими та поліційними стійками, що легітимують та придержують (в разі негативного вислїду провідки) прихожих людей. Помимо конкретних фактів говорять поляки і далше, що бандами по лісах [є] люди Бульби (*Тараса Боровця*. – *І. Т.*).

Постій, 27. 08. 1943 р.

ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 489–496. Машинопис. Копія.

Оубл.: Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів / упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – Київ: Парламентське вид-во, 2005. – С. 134–138.

№ 46

Витяг зі звіту повітового провідника Варнака про політичну ситуацію на Калущині

Вересень 1943 р.

ОКРУГА КАЛУШ

П. а) Якої небудь активнішої дії мельниківців за останній звітний час не завважено. Програвши на своїх політичних потягненнях сидять запершивсь в собі, та не мають відваги симпатизувати чи осуджувати наш рух. Проблема мельниківщини на терені взагалі не актуальна.

б) По останній агітаційній роботі за дивізією не провадить комітет поважніших суспільних чи політичних акцій. Збірка на Радіокомітет проходила успішно та майже цілий місяць ангажувала цілий апарат делегатур. Активних виступів проти т[ак] зв[аних] бандерівців люди з-під стягу Кубійовича не провадять, як це мало місце в час творення дивізії. Попередні горлачі сіли впевні тихо, та навіть каються за ведену до тепер агітацію. Безпосередньою причиною цього є реальна сила УНС, що наводить на гештапівських прихвостнів страх та зневіру в своїх дотеперішніх опікунів. Деякі з «панів» критикують творення збройних відділів, мовляв, що це ще заскоро, всі однак, а головню маси одобрюють цю реальну силу, яка може запевнити успіхи в майбутній боротьбі.

На внутрішньому відтинку солідна консолідація усіх шарів громадянства, що проходить в прискішеному темпі. Причиною прискішення консолідації є внутрішнє та зовнішнє заламання німців, розконспірування правдивого обличчя німців у відношенні до українців, а найбільше причиняються до цієї консолідації польські терористичні акції у Львові. Загал українського громадянства звертає свої очі до ОУН, як одинокую реальну силу, що зуміє протиставитися нищівним ударам зовнішнього ворога. Дуже багато людей, які недавно тому обкидували болотом актив Організації (Окружний комендант УП в Калуші [Мирон] Сілінський) звертають свою увагу на боївку ОУН, як таку, що унеможливить полякам виконання атентату.

Німецька адміністрація не в силі опанувати ситуації, яку створили останні події. Контингент щоправда здають, але в дуже повільному темпі. До Німеччини не виїздить ніхто. На частих сесіях війтів та волосних старшин напоминають ляндріврти, щоби виконувати всі обов'язки, наложені на селян, бо в противному разі будуть уживати збройної сили. Бавити людей «Новою Європою» німці вже не думають. В обличчі катастрофи хочуть витиснути якнайбільше без огляду на те, які треба примінити репресії. **На сесії волосних старшин, що відбулася 14.IX. в Калуші грозив ляндркомісар Янн, що остільки не будуть здавати контингентів та не поїдуть до Німеччини, то він вишле**

на села військо і буде пацифікувати села. Говорив, що населення політикує та чекає на Бульбу.

25.IX. залишив відділ узбеків в силі 20 людей службову станицю в Завою пов[іту] Калуш та перейшов в ліси. Решту татар німці роззброїли та замкнули по тюрмах.

18.IX. арештувала жандармерія працівників районної молочарні в Долині Долішнього та Костіва. Коло Долішнього знайдено літературу. Костіва питали за зброєю.

Майже від кожного ліску округи завважується різного рода узброєних людей. Нічого впрочім дивного. Тепер такий напрямок, що всі йдуть в «партизанку». Усі збройні відділи, що оперують в Карпатах та поближких лісах можна поділити на дві категорії: поважніші партизанські відділи з вишкільно-ідейним характером поляків та українців (УНС), та різного рода банди, що під різним протекстом грабують по терені, рабують та побивають населення, прикриваючись часом (Грибович) ім'ям Організації. До цього часу грасували по терені банди Бабія, Грабовича, Коса, Тисяка, та декількох менш популярних «отаманів». Останньою вирунула на поверхню банда під назвою «Пімста». *Ця група старається пов'язати в собі бандитизм з ідейними елементами життя. Її завданням є карати за різного рода надужиття осібників, які роблять майна в воєнних обставинах.* Усі групи другої категорії мають бандитський характер. Рабують та побивають людей без огляду на національність. Поляки використовують усі ці випадки грабунку та побоїв фольксдойчів та поляків, мовляв, це роблять націоналісти.

Прояви яркого бандитизму в окрузі ліквідується. Грабовича застрілено 23.IX., Кос не діє (немає в живих), Тисяк на викінченню. Бабій обмежується до нечисленних випадів рабункового характеру.

Помимо провокаційних намагань поляків, більшість кримінально-рабункових випадків приписують німці Бабієві.

Підпис Варнак

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 80. – Арк. 23. Оригінал. Машинопис.

Опубл. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. – Том. 2. – Книга 1 (1939–1945). – С. 284–286.

Витяг зі звіту ОУН (б) про політичну та економічну ситуацію на Станіславщині

15 лютого – 10 березня 1944 р.

Станіславщина

Калушина

Вісті з терену

(за час від 15.ІІ. до 10.ІІІ.1944 р.)

В Калуші замічено рух мадярських та німецьких військ. Мадярів є біля 450. Вони замагазинували тут около 10 вагонів одягів і обуви. Останньо приїхали дві сотні вермахту, які мають зі собою 20 гармат, по части зенітних.

У Кропивнику в ТЕСП-і в Брошневі німці позапаковували до скринь всі найновіші машини готові до вивозу. Частину з них вже вивезено до Калуша на станцію.

В Калуші і інших місцевостях почалась евакуація фольксдойчів і родин членів німецької адміністрації. До евакуації приготівляються теж деякі українці.

В ІІІ. та ІV. районах німці стараються майже все населення запрягти до рубки та вивозу дерева з лісу. Селян залякують побоями, грошовими карами, конфіскацією коней.

24. ІІ. приїхала до села Сівка Калуська німецька жандармерія під проводом фольксдойча Ортеля в Угершталю. Після переведення ревізії в трьох хатах арештували одну дівчину, якої брат-форарбайтер (*керівник робітничого колективу. – І. Т.*) бав[д]інсту був неприсутній під той час. На дорозі арештували ще одного чоловіка, що хотів тікати, але йому не пощастило.

27. ІІ. до села Кадобни повернувся зі Станіславова заступник коменданта відділу союзників (східняк). Він пострілив коменданта німця, обдер його з мундиру і втік у невідомому напрямку разом з двома бійцями. Слідом за ним втекло ще чотири бійці. Ранений німець коли тільки прочунав, враз залярмував решту відділу і ТЕСП у Кропивнику. З ТЕСП-у приїхав директор і книговод зі своєю охороною. Вони залярмували гестапо у Долині. 28. ІІ. приїхало гестапо і розбріло решту «союзників», 15 німців залишились у селі, решта від'їхали.

28. П. укр[аїнська] поліція виселила з дому господаря Стасюка в Сівці Калуській. Причина – втеча сина з бавдінсту.

28. П. в Калуші відбулося протестаційне віче проти більшовицької навали. На нараді закликали до виповнювання всіх державних обов’язків і закликали поборювати «велені кадри».

24. П. з тартаку в Завою втекло 18 татарів (охорона тартаку). Зі собою забрали пару коней, телефонічний апарат і боеприпаси. Прислано нову залогоу, однак утікачі першої ночі роззброїли пришельців. При цьому впало 3-ох німців, 2 з оберляйтером (*оберлейтенантом, тобто старшим лейтенантом. – І. Т.*) втекли. Слідство, на яке приїхало 50 німців не дало ніяких наслідів. Німецька жандармерія обступила хату одного чоловіка в Перевозці і забрала звітіль кілька крісів. У той час зі села впали стріли. Німці втекли. По дорозі зустріли Бурачка Володимира з Підгірок, побили його і арештували.

Поляки

Поляки дістали наказ від Польського комітету, щоб усі родини виїжджали на Захід. Діти від 3-10 літ забере Польський Комітет до виховних закладів. Є випадки в Калушині, що жінки й діти виїжджають, а мужське населення вертає.

Постій, 12. III. 1944.

ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 81. – Арк. 200–202. Оригінал. Рукопис.

Опубл. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Том. 2. – Книга 1 (1939–1945). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛПК», 2009. – С. 306–310.

№ 48

Епізоди українсько-польського протистояння на Калушині у світлі матеріалів часопису «Ідея і чин»

Березнь–квітень 1944 р.

23.3. [19]44[р.] в с. Бондарові м. Калуша, члени польського підпілля, зокрема Козіцький, Жураковський та Луцький, уже довгий час провадили донощицьку роботу проти українського визвольного руху. Дня 29. III. [19]44 з польсько-німецької руки впала група з 10 чоловік і 5 вантажних возів.

В дні з 11 по 15 квітня 1944 р. польські банди чотири-кратно насакували на українське село Копанки, в Калушині. Бандити спалили понад 30 хат, вимордували 15 осіб і пограбували селян. В боях з самообороною загинуло понад 80 польських бандитів.

«З Краю». «Вістки» // Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946 / ред. Ю. Маївський, Є. Штендера. – Торонто: Літопис УПА. Т. 24. – 1995. – С. 312.

Протоколи Служби безпеки ОУН з інформацією про знищення польських колоній на Калущині

СТАНІСЛАВІВЩИНА.

В справі ліквідації польської колонії З е м я н о к.

ПРОТОКОЛ ч. 2.

В справі ліквідації польських колоній положених (розташованих. – Л. А.) між Перекосами і Протесами.

[illegible]

Найголовнішим осередком активного діяння польського підпілля була фабрика ТСП (*Товариство солі потасової (калійної)*). – Л. А.) в Кропивнику. Майже загальні військові вишколи зі зброєю, технічні звена проводу ПОНВУ, а вкінці засідки на українців /арештування Лисаника, погоня за курієром/стали сильно загрожувати нам по відступі німців. У ТЕСП – перебував теж провідник ПОНВУ на Підкарпатті Левіцкі і звідти керував всією підпільною роботою /протокол Гавранка/.

Знищено цілу колонію мазурську в Кропивнику і всі мешканці і мешкальні і адміністративні забудовання ТСП-у. Фабрика остала ненарушена. Знищено около 20 осіб.

Окр[ужний] Реф[ерент] С[лужби] Б[езпеки].

ПРОТОКОЛ

з ліквідації Нової Верхні.

Польська колонія Нова Верхня славилася провокаторською та донощицькою роботою проти українців. Вона мала зв'язки з Кріпом (*Кримінальна поліція Третього рейху*. – Л. А.) та жандармерією, вислідом (*наслідком*. – Л. А.) яких було вбивство Скакуна та арештування його батька, в якому брали участь поляки з Нової Верхні.

Спалено колонію та зліквідовано актив поляків.

Окр[ужний] Реф[ерент] С[лужби] Б[езпеки]

СПРАВА Ч.../IV.

Калущина

8.III.1944 [року].

ПРОТОКОЛ

з ліквідації Широкого Поля.

Догідне положення Широкого Поля дало широкі можливості розвитковій польської підпільної роботи. Зорганізовано там «Пляцуфку», якої командантом був Солтис м. Рожище.

«Пляцуфка»^{*} та мала 15 крісів. Крім того мала там знайти теж тимчасове приміщення польська бойова група, яку організовано у Вигоді.

Наведені матеріали походять з протоколу Гавренка Казимира, члена Окр[ужного] Пров[оду] ПОНВ і Солтиса, команданта цієї самої «Пляцуфки».

Знищено:

Спалено 26 чисел [господарств] і зліквідовано около 100 осіб. При акції натраплено на самооборону членів «Пляцуфки», яку відстрілювались і кидали гранати.

Окр[ужний] Реф[ерент] С[лужби] Б[езпеки]

ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 34. – Арк. 260–261.

Опубл.: Архів ЦДВР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avr.org.ua/viewDoc/2804>; <https://bandera.lviv.ua/shheodyn-typovyj-pryklad-zahystu-polskymy-pljacuvkamy-polskoho-naslennja-na-volyni/>.

№ 50

**Спогади Василя Яшана, заступника голови Станиславівської обласної управи, про події на Калушині
Лютий–липень 1944 р.**

Калущина почала також рухатися. Там у кількох днях, біля 25 лютого [1944], у Войнилові [українські партизани] обчистили аптеку, у Голині забрали з волосної управи машину до писання, а з Підмихайля волости Вістова забрали кількох людей.

Глибокий прорив Червоної армії у Станиславівську область і близькість фронту мали вплив на німецьку адміністрацію. Вона не могла опанувати належно терену, німецька машина перестала правильно функціонувати. Такі сприятливі обставини використали відділи УПА, і в деяких теренах закріпили свою

^{*}Пляцувка – польські пляцувки (загони самооборони) спільно з німецько-польською поліцією та гестапо, під виглядом знищення бандерівців брали участь у пограбуванні та знищенні українського населення. [Протокол допроса 1945 г. февраля 15 дня. м. Рожище [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bandera.lviv.ua/shhe-odyn-typovyj-pryklad-zahystu-polskymy-pljacuvkamy-pol-skoho-naslennja-na-volyni/>].

владу досить міцно. Було це можливе в малодоступних місцевостях, у горах і лісах. До теренів, що їх адмініструвало командування Чорного лісу, належало кілька сіл волости Новиця Калуського повіту, а зокрема Угринів Старий, де копись був священником батько Степана Бандери, і де Степан та його брати виросли, а також села Грабівка, Угринів Середній і Завій. У Завою часто перебував «Різун». Село Грабівка мало гарну церкву, побудовану на горі, а село було положене внизу. Біля церкви були парафіяльні будинки, що їх уживав місцевий парох. У критичному часі на парафії жило більше українців біженців, які залишили свої місця побуту ще в березні, втікаючи перед наступом. Тому, що фронт приблизно устатбувався, ті біженці не їхали далі на захід, а декотрі чекали на нагоду повернутися на місце праці. Тих біженців було кільканадцять, між ними був і о. Володимир Микитюк*, катехит із Станиславова і працівник Українського Окружного Комітету, де він вів дуже важливу діянку співпраці з німецькою окупаційною владою, а зокрема гестапо. Отець Микитюк повинен був повернутися до праці в Станиславові, але ж на своє лихо залишився у Грабівці. Можливо, українська партизанка потребувала духовника і його затримала. Підпільні видання називають його капеляном відділів УПА. Одного дня, під кінець квітня 1944 р., на приходстві (в Грабівці) з'явилися два червоні партизани на конях і питали, яке становище в селі, чи є там яке військо і чи їм безпечно до села ввійти. На те хтось необережно, може навіть і в добрій вірі, відповів, що в селі спокійно. Але, як ті кіннотники заїхали до села, на них відкрила вогонь українська обсада села. Червоним

* Микитюк Володимир-Лука народився 24 жовтня 1899 р. у Коломиї. Навчався у Станиславівській духовній семінарії (1919–1923). У 1936–1939 рр. очолював малу духовну семінарію ім. св. Йосафата у Станиславові. Восени 1941 р. о. В. Микитюк продовжив працю катехита в українській державній гімназії та ректора відновленої малої духовної семінарії. На початку жовтня 1941 р., коли в Станиславові створено в підпорядкуванні УКК-УЦК у Львові Український допомогий (окружний) комітет (УДК-УОК), який очолив професор місцевої гімназії М. Лепкий, о. В. Микитюк погодився стати заступником голови. Зважаючи на складні умови воєнного часу, особливості політики окупаційного режиму, на переконання представників УЦК-УОК, необ-

партизанам пощастило втекти в ліс, з якого прийшли. А за дві години прибув на парафію і в село більший відділ червоних кінотників і почав господарити. Українська обсада не була, видно, досить міцна і відступила, чи сховалася. Червоні забрали всіх мужчин з парафії, а також кількох із села, разом яких 23 чоловіки. Усіх їх повели на цвинтар і розстріляли за винятком одного, який утік. Тоді загинув місцевий священик о. Скрутень (*Скрутень В. (1912–1944), випускник Львівської духовної семінарії, який одразу ж після рукопокладання в 1942 р. став душпастирем у Грабівці. Делятинський Р. І. Отець Володимир-Лука Микитюк (1899–1944): біографічний нарис // Галичина. – 2013. – Ч. 24. – С. 143*), а також і о. Микитюк. Цей останній, мабуть, не вірив, що червоні ведуть їх на розстріл, або був певний, що на час прийде то один партизан ударив його дуже сильно по голові кольбою кріса. Дружина о. Скрутеня, Надя, бачила розстріли і дістала нервові потрясення.

хідно було таким чином організувати українське суспільство, щоб максимально уникнути репресій та забезпечити певний рівень суспільної організації його життя. До таких організаційних заходів належали: створення медико-санітарних курсів, широка благодійна діяльність – збір коштів на Український Червоний Хрест і Фонд українських інвалідів, організація шкільних харчівень, створення мережі Українських освітніх товариств (УОТ), що були своєрідним аналогом довоєнного товариства «Просвіта». Усе це відповідало проголошеній ідеї «позитивної праці». Восени 1941 р. лише завдяки особистому зверненню о. В. Микитюка вдалося домогтися відмови від вимоги начальника місцевих органів гестапо виводити щодня вранці учнів української гімназії на площу перед синагогою для огляду. Активною була участь о. Микитюка в кампанії набору до дивізії «Галичина». 9 травня 1943 р. отець у виступі на черговій «маніфестації з нагоди створення Дивізії» підкреслив, що «в сьогоднішній війні йде між іншим про буття чи небуття української нації і тому до Дивізії повинен голоситися кожний, хто може носити зброю». Дивізія розглядалася як «зародок» майбутньої української армії. Духовний отець був також організатором «церковного свята поминок за полеглих у боях Героїв за краще майбутнє народу». Восени 1943 р. рейди радянських партизанських загонів Ковпака спричинили оголошення надзвичайного стану на території дистрикту та репресії німецької адміністрації щодо мирного населення, що, у свою чергу, стимулювало формування відділів «Української народної самооборони» (УНС). В умовах надзвичайного стану, що тривав із жовтня 1943 р. до липня 1944 р., подібні зусилля заступника голови УОК у Станиславові щодо захисту мирного населення, попри окремі успішні акції

З кінцем квітня 1944 р., мабуть, 22 числа того місяця, на станції в Боднарові зупинився транспорт, а в ньому невеликий відділ німецьких вояків. Через транспортіві перешкоди відділ мусів залишитися на довший постій. З того скористали вояки й розійшлися: декотрі по селі, а трьох з них заблукали до сусіднього Бабина Зарічного волости Вістова і міняли бензину за яйця. У селі якраз з'явився відділ УПА і тих німців обстріляли, двох вояків убили, а третього поранили. Ранений якось зумів утекти і дав знати про подію своєму командуванню в Боднарові. Відділ заалармовано, і він напав на село Бабин-Зарічний.

Село німці спалили, навіть церква горіла. Понад 60 людей у селі повбивали, а яких 60 забрали зі собою, і слід по них загинув; ніхто з них не повернувся до села. Щастям було, що люди, передчуваючи лихо, зараз по перестрілці втекли зі села. Німці нищили тих, що зловили в селі.

Під кінець червня 1944 р., одного дня, відділ українських партизанів вже по півночі напав на польську колонію в Калуші, щоб вигнати звідти поляків. Там мешкали поляки робітники в місцевій копальні потасової соли. Повстанці підпалили кілька будинків, а населення розбіглося. Німці, що були в Калуші, зібралися в будинках копальні і в поготівлі ждали. Один відділ мадярського війська почав наступ на становища партизанів, які обсадили положені вище позиції і стріляли на Калуш. Як по-

не могли повністю зупинити репресій окупаційної адміністрації. У березні 1944 р. у зв'язку із загорозою арешту органами НКВС В. Микитюк мусив виїхати до с. Грабівки (Калушина). 16 квітня 1944 р., у день Воскресіння Христового, о. В. Микитюк на запрошення В. Андрусяка («Різуна») відслужив у Чорному лісі польову Літургію. У квітні 1944 р. радянське партизанське з'єднання М. Шукасва, здійснивши рейд із Волині, з'явилося на Станиславщині, щоб захопити базу УПА в Чорному лісі. У ході боїв за Чорний ліс радянський партизанський загін «Іскра» зранку наприкінці квітня 1944 р. проник у Грабівку й тимчасово змусив відступити сотню «Месники», що охороняла штаб «Різуна» й село. Саме бійці цього загону 29 квітня 1944 р. ростріляли 23 місцевих жителів і двох священників – о. В. Микитюка та о. В. Скрутня, котрі виступили на захист селян [Делятинський Р. І. Отець Володимир-Лука Микитюк (1899–1944): біографічний нарис / Руслан Делятинський // Галичина. – 2013. – Ч. 24. – С. 133, 134, 138, 141, 142, 143, 144, 145].

чало зоріти, партизани залишили позиції і відступили в ліс. Мадяри далі стріляли і продовжували свій наступ. Поляки, що поховалися на полі між рядами картоплі, при наближенні мадярів тішилися, що прийшла поміч, і підводилися на повний ріст. Мадяри вважали їх за партизанів і стріляли, багато поляків повбивали, поранили навіть дітей.

У тому часі відділи УПА виганяли поляків із села Підмихайля, положеного над рікою Лімницею волости Вістова. Упоминали поляків кілька разів, щоб забиралися, але ті не послухали. Тому одної ночі з **кінцем червня 1944 р. попалили польські господарства**, 28 мужчин постріляли, а решту поляків вигнали. У селі був польський священик і костел. Той костел повстанці хотіли спалити; три снопи соломи згоріло, але костел не зайнявся і зберігся цілий. Реакції з боку німців, які були в селі, не було. Мабуть, не стало часу.

У **Бабині Середній** волости Войнилів була двірська посілість Розвадовського, перемінена на держгосп, а за німців на лігенштафт (*німецькі державні фільварки, засновані на примусовій праці селян. – І. Т.*). Управителем двора був німець, який укріпився там окопами, бункрами бетоновими спорудами, а обсаду мав з фольксдойчів. **З початком липня 1944 р.** відділи українських партизанів біля 300 бійців напали на той укріплений двірський маєток. Обсада боронилася, але перевага партизанів таки здобула укріплених. П'ятерох мужчин і одну жінку з обсади вбили; їх тіла склали рядом і спалили соломою. Партизани мали одного раненого. Німця не було, бо був виїхав до Калуша. Будинки спалили. Відплатної акції не було, не стало часу.

Неспокійна Калущина. Самостійна Грабівка. Відплатна акція на Бабин Зарічний та Бабин Середній // Яшан В. І. Під брунатним чоботом / Василь Яшан. – Торонто, 1989. – С. 132, 141–142, 152–153.

Витяг з огляду суспільно-політичного становища Калущини й Долинщини

Березень–квітень 1944 р.

СТАНІСЛАВІВЩИНА

Калущина

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

За останній місяць послабли німецькі протиукраїнські акції з приводу приближення більшовиків. Більш актуальною справою стала евакуація фольксдойчів та деяких українців.

Український комітет припинив свою працю, тільки де-де організує ще сходи-конференції, на яких закликає до об'єднання в один протибільшовицький фронт та навіть не викрикує вже проти нас, проти партизан. Під час такої наради в Долині доброволець СССДГ закликав «тих з лісу» об'єднатись і сміло разом ударити на більшовиків. Більше уваги звертає тепер Комітет на евакуацію. Серед членів проводу УЦК панує переполох.

Серед українського громадянства помітне пригноблення, спричинене журбою про майбутнє. Населення лякається більшовиків, довідавшись від утікачів про терор, який червоні застосовують після приходу. Бояться також донощства місцевих комуністів. Загально можна сказати, що населення все ж таки орієнтується на Організацію, іншої сили перед собою не бачить.

Настрій поляків покращав, погрожують ляшки, що винищать нас із приходом більшовиків. Помічається що поляки переселяються, приміром одні виїжджають з Болехова до Стрия, інші зі Стрия приїжджають до Болехова. Бувають випадки, що польські бандити нападають на наших людей. Багато ляхів виїхало на Захід. Наша пропаганда на поляків не ділає, застрашує їх тільки акція палення сіл.

В Долині 17. III. польська банда напала на хату підрайонного юнацтва Зборика Мирона, його вбила, а хату ограбила. В Кропивнику 23. III. поляки замордували одну українку.

Помічається в терені рух польських та інших ворожих банд. 4. IV. невідома банда напала на станицю Укр[аїнської] По-

ліції, забрала двох поліцистів. Комендант утік. Будинок поліції та архів знищено.

Комуністи поки що обмежились до розвідчої роботи, збирають очевидно матеріали проти нас, щоб з приходом більшовиків нам «віддячитися». Шептаною пропагандою намагаються представити велич і силу червоної армії. Закликають усіх до боротьби проти самотнього ворога України – німців.

В Калушині до с. Бабин Зарічний 5. III. прийшла залізнична варта узбеків. Вони просили підрайонного, щоб відставив їх до Смогова (*село Жидачівського району Львівської області*) бо вони втікають від німців із Долини, які хотіли їх роззброїти. Підрайоновий військовик дав їм двоїх хлопців, щоб провели їх. Узбеки зайшли до одної з крайніх хат і там зупинились. Придержали там станичного, який пішов на перевірку. Та ще 5-х хлопців. Усіх їх узбеки пов'язали, подаючи причину, що вони є зв'язані з партизанами. Дорогою застрілили підрайонного Строгого, який намагався втікати, якогось чоловіка, що йшов дорогою та придержали ще трьох чоловіків. Разом повели 11 осіб – 3-ох членів, 4-ох симпатиків, решта мирні громадяни.

До села Бабин прийшло 3-ох німців (там було вже їх понад 300 осіб). Ніччю на новоприбулих невідомі люди напали, двох убили, одному вдалося втекти. У відплату за це Німці спалили ціле село. Загинуло 40 осіб, переважно старі та діти.

1 квітня 1944.

ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. – Арк. 152–153. Копія. Машинопис. Мова українська.

Оубл: Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наук. статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 109–110.

№ 52

Витяг зі звіту ОУН (б) про події на території Станіславівського надрайону, пов'язані з проходженням лінії фронту

1–19 квітня 1944 р.

СТАНІСЛАВІВЩИНА ОГЛЯД ПОДІЙ

Від 1. IV. до 19. IV. 44.

Відбиваючи наступ більшовиків німецькі і мадярські війська почали наступ від Делятина, який відбили 5 квітня. Звідси наступ пішов в напрямі Коломиї. Між 7-м а 10. IV. мадяри і німці почали наступ вздовж Дністра і зайняли лінію Товмач – Нижнів. Мадяри палили вмісно.

17. IV. 1944 р. мадяри і німці повели наступ від сторони Станіславова, Росільної, Солотвина. Без більшого спротиву заняли лінію Ланчин – Отинія, Грушка – Олеша. Мадяри кинули туди до наступу зовсім свіжі сили з сильними танковими частинами (пару сот танків і тяжку артилерію).

Внаслідок німецьких летунських атак сильно потерпіли місцевості: Вільшаниця, Буківна, Тисьменниця, Товмач (Яцівка) коло Грушки (*тут неточність, с. Яцівка, сьогодні с. Яківка Обертинської селищної громади віддалена на 31 км від Тлумача, а село Грушка Тлумацької міської громади розташоване за 7 км від центру громади. – І. Т.*).

На 5. V. 1944 р. становище німецьких військ і мадярських було таке: Жидачів (*так у документі, правильно Живачів. – І. Т.*), Олешина. Самі мадяри були в селах: Богородчани, Слобідка Лісна. За тими селами іде фронт. Дальше фронт іде через Ланчин і Чорні Ослави. Фронт вагається – мадяри звичайно не видержують. Большевики оперують вже літаками. Робили вони налети на: Отинію, Ворону, Виноград, Грушку, Бортники, Олещину. Бомби в більшості падають на поля. Є втрати по обох сторонах. Приміром: 3. V. 1944 р. над Бортниками німці збили 6 совітських літаків, а втратили 3. На цьому відтинку залапали німці дотепер до 3 000 большевиків. Большевики здаються переважно вночі. По лісах є повно зброї, але її тяжко дістати, бо німці до ліса не пускають.

Зі зближенням большевиків німецька адміністрація опустила Станіславів, а владу перебрало військо. Коли фронт відсунувся, вернула цивільна адміністрація: крайсгавтан Альбрехт, крайсляндвірт Сірк і Келлер. Першим їх завданням було відновити адміністрацію. Це їм вдалося в Товмаччині, Станіславівщині, Надвірнянщині, Галицькому повіті, Калущині й Долинщині.

Дальше велися до налаштування господарки. Ляндвірти на спілку з військом стараються в першу чергу урухомити молоді й взяти на облік худобу. В останньому часі німці зарядили евакуацію прифронтової полоси. Дня 4. V. 1944 р. евакуювали: Хотимир, Озеряни, частину Грушки, Плужники, Олешину. Мали евакуювати Бортники. **Хто має підводу, то їде на свій, а як не має, то дають військову.** Кажуть брати харчів на 14 днів. Евакуйовані мали вибратися до Миловання і Вільшанці. **Німці кажуть, що тут буде великий бій, тому евакуюють села.**

В Чорний ліс з кінцем квітня прийшла большевицька банда в силі около 600 людей, які осіли в лісі і роблять випадки на дооколичні села. 29. IV. напали вони на село Грабівку, спалили кільканадцять господарств і помордували в жадливий спосіб 18 цивільних осіб, й 5 стрільців з відділу «Різуна». Між іншим згинув один із найкращих вояків Станиславівщини чотовий Мороз. Розстріляли вони також двох священиків (один з них о. Микитюк заступник голови УОК в Станиславові).

На терені Калуської округи німці з кінцем березня і початком квітня були заняті евакуацією. З тієї причини в той же час не було поважніших протиукраїнських репресій.

В Калуші по наглій евакуації майже всіх урядів, люди почали розтягати магазини зі збіжжям, мармеляндні фабрики та державні склепи. При тому німці розстріляли кількох людей. Але були такі випадки, що самі німці і мадяри помагали людям при розбиранні магазинів, в той спосіб, що міняли товар за кури, яйця, а навіть продавали за гроші. Німці втікаючи грабували по селах усяке добро. В Підгірках коло Калуша перед Великоднем прийшло 3-ох німців, і пограбували харчі, які були приготовлені на свята.

Коли німцям вдалося відсунути большевицьку загрозу, вони стараються знову налаштувати адміністрацію. Скликають сесії війтів, на яких наказують здавати знова контингент молока, сіна, худоби і закликають населення до безоглядного послуху в відношенні до німецької влади. Сильний натиск кладуть німці на поправу доріг – Бавдінст.

5. V. 1944 р. німці зробили акцію на Завадку. Рано о год[ині] 6-й з Калуша 16 авт (8 повних війська). За німцями їхав на

конях відділ донських козаків. Вони обложили Завадку. Туди ляндрівт Новак наказав зігнати всю худобу до лігеншафту. У висліді акції на село [...] впало вбитими 7-ох селян. Опісля німці наловили 42 мужчин, заладували їх на авто і розстріляли всіх в Калуші на цвинтарі, крім одного, який скористав з нагоди і втік. Німці забрали понад 300 шт. худоби і спалили 24 господарства.

Гестапо: Шефом Г[еста]по є Аснам

(так в документі, правильно Ассман. – І. Т.)

9. IV. 1944 р. в Калуші відбулися зібрання всіх вїтїв і інтелїгенції. Промовляв Аснам. Наказав до 48 годин звернути всі зрабовані речі і повернути до праці, в противному разі наступлять репресії зі сторони влади (масові розстріли закладників).

17. IV. 1944 р. Г[еста]по перевело арештування в с. Пїйлі. Село обступили мадяри о год. 5. 30. В той час около 40 г[еста]-пївців вїхало в село. Там зігнали всіх людей на вигін. Ляндрівт Сїрк виголосив до них промову, а Г[еста]по провело зі списком арештування. Арештовано 4-ох націоналістів, а багато втекло. Прочих здібних до праці поділено на групи і припоручено їм направу дорїг.

Говорять, що німці мають виселити з терену Станиславської і Калуської округи всіх поляків на Захід. Кажуть, що вже навіть відїхало кілька транспортів з Калуша.

Постїй, дня 14. V. 1944 р.

ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 81. – Арк. 203–205. Ориґінал. Рукопис.

№ 53

Повідомлення про погроми угорським військом, вчинені в селах Калущини та взаємини відділів УПА з гонведами*

Квітень–червень 1944 р.

5 квітня 1944 р. у лісі між Боднаровим та Мостищем на Калущині українськими повстанцями було роззброєне угорське військо, що їхало на 4-ох машинах.

* Гонведи – з угорської мови слово *honvéd* перекладається як захисник батьківщини, військовий регулярної армії.

11–15 квітня 1944 р. на Калушині повстанськими силами було розгромлене угорське військо, яке палило села Копанки і Томашівці, а оточений підрозділ угорців було взято у полон. Зіткнення між «лісовою армією» та гонведськими частинами.

20 квітня 1944 р. у результаті нападу добре озброєного загону УПА на угорський підрозділ у с. Сівка-Калуська гонведи відступили до Калуша, де, роздавши зброю місцевим полякам, спільно відбили повстанський напад і провели пацифікацію села. Інформація про угорсько-польське збройне протистояння навесні 1944 р. на терені Галичини дуже швидко набула розголосу і дійшла до вищого командування двох армій. Для врегулювання конфлікту у квітні 1944 р. капітан А. Дольницький виїхав до штабу 4-ої ВО «Говерля» групи УПА-«Захід» у с. Завій на Калушині, маючи на меті встановити безпосередні контакти з польовим командуванням УПА та обласним проводом ОУН Станиславівщини. Під час зустрічі з командиром 4-ї ВО «Говерля» І. Бутковським («Гуцул») та керівником Станиславівського обласного проводу ОУН Я. Мельником («Роберт») А. Дольницький поінформував їх про укладення на Волині та в Будапешті договору про ненапад між Г[оловним] К[омандуванням] УПА та вищим керівництвом угорських збройних сил.

У середині червня 1944 р. у с. Завій Калуського р[айо]ну розвідувальна група сотні «Нечоси» на чолі з І. Якимчуком («Сковородою») у складі 3-х стрільців обеззброїла групу угорських вояків (14 осіб), серед яких були й офіцери. З полоненими провели переговори, за результатами яких вони погодилися не виступати проти повстанців, їм було повернуто зброю та домовлено про передачу під час наступної зустрічі додаткових запасів зброї та амуніції для УПА. Наступного дня на умовленому місці після обміну попередньо узгодженими розпізнавальними знаками угорці передали 35 нових гвинтівок, два ящики патронів, один ящик пістолетів і два ящики гранат. Як свідчив І. Якимчук, надалі відносини сотні «Нечоси» з угорським військом склались на загал добре, великих боїв між ними не відбувалось, у той час, коли відділ вів довготривалі і виснажливі бої з німецькими військами.

В погромі села Копанки пов[іт] Калуш в днях 11–20.04. 1944 р. брали участь також мадяри. Вони були «охороною польських бандитів», що грабували, палили й убивали українських громадян. На чолі мадярського «охоронного» відділу стояв офіцер поляк.

21.04.1944 р. мадяри в числі 45 брали участь в погромі села Кропивники пов[іт] Калуш. Вони також зібрали в селі 30 закладників, з яких 26 по дорозі до Кал[у]шу, правдоподібно, розстріляли. В Кропивнику спалено понад 340 господарств.

6 травня 1944 р. угорське військо у кількості 180 осіб здійснило наїзд на суміжні сс. Грабівка (Калущина) та Саджава (Богородчанщина), в результаті якого було пограбовано населення, спалено 166 господарств і розстріляно 34 особи. Під час акції на захист населення виступив самооборонний кущовий відділ (СКВ), який, нав'язавши бій і знищивши 30 осіб, змусив угорців відступити до Богородчан.

Пагіря О. М. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945). – Львів; Торонто: Літопис УПА, 2014. – С. 218, 219, 226, 237, 258, 361, 362.

№ 54

З хроніки боїв відділів УПА в с. Грабівка та його околицях

Квітень 1944 р.

Всіх боїв, що відбулися в селі та його околицях перелічити трудно. Основні з них такі: у квітні 1944 р. відбувся напад «чубчиків» (*радянських партизанів Г. Кулагіна, які носили гостроверхі головні убори – т. зв. «будьонівки». – І. Т.*) спалено четверту частину села, розстріляно 26 мешканців. Під натиском сотні «Різуна» «чубчики» втекли в ліс. Зі сторони повстанців був убитий чотовий «Мороз» і два стрільці.

У 1944 р. сталася несподівана сутичка невідомої боївки з німцями, що надіхали з Калуша до будинку сільського війта. Був убитий німецький ляндвірт (*керівник господарства відповідальний за заготівлю продуктів для потреб німецької армії. – І. Т.*).

У 1944 р. відбулася німецька акція на Грабівку. Ловили людей і виводили на дорогу. Спіймано близько сотні осіб. Але тут же німці були окружені повстанцями з куреня «Різуна». Німці здалися без бою. Люди були відпущені, німці теж.

Згодом, того ж року, стався другий наступ німців на село зі сторони Угриновів. На зустріч німцям виступила сотня «Гамалії» (*Івана Гонти. – І. Т.*). Більш як півдня тривав бій і гамаліївці не допустили німців до села. Загинуло четверо повстанців, а німців невідомо скільки, бо вони забирали своїх побитих і відвозили в напрямку Калуша.

При наближенні фронту в селі Грабівці біля «Бойкового мосту» у кукурудзі заховалася невелика група повстанців і цілий день роззброювала мадярів, котрі групами підходили на міст. Повстанці робили по кілька пострілів у повітря і мадяри здавали зброю. А ж коли прибула велика прифронтна лавина (*частина. – І. Т.*) мадярів, зав'язався великий бій і вони (*угорці. – І. Т.*) відступили в сторону Угринова, а повстанці пішли в ліс.

Краєзнавчий музей Калушини. – Ф. Архів. – Спр. 5. – Арк. 7–8. Оригінал. Рукопис. Публікується вперше.

№ 55

Хроніка боротьби відділів УНС з окупантами на Калушині

Квітень–травень 1944 р.

1944 рік

5 квітня – у с. Студінка вбито трьох місцевих комуністів.

13 квітня – українські повстанські відділи звели бій з бандою поляків і мадярів, що спалили і пограбували Копанки. Убито 40 поляків і 2 мадярів.

20 квітня – повторний напад поляків і угорців на Копанки. УНС знищила напасників на 7-ми возах, а ті, що були на п'яти інших возах – утекли.

21 квітня – знову дійшло до бою УНС з угорсько-німецько-польським відділом поблизу Кропивника. Знищено 43 воєводи. Але сильний кулеметний і гранатометний вогонь змусив повстанців відступити.

27 квітня – ворог (*радянські партизани. – І. Т.*) вдарив великою силою піхоти і кінноти на Грабівку. В кількагодинному бою червоних розбито. Ворог залишив 4 убитих, 5 автоматів та 18 осідланих коней. Підоспілі повстанські сили зайняли чорноліські села Мислів–Ріп’янку–Яворівку–Завій–Грабівку, утворивши оборонну лінію 20 км.

29 квітня – розпочався наступ радянських партизан на Грабівку. Червоні хотіли помститися за поразку 27 квітня. Вони підпалювали хати. Захоплювали з собою людей. Поранення зазнав командир Різун. У найкритичніший момент з с. Завій надійшла підмога чотового Мороза. Ворога розбито. Загинув чотовий Мороз. Червоні розстріляли на цвинтарі 23 забраних селян, у тому числі капелана о. Микитюка. На полі бою знайдено 15 убитих ворогів і 14 автоматів. Власні втрати 4 убитих і кілька поранених. У селі згоріло 17 господарств.

Травень – уперших днях травня відділ УПА ліквідував сотню (*підрозділ. – І. Т.*) німецької охоронної поліції, яка прибула стягати контингент.

УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). – Б. м.: – Ч. II. – 1960. – С. 41, 43–44, 45, 47, 48, 70.

№ 56

Витяг зі звіту УПА про становище населення на окупованих теренах Станиславщини

10–20 травня 1944 р.

Станиславщина.

ВІСТІ З ТЕРЕНУ.

ВІД 10.V. ПО 20.V.1944 р. СТАН ФРОНТУ І РУХ ВІЙСЬК:

Стан фронту такий самий як попередньо: Переходить через села Живачів, Хотимир, Олещина, Хлібичин, Ланчин. Шляхом Станіславів–Тисмениця–Товмач та Станіславів–Отинія йдуть безперервно свіжі німецькі сили – частини. Є це частини, які не брали участі в боях на сході. Їх стягнули із Франції та Німеччини. Настрої серед вояків бадьорі. Виряд добрий, новий. До населення ставляться прихильно, не грабують, харчі стараються випросити, або виміняти.

Калуська окр[уга]

Німці:

В цьому терені німці розїзджаються на села та грабують селян. Велику увагу присвячують вони стягання худоби. Постійно закликають, щоб молодь яка обов'язана служити в баудінсті, зголосилася негайно до праці, бо в противному разі будуть забирати родини. Є випадки, що німці перебирають поляків у вишивки та висилають їх на села в цілі агентурної діяльності.

9. V. 1944 р. приїжджали німці до с. Верхня грабувати селян. Брали кури, яйця, масло, бараболі.

Калуш, 11. V. 1944 р. Тут відбулася сесія війтів і начальників громад. На сесії німці старалися доказати, що вони не мають нічого спільного з тими грабунками, що зараз відбуваються по селах, що це роблять поляки і мадяри на свою руку. Один із начальників сказав: «Пане Ляндвірт у нашому селі грабували також і німці. Було їх двоє. Що з тим робити». – «Було післати своїх – партизан-бандитів, щоб відібрали», – відповів Ляндвірт.

Мадяри:

Калуська округа. До Завадки, Кропивника і Сівки-Калуської приїздили грабувати мадяри з поляками. В Кропивнику приїхали до тих хат, що не остали (*попередньо не були пограбовані*. – *І. Т.*) і забрали всі кращі речі, кажучи, що це їх.

Нова Верхня, 13. V. 1944 р. до села приїхала з мадярами одна полька за своїми речами. Ходила по селі з мадярами і забирала що кращі речі. Так знищила з мадярами 4 господарства. На одну дівчину вказувала, що це бандитка і мадяри на неї стріляли. В с[елі] стріляли також за іншими людьми, а шукали головно за членами [ОУН].

ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 81. – Арк. 208–210. Копія. Машинопис.

Оубл. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. проф. Микола Кугутяк. – Том. 2. – Книга 1 (1939–1945). – Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. – С. 362–365.

Витяг із хроніки боротьби українських націоналістів з німецькими окупантами

Не раніше 27 липня 1944 р[оку]

До перекладу на французьку мову.

ІЗ ХРОНІКИ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПРОТИ НІМЕЦЬКИХ НАЇЗНИКІВ

Важніші бої УНС з німцями

Із дій українських повстанців в Галичині в 1944 р[оці]:

23 березня 1944 р[оку] українські повстанці роззброїли в с. Болехові (*правильно Болохові. – І. Т.*) пов[іт] Калуш 40 підвод фольксдойчів (*загальна назва німецьких національних менишин. – Л. А.*). Крім зброї забрали багато мундирів і харчів.

8. [0]3. [19]44 р[оку] в Бол[ь]шівцях, (обл[асть] Станиславів), один боєвик ОУН вбив з засідки 5 гештаповців (*працівників Геспано (Geheime Staatspolizei) – таємної державної політичної поліції Третього Райху, призначеної для боротьби із супротивниками нацистського режиму. – Л. А.*), а 3 ранив. (Гештапо приїхало було в село з метою перевести арештування (*здійснити арешт. – Л. А.*) українських самостійників).

Впродовж місяця березня 1944 р[оку] українські самооборонні відділи в багатьох повітах Галичини спалили й знищили всі лігеншафти (*німецький аналог колгоспу. – Л. А.*) як по німецькі так і по большевицькій стороні. (Фільварки – «лігеншафти» завжди були центрами грабункової акції окупантів на українській землі).

6. [0]7. [19]44 р[оку] розгорівся під вечір завзятий бій за гору Лопату (*гора – 1211 м. – у Сколівських Бескидах, поблизу міста Сколе. – І. Т.*). Бій тривав ок[оло] 3 годин. Вечером німці мусіли відступити на села, зазнавши важких кривавих втрат.

Українські націоналісти в боротьбі проти нацизму: збройне протистояння, спротив у німецьких тюрмах і концтаборах, діяльність на еміграції. Документи та матеріали. – Львів, 2020. – С. 42, 45.

Витяг зі звітів командира четвертої воєнної округи УПА-Захід Івана Бутковського («Гуцула») «Рік бо- ротьби УНС-УПА за опанування Карпат» та «Бої УПА за Чорний ліс...»

Серпень 1944 р.

Український стихійний самооборонний і повстанський рух, започаткований зимою 1942/[43] р. на Північно-Західних Українських Землях, вливаючись у перших місяцях 1943 р. в організоване, кермоване однією командою річище, поширювався на інші землі. Кількатисячна орда червоних партизан під проводом Ковпака та, не надібуючи з німецького боку ніякого сильнішого спротиву, прямувала в Карпати, треба було негайно творити протидію тій загрозливій ворожій силі. Не можна було дозволити, щоб червоні банди опанували таку важливу стратегічну базу як Карпати та вели звідти терористичну, грабіжницьку й розкладову роботу в краю.

В Галичині, зокрема в Станиславівській та Дрогобицькій областях нестача зброї й амуніції відчувалась різко вже в перших днях. Наша зброя, наші боєприпаси в достатній кількості були у ворожих руках. Їх треба було тільки «взяти».

Німці, що з приходом червоних потратили були голови, по їх розгромі та відвороті забиралися знову заводити свій порядок. Українські збройні відділи, що осіли в Карпатах, мали бути тою силою, яка знівечить їхні експлуататорські плани колоніальної політики на цих землях та стане перешкодою в систематичному винищуванні українського народу арештами та розстрілами чи депортаціями на важкі роботи до Німеччини. Тож, коли зникла червона загроза, німецький окупант зосередив усю свою увагу на наших відділах і почав проти них широко розгорнену кампанію.

Активність ворожої розвідки та концентрація сил по всіх осередках Підкарпаття вказували на те, що ворог планує далі великі акції проти УНС і в горах. Своїми ударами в час прикрої негоди на порозі зими хотів наїздник зламати до решти спротив українського народу. Становище було надзвичайно критичне.

Рішено прийняти бій і за всяку ціну його видержати. На ворожий наступ не довелося довго ждати. **Перший ворожий удар був спрямований на Чорний Ліс. Ранком 27. XI. 1943 р. великими силами, при співучасті летунства, наступали німці з Майдану, Посічі й Завою.** Около год[ини] 12 тісним перстеном замкнули табори наших відділів. Почався нерівний бій. Багато-кратна ворожа перевага не злякала нікого. Кожний старшина й стрілець був свідомий того, що тут вирішиться важне питання. Ворог, що стрибнув до наступу з питомою собі бундючністю, зазнавши вже в перших хвилинах важких кривавих утрат, зрозумів, що має діло з гідним противником. В наші руки попала радіовисильня (*радіостанція. – І. Т.*) й тим перервано, відносно-утруднено ворогові правильний зв'язок у лісовій гушавині. Використано цей шанс цілковито. **Обороняючись довкруги, відділи перейшли до сильних протиударів на двох точках, з метою відрізати та зліквідувати частину ворожого перстенья.** По кількох годинах важких змагань у рукопашних боях, осягнено намічену ціль. Майже рівночасно на обох місцях проломано ворожий перстень. Поданий у ворожих лавах знак до відступу викликав на zagrożеному відтинку панічну втечу. Темна осіння ніч, що скоро залягла над густим лісом, стала далі на перешкоді правильному переслідуванню ворога в утечі. Перший удар зимової офензиви покінчився для ворога втратою коло 60 убитих. Власні жертви обмежувалися до 4 убитих та 11 ранених. Крім радіовисильні, здобуто зброю й амуніцію.

Початок 1944 р. приносить для галицьких збройних відділів історичну подію. Українська Народня Самооборона вливається в єдину Українську Повстанчу Армію під назвою УПА-Захід. В першій мірі розвинули відділи широку контролю над державними лігеншафтами (фільварками). Ліквідація німецької-збройної охорони по фільварках давала нову зброю, а державне майно, здобуте трудом українського селянина, ставало джерелом постачання харчів та тяглової сили для відділів. Деякі з них, а зокрема відділи в Чорному Лісі, цілу зиму не користувались з власних харчових магазинів.

Ліквідація ворожих станиць проходила з повним успіхом,

майже без жодних кривавих втрат для нас, даючи у висліді не-мале число здобутої зброї й аmunіції, що дозволяло на значне побільшування власних сил. До більших цього роду акцій належали ліквідації ворожих сил у Майдані, Мислові й Завою та ліквідація гестапівського відділу, евакуйованого зі сходу, що примістився був у німецькій колонії Ляндестрой у Калуському повіті. Невдачею покінчилася тільки акція на ворожу залогу в лісі коло села Болохів. Ужитий до цього невеликий відділ зустрінувся тут з кількакратно більшою як було передбачено силою, бо на цьому пункті задержалася припадково на нічліг більша німецька частина. Крім витрати набоїв, жертв ніяких відділ не мав. Наступного дня ворог покинув місце свого постою.

Від початку 1944 р. не занотовано ніяких більшого розміру ворожих акцій, спрямованих проти наших відділів. Одна спроба засідки на наші стежі, зроблена гестапом в околиці Чорного Лісу, покінчилася для ворога повною невдачею.

Історія наших взаємин з мадярськими частинами на цих теренах доволі різноманітна. Зрозуміло, що наш неутралітет супроти них не міг бути штивним одностороннім актом. Наше наставлення до них на практиці було обумовлене їхньою льояльною поведінкою супроти наших відділів та цивільного населення. Де мадярські відділи, надуживаючи української гостинності, грабили села, чи йдучи за підшептами ворожих нам елементів, виступали проти УПА, там зустрічалися з нашим рішучим і нещадним ударом. Даючи себе зловити на провокацію деяких ворожо наставлених до нас польських чинників, **мадярська частина з Калуша зробила кілька грабіжницьких нападів, між 11 і 15 квітня, на поблизу села. Першим нападом на спілку з деякими калуськими поляками ограбили та частинно спалили мадяри село Копанки. Заохочені успіхом, урядили черговий напад у напрямі Томашівцеь та, вертаючись, почали палити до решти Копанки. Цим разом на напасника ждав наш відділ. Несподіваним ударом з кількох сторін завдано грабіжникам важких втрат. З-поміж кількадесяти вбитих розпізнано кількох калуських поляків, в тому числі теж і жінок у мадярських одностроях. Другого дня дійшло тут знову до важкого зудару з мадярською частиною, що вибралася**

на «відплатну акцію». Не допомогли мадярам два панцирні вози, що прийшли на поміч. Їх підбито протипанцирною зброєю, а оточений відділ взято в полон.

В північній Калушині в перших днях квітня почали й німці свою акцію проти УПА, яку зліквідовано рішучими ударами. Закінчилася вона цілковитим розгромом однієї німецької частини в селі Верхня. При вбитому старшині знайдено наказ повести розвідку про наш рух та розміщення наших частин у цій околиці.

Наша мала залога Чорного Лісу, що по відході бойових частин в більшовицьке запілля та у фронтову смугу залишилась з новобранцями, увійшла в перші бої з червоними 23.4. [19]44 та під напором великих ворожих сил відступала наступного дня в село Грабівку. Червоні банди, вважаючи що вони є вже панамі ситуації, почали заводити в довколишніх селах грабїж і терор. Заалармовані небезпекою наші відділи верталися до своїх баз. Наші сили довкола Чорного Лісу зростали. 27.4., коли червоні банди урядили собі перший великих розмірів грабїжницький випад на Грабівку, розгорілися завзяті бої. Залога села розгромила напасника, завдаючи йому важких втрат, та забрала в нього численну добычу. **Розлючений невдачею, ворог повів 29.4. ще більшими силами новий наступ на село, щоб зліквідувати в ньому нашу залогоу.** По кількогадинних важких боях, при наспілих наших нових силах, розторощено ворожі банди та очищено від них село. **Опановану хвилево частину села ворог замінив в одне велике пожарище та вистріляв 23 цивільні особи, що попали в його руки.** Ще два великі наступи повів ворог на наші сили в Майдані 1.5. та 7.5. [1944] і в обох випадках відступив у ліс, зазнавши дошкульних втрат.

Тим часом опрацьовано подрібний план ліквідації цього ворога та приступлено до його реалізації. Довкола Чорного Лісу, через села Мислів, Рип'янку, Яворівку, Завій, Грабівку, Хмелівку, Лесівку, Глибоке, Гринівку, Новочин, Посіч і Майдан, замикали чотири великі наші відділи тісний перстень довжиною понад 50 км. Таким чином замкнено в лісі три ворожі «отряди». На шляху до Чорного Лісу з гір стояв ще один наш відділ в околиці Порогів. Більше сил сюди не стягано, бо недоцільною була кон-

центрація відділів на одному місці за рахунок послаблення охорони інших теренів. За «отрядами Шукаєва», що проривався через гори, вислано з Болохівських лісів (північна Калущина й Долинщина) три відділи, однак вони вже не встигли перетягти їм дорогу. Сили, вжиті до ліквідації червоних банд у Чорному Лісі, були цілком вистачальні. Дні минали в безнастанних сутичках стеж у лісі, щоночі на краях сіл розгорялися завзяті бої з ворогом, що змушуваний голодом намагався не раз рівночасно на кількох відтинках прорватися до сіл на грабіж.

Розпочатий 31. V. 7-ю панцирною дивізією «айнзац» не давав німцям ніяких вислідів. 1. VI., коли червоні намагалися передістатися у гори Чорного Лісу, наткнулися на нашу лінію на відтинку Грабівка–Гринівка. В короткому, але небувалих досі розмірів, запеклому бою розторощені червоні банди розбрилися одинцем по лісі, залишивши на полі бою велике число вбитих та ввесь свій табір з боеприпасами. Другого дня дійшло до бою з невеликим ворожим відділом, який, тікаючи від нашої погоні, попав у район дій німецьких сил та 5. VI. звів бій з німцями. Розбитий частинно, завернув до Чорного Лісу, а малі групи прорвалися в гори.

Коли з початком травня довкола Чорного Лісу розгорявся важкий жорстокий бій проти червоних банд, німецький окупант, задумуючи силою стягнути з сіл накладені контингенти, кинув у північну Калущину свій грабіжницький відділ. **5. V. прийшло до удару цього відділу з нашою невеликою боївкою в селі Болохів, яка в наслідок переважаючої ворожої сили мусила відступити.** Від бойових дій загоріло кілька господарств. На охорону цієї околиці стягнено більші сили. В наші руки попав тут німецький літак, що, вертаючись з фронту, був приневолений осісти з причини недостачі бензини. Прохання звернути літака та погрози на адресу Болохова залишились без успіху. Відділи стояли тут готові кожної хвилини зліквідувати ворожі спроби репресій. Та ворог тут більше нез'являвся. В перших днях травня відділ німецьких СС-ів зробив наступ на ліс між Войниловом і Блюдниками в галицькому повіті. Одначе нашого відділу там не застав, бо цей день кілька тому відійшов був до Чорного Лісу проти червоних.

З труду й крові народу, на згарищах попалених сіл виростили галицькі збройні частини. Заправлені в безнастанних боях з німецькими окупантами та сталінськими висланниками, червоними партизанами, скріплювали цей єдиний могутній фронт. А в ньому займають теж своє визначне місце відділи Карпатського простору, що сьогодні-завтра опиняться в цілості за ворожою фронтовою лінією.

Карпати, в серпні 1944 р.

«Бої УПА за Чорний ліс...»

Дня 25.IV. червоні малими групами нападали на село Завій і Грабівку, забираючи в селян, що під руки попало. В кількох місцях дійшло до малих сутичок. Тим часом удалося нав'язати зв'язок з відділами, що діяли у фронтовій смузі та візвано їх до Грабівки і Завою. Власні сили зростали день у день.

27. IV. 1944 р. більший відділ червоних з кіннотою вдарив на Грабівку. Вив'язався важкий бій. Хоч у Грабівці цього дня не було великих власних сил, однак у кількагодинному бою вдалося ворога розбити. Червоні тікаючи залишили на полі бою 47 убитих, 5 фінок а 18 осідланих коней. Таких грабіжницьких випадів червоних банд можна було сподіватись у кожному селі довкруги Чорного лісу. Та поки що не було сил, щоб забезпечити всі села. Відділ «Дружинників», що надходив з наддністрянських лісів коло Галича, мав зайняти Мислів і Рип'янку, Яворівку, Завій і Грабівку зайняв «Різун». Так створено оборонний відтинок довжиною двадцятькілька кілометрів. Командування цим відтинком обняв «Різун». **У Завої, що був центром відтинка, залишено для резерви більшу силу.** В Грабівці залишився «Різун» з частиною, що звела бій 27. IV. 28. IV. 1944 р. пройшов спокійно. Розвідка доносила, що з гір у напрямі Чорного лісу просувається великий відділ червоних партизан.

У досвітніх годинах 29. IV. довкруги Грабівки зазримічено ворожий рух. Залога села приготувалася відбити наступ. О год[ині] 5:30 з обох берегів над вузькою долиною села заторохкотіли сотки фінок (*пістолет-кулемет «Суомі» фінського виробництва. – І. Т.*). Положення залоги Грабівки було незвичайно критичне. Цим разом не йшлося про звичайний грабіжницький

напад червоних. **Це була пляново підготована акція за поразку 27. IV.** Нагальним ударом з усіх сторін хотів ворог заскочити та зліквідувати нашу залогоу. Почався нерівний бій. Ворожий перстень звужувався. Лозами понад річкою, використовуючи густий ранній туман, просовгнувся через ворожий перстень зв'язковий до Завою по допомогу. Нелегко доводилось ворогові вдиратись у село. За кожну хату треба було зводити важкий бій. Червоні ввели до бою кілька проти панцирних гарматок. Розриви стрілен (*зарядів. – І. Т.*) у кількох місцях викликали пожежі. Під заслоною диму червоні впадали в село та зі сказеною люттю палили дальші будинки, забираючи їхніх мешканців із собою. І так **у руки червоних попало 23 особи, між ними місцевий священик та його гість о. Микитюк, що перед кількома днями обняв був функцію капелян при відділах УПА на території В[оєнної] О[круги].** Коло години 8-ї геройська залогоу Грабівки, здавлена на малій частині села, використовувала всі можливості в терені для оборони. Впали вбиті. «Різун» був ранений.

Резервні сили з Завою під командою «Мороза» були вже в дорозі. Саме в найкритичніший момент від сторони Завою широкою лавою, бравурним ударом нагрянув на червоних «Мороз». Ця несподіванка викликала у ворожих рядах замішання. (Ця частина УПА була зодягнена в здобуті на німцях однострої). Прошитий кільканадцятьма кулями з фінок «Мороз» упав геройською смертю. Зі збільшеним завзяттям вдарило стрілецтво на ворога. В кількох хвилинах наступаючі получилися з «Різуном». Очищування села та погоня за розбитими червоними бандами до лісу тривала до год. 13:30. **Не вдалося однак відбити зловлених червоними людей. При відступі розстріляли всіх 23 на цвинтарі.**

На полі бою знайдено 11 ворожих трупів. Точніше втрат не можна було устійнити, бо червоні відступаючи забирали з собою, або покидали в пожарища своїх трупів. Здобуто 14 фінок. В кілька днів пізніше знайдено над селом у лісі, замаскованих гілляками ще 4 ворожі трупи. Власні втрати: 4 вбитих та кількох ранених. Згоріло 17 господарств. На основі записок, знайдених при вбитих, можна було трохи зорієнтуватися про силу ворога. Стверджено, що зведено бій з «Отрядом Іскри», у склад якого

входило 4 «роти» (в кожній по 60 людей). Новими силами забезпечено села: Майдан і Посіч від сходу та скріплено сили навідинку Мислів–Грабівка.

Від того часу помітне було в їхній поведінці моральне заломання, хоч сили їхні в лісі чисельно кріпшали. Дальші їхні випадки на села мали виключно грабіжницький характер, при чому вони старалися обминати зустрічі з нашими відділами. Потвердженням цього є зміст денників (*щоденникові записи. – І. Т.*), знайдених при вбитих червоних.

Відділи приготувались на інспекцію з Головної Команди. «Черник»^{*} мав забезпечити відтинок Мислів–Яворівка. Очікувану інспекцію випередив відділ німецької шуцполіції, що в той час вела на терені Калушини пацифікаційні акції по наших селах. В Мислові зустрінувся з ними, «Черник» зі своїм почотом (*супровід, охорона. – І. Т.*). Зчинилась перестрілка. Німці зайняли село та урядили погоню за групою, яка відступала до частини, розташованої край лісу. Відділ пішов до наступу на німців. Бій, що тривав коло однієї години, приніс повну перемогу. В панічний утечі покинула шуцполіція Мислів. Від утікачів паніка уділилась (*поширилась. – І. Т.*) і військовим частинам, розміщеним коло Мислова й у Вістовій. Здобуто більшу кількість амуніції та скорострільних стрічок. Від бойових дій загоріла одна хата. Жертв у людях не було. Щоб забезпечити село від можливої акції, стягнуто сюди більші сили. Німці однак у цій околиці більше не появлялися.

Замітніші з нічних боїв – це бій у Рип'янці, де ворог кількома великими групами вдарив на село. Відбитий, повторював

^{*}(«Черник») – Марущак Михайло (1925–12.01.1945). Народився в с. Тумир Галицького повіту. У квітні 1941 – грудні 1942 р. вояк ДУН та 201-го батальйону шуцманшафту. У 1943 р. вступив до УНС, командир чоти вишкільного відділу на Тлумаччині. Від вересня 1943 р. командир чоти вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. В листопаді 1943 р. перейшов у Чорний ліс. На початку 1944 р. в Галицькому районі організував сотню «Дружинники» куреня «Скажені» групи «Чорний Ліс». Восени 1944 р. звільнений від командування сотнею. Загинув під час облави між селами Тязів–Ямниця (Тисмениччина). Хорунжий УПА [Петро Мельник («Хмара»)]. В огні повстання. – С. 26].

свої наступи, та по двох годинах без ніякої добичі, з кривавими втратами, вернувся до лісу. **У нічному бою в Мислові відзначилися зокрема гранатометники, що, орієнтуючись по поданих ракетах у віддалі двох кілометрів, цільним обстрілом розторошили ворожу групу.**

Сильні стежі просліджували в лісі розташування ворога та його рухи. Почалася підготовка до наступу. Розвідка донесла, що на шляху коло Боднарова, гестапо придержало польку з Мислова, Гелену Масловську й її брата Казимира та ще якусь молоду жінку, що мала бути розвідувачкою червоних. Згадана полька кілька тижнів тому перейшла зі своїм малолітнім братом до червоних партизан. Ми знали, що німці використовують поляків на те, щоб при їхній допомозі винищувати українських повстанців, збаламучені поляки йшли радо на таке агентурне вислугування. Подібно вони вислугувалися також більшовицьким партизанам у боротьбі проти УПА. Тому ми сподівалися, що німці звільнять арештованих поляків, що, як місцеві, могли дати їм інформації про УПА. Так і сталося. Німці арештованих звільнили. Тому пороблено відповідні заходи, щоб піймати розвідувачок. Два дні після цього звільнені німцями жінки попали в наші руки. Одна з них мала покінчені розвідчі курси, працювала в партизанських відділах два роки. Зізнала, що вона з «отряду Іскри». Крім «отряду Іскри» був ще в Чорному лісі «отряд «За Родіну» та ще один, якого назви не знала (*це був загін «Смерть фашизму»*. – І. Т.). Тим часом розвідка донесла, що 31. V. починають німці очищувальну акцію на Чорний ліс, яка має тривати до 6. VI. Акцію проведе 7-ма панцирна дивізія. Подано майже подрібний плян її перебігу. Ми знали, що німецька очищувальна акція була звернена не тільки проти червоних банд, але також проти УПА.

Ранком 31.V. почали німці свою акцію. Важкими танками з Мислова, Рип'янки й Завою переїздили по лісових дорогах та лініях. Ніяких піхотних сил, за винятком малих стеж на краях лісу та малих залоги по селах, до бою не введено. Тільки поодинокі вистріли з панцирних гарматок, лунаючи по лісі, свідчили, що німці на червоних натрапили.

3.VI. о год[ині] 19:30 завважено ворожу стежу. Якраз на цьому відтинку стояла найкраща бойова частина, – відділ «Різуна». По короткій перестрілці стеж, червоні цілим «отрядом» ударили на нашу лінію. Червоні не щадили аmunіції. З добре розбудованих становищ у глибокім рові вздовж дороги відділ відбивав скажені атаки противника. Його спроби дістатися через дорогу до наших позицій, ліквідовано ручними гранатами, а навіть пістолями. Тільки завдяки холоднокривності загартованих у боях старшин та стрільців цього відділу, червоним ніяк не вдалось сфорсувати переходу через дорогу.

Пізня ніч та кількогадинна буря перешкодила в цілковитій ліквідації розбитого та розпорошеного «отряду» червоних. При сумерку зроблено поверховий перегляд побоєвища. Знайдено в гушавині 15 вбитих, одного важкого й чотири легкі скоростріли, 9 фінок, кілька тисяч аmunіції. Ворог залишив там таборове майно та архів. Коло 70 обв'ючених коней, що перелякані вганяли по лісі, годі було половити. З нашого боку – один стрілець важко ранений. Вночі помер. Довкруги Чорного лісу запаував повний спокій. Ліс був знову неподільно в наших руках.

На 11.VI. заряджено в Грабівці посвячення могил героїв, упалих у цьому великому бою. Свято мало мати чисто військовий характер. Мали взяти в ньому участь тільки відділи, що були заангажовані до боїв з червоними. Понижче цвинтаря стояла невеличка березова огорожа. В ній у завітчаних могилах під скромними військовими хрестами, з засадженими шоломами лежав хорунжий «Мороз» з чотирьома стрільцями.

На основі досвіду півторамісячних боїв з добре озброєним противником проведено реорганізацію відділів [...]. Кілька сутичок з німцями, що зайшли тим часом на терен Грабівки, Завою та Гринівки не могли припинити нашої праці в теренах, цілковито опанованих УПА.

Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля»; кн. 2: спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / збір. і упор.: П. Содоль. Торонто-Львів: Літопис УПА, 1992. – С. 19–20, 21, 23, 25, 26, 27, 32–33, 33 – 34, 35–36, 41, 44–45, 47, 48, 49, 50, 51, 52.

Витяг зі спогадів сучасника подій Олеся Зеленюка

1944 р.

Неділя 22 червня 1941 р. Здавалося б, звичайна неділя, гарний сонячний день. Але в цей день, радше вночі, загриміли гарматні постріли на советсько-німецькому кордоні, під склепінням українського неба з'явилися німецькі бомбардувальники.

Розрив мирних, дружніх відносин між двома імперіями. Два володарі світу, Сталін і Гітлер, які запевняли один одного у непорушній дружбі, цього червневого дня розірвали дружні зв'язки. Німецькі війська без жодного опору перейшли радянський кордон і успішно крокували на Схід.

З Калуша дійшли чутки, що над ранком скинули три бомби на залізничний вокзал. «Війна, війна з німцями», – говорили люди пошепки. Деякі заперечували, інші стверджували, що так дійсно сталося.

Молоді хлопці – військовозобов'язані – уникали зустрічі з органами правопорядку і влади. Думали, що буде загальна мобілізація. Але впродовж тижня вся радянська адміністрація втекла на схід, а органи НКВД залишили за собою тюрми, переповнені по-звірячому замордованими в'язнями у Тернополі, Станіславові, Калуші та інших містах та містечках Галичини.

30 червня на території Галичини, звільненої від советських військ, було проголошено відновлення Самостійної Української Держави. По містах і селах пройшли врочистості з цієї нагоди. Вони відзначалися масовістю учасників і святковістю цього торжества.

У цей час я був у гірському селі Перегінську. Після звільнення теренів Прикарпаття Капітан запропонував мені залишитися у Перегінську на посаді лікаря. Замешкав я в приміщенні поліклініки. Був це не дуже великий будинок: кухня, три світлі кімнати, досить велика веранда, маленька спіжарка. Телефонного зв'язку не було.

Німецький фронт успішно просувався на Схід. Капітан переконував мене, що їхати до Вінниці мені недоцільно, просто

неможливо, і я вирішив працювати в медичній службі Калушини.

На лікарській роботі я залишився сам. У приміщенні поліклініки було багато хірургічних інструментів, що допомогло мені активно зайнятися хірургічною практикою. Певних навиків я вже набув під час практики в медучилищі, в дечому допомагали мені медичні підручники. Цією роботою я заробляв собі на життя.

У домашній господарці мені допомагала Оля Кулинін – дівчина моїх років. Це була сестра греко-католицького священника, якого заарештували у Львові в 1941 р. Олиного нареченого, зв'язкового ОУН, убито при переході мадярського кордону в 1939 р. Дівчина була дуже ввічлива, інтелігентна, хоч походила з перегінської селянської родини. За поміч я їй платив, бо гроші у мене були. Інколи навідувався до Капітанів у Калуші. Вони мешкали недалеко від центру, займаючи полонину особняка, на другій половині жила старенька їмость пані Рудавська, мати першої дружини Капітана, яка померла від туберкульозу. На другому поверсі мешкав отець Майорчак, священник з села Копанки. **Поруч з Капітанами жила родина священника Манцібовича, який до 1939 року був катехитом у середній школі в Калуші.** У Капітанів, куди часто вони приходили, точилися цікаві політичні дискусії, називали прізвища визначних українських діячів того часу, для мене зовсім чужі та невідомі. Отець Манцібович був активним учасником політичних подій у Калуші і в сусідніх селах, редактором районної газети «Золотий тризуб», за що пізніше й поплатився довголітнім ув'язненням у совєтських таборах.

Капітан обіцяв взяти мене на посаду шкільного лікаря при магістраті в Калуші, при ньому був такий кабінет. У Калуші відкрили тоді середню, а в 1943 році і торговельну школу (*тут неточність, така школа почала функціонувати з 5 грудня 1941 р., див. док. № 12. – І. Т.*).

Після відступу радянських військ до Калуша прийшли мадярські відділи. Типовою для мадярів жорстокістю відзначилися ці підрозділи. Доходили чутки про нелюдську поведінку мадярського війська, особливо якогось майора, який грабував

матеріальне добро, незважаючи, чи було воно державним, комунальним чи приватним.

У місті правила мадярська жандармерія, комендантом якої призначили літнього капітана, а його заступником – молодого лейтенанта. Як довго перебували мадяри в Калуші, не знаю, але скоро німці змінили мадярів. Німецька окупація з її гаслом «Німеччина понад усе!» та патологічно розвиненим бажанням панувати над усіма не покращила долі українців. Німецька жандармерія, прямуючи по звільненій від більшовиків території, вдалася до терору.

І все ж таки життя українців нуртувало, прогресував і набирив сили дух боротьби за звільнення від всякого окупанта. Гестапо нещадно нищило євреїв. Тривали арешти керівної єврейської верхівки, організовували «гетто» (збирали масово євреїв і тримали під суворою охороною, а опісля розстрілювали). Жертвами цих акцій стали й українці, які проявляли свою свідомість і спротив караючому режиму.

Пригадую, як у Калуші німці під суворим конвоєм вели понад сім десятків селян із Копанки на цвинтар, де їх розстріляли. Церкву і частину села спалили. У відповідь на це хтось убив 2–3 німців-гестапівців.

У Калуші в домі Рубчака працювало КРПО (кримінальна поліція), куди входило багато поляків. Вони відзначалися особливою жорстокістю щодо українців. Жертвою доносу поляків став і лікар Капітан, але завдяки добре організованій утечі зі Станіславівської тюрми йому вдалося зберегти життя.

Отак протікав час німецької окупації. Вістки про німецькі репресії все частіше доходили до людей. Я відновив студії в медінституті у Львові 1942 р. Тоді там була триместрова система. Канцелярія медінституту містилася на вулиці Чернігівській у бічному корпусі праворуч, на першому поверсі. Ректором інституту був професор Андрій Ластовецький родом з Бережан. Проживав він на вулиці Острозькій (бічна Личаківської). Загинув трагічно від рук польської боївки. На заняттях ми вивчали багато предметів німецькою мовою. Мені було важко вчитися, але інституту я не залишив.

Хату мою в Перегінську доглядала все та ж Оля Куліній, що жила по сусідству. У кінці березня 1944 р. з наближенням фронту до Тернополя навчання в інституті перервалося, студенти самовільно покидали студії і в крутежі воєнних подій подалися хто куди.

Тривожні чутки надходили з Калуша. Одного дня принесли жахливу вістку про злочасний день, який пережила Калущина. На ринку, в центрі міста, біля аптеки розстріляли дванадцять чоловік, серед них вісім учнів торговельної школи. Гестапо розстріляло тоді найвідоміших та найгарніших хлопців з Перегінська: Ярослава Глушка, Ярослава Панька, Ярослава Писаря. Як свідків цього розстрілу гестапівці зігнали сюди людей, які того дня прийшли на ярмарок до міста. Відголос про цю сумну подію понісся по всій околиці.

А я продовжував працювати фельдшером у Перегінську. Часто навідувався до Капітанів у Калуші, консультувався з усіх медичних питань. Побував я також у Ходорові в сестри Капітанової дружини. Її чоловік – поляк, мали дві дочки: Ірі – 18 років, Нелі – 12. Їхній батько ще працював у залізничному депо, приїздив до мене у Перегінськ.

Повертаючись до Перегінська і дізнавшись, що більшовики вже під Станиславом, я в товаристві аптекаря з Рожнятова, інженера Левицького, вирушив на Закарпаття через Осмододу, Лужки. Про пересування ворожих військ ми довідувалися від селян, які слухали радіо, від них же дізналися, що більшовицький наступ відбито. В той час ми опинилися в таких непрохідних карпатських дебрях, що, не знаючи дороги, повернулися назад в Осмолоду. В Осмолоді я вперше зустрівся з чотою УПА. Для мене ця зустріч була несподіваною: поява якогось війська в Карпатах викликала в мене, крім здивування, ще й переляк. Тікаю вузькоколією до Брошнева, а звідти – до Калуша. У Калуші зайшов до Капітана, який запевнив мене, що на залізничному вокзалі наготові товарні вагони для виїзду на еміграцію і що для мене там місце знайдеться.

У крутежі воєнних подій не без впливу Капітана я залишився в Калуші, а Капітан з родиною виїхав на Захід. Доля інженера Левицького мені не відома.

Зеленюк О. М. З пережитого... Спогади. – Львівський національний університет ім. Івана Франка, Інститут літературознавчих студій. – Львів, 2003. – С. 43–47.

№ 60

**Витяг зі спогадів сотника УПА
Петра Мельника («Хмари») «В огні повстання
УПА на відтинку Чоргого Лісу
1943–1945 рр.»**

1943–1944 рр.

II. Українська народна самооборона

З початком червня були зорганізовані перші відділи УНС в Станиславській області, до яких приложено багато труду і праці обласним військовим штабом. Ці організовані відділи УНС були зародком УПА в Карпатському краю.

У 1943 р. (*ймовірно у червні. – І. Т.*) я отримав наказ краевого командира «М» перебрати людей під свою команду, створити з них відділ і відійти в сторону Карпат в терен Калушини. Дня 20.VI.1943 р. я видав перший наказ, яким підпорядкував цей відділ під своє командування; перевів реорганізацію відділу і призначив нижчий командний склад (чотових і ройових), і назвав цей відділ «Сіроманці». Повний стан цього відділу 110 осіб. Цей відділ складався з легіонерів, вояків німецького Вермахту (збройні сили Німеччини в 1935–1945 рр.).

Дня 20.VI.1943 р. перевів відправу з командним складом, на якій визначено лінію маршу і ознайомлено [...] про завдання відділів, які будуть діяти в Карпатському краю.

Пізніше зроблено збірку [...]. Я коротко з'ясував усім присутнім напрямні нашої боротьби з окупантом.

Дня 1.VII.1943 р. коло десятої години були на верху гори Люта (*1032-метрова вершина Карпатських гір, розташована в Долинському районі, біля с. Старий Мізунь. – І. Т.*). Тут потрібно було починати чисто військове життя. На горі ми кватирували до дня 5.VII. Тут я провів ще одну реорганізацію відділу і при-

значив новий командний склад виключно з легіонерів. Відділ поділено на чоти.

Першою чотою командував чотовий «Коц»^{*}, другою чотою – чотовий Яворський^{**}, третьою чотою командував чотовий («Ворон»^{***}, Бунчужним відділу був («Богун»^{****}, що був також моїм заступником. Склад відділу – 132 вояки. На цьому постійно при допомозі військової референтури я забезпечив зброєю всіх вояків. Розпочався військовий вишкіл за пляном.

^{*}«Коц» – ім'я, прізвище й походження повстанця невідомі. У 1943 – 1944 рр. ройовий, а згодом чотовий у сотні «Сіроманці». З листопада 1944 р. – командир сотні «Орли» ВО III «Лисоня» Хорунжий УПА [Мельник Петро сотник УПА («Хмара»). В огні повстання. УПА на відтинку Чорного лісу (1943–1945). Перша частина / упор.: С. Лесів, Я. Коретчук. Калуш: Карпатський акцент, 2014. – С. 18].

^{**}«Бей» – Яворський Казимир– (1921–29.12.1947). Народився у с. Велике (Львівщина). Член Юнацтва ОУН. Від квітня 1941 до грудня 1942 вояк легіону «Нахтігаль» та 201-го батальйону шуцманшафту. У 1943 р. вступив до УНС. Інструктор-вишкільник, чотовий сотні «Кривоносці» вишкільного куреня УНС «Гайдамаки». Важко поранений у бою з німцями навесні 1944 р. У червні 1944 р. у Кадобнянському лісі організував відділ «Хорти» ТВ 23 «Магура». Загинув у с. Кадобна (Калущина). Лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги 1 кл. та ін. [Лесів С. В., Ганцюк П. Т. Курінь УПА «Промінь»: історія формування та бойовий шлях відділів. – Калуш: 2016. – С. 60].

^{***}«Ворон» – Ковальчук Григорій – (1917–1963). Народився на Сумщині. Військовик, старший лейтенант Червоної армії. У 1943–1944 рр. чотовий у сотні «Сіроманці». В листопаді 1944 р. очолив сотню. Від 1945 р. командир відділу «Рубачі» ВО III «Лисоня». Заарештований 24.11.1945 р. в с. Помонята (Рогатинщина). Після ув'язнення в 1955 р. повернувся у с. Помонята. Булавний УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 19].

^{****}«Богун» – Ковальчук Федір – (р. н. невід. – 8.03.1946). Народився в с. Вікторів Галицькому повіті. Підхорунжий Війська Польського. Від квітня 1941 до грудня 1942 р. вояк ДУН та 201-го батальйону шуцманшафту. В УНС з 1943 р. В липні 1943 р. бунчужний відділу «Сіроманці». Від серпня 1943 р. інструктор і командир чоти у вишкільному курені УНС «Чорні чорти» імені Є. Коновальця. В 1944–1945 рр. чотовий у сотні «Залізні», а з травня 1945 р. – очолив відділ «Залізні» куреня «Смертоносні» 22 ТВ «Чорний Ліс». Загинув у рідному селі. Старший булавний УПА [Розлуцький Н. В., Хомчик В. Дружини Українських Націоналістів: біографічний посібник. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. – С. 37].

Дня 15.VII. я зробив відправу з командним складом відділу і орієнтуючись на військову здібність і військовий ступінь я вирішив на відправі передати відділ («Яструбові»), а сам став його заступником. «Яструб»^{*} перебравши відділ і ставши сотенним, вложив багато праці до вишколу сотні, бо був фахівцем і тим самим підніс дисципліну в сотні. Під кінець липня я з сотенним «Яструбом» відійшли на Магуру, щоб підшукати місце на табор. В цьому таборі закінчено вишкіл, переведено іспити і зложено гімн «Сіроманців». В так короткому часі створено перший відділ українських повстанців під командою сотенного «Яструба» на зразок чисто військовий – добре вишколений військово і політично.

Від полоненого ми довідались, що це є большевицька партизанка, яка мала завдання перейти гори і в околицях Чорного лісу злучитися з партизанкою Ковпака, яка йшла зі сходу в Карпати.

Відділи УНС, які в той час були по селах, бо мали відійти в гори на вишкіл, в зв'язку з операціями німців, що проводили айнзаци (*Einsatz (ведення до бою)*. – *каральні акції*. – *I. Т.*) на колпаківські відділи, не мали змоги відійти, а були затримані і законспіровані по селах. Красвий Провід видав наказ, щоб організувати більші відділи і виступати збройно, щоб оборонити населення перед знищенням, як від німців, так від ковпаків. Це завдання одержав я і мій бончужний («Богун»). Я виїхав в Товмаччину, а «Богун» в Коломийщину.

^{*}«Яструб» – Карпенко Дмитро – (1912–17.12.1944). Народився в с. Ревівка Кременчуцького району Полтавської області. Військовик, старший лейтенант Червоної армії, танкіст. Потрапив у німецький полон, звідки втік. У Карпати скерований 1942 р. Одеським окремим обласним проводом ОУН на чолі групи підпільників для військового вишколу. Від липня 1943 р. до вересня 1944 р. командир сотні «Сіроманці». Згодом сотню включено до складу ВО III «Лисоня». У вересні 1944 р. – командир куреня «Верховинці». Вбитий агентом НКВС під час бою в смт Нові Стрілища на Жидачівщині. Похований на хуторі Кам'янка с. Мелна (Рогатинщина). Лицар Золотої Хреста Бойової Заслуги 1-го кл. Сотник УПА [Вояки Української повстанської армії родом з Наддніпрянської України. Кн. 1 / автори-упор.: Коретчук Я. В., Каспрук С. Д., Тимків В. В. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – С. 71–72; Коритко Р. Ф. Яструб – курінний УПА. – Львів: Тріада плюс, 2016. – 336 с.].

Я дістав собі до помочі «Олега»^{*}, який пізніше був сотеним в Чорнім лісі. Того самого дня я разом з «Олегом» від'їхав в Товмаччину. «Олег» знав приблизно, де розташовані групи наших повстанців і де знаходяться їх командири. Перша така група стояла в с. Чорнолізці, друга стояла в с. Гринівці, третя група стояла в с. Колинці, четверта група стояла в с. Погоня, а інші групи стояли в Отинійщині, в селах Торговиця, Гостів та Прибулів (с. Прибилів. – І. Т.).

Того самого дня вечором я враз з «Олегом» прибув до с. Чорнолозець, де стрінув повітового військовика («Комаря»). Поговоривши з ним про військові справи та терен, в якому можна зібрати наші відділи, він поінформував мене, що є двоє сіл, де можна розмістити наше все військо. Цими селами були с. Грушка та Бортники. Я, «Олег» і «Комар»^{**} відійшли до с. Грушки.

На другий день рано групи з чотирьох сіл були в с. Грушці. Ми розквартирували на присілку Мельники. Коло 10 години

^{*} «Олег», «Ігор» – Оленюк Михайло – (1919–17.05.1945). Народився в с. Старий Угринів (Калушина). У 1930 р. закінчив народну школу у рідному селі, опісля продовжив навчання в м. Калуш. Активний учасник «Просвіти» й товариства «Луг». В 1939 р. за кордоном пройшов військовий вишкіл, організований ОУН. В 1941 р. повернувся в Україну, служив в УДП. Улітку 1943 р. вступив до УНС. Від серпня 1943 р. військовий інструктор на Тлумаччині, а з жовтня 1943 р. до березня 1944 р. – політвиховник сотні «Змії», згодом чотовий цієї сотні. Навесні 1944 р. скерований у СШ «Олені». Влітку 1944 р. очолив сотню «Месники». У жовтні 1944 р. сформував відділ «Залізні» куреня «Смертоносці». У лютому-квітні 1945 р. сотня підпорядковувалась куреню «Дзвони», а з травня 1945 р. знову повернута до куреня «Смертоносці». Важко поранений у бою з військами НКВС у Гуковому лісі біля с. Гостів (Тлумаччина), застрелився. Похований 18 травня 1945 р. на цвинтарі с. Гостів. Старший булавний УПА [Тімів І. М. Сотник УПА «Олег» – (Михайло Оленюк): життя і збройний чин // Рідна Земля. – 2019, 18 жовт. – № 41. – С. 3].

^{**} «Комар» – Кузишин Михайло (1905–1945). Народився в с. Грушка (Тлумаччина). Член ОУН з 1930-х рр. В 1939–1940 рр. – організатор підпільної мережі ОУН на Тлумаччині. Восени 1940 р. перейшов у підпілля. Сільський староста у рідному селі у 1942–1943 рр. Військовий референт Тлумачького повітового проводу ОУН. У вересні 1944 р. командир СКВ на Тлумаччині. Загинув в бою з військами НКВС біля с. Яківка (Тлумаччина). [Мельник Петро сотник УПА «Хмара». В огні повстання. – С. 23].

я пішов по кватирах враз з «Олегом» і «Комаром» оглянути людей та зброю, щоб мати орієнтацію про ці групи.

Оглянувши новобранців та перевіривши зброю, було ясно для мене, що люди добрі і здібні, самі молоді і фізично здорові і, як на перший раз, то досить добре одягнені. Зброя у них була дуже погана, а 50% було без зброї. Між ними було всього два автомати і два кулемети. Так був озброєний відділ в ч[ислі] око-ло 150 чол[овік]. Мені стало відразу ясно, що з цих новобранців буде добре військо, але зброю прийдеться здобувати.

Дня 27.VIII.[19]43 р. вночі до с. Бортники прибули два відділи українських повстанців і заквартирували в горішнім кінці цього села. Тут ми заквартирували на короткий час і старалися за-безпечити відділ всім необхідним, бо відходили в Карпати. Ква-тируючи в цьому селі, ми дістали розвідку, що в тих околицях Карпат, де ми мали відходити, рейдують групи «ковпаків», які були розбиті німцями і терен для нас став загрожений. **В цьому селі ми змушені були затриматися до двох тижнів.** Рівно ж дістали розвідку, що відділ повстанців під командою хор[унжо-го] «Липея»* під натиском німців і «ковпаків» змушений був опустити гори і відійти в села на доли. Перебуваючи в с. Борт-ники, нашим завданням було охороняти село та сусідні села від комуністичної партизанки, яка тоді подалася з Карпат на схід.

* «Липей» – Рачок Ілля – (1917–24.06.1944). Уродженець Закарпаття. Підстаршина Чехо-Словацької армії. У березні 1939 р. воював у відділах Карпатської Січі за Карпатську Україну. Член ОУН. Емігрував за кордон. Від квітня 1941 р. до грудня 1942 р. – бунчужний сотні в легіоні «Роланд» та 201 батальйоні шуцманшафту. У липні-жовтні 1943 р. – командир першого ви-шкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця, він же командував і першою сотнею. Був надміру вимогливий до вояцтва. Переведений на Львів-щину, де організував курінь УПА «Леви». Загинув у бою з німцями на Льві-вщині. Поручник УПА [Тимків В. В. Початки організації військового вишко-лу УПА на Прикарпатті (черв.-груд. 1943 р.) // Галичина: всеукраїнський нау-ковий і культотно-просвітницький краєзнавчий часопис Івано-Франківськ, 2013. – № 24. – С. 119; Мельник Петро сотник УПА («Хмара»). В огні пов-стання. – С. 10]. Сеницький В. В. Створення Української народної самообо-рони на території Станіславської області в 1942–1943 рр. // Новітня доба / гол. ред. М. Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'я-кевича. – Львів, 2021. – Вип. 9. – С. 139].

Рівно ж робили засідки на переходах, які ведуть на дністрові броди, щоб здобути зброю. Перший раз ми звели перестрілку з «ковпаками» між селами Бортники та Пужники, де здобуто 2 автомати і 4 кріси. По нашій стороні втрат не було.

Один стрілець ранений в ногу. Другу перестрілку ми звели з «ковпаками» в ліску коло с. Долина, де здобуто 3 автомати і два пістолі. Взято живими три «ковпаки», яких віддали на СБ. По нашій стороні втрат не було. Третю перестрілку зведено в лісі коло с. Бортники, де здобуто: один кулемет ДП*, два кріси і один пістоль. В полон попало двох «ковпаків». По нашій стороні втрат не було. В тому терені, де ми оперували, «ковпаків» більше не було, а щоб краще проводити вишкіл і краще здисциплінувати військо, ми відійшли в бортнянський (*бортниківський*. – І. Т.) ліс та заложити табор. В таборі розпочали чисто військове життя.

Відділ доповнено новобранцями з товмацького терену, рівно ж доповнено зброєю та амуніцією так, що кожний вояк мав зброю. Загальний стан відділу – 300 осіб. **Треба згадати, що в часі перебування в с. Бортниках нас прохарчувувало населення цього села.**

За час нашого перебування в таборі ми одержали наказ від обласного військовика «Гаврилова»**, щоб якнайскорше відійти в Карпати...

24.VIII. зроблено відправу з командним складом, намічено лінію маршу і того самого дня вирушили в Карпати. До того

* ДП – (Дегтярьова піхотний) – ручний кулемет, розроблений Василем Дегтярьовим. Прийнятий на озброєння РСЧА 21 грудня 1927 р. Вага кулемета – 11,9 кг, диск ємністю 47 набоїв, обслуга – два вояки. Калібр кулемета – 7, 62 мм, прицільна дальність 1500 м. Скорострільність – 80 вистр/хв [ДП-куле-мет // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>].

** «Гаврилов», «Дзвінчук» (1916–2002). – Белейович Іван. Народився у с. Микуличин (Яремчанщина). Член ОУН. У 1938–1939 рр. вояк Карпатської Січі. У 1941–1943 рр. очолював військову референтуру окружного та обласного проводів ОУН Станиславівщини та організовував відділи УНС. У 1943 р. очолив Станиславівську ВО IV. Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги. Сотник УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 10].

дня відділами командував я, а того дня команду над відділами перебрав бул[авний] «Козак»*.

До того часу, як малі групи наших повстанців були законспіровані по селах, німці не робили айнзаців на нас, але з бігом часу, коли наші відділи стали з'єднуватись у більші, не даючи німцям вивозити населення до Німеччини, збирати контингент, рабувати, тоді німецька адміністрація розпочала сильні репресії.

До боротьби з повстанчими відділами вживали Гештапо** , Шуцполіції*** та Зондердінсту****. Німці розбивши партизанку Ковпака в Карпатах, розпочали айнзаці проти нас.

Перша сутичка з німцями, в більшому масштабі стала-ся в с. Михальків в Коршівщині.

* «Козак» – Яворський Микола – (1916–6.02.1946). Народився на Тернопіллі. Член ОУН. Служив у Війську Польському. У 1939 р. за кордоном пройшов військовий організований вишкіл ОУН. Від квітня 1941 р. до грудня 1942 р. – вояк легіону «Нахтігап» та 201-го батальйону шуцманшафту. У липні 1943 р. скерований до УНС. У серпні 1943 р. очолив вишкільний відділ на Тлумаччині, а з вересня 1943 р. – III сотню вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. У листопаді 1943 р. створив першу бойову сотню УПА на Гуцульщині. 25.03.1944 р. – командир повстанських відділів у Коломийській окрузі ОУН. У січні 1945 р. очолив 21 ТВ «Гуцульщина». У жовтні 1945 р. поранений у бою біля с. Космач (Косівщина). Загинув біля с. Полянця (Яремчанщина). Лицар Срібного Хреста Бойової Заслуги II-го кл. Майор УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 25].

** Гештапо – гестапо (*Geheime Staatspolizei*) – таємна державна політична поліція Райху, призначена для боротьби із ворогами режиму. Від часу створення 26 квітня 1933 р. належало до МВС, а з 1939 – до Головного управління державної безпеки (RSHA). Мало право превентивного арешту (*Schutzhaft*), ув'язнення та заслання до концтабору без судового рішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/search>].

*** Шуцполіція – (*Schutz* – захист) – *Schutzpolizei* – охоронна поліція в містах, керована німцями. Була у складі допоміжної поліції Райху на окупованих територіях. Формувалася з місцевого населення і військовополонених, виконувала каральні функції. Передана до складу СД та СС [Шуцполіція // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>].

**** Зондердінст – (*Sonderdienst* – Спеціальна Служба) – створена 6 травня 1940 р. Її основу становили фольксдойчі. Підпорядкована цивільній владі. Залучалася для охорони об'єктів, патрулювання та служби супроводу [Мартиненко Т. Українська допоміжна поліція в окрузі Львів-місто // Вісник Львівського університету, 2013. – Вип. 48. – С. 158].

Дня 9.1.1944 р. через с. Завій я прибув до табору хор[унжого] «Різуна», який був в той час над р. Муквицею (*правильно – Луквицею. – І. Т.*), недалеко дороги Завій-Посіч. Обговоривши з пор[учником] «Різуном» усі справи, які торкалися війська, я сказав йому, що на відправі (*в 20-х числах листопада 1943 р. у с. Острів. – І. Т.*) було говорено про створення відділів УПА в Станіславщині.

Того самого дня хор[унжий] «Різун», зробив відправу з командним складом та передав мені команду над першою сотнею в Чорнім лісі. Треба згадати, що в той час в таборі переводили військовий вишкіл. Життя в таборі проводилось на військовий взір. Дисципліна в таборі стояла на досить високому рівні, бо сам хор[унжий] «Різун» був дуже дисциплінований і так само вимагав від своїх підлеглих. Як на той час, ця сотня була замала супроти німців, які кватирували в сусідніх селах і кожного дня можна було сподіватися айнзацу від них. Тому вислано в терен спеціальних зв'язківців, які мали стягнути людей, призначених до сотні, і в той час перебували в терені. За кілька днів була зорганізована третя чота, якою командував «Чорнота»*, який в 1944–[19]45 рр. очолив сотню в курені «Дзвони».

*«Чорнота» – Чав'як Володимир – (24.08.1922–13.12.1991). Народився у с. Тустань Галицького повіту, Станіславівського воєводства. У 1943 р. закінчив Станіславівську гімназію. 28.07.1943 р. добровольцем пішов на вишкіл УНС. Призначений командиром роя вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. У листопаді 1943 р. прибув до Чорного лісу. Командир І-го роя ІІ-ї чоти сотні «Змії» групи «Чорний Ліс». У грудні 1943 р. очолив новосформовану ІІІ-ю сотню. У листопаді 1944 р. організував сотню «Сірі» у складі куреня «Скажені», яка у лютому 1945 р. увійшла до куреня «Дзвони» 22 ТВ «Чорний Ліс». 24.12.1945 р. – командир куреня «Дзвони». 4.08.1947 р. очолив кур'єрську групу в Західну Німеччину. Під час рейду в листопаді 1947 р., будучи важко поранений у Чехії, потрапив у полон. Переданий до СРСР. Від січня 1948 р. до березня 1949 р. – у в'язницях Праги, Відня, Києва, Станіслава. Здійснив спробу самогубства, однак врятований охо-роною. Засуджений на 25 р. ВТТ. Покарання відбував у таборах Воркути. Звільнений у 1957 р. із заборотою жити в Західній Україні. Переїхав до Луганська, там до 1965 р. працював на шахті. Одружений із Юськевич Володимирою. Був під постійним наглядом КДБ. Згодом повернувся до Галича. Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги та Срібного Хреста Бойової Заслуги ІІ-го кл. Сотник УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 34].

Дня 16.1.1944 р. до Чорного лісу прибув курінь «Гайдамаків» з Калуського терену, який перед тим поміщувався на горі Магурі. Під сильним натиском німців вони мусіли опустити свій табір і податися до Чорного лісу, де для них було приготоване місце над р. Луквою від нашого табору около 3 клм. Як я собі пригадую, командир куріня був хор. Чмелик, бувший легіонер, який згинув в 1946 р. в Коломийщині.

За кілька днів мого побуту в таборі стан сотні збільшився так, що начислював около 120 людей. Як на той стан сотні, виказалось, що зброї було замало, а головно кулеметів. Перед нами стояло завдання здобути зброю. В зв'язку з тим через цивільне населення вели розвідку про найслабші станиці німців.

Перед нами далі стояла проблема здобуття зброї. Треба було вести розвідку та підготовляти пляни на німецькі станиці які в той час поміщувались в селах недалеко Чорного лісу на терені Калушини. На першому пляні в нас був тартак в с. Завій, який в той час охороняли німці та татари. Вечором ми окружили тартак та розпочався бій. По півгодиннім бою був зайнятий тартак, де здобуто зброю, мундури та більшу кількість харчів. По нашій стороні був тяжко ранений стрілець «Тур» (не ідентифікована особа).

Такий плян підготовлено на дорозі між селами Рип'янка – Яворівка, де щодня переїзджали німецькі машини з охороною. Чота під командою чотового «Славка»^{*} зробила засідку на цій дорозі. Коли на дорозі появилися німецькі машини, їх обстріляно сильним вогнем. По десятихвилиннім сильнім вогні здержано кілька машин, де здобуто: 3 автомати, около 15 крісів і інший військовий виряд.

^{*} «Славко» – (ім'я та прізвище повстанця не встановлено), (рік нар. невід.–10.01.1945). У квітні-грудні 1942 р. – вояк ДУН та 201-го батальйону шуцманшафту. У 1943 р. вступив до УНС. У серпні-жовтні 1943 р. – чотовий у вишкільному курені УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. У листопаді 1943 р. у складі відділу поручника «Гуцула» прибув до «Чорного лісу», де призначений командиром II-ї чоти у сотні «Змії». Восени 1944 р. очолив відділ «Звірі». Загинув у бою між селами Гринівка і Глибока (Богородчанщина). Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги. Хорунжий УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 28].

Тепер нам лишилася до здобуття одна велика станиця німців повище сотні в с. Мислові. Я враз з майором «Юрко»^{*} та кількома хлопцями виїхав до с. Мислова, щоб повести точну розвідку про розташування цього відділу. При допомозі теренової сітки та населення нам вдалося підготувати добрий плян. Під кінець січня [1944 р.] зроблено більший випад на с. Мислів. Ми були підготовлені до більшого зудару з ворогом. Та сталося інакше. Знаючи докладно розташування німців та їх командного складу, разом з вечором повстанці почали окружати фільварок, де були розквартировані німці. Кілька хлопців під командою майора «Юрка» окружили хату, яка була на боці, де поміщувався командний склад одного віділу. **Тому що ми мали німецькі мундири і знали кличку, стійковий, який стояв в той час на стійці, навіть не задержував наших вояків, так що нам вдалося взяти командира одного відділу живого в полон.** Говорячи з нами, він сказав, що він по національності австрієць, а його сотня складається з австріяків і флямандців. Рівно ж він сказав нам, що якщо ми є дійсно українські повстанці, то він нас не боїться, бо він вже мав стрічу з відділами УПА на Волині. Він знає, що для нас потрібно зброї, що ми воюємо з гештапом та большевицькою партизанкою. «Юрко» враз з ним пішов до будинку, де поміщувалася його сотня. Щоправда, спочатку німці відкрили вогонь, але він дав наказ не стріляти. На його наказ вони припинили вогонь. Частина повстанців залишилася на заставах, а частина відійшла до німецьких квартир. Ця частина, яка була всередині, мала завдання забрати всю зброю і амуніцію із даного відділу, рівно ж забрати з магазину всі харчеві продукти та запасові мундири. За годину було **наладовано 10 підвод різних трофеїв** від німців і рушено в свій напрям. Німців залишили на

^{*}«Юрко» – (ім'я та прізвище не встановлено) (рік нар. невід.– 24.03.1944). Учасник рейду в Карпати у складі Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака. Командир штабної роти в званні майора. Наприкінці вересня 1943 р. пораненим потрапив у полон до ВОП командира Андрусика Василя («Різуна»). Згодом – військовий старшина цього повстанського відділу. Помер від рани, отриманої в перестрілці з німецькими солдатами в с. Бабин-Зарічний (Калушина) [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 31].

їх квартирах. По дорозі перша чота «Мороза»^{*} відійшла в рейд в Галицький терен. Решта повстанців на другий день разом з трофеями повернули до табору. Здобутою зброєю озброєно всіх повстанців новоприбулих і, як на той час, сотня була озброєна майже доброю зброєю. Ціла сотня начислювала около 180 людей. Зброя цієї сотні: 1 максим, 12 кулеметів легких, 20 автоматів, а решта кріси, майже всі мавзери. Так по короткому часі нам удалося вивінувати здобутою зброєю першу сотню УПА в Чорнім лісі. Рівно ж майже ціла сотня мала військовий виряд, за виїмом четвертої чоти, яка в той час організувалась з української поліції. Ця чота носила поліцейний мундур.

В тім часі *(на початку лютого 1944 р. – І. Т.)* я з кількома стрільцями виїхав в терен Калушини, щоб повести точну розвідку про розташування німців на колонії «Ляндестрой» *(колишня німецька колонія, тепер с. Зелений Яр Новицького старостинського округу. – І. Т.)*, яка лежить на шляху Калуш – Перегінське.

Вернувшись з терену до табору, ми підготовляли плян щоб роззброїти німців з «Ляндестрою». В той час в «Ляндестрою» квартирувало гестапо поверх сотні.

Дня 9.2.1944 р. ціла сотня враз з хор[унжим] «Різуном» та майором «Юрком» вийшла з табору, прямуючи на призначене місце. По кількогадинній марші ми заквартирували в с. Старому Угринові на день 10.2. Перебуваючи день на цих квартирах, ми разом з вечором вирушили в дорогу, щоб на годину 7-му зв'язатися з роєм, який мав завдання дати заставу на дорозі від м. Перегінська, і з другим роєм, який в той час відійшов в напрямі с. Новиця, його завданням було знищити телефон та роззброїти станицю української поліції, а потім стати на заставі від Калуша. Точно о год[ині] 7-й головна група коло перших будинків натрапила на німецьку заставу, яка в той час відкрила вогонь по нашим чоловім обезпеченні. По одно годиннім бою ми мали

^{*} «Мороз» – Пракс Антон – (1919–30.04.1944). Народився в с. Вовчинець поблизу Станиславова. Наприкінці літа 1943 р. вступив до ВОП «Різуна» в с. Підлісся. Ройовий, а згодом – командир 1-ї чоти сотні «Змії» групи «Чорний Ліс». Загинув у бою з черв. партизанами 30 квітня 1944 р. в с. Грабівка (Калушина) [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 33]. трьох ранених і двох вбитих. Відразу нам стало ясно, що тут

справа не піде так легко, що прийдеться довго здобувати укріплення і хто знає чи до рана здобудеться. Та хор[унжий] «Різун»* видав наказ, що за всяку ціну треба здобути. Незважаючи на наші втрати, ми розпочали наступ на будинки. Коло год[ини] 24-ої по великім бою нам удалося здобути кілька будинків німців і магазин. Однак усіх німців нам не вдалося здобути, головню тому, що було недалеко до дня і ми мусіли заладувати здобуті трофеї. О год[ині] 5-й повище 40 підвод з харчами та військовим вирядом, добре забезпеченні вирушили в напрям с. Старий Угринів. Рівно ж з днем ми переїзджали через Угринів, далі через Завій в напрям Чорного лісу. Коло полудня ми прибули до табору. На другий день по полудні хор[унжий] «Різун» з трьома чотами відійшов в Галицький терен, а я з одною чотою залишився в таборі. В дорозі хор[унжий] «Різун» розчленував відділ по чотах і кожна чота заквартирувала окремо. Перша чота під ком[андою] чот[ового] («Мороза») заквартирувала в с. Бабин Зарічний. Коло полудня майор («Юрко») з двома стрільцями відійшов в другий кінець села в напрямі залізниці, на якій в той час стояв транспорт СС, які їхали на фронт. Майор «Юрко» стрі-

* «Різун» – Андрусяк Василь (1914–24.02.1946). Народився у м. Снятин Івано-Франківської області у родині робітника. Закінчив 4-класи гімназії. Навчання перервав арешт за належність до ОУН. До 1939 р. очолював «Сокіл» на Снятинщині та був повітовим провідником ОУН. Із приходом більшовиків, у 1939 р., пішов служити в міліцію. Арештовувався органами НКВС. Через шість місяців із дня арешту звільнений і в серпні 1940 р. перебрався за кордон. На Україну повернувся у складі батальйону «Роланд». Восени 1941 р. знову призначений провідником Снятинського повітового пров. ОУН. Згодом обійняв пост окружного провідника ОУН Коломийщини. Навесні 1943 р. став членом обласного військового штабу ОУН. Улітку 1943 року активно взявся за організацію УНС. Із листопада 1943 р. – командир сотні «Змії». На початку 1944 р. очолив курінь УПА «Скажені». Наступного року взимку очолив 22 ТВ «Чорний Ліс». Загинув у бою з рейдовою групою 215-го СП ВВ НКВС у Чорному лісі (Богородчанщина). Автор брошури «Як перемагати» (1945). Лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги 11-кл. та лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги 1-го класу. Полковник УПА [Тимів І. М. Бойові дії куреня «Скажені» на Калушині // Західний Вісник. Громадсько-політичний тижневик Калушини. – 2016. – 26 лют. (№ 8). – С. 8; 4 берез. (№ 9). – С. 5; 11 берез. (№ 10). – С. 8].

нув трьох німців з того транспорту між хатами. Він з двома

стрільцями відкрив вогонь по них, і двох убив, а один поранений втік до транспорту. Від тих убитих забрано 2 пістолі. В часі перестрілки став ранений майор «Юрко», якого віднесли на квартиру і він скоро помер. Чота відступила з села в ліс. Незадовго після того із транспорту прийшло **3 сотні німців, які оточили село з трьох сторін, розстріляли кілька цивільних людей та спалили село.** Після того німці відійшли до транспорту. Перша чота під ком[омандою] чот[ового] «Мороза» того дня ввечері долучилися до села Блюдниці, де квартирував хор[унжий] «Різун» з двома чотами. Хор[унжий] (Різун) перебував з військом в терені около тижня і дня 20.2.1944 р. прийшов з ними до табору.

В той час, як я від'їхав у Войнилівщину, до табору вернув з трофеями «Олег», який був на засідці на дорозі Станіслав – Стрий. До табору привезено дві машини зброї та амуніції і багато іншого військового вивантажено. В два дні пізніше прибув «Славко» також зі своєю групою з засідки на шляху Богородчани – Рожнятів, де здобув більшу кількість харчів, рівно ж амуніції та зброї. На якийсь час ми задержались в таборі тому, що лінія большевицького фронту стояла селами попід Чорний ліс, а з другої сторони Чорного лісу всі села були зайняті німцями та мадярами. Прибувши до с. Довпотова, я стрінувся з командиром «Гуцулом» та «Демидом» та з краєвим провідником «Робертом»^{*}. Від них я дістав інформації, які в той час торкалися –

^{*} «Роберт» – Мельник Ярослав – (24.09.1919 – 1.11.1946). Народився в с. Бережниця (Калушина). Провідник юнацтва ОУН у Рогатинській гімназії в 1937–1939 рр. Здобув професію вчителя. У 1939–1941 рр. – керівник юнацтва ОУН та заступник повітового провідника Калушини. У 1941 р. організаційний референт Калуської округи ОУН. У 1941–1942 рр. очолював Коломийський окружний провід ОУН. У липні 1942–1944 р. – обласний провідник ОУН Станіславщини. Після реорганізації в ОУН у 1945 р. очолив Крайовий провід ОУН Карпатського краю. На цьому посту перебував до дня загибелі на схилі г. Яворина неподалік с. Липа (Долинщина). Лицар Бронзового та Золотого Хрестів Заслуги 1-го кл. [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 10; Тимів І. М. Ярослав Мельник («Роберт») – перший провідник ОУН Карпатського краю // Західний Вісник. 2016. – 28 жовт. (№ 43). – С. 8; 3 лист. (№ 44). – С. 8; 10 лист. (№ 45). – С. 8].

питання німців і мадярів та більшовиків. Одержавши ці інформації, я скоро вертав до Чорного лісу. Прибувши до табору я застав в таборі все військо і розвідку, яка вернулась з большевицького запілля. І говорячи зі мною розвідники оповідали мені, що на фронті зараз є малі сили ЧА (*Червоної армії*. – І. Т.), зате кілька кілометрів від фронту знаходяться більші відділи НКВД, які шукають по селах за повстанцями та нашим рухом. Є села, де вже арештовано та розстріляно багато людей. Передав я хор[унжому] «Різунові» інформації, одержані від ком[омандирів] «Гуцула» та «Деміда»*. Ми обидва розібрали на місці ситуацію нашого положення в Чорному лісі та наших повстанців поза Чорним лісом, які в той час належали до відділів. **Ми рішили об'єднати коло себе всі повстанні сили, які були в Чорному лісі і його околицях, переорганізувати їх на сотні та зробити з них одну бойову одиницю, щоб можна було відбитися від ворога.** Наше рішення скоро здійснилось. Зорганізували три сотні, які доповнили людьми, добре озброїли і забезпечили амуніцією. Так повстали перші сотні УПА Чорного лісу, якими командував в той час хор[унжий] «Різун».

ІІІ. Перші сотні УПА в Чорному лісі та їх боротьба з німцями, мадярами й большевицькими партизанами

Незважаючи на тяжку зиму, яка була в 1943–[19]44 рр., наш головний повстанчий табор поміщувався в лісі, а більші та менші групи повстанців рейдували по селах в терені Станіславщини та Калущини і зводили більші та менші сутички з німцями та мадярами. Околиці Чорного лісу в нас були досить добре опа-

* «Демид» – Чижевський Василь – (16.04.1913–02.05.1948). Народився в с. Бабин Зарічний (Калущина). Від 3 грудня 1940 р. у складі обласного проводу ОУН Станіславщини. У 1941 р. – працівник військового штабу ОУН у Львові. Член КВШ ОУН на ЗУЗ у 1942–1943 рр. Від липня 1943 р. – ад'ютант командира УНС Станіславщини, а згодом групи УПА-«Захід». У квітні 1944 р. – військовий інспектор цієї групи. Заарештований 4 грудня 1946 р. на території Чехії і переданий до СРСР. Погодився на співпрацю. Улітку 1947 р. як агент відправлений до Західної Німеччини. Там пов'язався з ОУН і розповів про своє завдання. Лицар Срібного Хреста Бойової Заслуги ІІ класу. Сотник УПА [Мельник П. («Хмара»)]. В огні повстання. – С. 43–44].

новані, так, що не було потреби конспіруватись від населення. Майже кожне село знало про наш повстанчий рух. Головним осередком в нас був Чорний ліс. **Німці бачили своє безвихідне становище на фронті, почали менше з нами воювати і переслідувати наш повстанчий рух.** В зв'язку з тим, що наближався фронт до Чорного лісу, ми припинили свою збройну боротьбу з німцями, а почали організувати повстанні сотні. Ми старались домовитись з німцями, щоб не воювати з ними, щоб в той час мати більшу змогу зорганізувати більші повстанні сили. Однак нам не вдалося домовитися з німцями в той час, аж після двох боїв з ними в половині квітня ми домовились. По великім бою сотні «Благого»* в с. Глобівка (*правильно Глибівка, Богородчанщина*) з мадярами, нам удалось домовитися з ними, а пізніше з німцями. В половині березня, маючи більшу кількість зброї та амуніції, здобутої від німців та мадярів, ми приступили до організації сотень Чорного лісу. Від 15 березня до початку квітня нам удалось зорганізувати чотири сотні, якими в той час командував хор[унжий] «Різун». Першою – командував я.

Я також заступав хор[унжого] «Різуна». Стан першої сотні – 240 вояків. Вона складалася з чотирьох чот легкої зброї та одної чоти тяжкої зброї та мінерів.

Першою чотою командував чот[овий] «Мороз».

Другою чотою командував чот[овий] «Славко».

Третьою чотою командував чот[овий] «Чорнота».

Четвертою чотою ком. чот. «Олег», який перед тим був політвиховником сотні.

Чотою тяжкої зброї командував бул[авний] «Карий»

* «Благий» – Хименець Олекса (11.03.1912–21.03.1945). Народився в с. Саджава (Богородчанщина). Належав до товариства «Луг», член ОУН. Служив у Війську Польському. 1939 р. за кордоном пройшов військовий та ідеологічний вишкіл організований ОУН. Із квітня 1941 р. до грудня 1942 р. вояк ДУН та 201-го батальйону шукманшафту. У 1943 р. вступив до УНС, чотовий вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. Із листопада 1943 р. – чотовий сотні «Змії» групи «Чорний Ліс». На початку 1944 р. організував сотню «Месники», а восени 1944 р. – однойменний курінь. Загинув у поблизу с. Лесівка (Богородчанщина). Лицар Срібного Хреста Бойової Заслу-

ги 1-го кл. Сотник УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 25]. *(особа не ідентифікована. – І. Т.)*, який з приходом большевиків в серпні залишив чоту, а сам перейшов до большевиків.

Всі чотири сотні були вивінувані добре зброєю та повним військовим вирядом і мали багато запасової амуніції. Вояцтво цих сотень було фізично здорове і молоде. В той час сотні були розташовані в таких місцях: перша та четверта сотня стояли в таборі в Чорному лісі, друга сотня стояла в с. Гринівка, **третя сотня стояла в с. Мислів і там звела бій з німцями, а після бою змушена була перейти в с. Ріп'янка.**

З початком квітня фронт стояв на місцях. Німці та мадяри підготовляли наступ.

Большевики в той час кинули своїх парашутистів в наш терен, який був в німецькій заплілі. Тут також довелося нашим повстанцям звести кілька сутичок з ними. Частинно їх розбито, а частинно попали до нас в полон. В той час **чотовий «Олег» зі своєю чотою з першої сотні звів бій з мадярами на шляху Боднарів – Вістова, які провадили людей до м. Калущ. Чота вдарила вогнем, після якого роззброїли мадярів і звільнили людей, яких відіслали додому.**

Дня 13 квітня наші розвідники, які ходили в с. Завій, вертаючи з села, принесли листа в українській мові від мадярського військового командування, яке знаходилося в с. Завій. З цього листа ми довідалися, що мадярське командування хоче вести переговори з нами. Лист був написаний полковником Мартоном (керівник угорської місії на переговори з УПА).

Того самого дня перед вечором я з двома стрільцями пішов на умовлене місце, де мали пов'язатись з мадярами. Пов'язавшись з мадярами, я разом з ними відійшов до їхнього штабу, який в той час поміщався в школі в с. Завою. Тут я стрінув полковника, який мене дуже радо прийняв на своїй квартирі. Говорячи зо мною, він ставив домагання, щоб наше командування, яке знаходиться в Чорному лісі, перепустило його враз з військом на другу сторону Чорного лісу, де знаходилася перша мадярська лінія. Рівно ж сказав мені, що за це може нам відпустити зброї, амуніції і все інше, що нам потрібно. Я йому сказав, щоб видав

відповідну кількість зброї та амуніції, то тоді зможе безпечно перейти через Чорний ліс. Там між нами дійшло до тимчасових переговорів. Того самого дня (14 квітня) мадяри видали нам частину амуніції і зброї та пополудні вирушили через нашу територію. **17-го квітня, якраз в той день був наш Великдень.** За час мого перебування в мадярському військовому штабі дня 17-го квітня коло полудня мадяри привели з лінії фронту групу большевицьких полонених. Дня 20 квітня до мадярського військового штабу приїхав пор[учник] «Демид», який дав мені наказ вертати в Чорний ліс.

Того самого дня наші розвідники розійшлися по селах і пополудні на другий день повернули на кватири. Вони донесли нам, що **вчора в с. Завій прибули большевицькі партизани 50 кіннотників і багато піших, які пограбували село, вбили трьох людей і кількох ранили.**

Коли прибули розвідники з терену, ми знали ситуацію з околиць сіл, і нам стало ясно, що нашим завданням є зараз **обороняти цивільне населення перед грабунками большевицької партизанки.**

На відправі рішено всеціло опустити ліс, а розкватуватися в підлісних селах і охороняти населення та **не допустити большевиків здобувати харчі.** Опустивши ліс, ми стали панами на селах, а большевики панами ліса. Після відправи сотні були розкватировані так:

Сотня «Гамалії» – в с. Майданику (*Майдані. – І. Т.*).

Перша сотня, коло якої находився хор[унжий] «Різун» та я, – в с. Завій.

Сотня «Благого» – в с. Гринівка.

Сотня «Черника» – в с. Ріп'янка.

При кінці квітня, точної дати не пригадую, хор[унжий] «Різун» з провідником «Робертом» відійшли на умовлене місце між сс. Лисець – Посіч, де відбулася стріча з крайсгавптманом (*д-ром Гайнцом Альбрехтом. – І. Т.*), який приїхав автом з своєю секретаркою і шофером. **На стрічі обговорено слідуючі справи: щоб німецька адміністрація на терені Станіславщини і Калущини, на якому перебувають відділи УПА, не стягала контингенту, не забирала цивільного населення до робіт,**

випустила всіх політичних в'язнів з Станіславської тюрми та виселила поляків і фольксдойчерів з усього терену.

На це все він погодився і дещо було здійснено зараз. По тригодинній розмові з крайсгауптманом він сказав, що інакше собі уявляв українських повстанців, а в дійсності він бачить людей інтелігентних та з вищою освітою, ідейних у своїй боротьбі. **Він признав нашу боротьбу в дійсності як боротьбу поневоленого народу.** Після того він від'їхав до м. Станіслава, а провідник «Роберт» з хор[унжим] «Різуном» повернули до с. Завою, де кватирувала перша сотня.

Тим часом сотня сотенного («Черника»)* розташована в с. Ріп'янка, звела бій не допускаючи большевицьких партизан грабувати цивільне населення. Большевицькі партизани, доставши відсіч в кількох селах, були в скрутному положенні в лісі. Тоді в більшій кількості пополудні напали на с. Грабівку і почали грабувати. В той час дві чоти під командою чотового «Мороза», які були на засідці між сс. Завій – Грабівка завважили грабуючих в селі большевиків. Непомітно ззаду заскочили їх в с. Грабівці, де по півгодиннім бою (29 квітня 1944 р.) розбито їхню кінноту та здобуто від них понад тридцять коней. Большевики змушені були відступити до лісу. Обидві чоти враз з трофеями повернули в с. Завій. «Різун» дав мені наказ, щоб я вислав одну чоту до с. Грабівки на квартири. Чота розквартирувала в долішнім кінці с. Грабівки під командою чотового «Славка» недалеко с. Завою.

*«Черник» – Марущак Михайло (1925–12.01.1945). Народився в с. Тумир Галицького повіту. У квітні 1941 – грудні 1942 р. – вояк ДУН та 201-го батальйону шуцманшафту. У 1943 р. вступив до УНС, командир чоти вишкільного відділу на Тлумаччині. Від вересня 1943 р. – командир чоти вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. У листопаді 1943 р. перейшов у Чорний ліс. На початку 1944 р. в Галицькому районі організував сотню «Дружинники» куреня «Скажені» групи «Чорний Ліс». Восени 1944 р. звільнений від командування сотнею. Загинув під час облави між сс. Тязів – Ямниця (Тисменичина). Хорунжий УПА [Петро Мельник («Хмара»)]. В огні повстання. – С. 26].

30 квітня 1944 р. залишаючи все зайве на кватирах, ми алярмово почали бігти на поміч другій чоті. До сотенного «Черника», який в той час кватирував в с. Ріп'янка, вислано алярмово гінців, щоб якнайскорше давав підмогу. В половині нашої дороги ми стрінули большевицьку стежу. По короткій перестрілці нам удалось стежу розбити. **Ми наближались до будинків, де розгорівся великий бій другої чоти, окруженої большевиками. Бій набирав щораз більшого розмаху і за годину обернувся у фронтальний бій.** Нам прийшлось здобувати будинок [...], аж по якомусь часі злучились з чотою, яка була окружена. Тут получились з хор[унжим] «Різуном», який був вже ранений. Пов'язавшись з другою чотою, ми почали пляновий наступ на село, щоб окружити большевиків в селі. Коло год[и]ни 2-ої пополудні нам удалось очистити село від большевиків. **При наступі нам найбільше допомагали два курінні гранатомети, якими командував вістун («Поет»)*.** З нашої сторони впав чотовий («Мороз»), чотовий (має бути – ройовий) («Лісовий»)** шістьох стрільців і двох пропало безвісти. Тяжко і легко поранених було 12 вояків. В той час, заки ми очистили село, большевики розстріляли в селі двох священників та 20 мужчин з цього села. Одного священника місцевого і Микитюка, який був головою Українського Комітету м. Станіслав. Рівно ж під час бою згоріло около 10 господарств. Ворожі втрати: 8 вбитих, від яких ми забрали зброю.

* «Поет» – Кузів Василь – (1924–1.06.1948). Народився в с. Старий Мізунь (Долинщина). В УНС із 1943 р. Від березня 1944 р. – командир ланки гранатометів окремої чоти важкої зброї сотні «Змії» куреня «Скажені» групи «Чорний Ліс». Кулеметник у військових відділах 23 ТВ «Магура». Згодом перейшов до теренової мережі підпілля ОУН. Загинув в урочищі «Грегіт» над р. Мізунькою неподалік від рідного села. Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги. Вістун УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 55].

** «Лісовий» – (ім'я і прізвище не встановлені), (рік і місце нар. невідомі. – 30.04.1944). Наприкінці 1943 р. вступив до ВОП Андрусяка Василя – («Різуна») в Чорному лісі. Командир 1-го роя II-ї чоти сотні «Змії» групи «Чорний Ліс». Загинув у бою з червоними партизанами 30 квітня 1944 р. у с. Грабівка (Калущина) [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 55].

Недалеко с. Грабівки в сусідніх селах кватирувала німецька панцерна дивізія, яка стояла в цих селах на відпочинку. **Штаб цієї дивізії поміщувався в м. Калущі.** Нам потрібно було забезпечитися від них. Частина дивізії, яка стояла в с. Старий Угринів, ураз по наших бою з большевиками в с. Грабівка під командою одного капітана зробила айнзац на с. Грабівку рівно знем. Рівно з днем я находився на обсерваційнім пункті, де стояли на становищах наші міномети і обсерваційний. Алярмовий повідомив мене, що німці ввійшли в село. Рівно ж в той сам час з-за берега показала **німецька панцирка і відкрила по нас вогонь.** Вицофувати не було куди, бо вже всюди були німці. В той час, покликуючись на договір Альбрехта, ми почали кричати, щоб не стріляли до нас, бо ми з відділів УПА. Тоді німець сказав, щоб підійти до нього. Коли я підійшов ближче до панцирки, він сказав, що хоче говорити з командиром відділу і що в селі недалеко школи находиться командир їхнього відділу.

В той час хор[унжий] «Різун» уповноважив мене на переговори з німцями. Я відійшов до німців. Стрінувшись з німцями, я їм сказав, що командир від'їхав, але якщо потрібно, я можу його заступити. Тоді з ними я відійшов до їхнього командира. На шляху Грабівка – Завій сидів німецький капітан і я зголосився до нього, як представник від УПА. Я йому сказав, що ми маємо договір з др. Альбрехтом. Він сказав, що про це їх повідомлено. Приїхавши до с. Новиці, німець вступив до штабу німецької дивізії, а мені сказав зачекати в машині. За пів години вийшов зі штабу і сказав, що все в порядку і шофер відвезе мене до с. Завою. Того дня по обіді я прибув на нашу квартиру до с. Грабівки.

В два дні пізніше на наші квартири приїхав пор[учник] «Демид» і провідник «Роберт». Пор[учник] «Демид» сказав, що **між німецькою командою в Калущі і нами зроблені тимчасові переговори.** В той час Команда УПА в Чорнім лісі, яку очолював пор[учник] «Гуцул», закватирувала в с. Ріп'янка, де кватирувала сотня під командою сотенного «Черника». **З початком травня ми були забезпечені переговорами від мадярів і німців, а залишилося нам воювати тільки з большевицькими партизанами.**

В зв'язку з тим, що більшовики змінили постій і перейшли в інший напрям, ми змушені були перейти в інші села, щоб забезпечити населення від більшовицьких партизанів. Перша сотня опустила с. Грабівку, частина заквартирувала в с. Ріп'янці, а частина в с. Мислові. Більшовицьким партизанам вдалося урватися в с. Ріп'янку і вони почали грабувати селян. Заалармовані повстанці звели з більшовиками бій і по півгодинній перестрілці вигнали більшовиків з села.

[У середині травня 1944 р.] перша сотня і хор[унжий] «Різун» прибули до с. Грабівки. Рівно ж до с. Грабівки прибув пор[учник] («Демид») та пор[учник] «Гуцул», які скликали до с. Грабівки всіх командирів сотень, де зроблено з ними відправу, на якій намічено другий айнзац, враз з німцями, на більшовиків в Чорному лісі.

Около 20 травня ми розпочали облогу на Чорний ліс. Завданням сотень Чорного лісу було дати застави на дорогах та переходах в напрямі Карпат. В час облоги наша найголовніша застава була на дорозі, яка веде з с. Грабівка до с. Лесівка (*Богородчаничина*. – I. Т.). Пополудні на нашу заставу вийшло більшовицьке чоловіче забезпечення. По короткій перестрілці воно подалося взад, але більшовики притиснуті ззаду німцями, а з переду нашою заставою і, бачучи своє скрутне положення, під сильним автоматним вогнем почали наступати на нас на тому відтинку, де був хор[унжий] «Різун». По півгодинним бою нам вдалося відбити більшовицький наступ. За короткий час більшовики подвоїли свій наступ на нас. Другий раз їм знов не вдалося прорватися через нашу заставу, тому вони змінили свій напрям в бік с. Нивочин (*Богородчаничина*. – I. Т.) і прорвалися на с. Нивочин.

На третій день нам удалося окружити ще раз більшовиків, коло дороги Богородчани – Рожнятів. В цьому бою відіграли головну роль наші гранатомети, якими командував «Поет». Тут майже розбито ворога, тільки малій частині вдалося прорватися з оточення. До наших рук попала більша кількість зброї та 10 більшовицьких партизанів попало живими в полон. По цих сильних ударах, які зазнали більшовицькі парти-

зани під час цієї облави, рештки недобитків зголошувались до наших відділів УПА, які кватирували по селах.

Облава тривала около 10 днів, але ми більше боїв з большевиками не зводили, зате німці мали ще кілька перестрілок з ними. В останньому оточенні недалеко с. Майдан німці все-ціло зліквідували большевицьку партизанку, та впав полковник «Жора»*. Ті, що перейшли до нас добровільно, і ті, що попали в полон, залишилися в нас у відділах. Під кінець травня облава була закінчена і Чорний ліс був очищений від большевицької партизанки.

IV. Чорний ліс та його околиці

Терен відділів УПА

В терен, що займали відділи УПА, який називався «Повстанським тереном» входило поверх 20 сіл та цілий Чорний ліс. Він простягався від головного шляху Станіслав – Стрий обома боками Чорного лісу Станіславщини та Калущини до с. Майдан-фабрики і т. д. аж в верхи Карпат, від с. Новиці в Калущині до с. Горохолини в Станіславщині.

У с. Грабівка поміщувався шпиталь. В зв'язку з тим, що загрожували йому майже щоденні бої з большевиками, він був евакуйований до сіл: Старий Угринів та Середній Угринів. За час наших боїв шпиталь наш збільшився на 50 ліжок. Головним лікарем шпиталю був д[октор] «Витривалий»**.

* «Жора» – Гнат Кулагін – командир радянського диверсійного партизанського загону «Іскра», який у квітні 1944 р. воював у Чорному лісі проти українських повстанців [Бойові дороги нескореного: історія життя сотника УПА Петра «Хмари» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bltz.if.ua/news/boyovi-dorogy-neskorenogo-istoriya-zhyttya-sotnyka-upa-petra-hmary.html>].

** «Витривалий» – (особу повстанця не ідентифіковано). Народився на Полтавщині. Як фельдшер до відділів УПА перейшов у січні 1944 р. з німецьких охоронних відділів, що перебували у с. Мислів (Калущина). Лікар УПА групи «Чорний ліс». На початку літа 1944 р. переведений на Долиншину біля с. Розтоки. Улітку 1944 р. з групою «Гуцула» відійшов закордон [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 61–62].

В той час зорганізувалась сотня сотенного «Шрама»*, яка кватирувала в с. Горішня Грабівка, а сотня сотенного («Нечоси»**) кватирувала в с. Завій [...]. Крім цих новозорганізованих сотень, з старих сотень почали організовувати курені. В той час в тому терені поміщувався обласний тереновий провід та члени Крайового Проводу. Тоді ж у нас була зорганізована Українська Полева Жандармерія, якою командував сотник «Сокіл»***.

*«Шрам» – Бурдин Степан (5.01.1912–21.07.1947). Народився в с. Хриплин біля Станиславова. Член ОУН. У 1939 р. за кордоном пройшов військовий вишкіл. Вояк батальйону «Нахтігаль» та 201-го батальйону штурманшафту в 1941–1942 рр. У 1943 р. призначений військовим референтом Станиславівського окружного проводу ОУН. Організатор відділів УНС. У 1944 р. сформував і очолив повстанський відділ, який діяв на Тлумачині. У 1945 р. знову очолив військову референтуру Станиславського окружного проводу ОУН. Загинув у бою в рідному селі. Похований у с. Лисець (Тисменичина) [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 12–13].

**«Нечоса – Болюк Микола – (1919–15.10.1944). Народився в с. Слобода Долинська (Долинщина). Закінчив Долинську гімназію. Навчався у Стрийській торгівельній школі. У 1940 р. мобілізований до Червоної армії. Потрапив у німецький полон. Стараннями УЦК звільнений. Вступив у дивізію СС «Галичина», де пройшов вишкіл. Військовий референт Станиславівського повітового проводу ОУН в 1944 р. Згодом сформував і вишколював сотню групи «Чорний ліс». Загинув в бою з військами НКВС у Чорному лісі. Хорунжий УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 62].

***«Сокіл» – Петер Костянтин (1893–28.04.1953). Народився в с. Пилипи Борівські на Вінничині. Закінчив учительську семінарію. Воював на фронтах Великої війни (поручник). Сотник армії УНР. Поселився в с. Грабовець (Богородчанщина). Член УВО і ОУН. У 1939 – червні 1941 р. працював у Богородчанському райземвідділі. Комендант станиць УДП у Богородчанах, Надвірній, Тисмениці. Переслідувався гестапо. Звільнений за умови вступу до дивізії СС «Галичина», перейшов у підпілля. Від 1943 р. очолює відділ розвідки військового штабу Станиславівського обласного проводу ОУН. Вишкільник розвідників восени 1943 р. Один із організаторів УНС і УПА на Станиславщині. У липні 1944 р. – начальник оперативного відділу штабу Станиславівської ВО IV. Від січня до квітня 1945 р. – командир 23 ТВ «Магура». Загинув на присілку Копачівка с. Грабовець (Богородчанщина). Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги. Майор УПА [Тимів І. М. Сотенний УПА – Костянтин Петер (До 120-річчя від дня народження і 60-х роковин загибелі) // Західний Вісник. – 2013, 22 берез. (№ 12). – С. 5; 29 берез. (№ 13). – С. 5].

Крім відділів розвідних, які були по сотнях, була ще зорганізована розвідна сітка, якою керував «Обух»^{*}.

Наші відділи, які кватирували по селах, старались поставити по селах культурно-просвітну роботу. Дано кілька концертів та вистав, рівно ж **зорганізовано свято стрілецьких могил в с. Грабівка на цвинтарі стрілецьких могил, впадши в бою з ворогами України за волю України. В святі взяло масову участь населення з околичних сіл, а навіть міст. В селах, які були на терені УПА, заведено адміністративний порядок та відновлено науку в школах.**

Дня 30 червня коло полудня прибуло дві сотні, які кватирували в інших селах, до с. Грабівки на призначене місце; звідки мали відійти в рейд. До збірки на площі стало 3 сотні, які творили курінь. **На час рейду командиром куреня був призначений хор[унжий] «Різун».** Курінь, зложений з трьох сотень, начислював 600 чоловік. Озброєння цього куреня дорівнювало озброєнню куреня регулярної армії, як тяжкою так і легкою зброєю.

Годину перед вимаршом я дістав наказ передати свою сотню «Дунаєві»^{**}, який в той час був бунчужним цієї сотні.

^{*} «Обух» – Маланин Юрій – (1918–1948). Народився в с. Бряза (тепер с. Козаківка) поблизу м. Болехова. Із відзнакою закінчив народну школу в селі, продовжив навчання в м. Болехів і м. Стрий. Член ОУН. Від 1937 р. навчався в духовній семінарії. У 1939–1941 рр. учителював у с. Слобода Болехівська. Від 1943 р. – в УНС. Від 1944 р. – керівник розвідувальної мережі Станиславівської ВО IV. Працював у референтурі СБ, а відтак очолив референтуру пропаганди Калуського окружного проводу ОУН. Загинув в с. Розточки (Долинщина) [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 63].

^{**} «Дунай» – Трач Богдан – (1923–28.11.1950). Народився у священничій родині на Станіславщині. Навчався у Станиславівській гімназії. Член ОУН. У 1942–1943 рр. служив в УДП на Тернопільщині. В УНС з 1943 р., вояк сотні «Змії» групи «Чорний Ліс», бунчужний цієї сотні. Від 30 червня 1944 р. – командир сотні «Змії». Пройшов вишкіл в СШ «Олені» 1944 р. Восени 1944 р. – командир вишкільної сотні в цій школі. Навесні 1945 р. – ад'ютант командира Миколи Твердохліба («Грома») ВО IV. Загинув у бункері між сс. Острів і Курипів Галицького району. Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги. Поручник УПА [Лесів С. В. Трагічна доля Богдана Трача («Дуная») – окружного провідника Станиславівської округи ОУН // Калуські історичні студії. Т. 7. 36. наук. ст. / упор. та відп. наук. ред. І. М. Тимів. Заг. ред. О. М. Малиярука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2023. – С. 208–218].

Перед вечором курінь під командою хор[унжого] («Різуна») вирушив в напрямі с. Красне [...]. Фронт наближався до нас щораз ближче, так що був від нас від 10–15 клм.

[Після 24 липня 1944 р.] коло 11-ої год. ми прибули до табору «Іскри»*. Табор поміщувався в лісі на горі між селами Манява–Яблунька. Табор був збудований з вісьмох бараків, дев'ятий для команди сотні. **Цілий табор був освітленні електричним світлом.** В таборі проваджено чисто військове життя.

Через якийсь час опісля до табору прибув командир «Грім»**, провідник «Роберт», сотник «Сокіл» і інші члени Крайового Проводу. Провідник («Роберт») зробив скоро відправу з тереновими провідниками, які в той час находилися в таборі та з сотенними. На відправі було рішено, щоб теренові провідники вертали за фронт і сиділи законспіровано та чекали на дальші доручення, а сотенним наказано було, щоб організувати

* «Іскра» – Дячишин Ігор (р. н. – невід. – 8.10.1946). Народився на Сколівщині. Інструктор-вишкільник, командир сотні куреня УНС «Гайдамаки». Сформував та очолив сотню «Верховинці» групи «Чорний Ліс». Восени 1944 р. сформував і очолив курінь «Сивуля». Загинув у бою на присілку Бойки с. Манява (Богородчанщина). Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги та Срібного Хреста Бойової Заслуги II-го класу. Сотник УПА [Мельник П. («Хмара»)]. В огні повстання. – С. 62].

** «Грім» – Твердохліб Микола – (1911–17.05.1954). Народився в с. Петрилів (Тлумачина). Закінчив гімназію, відтак торгівельну школу у Станиславові. Випусник школи підхорунжих Війська Польського. У 1938 р. – провідник ОУН у Станиславові. У 1939 р. пройшов військовий та ідеологічний вишкіл, організований ОУН. У 1941 р. повернувся до Станиславова. Увійшов до обласного проводу ОУН. У 1943 р. – організатор відділів УНС, воював в УПА на Волині. Від березня 1944 р. – інструктор і командир сотні СШ «Олені». У липні 1944 р. призначений командиром Станиславівської ВО IV, переймено ваної згодом на ВО IV «Говерля». Військовий референт Карпатського крайового проводу ОУН від моменту його створення і до ліквідації цієї референтури восени 1949 р. Одночасно організаційний референт (від 1947 р. до червня 1949 р.), опісля референт СБ. Від червня 1949 р. до дня загибелі – в. о. провідника ОУН Карпатського краю. Загинув у кріівці з дружиною на г. Березовачка біля с. Зелена (Надвірнянщина). Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги, Срібного Хреста Бойової Заслуги II-го класу. Майор УПА [Грицьків Р. Я. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. – Торонто-Львів, 2008 – 128 с. – Літопис УПА. Серія «Події і люди». Кн. 5].

сотні з людей та відходили даліше в гори. По відправі командир «Грім» дав мені наказ, що я лишаюся в таборі, поки не доведу все до порядку.

Страшна навала людей, яка находилася в таборі, не давала сформувати третю сотню. Тому людей з табору вигнано, щоб мати змогу сформувати третю сотню. [...] всі люди перлися до повстанчих лав, але з браку командного складу не сформовано більше сотень. За пів години була сформована третя сотня, яка начисляла 160 людей. З новобранців ніхто не мав жодної зброї, крім моїх старих вояків, які прийшли зі мною. Ті дві сотні, які очолював сотенний «Степ»^{*} та «Спартан»^{**}, зброї майже не мали. **Сформувавши сотню, я видав наказ, в якому назвав цю сотню «Стріла». Це був день 27 липня 1944 р.** Командний склад цієї сотні:

Командиром сотні був я (*Петро Мельник «Хмара»*. – *І. Т.*). Моїм бунчужним «Гайворон»^{***}.

Першою чотою командував чотовий «Їжак»^{****}.

Другою чотою командував чотовий «Мулик»^{*****}.

Третьою чотою командував чотовий «Явір»^{*****}.

Стан сотні – 160 людей.

Я приготовлявся також опустити табор. Наладувавши на 12 коней харчів та інших припасів, решту, що залишалося роздав людям, які в той час находилися в таборі. Пізньою ніччю опустив табор і враз з сотнею відійшов в напрям с. Пороги.

Повстанчий терен, який був в околицях Чорного лісу, під кінець липня зайняли большевики і почали поширювати над цивільним населенням свої репресії.

^{*} «Степ» – Дикун Михайло (1920–04.1945). Народився в с. Старі Кривотули (Тисменичина). Член ОУН. Інструктор-вишкільник в УНС на Тлумаччині. Улітку 1944 р. вишколював новобранців УПА на полонині Машиновиця, а восени 1944 р. очолив створену там сотню новобранців УПА і відійшов на терен Тлумаччини. Загинув на Великдень біля с. Красилівка на Тисменичині [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 67].

^{**} «Спартан» – Москалюк Михайло (8.09.1921–2.02.1950). Народився у с. Іванівцях (Коломийщина). Член ОУН з 1939 р. Військовий вишкіл пройшов у легіоні ДУН. В УНС із 1943 р. Підстаршина вишкільного куреня УНС «Чорні чорти» ім. Є. Коновальця. Восени 1944 р. сформував і очолив сотню

новобранців УПА ім. М. Колодзінського у складі куреня «Карпатський» групи «Гуцульщина» і відійшов на терен Коломийщини. Загинув з дружиною Бойчук Ольгою і охоронцем у криївці під батьківською хатою [Андрусак М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА «Гуцульщина»: Історико-біографічне дослідження. – Коломия, 2005. – С. 55–56].

«Гайворон» – Гах Петро (1920–25.05.1950). Народився в с. Хриплин біля Станиславова. Член ОУН. Випусник СШ «Олені». Із липня 1944 р. – бунчужний сотні «Стріла» групи «Чорний Ліс», згодом – командир чоти в цій сотні. Від січня 1945 р. – у складі відділів УПА 21 ТВ «Гуцульщина». Згодом – провідник першого куца в Станиславівському районному проводі ОУН. Загинув у рідному селі [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 67].

«Їжак» – Карабин Степан (1922–9.01.1947). Народився в с. Хриплин біля Станиславова. На початку 1944 р. – командир чоти сотні «Дружинники». У липні 1944 р. очолив 1 чоту сотні «Стріла» групи «Чорний Ліс». Загинув в рідному селі [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 65].

«Мулик», «Шабля» – Мулик Петро (1922–1.10.1947). Народився на Тлумаччині. Випусник СШ «Олені» у ступені старший вистун. Із липня 1944 р. очолив II-гу чоту сотні «Стріла» групи «Чорний Ліс». Від січня 1945 р. у складі відділів УПА 21 ТВ «Гуцульщина». Восени 1945 р. – командир сотні «Зелені» куреня «Бескид» 22 ТВ «Чорний Ліс». Від літа 1946 р. сотенний відділу «Гуцули» згаданого куреня. Загинув у с. Братишів (Тлумаччина). Поручник УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 68].

«Явір» – Петраш Михайло (1922–30.06.1946). Народився в с. Тязів (Тисменичина). Член товариств «Сокіл» і «Просвіта». Наприкінці 1941 р. вступив до ОУН. У грудні 1941 р. за вказівкою ОУН вступив в УДП. Командиром відділення з охорони залізничного мосту в м. Станиславів на р. Бистриця Солотвинська. 15 листопада 1943 р. разом з охоронним відділом вступає до УНС. Ройовий у відділі постачання під командою провідника «Сірка». У липні 1944 р. – командир III-ї чоти сотні «Стріла». У січні 1945 р. очолив сотню «Стріла» куреня «Дзвони» 22 ТВ «Чорний Ліс». Влітку 1945 р. одружився з повстанською розвідницею Маланюк Варварою» («Фусалкою»), родом із с. Павлівки. Загинув у сутичці з військами МДБ в ур. Тязівське поле. Похований у с. Павлівка (Тисменичина). Лицар Бронзового Хреста Бойової Заслуги. Поручник УПА [Мельник П. («Хмара»). В огні повстання. – С. 68].

Мельник Петро сотник УПА «Хмара». В огні повстання. УПА на відтинку Чорного лісу (1943–1945). Перша частина / упор.: С. Лесів, Я. Коретчук. Калуш: Карпатський акцент, 2014. – С. 16, 17–18, 19, 21, 22, 23–24, 26, 27, 32, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 45, 49, 50, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69.

*Хасевич Ніл. «На становищі». Дереворит
(Повстанець зі скорострілом й жінка з рушницею в лісі).
Дата створення 20 травня 1949 р.*

Д о д а т к и

Фотоматеріали

**Свято проголошення Української держави
30 червня 1941 р. у Земській сільськогосподарській школі
м. Калуша.**

*Фото 1.
Свято проголошення Української держави
30 червня 1941 р.
в Калуші.
КМК.
Ф. Архів. –
Спр. 5. – Од. зб.
54. Оригінал.*

*Фото 2.
Радість свята. КМК.
Ф. Архів. –
Спр. 5. –
Од. зб. 55. Оригінал.*

*Фото 3.
Біля примі-
щення школи.*

КМК.

Ф. Архів. –

Спр. 5. –

Од. зб. 56.

Оригінал.

Фото 4. У спальній кімнаті.

КМК. Ф. Архів. – Спр. 5. – Од. зб. 59. Оригінал.

***Фото 5. Вучнівській їдальні.
КМК. Ф. Архів. – Спр. 5. – Од. зб. 58. Оригінал.***

***Фото 6. Земська сільськогосподарська школа в Калуші, 1941 р.
Електронний ресурс: <http://forum/kalush.info>.***

Фото 7.
Омелян Сливка, староста
Калуської волості (липень –
вересень 1941).
КМК. Експ. – Од. зб. 95.
Копія.

Фото 8. Тарас Банах («Вайс»), повіто-
вий провідник ОУН Калуського повіту
влітку 1940 р., міський голова Калуша в
липні 1941 р., учасник проголошення
відновлення Української держави у
Калуші. Світлено у Міттенвальді
(Баварія), 27.07.1948 р.
Копія Ігоря Мончука.

Фото 9.

Олекса Луцький (1910–1946)

Львів, 1941 р.

Архів Зіновія Бойчука.

Фото 10.

**Вас. Купчак («Бурлака») (зліва)
провідник СБ Калуської округи.**

Архів Зіновія Бойчука.

**Фото 11. Акт проголошення Української держави
30 червня 1941 р.**

***Фото 12. Курси юнацтва ОУН у Войнилові.
Липень–вересень 1941 р.
КМК. – Ф. Архів. – Спр. 5-а. – Од. зб. 5.***

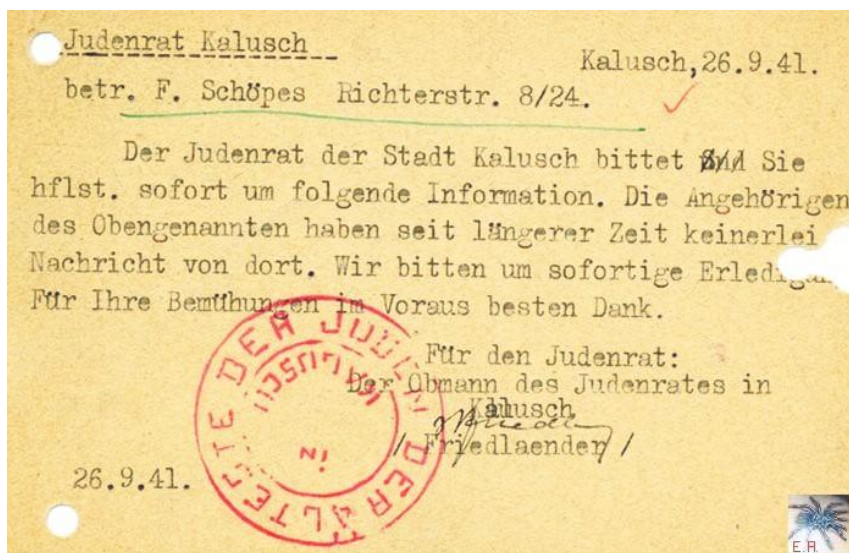

Фото 13. Запит голови Єврейської ради в Калуші Фрідлендера про рідних працівників закладу праці. 26. 09. 1941 р. Опубл.: сайт Старий Калуш; Адамович С. Нерабілітована пам'ять. – Кн. 2. – С. 92.

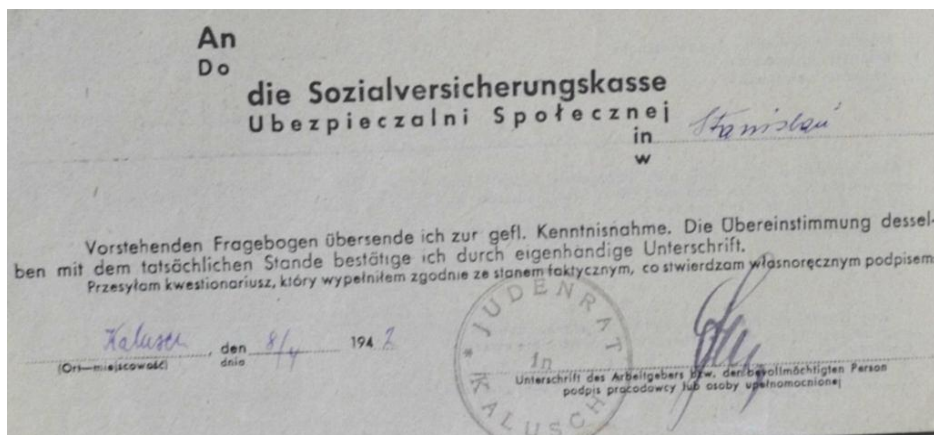

Фото 14. Фрагмент загального опитування про умови функціонування закладу праці «Жидівська рада в Калуші». 8 квітня 1942 р. КМК. Ф. Архів. Ел. копія. № 12-б.

Фото 15.
Відбиток печатки Калуського
окружного старо-
роства 1941 р.
Оригінал.
ДАІФО. – Ф. 42.
– Оп. 1. – Спр. 1.
– Арк. 4.

Фото 16.
Центральна ділянка м. Калуша.
Листівка, відправлена з Калуша 20 квітня 1942 р.
Оригінал. Власність Тараса Сондея.

Фото 17. Тимчасове посвідчення особи Йосипа Луцака, 1942 р.
ММКВ. О. ф. Акт ПЗ № 1 (2024).

Переклад

Окружна палата Лемберга групове ремесло
(Реміснича палата)

Тимчасове посвідчення особи

Він (вона) **Луцак Йозеф**

Місце проживання в **Пйїлі**

Округ..... **Калуш** зареєстровано у ремісничій групі в Лемберзі та виконує функції **підмайстра (помічника майстра)**.

Лемберг, 1 січня 1942 р.

Керівник ремісничої групи Лемберга
дипломований спеціаліст **БРЕММЕ**

70. – ZL. як реєстраційний внесок і внесок у ремісничу групу
сплатити до 31 грудня 1941 року.

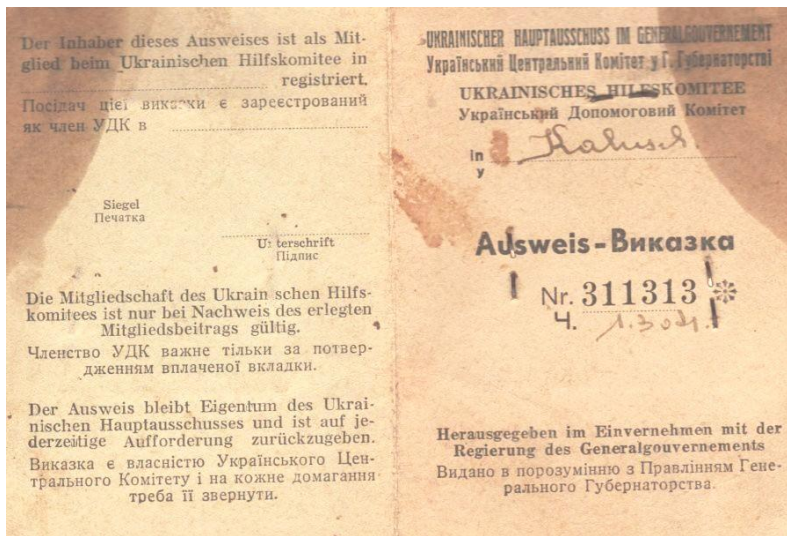
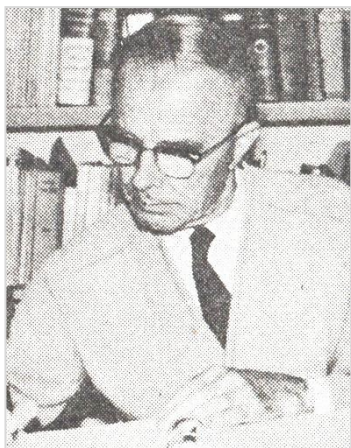

Фото 18. Виказка (посвідчення) члена Українського допомогового комітету, 1942 р. КМК. Ф. Архів. – Спр. 5-а. – Арк. 11. Копія.

Фото 18-а. Виказка (посвідчення) калушанина Івана Копійчука, видана Українським окружним комітетом у Калуші, 1942 р.

Фахове шкільництво Торгівельна школа у Калуші

*Фото 19. Михайло Гуцуляк –
директор Торговельної школи
у Калуші (1941–1943).*

*Фото 20. о. Роман Монцібович (перший зліва, сидить),
поруч (у центрі) Михайло Гуцуляк – директор школи, з учнями.
КМК. Ф. Архів. – Спр. 177. – Од. зб. 3.*

**Фото 21. Державна ремісничка школа в Калуші, 1942 р.
КМК. Експ. – О. ф. 46.**

**Фото 22. Педагогічний колектив Сільськогосподарської
школи в Калуші, 1942 р. Зліва направо: Підлісецький Богдан,
Стефанішина Олена, невідома, Біленька Текля, Бродаєвич,
директор, Бородаєвич Христина.
КМК. Ф. Архів. – Спр. 15. – Од. зб. 41.**

Фото 23. Колектив вчителів та учнів Калуської сільськогосподарської школи 30 червня 1941 р. Другий ряд знизу: четверта – директор школи Бородаєвич, п'ятий – Богдан Підлісецький, вчитель, шоста – Христина Бородаєвич, вчителька, сьома – Олена Стефанівчина.
КМК. Ф. Архів. – Спр. 5. – Од. зб. 57. Оригінал. Ательє АРС, Калуш, Салінарна, 37.

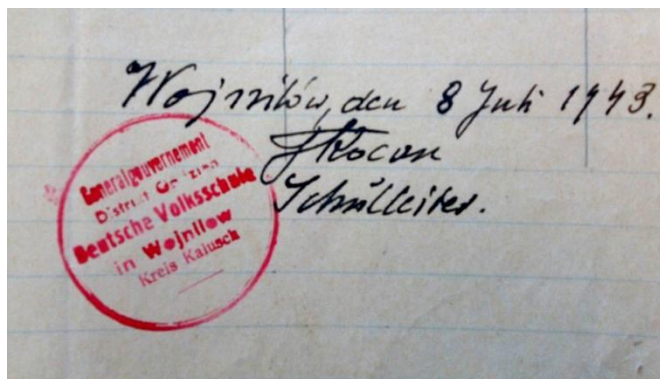

Фото 24.
Печатка
народної школи
у Войнилові
1943 р.
ДАІФО.
Ф. 104. – Оп. 1. –
Спр. 4. – Арк. 11.

**Фото 25. Йорданський похід на Водохрестя у Калуші 1943 р.
КМК. Ф. Елект. архів. – Спр. 5. – Од. зб. 2.**

**Фото 26. Водохрестя на Лімниці 1943 р.
КМК. Експ. – О. ф. – Од. зб. 752.**

Фото 27. о. Роман Монцібович (1908–1960) (у центрі справа), редактор часопису «Калуський голос» (1941–1942). КМК.

Ф. Архів. – Спр 18. – Од. зб. 5. Світлина 1936 р.

Фото 28. Перша сторінка часопису «Калуський голос» (1941–1942).

Редакція часопису розміщувалася на вулиці Ожежкової, 4, тепер – вул. Шевченка, 4.

GENERALGOUVERNEMENT
HAUPTGRUPPE „GEWERBLICHE WIRTSCHAFT UND VERKEHR“
IN DER DISTRIKTSKAMMER FÜR DIE GESAMTWIRTSCHAFT IM DISTRIKT LEMBERG
DISTRIKTSGRUPPE HANDWERK

W.22/43/Br.Nr.21.-

GESELLENPRÜFUNGSZEUGNIS

СВІДОЦТВО ЧЕЛЯДНИЧОГО ІСПИТУ

ŚWIADECTWO EGZAMINU CZELADNICZEGO

Herr/Frau/Fräulein Luczak Josef
Pan/ Pani
Pan/ /na
aus Kalusoh Distrikt Galizien
in
z
geboren am 1.X.1906.-
народж. дня
urodzony(a) dnia
in Kalusoh Distrikt Galizien
в
w
hat am 15.VII.1943 vor dem Gesellenprüfungsausschuß der Distriktsguppe
здав(-ла) дні
złożył(a) dnia przed Komisją Egzaminacyjną Egzaminów czeladniczych
Handwerk in Kalusoh.
Ремесло в
w Okręgowej Grupie Rzemiosła w
die Gesellenprüfung im Böttcher Handwerk
челядничий іспит з
egzamin czeladniczy w rzemiośle
mit gut bestanden.
з
z
успіхом.
wynikiem.

Fr/Sie ist zur Führung des Gesellentitels berechtigt.

Названому(-ій) присвоєно титул челядника.

Wymieniony(a) ma prawo używać tytułu czeladnika.

Kalusoh den 28.Juli 194 3.-
dla
dnia

Der Vorsitzende des Gesellenprüfungsausschusses
Праведник Комісії челядничого іспиту
Przewodniczący Komisji Egzaminacyjnej
die egzaminów czeladniczych

Die Mitglieder des Gesellenprüfungsausschusses
Члени Комісії челядничого іспиту
Członkowie Komisji Egzaminacyjnej
die egzaminów czeladniczych

Für die Distriktsguppe Handwerk
за Округової Групи Ремесла
za Okręgowej Grupy Rzemiosła

Siegel
Печатка
Pieczęć

Formblatt W 22
Формуляр W 22
Formuliers W 22

Фото 29. Свідоцтво Юзефа Луцака про складання іспиту на помічника майстра боднарського ремесла, 1943 р. КМК.
Ф. Архів. – Спр. 17. – Арк. 35 (ел. копія).

**Фото 30. Німецький клуб у Калуші 1941–1944 рр.
Архів КМК (ел. копія).**

**Фото 31–31-а.
100 злотих
вип. 1941 р.
(аверс/реверс).
Грошова одиниця Генеральної губернії
періоду німецької окупації.**

Zarządzenie

Na podstawie pierwszego i drugiego Rozporządzenia o wprowadzeniu kart rozpoznawczych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 26. X. 1939, względnie z dnia 13. VI. 1940 oraz pierwszych przepisów wykonawczych do tego Rozporządzenia z dnia 13. VI. 1941, w połączeniu z trzecim Rozporządzeniem o wprowadzeniu przepisów Administracji ogólnej w Dystrykcie Galicyjskim z dnia 14. XI. 1941, § 1 cyfra 4, zarządzam, co następuje:

Wszystkie osoby pochodzenia aryjskiego, mające stałe miejsce zamieszkania na terenie Starostwa Kaluskiego, które ukończyły 15 lat, winny być w posiadaniu karty rozpoznawczej. Posiadanie innych dowodów nie zwalnia od obowiązku posiadania karty rozpoznawczej.

Potrzebne fotografie wykona fotograf do tego przeznaczonego. Fotografie te należy starannie przechować do czasu wyławienia kart rozpoznawczych. Koszt fotografowania ponosi zobowiązany do posiadania karty rozpoznawczej. Cena wynosi zł 4— za 4 fotografie. Osoby, pobierające stałe zapomogę dla ubogich, otrzymują fotografie bezpłatnie.

Termin wykonania fotografii zostanie dla każdej gminy oddzielnie ogłoszony.

Naruszenie postanowień o obowiązku posiadania kart rozpoznawczych karane będzie w myśl przepisów karnych drugiego Rozporządzenia o wprowadzeniu kart rozpoznawczych w Generalnym Gubernatorstwie z dnia 13. VI. 1940. Niepodporządkowanie się niniejszemu Zarządzeniu karane będzie na podstawie przepisów karnych Rozporządzenia o karach administracyjnych z dnia 13. X. 1940, wprowadzonych przez trzecie Rozporządzenie o wprowadzeniu przepisów administracji ogólnej w Dystrykcie Galicyjskim z dnia 14. XI. 1941, § 1 cyfra 5, karą pieniężną do zł. 1.000— albo aresztem do 3 miesięcy.

Kalusz, dnia 29. lipca 1942

Starosta powiatowy:

(—) Dr. BROSCHEGG

*Фото 32. Рішення Калуського повітового старости д-ра Брошега від 29 липня 1942 р. про запровадження особових посвідчень для всіх громадян повіту.
КМК. Ф. Архів. — Спр. 5-а. — Арк. 8.*

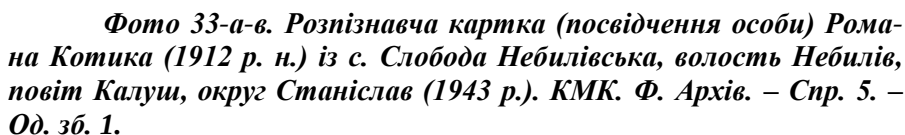
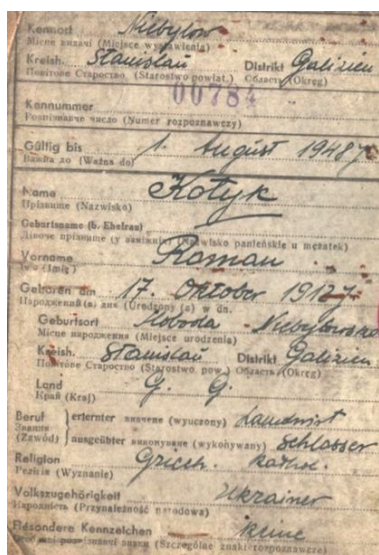

Фото 34. Мельник Петро («Хмара») – сотник, а згодом курінний УПА. Із весни 1943 р. – співробітник військової референтури Станиславівського обласного проводу ОУН, а з початку літа 1943 р. – інструктор-вишкільник у відділах УНС. Організатор і командир першого вишкільного відділу УНС «Сіроманці» на теренах Долиниці у червні–липні 1943 р. Від січня 1944 р. – заступник командира сотні «Змій» групи «Чорний ліс». 27 липня 1944 р. організував і очолив сотню «Стріла» куреня «Скажені» у званні булавного. 26 січня 1944 р. ГВШ підвищений до ступеня хорунжого. У лютому 1945 р. призначений командиром куреня «Дзвони» ТВ 22 «Чорний ліс». Архів КМК.

Фото 35.
Пам'ятна стела розстріляним учням Калуської торгівельної школи. Полоща Героїв.
Пам'ятку відкрито 30 червня 2019 р.
Архів КМК.

Джерела та література за темою видання

Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО). Ф. 3833. Крайовий провід Організації українських націоналістів на західно-українських землях у 1941–1947 рр. – Оп. 1. – Спр. 15. Організаційні звіти про створення адміністративних націоналістичних установ в Західних і деяких Східних областях України (22 липня – 1 вересня 1941 р.). – 95 арк.

ЦДАВО. – Оп. 1. – Спр. 112. Відомості про бойові дії відділів УПА та рейди їх на Схід / копії кореспонденцій для друку (квітень 1943–17 жовтня 1944 рр.) – 42 арк.

ЦДАВО. – Ф. 3833. Крайовий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях у 1941–1947 рр. – Оп. 1. – Спр. 155. Інформації та вістки з території Станіславської області (розпочато 23. 03. 1944 – закінчено 4. 10. 1945). – 96 арк.

ЦДАВО. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 226. Копії протоколів допиту запідозрених у зраді членів ОУН і УПА (розпочато 22. 10. 1941 – закінчено 1946). – 186 арк.

ЦДАВО. – Оп. 1. – Спр. 132. Політичні звіти з території Станіславської області (4 вересня 1943 – 31 серпня 1944 р.) – 105 арк.

ЦДАВО. – Ф. 3836. З'єднання західних груп Української повстанської армії «УПА-Захід». – Оп. 1. – Спр. 29. Інструкції для відділу ВПЖ та звіт відділу розвідки військово-польової жандармерії школи «Олені» (1943–1944 рр.). – 9 арк.

ЦДАВО. – Ф. 3836. – Спр. 68. Листування керівників різних проводів ОУН «Роберта», «Максима», «Нестора» та ін. (розпочато 14.08.1943 – закінчено 27.08.1946). – 104 арк.

ЦДАВО. – Ф. 4628. Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівництва УПА з німецькими окупантами. – Оп. 1. – Спр. 10. Німецькі трофейні документи про діяльність ОУН і УПА. – 357 арк.

ЦДАВО. – Ф. 4628. – Оп. 1. – Спр. 11. Документи, що характеризують діяльність ОУН і УПА. – 224 арк.

Галузевий державний архів (ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» і «Української повстанської армії – УПА»; про методи і прийоми агентурно-оперативної роботи органів державної безпеки України з ліквідації організованого підпілля ОУН і збройних банд УПА на території республіки в період 1943–1954 рр. – 386 арк.

ГДА СБУ. Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 71. Документи і матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943–1952 рр. – 367 арк.

ГДА СБУ. Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 74. Документи і матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943–1952 рр. – 375 арк.

ГДА СБУ. Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 78. Документи і матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943–1952 рр. – 462 арк.

ГДА СБУ. Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 79. Документи і матеріали ОУН звітно-інформаційного характеру за 1943–1952 рр. – 337 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України. – Оп. 4. Документи періоду Великої Вітчизняної війни – Спр. 357: Звіти, донесення і повідомлення українських націоналістів (1943 р.) – 89 арк.

ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 361: Списки, щоденники і листи українських націоналістів, 1943 р. – 101 арк.

ЦДАГО. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 364: Накази, розпорядження, звіти, інструкції, повідомлення українських націоналістів, 18. 03. 1943 – 6. 03. 1944 рр. – 28 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. Р. 36. – Оп. 1. – Спр. 14: Санітарні картки осіб, відправлених на роботу до Німеччини. 16 червня 1944 р. – 22 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 36. – Оп. 1. – Спр. 14: Донесення окружного старости з питань прискорення здачі контингенту, відправки на роботу в Німеччину, вступ в дивізію «Галичина». 6 квітня 1942 р. – 9 липня 1942 р. – 67 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 1: Приписи про організацію сільських збірних громад, реєстрацію українських вчителів, розміщення військ і шпиталів, зруйновані мости, збитки завдані населенню 12 червня – 10 вересня 1942 р. – 221 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 2: Приписи про звільнення шкіл і будинків для німецького війська і лазаретів та реєстрацію громадян котрі вміють нейтралізовувати нерозірвані заряди. 18 червня 1941 р. – 22 травня 1944 р. – 16 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 9: Статистичні відомості про національний склад населення, приписи про організацію поліції та реєстрацію поліцаїв та надання допомоги сім'ям, годувальників яких відправлено на роботу до Німеччини. 9 лютого – 30 травня 1942 р. – 228 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 42. – Оп. 1. – Спр. 15: Приписи про реквізицію худоби і корму у населення для німецького війська та список збитків,

спричинених угорськими військами. 1 травня – 10 травня 1944 р. – 38 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 45. – Оп. 1. – Спр. 4: Платіжні відомості про оплату наднормових годин праці співробітників Калуського суду. – 14 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 8: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на липень 1942 р. – 6 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 9: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на серпень 1942 р. – 9 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 10: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на жовтень 1942 р. – 10 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 11: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на листопад 1942 р. – 11 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 12: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на грудень 1942 р. – 22 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 17: Переписка зі Станіславським окружним судом і кошторис на ремонт будівлі суду в Калуші. 14 січня – 21 листопада 1942 р. – 35 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 42: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на січень 1943 р. – 12 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 43: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на лютий 1943 р. – 14 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 44: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на березень 1943 р. – 7 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 45: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на липень 1943 р. – 3 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 49. – Оп. 1. – Спр. 46: Журнал реєстрації та обліку харчування арештованих у в'язниці при Калуському городському суді на жовтень 1943 р. – 6 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 13: Акти Долинської районної комісії з розслідування звірств німецько-фашистських загарбни-

ків, відомості про збитки, завдані окупантами підприємствам, колгоспам і приватним особам, списки розстріляних, вивезених до Німеччини. 22 листопада 1944 р. – 8 травня 1948 р. – 40 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16: Доповідні записки і постанови Станіславської обласної державної комісії про результати розслідування звірств німецько-фашистських загарбників, відомості про збитки, завдані окупантами на території області. 16 червня 1944 р. – 22 серпня 1944 р. – 250 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 54–61: Доповідь Станіславської обласної державної комісії з обліку збитків і злочинів німецько-фашистських загарбників завданих окупантами на території області від 22 серпня 1945 р. – Арк 51–61.

ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 8: Протоколи допитів свідків про злодіяння німецько-фашистських окупантів та їх посібників. Відомості про збитки, завдані колгоспам і приватним особам у Войнилівському районі. 26 жовтня 1944 р. – 24 грудня 1944 р. – 26 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 17: Відомості про збитки, завдані окупантами підприємствам, колгоспам і приватним особам в Калуському районі. 7 жовтня 1944 р. – 18 листопада 1944 р. – 26 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 98. – Оп. 1. – Спр. 25: Доповідна записка начальника Перегінського РВ НКДБ й відомості про збитки, завдані німецько-фашистськими загарбниками та їх спільниками підприємствам, колгоспам і приватним особам у Перегінському районі. 1944–1946 рр. – 8 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 104. – Оп. 1. – Спр. 2: Список початкових і промислових шкіл Калуського шкільного округу. Листування із завідувачами шкіл з приводу укомплектування навчальних закладів учителями. 2 серпня 1942 р. – 23 липня 1943 р. – 30 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 104. – Оп. 1. – Спр. 3: Статистичні звіти Калуського шкільного округу про наявність початкових і промислових шкіл та кількість учнів у школах станом на 22 лютого 1943 р. – 4 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 104. – Оп. 1. – Спр. 4: Звітна доповідь завідувача початковою німецькою школою за підсумками 1942–1943 навчального року. – 11 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 41: Німецько-фашистські окупанти на Станіславщині та боротьба з ними за вигнання з області (1941–1944 рр.). Збірник документів і матеріалів. – 148 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 64-а: Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Івано-Франківської області і визволення їх Черво-

ною армією (1941–1944) / упор. А. Педашенко, Ю Абрамов. – 315 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 909. – Оп. 1. – Спр. 1597: Перелік документів Державного архіву Івано-Франківської області про репресії німецького окупаційного режиму проти українського населення. – 5 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 2014: Івано-Франківська обласна редакційна колегія «Історії міст і сіл Української РСР» 1962–1972. – Оп. 1. – Спр. 148: Списки громадян, вбитих німецькими загарбниками, українськими націоналістами. Списки учасників руху опору проти німецьких фашистів та їх посібників по сільрадах Долинського, Калуського, Коломийського, Косівського та Надвірнянського районів, 1941–1964. – 140 арк.

ДАІФО. – Ф. Р. 2179. – Оп. 1. – Спр. 1: Протоколи допитів, накази та інші документи про розстріл громадян в застінках Станіславського гестапо в 1941–1942 рр. Том 1(Б–Л). – 94 арк.

Краєзнавчий музей Калущини (далі КМК). Ф. Архів. – Спр. 17: Дипломи і свідоцтва про закінчення середніх та професійних навчальних закладів. – Арк. 35.

КМК. Ф. Архів. – Спр. 74-а: Матеріали про життя й діяльність художника й громадського діяча Петра Савчина (1923–2003). – 56 арк.

КМК. Ф. Архів. – Спр. 177: Калуська торгівельна школа (1941–1944): особисті документи учнів, світлини, конспекти, записники. 1943–1944 рр. – 107 арк.

Адамович С. В. Нереабілітована пам'ять / Сергій Адамович. – Част. 1. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. – 208 с.

Адамович С. В. Злочини нацистської Німеччини в м. Калущі (1941–1944 рр.) // Сергій Адамович // Українознавчі студії. Вип. 19. – Івано-Франківськ: Плай, 2018. – С. 213–228.

Адамович С. В. Нереабілітована пам'ять / Сергій Адамович. Част. 2. На вшанування 80-ї річниці початку масових депортацій українців у XX сторіччі. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2020. – 136 с. – (Серія «Вигнані з раю»).

Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. Т. 1 / ред. і упор.: Б. Кравців. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен: Центральний комітет Станиславівщини, 1975. – 959 с.

Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславщини. Т. 2 / ред. і упор.: М. Климишин. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Центральний комітет Станиславівщини, 1985. – 900 с.

Альманах Станіславівської землі / ред.-упор. Юрій Гаєцький.
– Т. 3: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславівщини.
– Нью-Йорк-Київ-Івано-Франківськ: Вид. Центрального Комітету Станіславівщини; Лілея-НВ, 2009. – 864 с. – (Наукове товариство ім. Т. Шевченка; Український архів; т. XXX).

Андріїв Е. П. Мобілізація трудового населення Галичини нацистською Німеччиною (1941–1944 рр.) / Емілія Андріїв. Монографія.
– Івано-Франківськ, 2019. – 160 с.

Андріїв Е. П. Калуська торговельна школа: причини створення та розстрілу учнів / Емілія Андріїв // Калуські історичні студії. – Т. 4. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / упор. І. М. Тимів. Заг. ред. О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 86–100.

Андрійчук Л. І. Юлія Ганущак («Галичанка») у боротьбі за свободу України / Людмила Андрійчук // Краєзнавець Прикарпаття; регіональний науково-методичний альманах. – 2020. – № 35 (січень-червень). – С. 27–32.

Андрухів І. О., Француз А. Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959) / Ігор Андрухів, Анатолій Француз. – Рівне; Івано-Франківськ: Таля, 2001. – 335 с.

Андрухів І. О., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х рр. XX ст. Історико-правовий аналіз / Ігор Андрухів, Петро Кам'янський. – Івано-Франківськ, 2005. – 364 с.

Андрухів І. О., Француз А. Й. Правда історії. Станіславщина в умовах терору і репресій: 1939–1959 роки: історико-правовий аспект. Документи і матеріали / Ігор Андрухів, Анатолій Француз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – 448 с.

Андрухів І. О. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / Ігор Андрухів, Олександр Лисенко, Ігор Пилипів. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 500 с.

Андрухів І. О. До питання про терор проти єврейського населення на Станіславщині під час нацистської окупації / Ігор Андрухів // Краєзнавство. – 2011. – № 1. – С. 197–205.

Антонюк Н. В. Проблеми освіти на сторінках західноукраїнської преси в роки німецької окупації (1939–1944) / Наталія Антонюк // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики. Доповіді та повідомлення міжнародної наукової конференції 25–26 серпня 1995 р. – Львів, 1996. – С. 305–321.

Антонюк Н. В. Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації / Наталія Антонюк // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів. 1997. – Вип. 3. – С. 345–362.

Антонюк Н. В. Українське культурне життя в генеральній губернії (1939–1944 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України / Антонюк Наталія Володимирівна; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1999. – 35 с.

Антонюк Я. М. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921–1991): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України // Ярослав Миколайович Антонюк. – Національний університет «Острозька академія», Острог, 2021. – 650 с.

Арсенич П. І. Сторінки збройної боротьби УПА на Прикарпатті / Петро Арсенич // Матеріали наукової конференції «Організація Українських націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)». – Стрий, 1993. – С. 58–63.

Арсенич П. І. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті. До 65-річчя створення УПА / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2007. – 216 с.

Архіви окупації 1941–1944 / упор. Н. Маковська. – Т. 1: Більше не таємно. Держ. ком. Архівів України / упор. Н. Маковська. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2006. – 872 с.

Бабій В. І. Вони боролись за Україну. До 65-річчя УПА / Василь Бабій. – Івано-Франківськ, 2007. – 59 с.

Байда Т. М. Довго мовчали смереки / Тетяна Байда (Дейнега). – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2001. – 180 с.

Бакала В. М. Репресії НКВД на теренах Прикарпаття 1939–1941 рр. / Володимир Бакала // Комуністичні репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр.: Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. // Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 183–191.

Баран Б. М. Соціально-економічна діяльність Греко-католицької церкви в Дистрикті Галичина 1941–1944 рр. / Богдан Баран // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. – Київ, 2021. Т. 32. – № 4. – С. 8–12. – (Серія: Історичні науки).

Бойчук З. О. У серці мали те, що не вмирає / Зіновій Бойчук. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2008. – 224 с.

Бойчук З. О. Олександр Луцький-Беркут – командир УПА «Захід» [протоколи допиту] / Зіновій Бойчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. – 272 с. – (Серія: Наші партизани).

Боляновський А. В. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр. / Андрій Боляновський // Вісник Львівського університету. Історія. Вип. 32. – Львів, 1997. – С. 226–235.

Боляновський А. В. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух опору України у 1941–1944 рр. // Андрій Боляновський Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Том ССХХХVІІІ: праці історико-філософської секції. Львів, 1999. – С. 348–381.

Боляновський А. В. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 рр: автореф. дис... д-ра. іст. наук: 07.00.02 / Боляновський Андрій Валентинович; Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 1999. – 16 с.

Бондаренко К. П. Діяльність організації українських націоналістів напередодні і під час Другої світової війни (1938–1945): політичний та військовий аспекти: автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Бондаренко Костянтин Петрович; Державний ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 1997. – 24 с.

Вардзарук Л. Д. Пам'ятаймо / Лук'ян Вардзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 228 с.

Ветров І. Г. Фінансова політика нацистської Німеччини та держав-сателітів на окупованій території України (1939–1944 рр.) / Ігор Ветров // Архіви окупації: 1941–1944 / упор. Н. Маковська. – Київ, 2006. – С. 774–781.

Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень–вересень 1943 р.) очима учасників, мовою документів / упор. А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – Київ; Парламентське вид-во, 2005. – 304 с.

Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р. / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упор.: Р. І. Пилявець, В. М. Яременко. – Київ: НВЦ «Пріоритети», 2012. – 230 с.

Вір! Борись! Перемагай! / упор. Оксана Романів, Василь Тимків. – Івано-Франківськ: Місто: НВ. – 40 с.

Вітенко М. Д. Радянський терор на Прикарпатті 1939–1941 рр. / Микола Вітенко // Всеукраїнська наукова конференція 10 жовтня 2009 р. // Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С.114–126.

Волинь і Східна Галичина. 1943–1944 рр. Путівник по польських та українських архівних джерелах / за ред. Д. Наленч, Г. Боряка. – Варшава-К.: AWP Amalker, 2003. – Т. 1. – 288 с.

В'ятрович В. М. Друга українсько-польська війна. 1942–1947 / Володимир В'ятрович. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 288 с.

В'ятрович В. М. За лаштунками «Волині–43». Невідома польсько-українська війна / Володимир В'ятрович. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2016. – 304 с.

В'ятрович В. М. УПА проти АК: польсько-українська війна в Галичині 1943–1944 рр. / Володимир В'ятрович // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Вип. 53. – С. 334–349.

Гайлачук І. Б. Соціальне становище українців Галичини у період нацистського «нового порядку» (1941–1944 рр.) в сучасній вітчизняній історіографії / Ірина Гайлачук // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство: Збірник наукових праць / відп. ред. О. Є. Лисенко та ін. НАН України. Інститут історії України; Національний університет оборони ім. І. Черняховського. – Київ: Інститут історії України, 2014. – С. 24–33.

Гай-Нижник П. П. Організація та повноваження місцевих органів урядування відновленої Української держави після проголошення Акту 30 червня 1941 року / Павло Гай-Нижник // Гілея. – 2016. – Вип. 112 (№ 9). – С. 51–60.

Галушко М. В. Українські часописи Станіслава (1879–1944): іст.-біб ліогр. дослідж. / Марія Галушко. НАН України, ЛНБ ім. Василя Стефаника, НДЦ періодики Львів, 2001. – 304 с. – (Серія «Періодичні видання міст України»).

Гінда В. В. Агенти-коханки: жінки на службі німецької і партизанської розвідок / Володимир Гінда // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2021. – Вип. 23. – С. 116–133.

Гінда В. В. Нацистська окупація України / Володимир Гінда. – Київ: Арій, 2022. – 368 с.

Гогун А. С. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования 1941–1944 / Александр Гогун. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2012. – 527 с. – (История сталинизма).

Гуцуляк М. В. Чи сказав правду вітер? Спомини, писані в Канаді понадвечір життя / Михайло Гуцуляк. – Київ, 1996. – С. 126–129.

Денисюк М. Ю. Мемуарні твори як джерело до вивчення українського національного руху в час та після Другої світової війни : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Денисюк Марія Юріївна;

М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2009. – 20 с.

Денищук О. С. Боротьба УПА проти німецьких окупантів в 2 томах. Т. 2: Галичина та Східна Україна / Олександр Денищук. Рівне: ППДМ, 2008. – 216 с.

Деревінський В. Ф. Діяльність Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії в 1940–1953 рр.: автореф. дис... канд. істор. наук: 20.02.22. – Військова історія / Василь Федорович Деревінський. – Київ, 2003. – 19 с.

Дзюбан О. В. Преса Станіславівщини другої половини 1941 р. / Орест Дзюбан // Український визвольний рух / Орест Дзюбан // Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Коло, 2004. 36. 3. – С. 187–189.

Дрогобицький І. І. Повстання УНС: військовий вимір минулого східної Бойківщини / Ігор Дрогобицький // Матеріали регіональної науково-практичної конференції «Терени Східної Бойківщини. Хто такі бойки?», м. Долина, 27 серпня 1921 р. – Долина, 2022. – С. 72–76.

Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / упор. М. Г. Дубик. – Київ, 2000. – 304 с.

Допіра Б. Д. Сіроманці / Богдан Допіра // Відділ особливого призначення. – Львів: Українські технології, 2003. – 272 с.

Жертви сталінського терору на Прикарпатті (1939–1941 рр.) / ред. Р. О. Пондеровська, Л. Б. Штогрин. Том І. Івано-Франківська область. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. – 344 с.

Забілий Р. В. Нарис історії куреня «Скажені» / Руслан Забілий // Український визвольний рух. – Львів: Видавництво «Мс», 2003. – Збірник 1. – С. 125–143.

Забілий Р. В. Підготовка та забезпечення маршів і постів рейдуючих відділів УПА / Руслан Забілий // Український визвольний рух. – Львів: Видавництво «Мс», 2006. – Збірник 6. – С. 170–183.

Забілий Р. В. Особливості збройної боротьби Української повстанської армії в 1942–1949 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Руслан Володимирович Забілий. – Львів, 2015. – 20 с.

Захарова М. Олекса Химинець (Благий) – пластун, курінний «Месників», лицар Срібного хреста Бойової заслуги // Краєзнавець Прикарпаття: регіональний науково-методичний альманах. Івано-Франківськ, 2012 (липень–грудень). – № 20. – С. 47–51.

Зілінський В. Т. Інформаційний потенціал матеріалів із українських архівосховищ щодо висвітлення історії юденратів дистрикту

Галичина (1941–1943 рр.) / Володимир Зілінський // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Львів, 2016. – Вип. 17. – С. 97–111.

Зілінський В. Т. Документи нацистських силових структур дистрикту «Галичина» як джерело до вивчення Голокосту (на матеріалах із українських архівосховищ) // Володимир Зілінський // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Вип. 2. Част. 3. – Тернопіль, 2017. – С. 51–57. (Серія: історія).

Зілінський В. Т. Голокост на території дистрикту «Галичина» джерелознавчий аналіз проблеми. Дисertaція кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Володимир Зілінський. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2019. – 241 с.

Історія міст і сіл Української РСР в 26 томах. – Івано-Франківська область / Голова редколегії О. О. Чернов. – Київ: Інститут Історії Академії Наук УРСР, 1971. – 639 с.

Ільницький В. І. Провід ОУН Карпатського краю / Василь Ільницький. – Львів-Торонто: Видавництво «Літопис УПА» 2012. – 128 с. – (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 21).

Ільницький В. І. Життєвий і бойовий шлях Петра Мельника «Хмари» (за матеріалами особистих зізнань та документів репресивно-каральних органів) / Василь Ільницький // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 70-річчя створення УПА. – 2013. – Ч. 24. – С. 195–202.

Ільницький В. І. Організація української народної самооборони на теренах Карпатського краю ОУН / Василь Ільницький // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2017. – Вип. 25. – С. 122–128. – (Серія: «Історія»).

Іщук О. С. Життя та доля Михайла Дяченка-«Марка Боєслава» / Олександр Іщук. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2010. – 140 с. – (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 9).

Іщук О. С. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.) / Олександр Іщук. Відп. ред. П. Й. Потічний. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. – 944 с. – (Літопис Української Повстанської Армії. Бібліотека. – Т. 11).

Зеленюк О. М. З пережитого... Спогади / Олесь Зеленчук. – Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут

літературознавчих студій. – Львів, 2003. – С. 124 с. – (Серія «Мемуари і документи». Випуск 3).

Калуська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ, 1945–1951 / ред. і упор. Дмитро Проданик, Руслан Забілий. – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2023. – 464 с., іл. – (Літопис УПА. «Новасерія». Т. 31).

Калуські історичні студії. Т. 2. Видання друге, виправлене й доповнене. Збірник наукових статей, присвячений 75-м роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – 178 с.

Калуш – місто хіміків. Документи і матеріали / відп. ред. М. П. Хвостін. – Ужгород: Карпати, 1970. – 176 с.

Каспрук С. Д. Каральні акції німецьких нацистів на Прикарпатті (1941–1944) / Степан Каспрук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – 192 с.

Кентій А. В. УПА 1942–1943 рр. / Анатолій Кентій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 287 с.

Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / Анатолій Кентій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.

Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації Українських націоналістів 1942–1956 / Анатолій Кентій. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Київ, 2008. – 414 с.

Киселюк-Андрійків Л., Трачук Л. Осаяні вічністю. Книга Вдячної Пам'яті / Єлизавета Киселюк, Людмила Трачук. Івано-Франківськ: ФОП Петраш К. Т., 2018. – 160 с.

Клименко О. Грошовий обіг у дистрикті «Галичина» під час німецької окупації (1941–1944 рр.) / Олег Клименко // Збірник праць ТО НТШ. Рада, 2004. Том 1. – С. 161–171. – (Історія України, релігієзнавство).

Ковба Ж. М. Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» / Жанна Ковба. Вид. 3-є, вип. і доп. – Київ, 2009. – 296 с.

Книш З. М. Перед походом на Схід: спомини та матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 рр. / Зеновій Книш. Торонто: б. р. – Т. 2. – 191 с.

Когут М. С. Підгірки: минуле і сучасне / Микола Когут. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2000. – 164 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 1. Видавнича фірма «Відродження», 2001. – 62 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 2. Калуш: Артєкс, 2002. – 72 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 3: Документальні нариси. Спогади. – Калуш, 2002. – 72 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 4. Нариси, спогади. – Калуш: Артєкс, 2003. – 52 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 5. Документальні матеріали. Спогади. – Калуш: Артєкс, 2003. – 100 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 6. Калуш: Акцент, 2004. – 20 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 7. – Калуш: Акцент, 2005. – 20 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 8. – Калуш: Копі-центр, 2007. – 56 с.

Когут М. С. Герої не вмирають / Микола Когут. – Кн. 9: Життєписи. Спогади. Вшанування пам'яті. – Калуш: Копі-центр, 2017. – 80 с.

Когут М. С. Калущина: люди і долі / Микола Когут. – Калуш, 2006. – 240 с.

Когут М. С., Курник В. Хотінь: погляд з минулого у сьогодення. Хронологія, спогади, імена, фотографії / Микола Когут, Василь Курник. – Калуш, 2015. – 152 с.

Коломиєць М. І. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах / Михайло Коломиєць. – Брошнів: друкарня приватної фірми «Талія», 1996. – 265 с.

Кондратюк К. К. Волинь і Галичина під німецькою окупацією 1941–1944 рр.: соціально-економічний і культурно-освітній аспекти / Костянтин Кондратюк // Вісник Львівського університету. Спецвипуск. 2019. – С. 325–339.

Коретчук Я. В., Ганцюк П. Т. Командири відділів ТВ 22 УПА «Чорний ліс» / Ярослав Коретчук, Петро Ганцюк. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2011. – 112 с. – (Літопис УПА. Серія «Події і люди»; кн. 27).

Косик В. М. Ставлення німців до ОУН і УПА (1941–1944) // Українська повстанська армія і національно-визвольна боротьба в

Україні у 1940–1950-х рр. / Володимир Косик // Матеріали Всеукраїнської конференції. Київ, 25–26 серпня 1992 р. – Київ, 1992. – С. 10–33.

Косик В. М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / Володимир Косик. Наукове тов-во імені Т. Шевченка у Львові; Українознавча бібл. НТШ. – Париж; Нью-Йорк; Львів: 1993. – 684 с.

Косик В. М. Правда історії. Роки окупації України 1939–1944 рр. 36. ст. – Київ: Українська видавнича спілка, 2008. – 184 с.

Костишин А. В. Історія церкви Святого Архистратига Михаїла в Калуші / Андрій Костишин. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 124 с.

Круглов А. И. Энциклопедия Холокоста. Еврейская энциклопедия Украины / ред. И. М. Левитас. – Киев, 2000. – 224 с.

Круглов А. И. Катастрофа украинского еврейства 1941–1944 / Александр Круглов: Энцикл. справ. – Харьков: Каравелла, 2001. – 376 с.

Кубійович В. М. Українці в Генеральній Губернії 1939–1941 рр. / Володимир Кубійович. Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.

Курилишин К. М. «Краківські вісті» (1940–1944 рр.) – «Народний часопис для Генерал-Губернаторства» / Костянтин Курилишин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. НДЦ періодики. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 119–134.

Курилишин К. М. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж.: у 2 т. Т. 1: А–М / Костянтин Курилишин. – Львів, 2007. – 640 с.

Курилишин К. М. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси / Костянтин Курилишин. – Львів, 2010. – 328 с.

Кучер В. І., Стефанюк Г. В. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» / Володимир Кучер, Галина Стефанюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси в 2-х книгах. – Кн. 1. – Київ, 2011. – С. 392–412.

Лапан Т. Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01: Історія України / Т. Д. Лапан; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 16 с.

Лавришук В. І. Фашистський окупаційний режим в західних областях України 1941–1944 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук:

07.00.01: Історія України / Лавришук Володимир Іванович; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 1998. – 28 с.

Лебедь М. К. УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1. Німецька окупація України / Микола Лебедь. [Б. м.]: Видання пресового бюро УГВР. – 131 с.

Левченко. Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр.: монографія / Юрій Левченко; за наук. ред. К. П. Двірної. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – 402 с.

Лесів С. В., Коретчук Я. В. Петро Мельник сотник УПА «Хмара». В огні повстання / Степан Лесів, Ярослав Коретчук. Ч. 1: УПА на відтинку Чорного Лісу 1943–1945. Б. м.: Гуцульщина, 1949. – Калуш: Карпатський акцент, 2014. – 272 с. – (Перевидання в Україні).

Лесів С. В., Ганцюк П. Т. Курінь УПА «Промінь»: історія формування та бойовий шлях / Степан Лесів, Петро Ганцюк. Калуш–Івано-Франківськ: Історичний клуб «Магура», 2016. – 288 с.

Липовська Л. В. Збірник матеріалів Архіву громадського жіночого руху в Калуші (1940–1950). Частина 2 / Любов Липовська. – Калуш, 2018. – 38 с.

Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / Олександр Лисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3–16.

Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / За заг. ред. проф. В. Сергійчука. – Т. 1. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. – 920 с.

Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 / підгот. Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.

Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 2 / підгот. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – 664 с.

Літопис Української повстанської армії. Нова серія. Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Книга 1: 1943–1945 / упор. А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. – Київ-Торонто, 2002. – 598 с.

Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 19: Карпатська група УПА «Говерля»; кн. 2: спомины, статті та видання історично-

мемуарного характеру / збір. і упор.: П. Содоль. Торонто-Львів: Літопис УПА, 1992. – 359 с.

Літопис УПА – Т. 24: Передрук підпільного журналу Ідея і чин: Орган Проводу ОУН 1942–1946 / ред. Ю. Маївський, Є. Штендера. – Торонто: Літопис УПА, 1995. – 590 с.

Луцький О. І. Офіційна україномовна преса Галичини періоду німецької окупації (1941–1944 рр.): умови і проблематика публікацій / Олександр Луцький // Українська періодика: Історія і сучасність. Доповіді і повідомлення третьої Всеукр. наук.-теор. конф. 22–23 груд. 1995 р. – Львів, 1995. – С. 105–110.

Луцький О. І. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. // Олександр Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – Вип. 3–4. – С. 194–225.

Луцький О. І. Суспільна допомога жителям Прикарпаття (восени 1941 – влітку 1942 рр.) / Олександр Луцький // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – Київ, 2011. – Вип. 16. – С. 294–304.

Макарчук С. С. Документальні публікації в Україні з історії Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Макарчук Сергій Сергійович. Київськ. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 1994. – 17 с.

Макарчук В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Макарчук Володимир Степанович НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2006. – 35 с.

Максимчук Є. С. Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типовий склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Євген Спиридонович Максимчук; Держкомархів України, Укр. НДІ архівної справи та документознавства. – Київ, 2007. – 20 с.

Малюга В. М. Антинімецька інформаційно-пропагандистська діяльність ОУН і УПА серед населення окупованої України (1941–1944 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / В. М. Малюга; Нац. академія оборони України. – Київ, 2006. – 19 с.

Марущенко О. В. Друга світова війна і українське питання: історіографічні аспекти / Олександр Марущенко // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – Луганськ, 2001. – С. 200–202.

Марущенко О. В. Сучасна вітчизняна історіографія участі українців у збройних формуваннях воюючих сторін в роки Другої світової війни / Олександр Марущенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 6 – Київ, 2002. – С. 54–62.

Марущенко О. В. Сучасна вітчизняна історіографія українсько-польського протистояння періоду Другої світової війни: демографічний аспект / Олександр Марущенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2005. – Вип. 9. – Част. 1. – С. 126–135.

Марущенко О. В. Український національно-визвольний рух першої половини 1940-х років: сучасний історіографічний дискурс / Олександр Марущенко // На вівтар історії України: ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, проф. В. В. Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 523–530.

Матеріали та документи Служби Безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / упор. Олександр Лисенко, Іван Патриляк. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. – 254 с.

Мельник Петро сотник УПА «Хмара». В огні повстання. УПА на відтинку Чорного лісу (1943–1945). Перша частина / упор.: С. Лесів, Я. Коретчук. Калуш: Карпатський акцент, 2014. – 272 с.

Мечник С. У вирі воєнного лихоліття. ОУН і УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами. / Степан Мечник. Львів: Край, 1992. – 100 с.

Мизак Н. С. УПА-«Захід» і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. / Нестор Мизак. – Чернівці-Торонто: Прут, 2011. – 436 с.

Мельник Д. Г. Ярослав Дякон: тернова доля галицького інтелегента / Дарія Мельник. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 176 с.

Мірчук П. Ю. Українська Повстанська Армія (1942–1952): Документи і матеріали Петро Мірчук. – Львів: Просвіта, 1991. – 448 с. – (Читальня «Просвіти»).

Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Підступ. 1. Хто був зрадником? / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 2 квіт. – № 41. – С. 3.

Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. 3. Підступ. «Чорні діяння легіонерів» / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 9 квіт. – № 44. – С. 2.

Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 1. Підступ. 3. Розгром бабинського підпілля / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 14 квіт. – № 47. – С. 3

Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 2. Кривава п'ятниця. 1. Село роковане на смерть / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 23 квіт. – № 50. – С. 3.

Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 2. Кривава п'ятниця. 2. Свідки розповідають / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 28 квіт. – № 52. – С. 3.

Миронюк М. В. В подвійному зашморгу. Ч. 2. Кривава п'ятниця 3. Вернися пам'яті, до нас! / Михайло Миронюк // Дзвони Підгір'я. – 1992, 2 трав. – № 53. – С. 2.

Миронюк М. В. «Кривавий полудень»: [присвяч. 60-річчю розстрілу німцями сотні жителів с. Білі Ослави] / Михайло Миронюк. – Коломия: Коломийська районна друкарня, 2003. – 84 с.

Москалюк М. М., Старка В. В. Сільська школа Східної Галичини в умовах нацистської окупації 1941–1944 рр. / Микола Москалюк, Володимир Старка // Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія: Історичні науки. Ізмаїл, 2019. – Вип. 43. – С. 111–118.

Музиченко Я. Вивезення до Німеччини етнокультурної спадщини українців під час Другої світової війни Ярослава Музиченко // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 11. – С. 82–87.

Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941–1944 рр. / автори-укладачі: Валерій Васильєв, Наталя Кашеварова, Олена Лисенко, Марія Панова, Роман Подкур. – Київ: Видавець В. Захаренко, 2018. – 752 с.

Нацистський терор в Станиславові. Страта 27 оунівців під божницею 1943 р. Документи і матеріали / упор. Ярослав Коретчук. – Івано-Франківськ: Місто-НВ. – 72 с. – (Серія: 3-під землею).

Німецькі злочини в Станіславщині // Літопис Червоної Калини: історико-краєзнавчий часопис. – 1993. – № 7–9. – С. 55–56.

Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів / упор. Іван Бутич. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.

НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооружённым националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной

Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сб. док. / сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – Москва, 2008. – 640 с.

Огороднік В. Ю. Підготовка кадрів служби безпеки організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Валерій Юрійович Огороднік; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – 16 с.

Ониськів О. Г. Діяльність калуського міського суду в роки німецької окупації 1942–1944 рр. / Олег Ониськів // Калуські історичні студії. Т. 5. Зб. наук. статей / упор. та відп. наук. ред. І. М. Тимів. За ред. О. М. Мальярчука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2021. – С. 78–88.

Організація та повноваження місцевих органів урядування відновленої Української Держави після проголошення Акта 30 червня 1941 року / Павло Гай-Нижник // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – Київ, 2016. – Вип. 112. – С. 56–60.

ОУН в 1941 році. Документи. В 2 ч. Ч. 1 / упор.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та інші. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.

ОУН в 1941 році. Документи в 2 ч. Ч. 2 / упор. О. Веселова та інші; Ін-т історії України – Київ: Ін-т історії України Нац. акад. наук України, 2006. – 2006. – 282 с.

ОУН і УПА в 1942 році. Документи / упор.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 243 с.

ОУН і УПА в 1942 році. Документи. В 2 ч. Ч. 2 / упор.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 282 с.

ОУН і УПА в 1943 році: Документи / упор.: О. Веселова, В. Дзьобак. – Київ: Ін-т історії України НАН України. 2008. – 347 с.

ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1: січень-липень-грудень 1944 р. / упор. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2009. – 392 с.

ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2: липень-грудень 1944 р. / упор. О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2009. – 256 с.

Офіцинський В. А. Східногалицька періодика 1941–1944 рр.: політичні та культурні аспекти / Василь Офіцинський. – Ужгород, 1997. – 59 с.

Офіцинський Р. А., Хаврак Л. Ф. Військово-політичний аспект українсько-польських стосунків у Галичині 1941–1944 рр. / Роман Офіцинський, Леся Хаврак // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2002. – Вип. 7. – С. 68–74. – (Серія: Історія).

Пагіря О. М. Відносини між українським визвольним рухом та угорською армією в Галичині в першій половині 1944 р. / Олександр Пагіря // Український визвольний рух. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2008. – Вип. 12. – 2008. – С. 74–115.

Пагіря О. М. Протистояння між УПА-«Захід» та 1-ою угорською армією на території Галичини у березні-серпні 1944 р. / Олександр Пагіря // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. ВПЦ «Київський університет», 2010. – Вип. 100. – С. 43–47.

Пагіря О. М. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945) / Олександр Пагіря. Літопис УПА. Т. 12. – Львів; Торонто: Вид-во «Літопис УПА», 2014. – 581 с.

Паньків М. І. Схрони, криївки і бункери ОУН і УПА. Документи. Спогади. Короткі біографії. До 75-річчя УПА / Михайло Паньків. – Видання 2-е доповнене. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2017. – 240 с.

Паньківський К. К. Роки німецької окупації 1941–1944 / Костянтин Паньківський. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Вид-во «Ключі», 1965. – 479 с. – (Серія: «Життя і Мислі», кн. 7).

Папакін Г. В. Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. Вип. 1. Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження / Георгій Папакін: відп. ред. Г. Боряк. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. – 358 с.

Патриляк І. К. 1943 рік в історії ОУН і УПА / Іван Патриляк // Український визвольний рух. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Збірник 13. – С. 133–194.

Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Патриляк Іван Казимирович; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 36 с.

Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія / Іван Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.

Перепічка Є. В. ОУН і УПА в роки Другої світової війни / Євген Перепічка. – Львів: Сполом, 2009. – 740 с.

Пилипів І. В. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / Ігор Пилипів // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч. 8. – С. 108–116.

Погорельчук С. О. Документи з фонду Миколи Лебедя про польсько-українську війну 1942–1947 років / Сергій Погорельчук // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упор. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2012. – С. 669–674.

Пограничные войска СССР в Великой Отечественной войне 1942–1945. Сборник док. и матер. – Москва: Наука, 1976. – 976 с.

Поїздник І. І. Окупаційна влада як чинник міжконфесійних відносин на Галичині в 1941–1944 рр. / Інна Поїздник // Архіви окупації: 1941–1944 / упор. Н. Маковська. – Київ, 2006. – С. 817–823.

Поїздник І. І. Особливості окупаційної релігійної політики на території дистрикту «Галичина» (1941–1944) // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації: Матеріали міжнародної наукової конференції / відп. ред. Л. В. Легасова. – Київ, 2011. – С. 488–496.

Полянський Ф. І. Українська народна самооборона у Галичині (червень-грудень 1943 р.) / Федір Полянський // Мандрівець. 2011. – № 2. – С. 42–45.

Проданик Д. В. Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона» / Дмитро Проданик. Торонто-Львів, 2011. – 128 с. – (Літопис УПА. Серія: «Події і люди», кн. 15).

Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. ГДА СБ України / упор. В. Даниленко, С. Кокін. – Київ: КМА, 2009. – 1310 с.

Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Кн. 1 / упор.: Лук'ян Вардзарук. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. – 981 с.

Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. – Кн. 2 / упор.: Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – 1136 с.

Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / Петро Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90–110.

Ремесло повстанця. Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – «Хмеля» / ред. і упор.: Руслан Забілий. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 424 с.

Романишин Ю. О. Преса ОУН-УПА як джерело до історії українських визвольних змагань (1942–1945 рр.) / Юрій Романишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку Держав. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 64–71.

Росіцький П. С. Українська народна самооборона в дистрикті Галичина у 1943 році. Дис... канд. іст. наук 07.00.01 / Росіцький Петро Станіславович; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2018. – 240 с.

Руднєв С. В. Щоденник про Карпатський рейд / Семен Руднєв. Станіслав, 1960. – 83 с.

Савіцький Р. П. Нацистська окупація Галичини (1941–1944): огляд фондів архівів Польщі / Роман Савіцький // Емінак. – 2016. – № 1. – С. 133–136.

Савіцький Р. П. Нацистська окупація Галичини (1941–1944): (джерелознавчі студії радянського періоду) / Роман Савіцький // Архіви України. – 2016. – № 2. – С. 97–107.

Себта Т. М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Себта Тетяна Миколаїна; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2000. – 20 с.

Себта Т. М. Документальні фонди німецької окупаційної влади 1941–1944 рр. у державних архівах України: аналіз інформаційного потенціалу / Тетяна Себта // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 23–46.

Семаньків І. Л. Перемогла ідея. Книга пам'яті національно-визвольної боротьби ОУН і УПА на Калущині / Іван Семаньків. – Калуш, 2002. – 332 с.

Сеницький В. В. Формування Української народної самооборони на території Львівської області / Віктор Сеницький // Український визвольний рух: науковий збірник. – Львів, 2016. – № 21. – С. 139–142.

Сеницький В. В. Воєнна округа УПА «Говерля» в період німецької окупації (1943–1944) / Віктор Сеницький // Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2020. – Вип. 8. – С. 28–45.

Сеницький В. В. Переформування Української народної самооборони в УПА-Захід (грудень 1943 – березень 1944 року) / Віктор Сеницький // Пріоритетні напрями наукових досліджень: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 12–13 жовтня 2020 року. – Київ: МЦНІД, 2020. – С. 33–34.

Сеницький В. В. До питання про залучення частин і з'єднань Вермахту та військ СС для боротьби проти українських повстанців у 1943–1944 роках / Віктор Сеницький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2021. Вип. 34. – С. 199–215.

Сеницький В. В. Створення Української народної самооборони на території Станіславської області в 1942–1943 роках / Віктор Сеницький // Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевич. – Львів, 2021. – Вип. 9. – С. 134–147.

Сеницький В. В. Структура та чисельність Української народної самооборони в 1943 році / Віктор Сеницький // Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти (част. І): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 10–11 квітня 2021 року. – Львів: Львівський науковий форум, 2021. – С. 17–19.

Сергійчук В. І. УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / Володимир Сергійчук. – Київ: Дніпро, 1996. – 496 с.

Сергійчук В. І. Український здвиг: Прикарпаття 1939–1955 / Володимир Сергійчук. – Київ: Укр. видав. спілка, 2005. – 840 с.

Сілецький В. І. Боротьба УНС та УПА проти гітлерівських окупантів на території Станіславської області / Володимир Сілецький // Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність: матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА (м. Івано-Франківськ, 16–17 січня 1993 р.). – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – С. 99–100.

Слободянюк М. А. Антифашистський рух Опору в Україні періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Слободянюк Микола Анатолійович. – Інститут історії України НАН України; Запорізький національний університет, Київ-Запоріжжя, 2018. – 500 с.

Слободинський Д. К. Порятунком євреїв українцями у роки Другої світової війни): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Історія України / Слободинський Дмитро Костянтинівич. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 19 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: документы и материалы в 3 т. Т. 1. Украинская ССР в первый период Великой отечественной войны (22 июня 1941 г. – 19 нояб-

ря 1942 г.) / сост. Д. Ф. Григорович и др. – Киев: Наукова думка, 1985. – 522 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: документы и материалы в 3 т. – Т. 2. Украинская ССР в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной (19 ноября 1942 г. – конец 1943 г.) сост. В. Н. Немятый. – Киев: Наукова думка, 1985. – 514 с.

Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945: документы и материалы в 3 т. – Т. 3. Украинская ССР в завершающий период Великой Отечественной войны (1944–1945 гг.) сост. П. И. Денисенко и др. – Киев: Наукова думка, 1985. – 514 с.

Содоль П. П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949 / Петро Содоль. Довідник перший. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с. – (Бібліотека «Прологу і сучасности»; Ч. 1941).

Содоль П. П. Українська Повстанча армія 1943–1949 / Петро Содоль. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.

Соловка Л. М., Оришко С. П. 150 із 150 тисяч...: Голокост євреїв Прикарпаття як складова етнодемографічної катастрофи Східної Галичини / Любов Соловка, Світлана Оришко / наук. ред. М. Гон. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2019. – 576 с.

Справочник-список на фольксдойче и рейхсдойче, проживающих на Украине в период немецко-фашистской оккупации (1941–1944). Т. 1. (№ 1–5000). – Киев, 1949. – 295 с.

Старка В. В. Рух опору в Галичині в 1941–1944 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Старка Володимир Васильович; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2006. – 19 с.

Старка В. В. Нацистський окупаційний режим у східногалицькому селі 1941–1944 рр. / Володимир Старка // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. / упор. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2012. – С. 251–258.

Старка В. В. Повсякденне життя селянства Східної Галичини у 1941–1944 рр. / Володимир Старка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2019. – № 142. – С. 45–48.

Стародубець Г. М. Українське повстанське запілля (друга половина 1943 – початок 1946 рр.): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Галина Миколаївна Стародубець; Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 36 с.

Стасюк О. Й. Видавнича діяльність ОУН періоду німецької окупації / Олександра Стасюк // Збірник праць науково-дослідницького центру періодики. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника. – 2001. – Вип. 9. – С. 172–192.

Стасюк О. Й. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / Олександра Стасюк. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 384 с.

Степан Бандера: документи і матеріали (1920–1930) / упор. Микола Посівнич. – Львів: Афіша, 2006. – 248 с.

Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / за заг. ред. В. Сергійчука; упор. В. Сергійчук, І. Білокінь, С. Кокін, С. Сердюк. Галузевий державний архів служби безпеки України; Галузевий державний архів служби зовнішньої розвідки України. – Т. 1: 1939–1947. – Київ, 2009. – 680 с.

Стефанюк Г. В. Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Стефанюк Галина Василівна; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

Стефанюк Г. В. Акт відновлення державності України 30 червня 1941 р.: передумови, хід, наслідки. Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Вип. 15/16, 2009. – С. 327–332.

Стефанюк Г. В. Українське шкільництво Станіславщини в період нацистського «нового порядку» (1941–1944 рр.) / Галина Стефанюк // Вісник Прикарпатського національного університету. Історія. Вип. XV. – 2009. – С. 25–32.

Стефанюк Г. В. Реалізація окупаційної політики нацистською владою в Галичині в 1941–1944 рр. / Галина Стефанюк // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2011. – С. 86–105.

Стефанюк Г. В. Оподаткування населення Галичини та Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.) / Галина Стефанюк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2019. – № 9. – С. 81–86.

Стецькович С. І. Єврейська суспільна опіка в дистрикті «Галичина (1941–1944)» / Святослав Стецькович. Кваліфікаційна робота освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр. – Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2013. – 77 с.

Сурмач О. І. УГКЦ і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.) / Оксана Сурмач // Історія релігій в Україні: Праці XI Міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 травня 2001 р.). – Львів, 2001. – Кн. 1. – С. 424–429.

Сурмач О. І. Священники Станіславської єпархії в роки німецької окупації / Оксана Сурмач // Краєзнавець Прикарпаття: 2004. – № 3. – С. 28–29.

Тебешевська О. С. Піснею доля мережена. Кн. 1. Сторінки історії Голиня / Оксана Тебешевська. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 374 с.

Теория и практика западно-украинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР / сост.: Н. Владимирцев, В. Кривец, В. Некрасов и др. – Москва, 2010. – 512 с.

Трепак Л. М. Німецькі окупаційні суди та судочинство у Галичині (1941–1944): історико-правові аспекти: монографія / Леся Трепак; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Коло, 2021. – 219 с.

Тимів І. М. Терор окупаційних режимів на Калушині 1939–1946 рр. мовою документів (До 73-ї річниці створення Української Повстанської Армії) / Іван Тимів // Західний Вісник. Громадсько-політичний тижневик Калушини. – 2015, 16 жовт. (№ 42). – С. 5.

Тимів І. М. Проголошення акта відновлення української державності на Калушині / Іван Тимів // Західний Вісник. Громадсько-політичний тижневик Калушини. – 2016, 1 лип. (№ 26). – С. 4.

Тимів І. М. Терор і репресії на Прикарпатті в 1939–1941 рр.: історіографічний аспект / Іван Тимів // Краєзнавець Прикарпаття: науково-методичний альманах. – 2016. – № 27 (січ.-лип.). – С. 17–27.

Тимів І. М. Калуш: історія в документах. Збірник документів і матеріалів / упор. та відп. наук. ред.: Іван Тимів. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. – 144 с.

Тимів І. М. Збірник наукових студій про радянський та німецький терор на Калушині у 1941–1945 рр. / Іван Тимів // Калуські історичні студії. – Т. 2. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 15–18.

Тимів І. М. Джерела з історії Калуської торгівельної школи / Іван Тимів // Калуські історичні студії. Т. 2. Збірник наукових статей, присвячений 75-им роковинам загибелі учнів Калуської торгівельної школи та 76-й річниці утворення УПА / Наук. ред. І. Тимів, О. Малярчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. – С. 19–39.

Тимів І. М. Обласна конференція у Калуші (До 75-х роковин розстрілу учнів «торгівельки») / Іван Тимів // Вісті Калушини. Інформаційна газета Калушини. – 2018, 9 листоп. (№ 45). – С. 3.

Тимів І. М. Трагедія Калуської «торгівельки» / Іван Тимів // Вікна. – 2018, 9 лист. (№ 44). – С. 10.

Тимів І. М. Трагедія Калуської «торгівельки» / Іван Тимів // <https://vikna.if.ua/news/category/kl/2018/11/04/91763/view>. Оубл. 4. 11. 2018.

Тимів І. М. Калуська періодика: погляд крізь століття / Іван Тимів // Рідна земля. – 2021, 5 лют. – Ч. 6. – С. 14–15.

Тимів І. М. Українська народна самооборона на Станіславщині у 1943 р. (До 79-ї річниці створення Української повстанської армії) / Іван Тимів // Рідна земля. – 2021, 22 жовт. – № 43. – С. 2–3.

Тимів І. М., Андрійчук Л. І., Малярчук О. М. Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калушині в 1944–1946 рр. Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – 472 с. – (Серія: «Історичні джерела Калущини». Т. 2).

Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Дослідження історії національно-визвольної боротьби в умовах незалежності України: історіографічний та джерелознавчий аспекти // Національно-визвольна боротьба УПА та підпілля ОУН на Калушині в 1944–1946 рр. / За заг. ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Фоліант, 2022. – С. 13–83.

Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Часописи Калущини періоду німецької окупації 1941–1944 рр. / Іван Тимів, Людмила Андрійчук // Рідна земля. – 2023, 17 бер. – № 11. – С. 4–6.

Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Каральні акції окупантів на Станіславщині у 1941–1944 р. / Іван Тимів, Людмила Андрійчук // Рідна земля. – 2024, 26 січ. – № 4. – С. 12–13.

Тимків Б. В. Жіночий квіт Калущини 100 відомих краянок / біограф. довід. – Калуш: Карпатський акцент, 2013. – 318 с.

Тимків В. В. Початки організації військового вишколу УПА на Прикарпатті (червень-грудень 1943 р.) Василь Тимків // Галичина: всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2013. – № 24. – С. 118–122.

Тимошук Ю. Вони просто були патріотами: [про підпільника ОУН Гавриїла Ковалю з Войнилова та його дружину – Марію] // Вікна. – 2012, 12 груд. – № 49. – С. 14.

Токарук Я. Д. Утворення єврейського гетто у Станіславі в 1941 р. / Ярослав Токарук // Галичина. – 2006–2007. – № 12–13. – С. 385–393.

Турчин Т. Р. Українська легальна преса Станіславщини як джерело до вивчення примусової праці населення Прикарпаття під час нацистської окупації краю (1941–1944) / Тетяна Турчин // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2012. – Вип. 21. – С. 200–205.

Джерела до вивчення історії примусової праці та репатріації українців Станіславщини (1941–1953 рр.) автореф. дис. канд. іст. наук 07.00.06 / Тетяна Турчин; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2017. – 20 с.

Україна в Другій світовій війні у документах. Зб. нім. арх. матеріалів / упор. і передм. В. Косика [пер. з нім.: В. Кам'янець та ін.]. – Т. 1. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 384 с.

Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. нім. арх. матеріалів (1941–1942) / зібрав і впоряд. В. Косик; [пер. з нім.: В. Мельник та ін.]. – Т. 2: 1941–1942 рр. – Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 1998. – 383 с.

Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. нім. арх. матеріалів (1942–1943) / зібрав і впоряд. В. Косик; [пер. з нім.: Лопушанський В. та ін.]. – Т. 3: 1942–1943 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 382 с.

Україна в Другій світовій війні у документах: Зб. нім. арх. матеріалів (1944–1945) / зібрав і впоряд. В. Косик; [пер. з нім.: В. Лопушанський та ін.]. – Т. 4: 1944–1945 рр. – Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 2000. – 367 с.

Україна під час Другої світової війни (1938–1945): збірник документів / упор. В. Косик [перекл. з франц. Р. Осадчук]. – Київ–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1992. – 729 с.

Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941–1944 рр.): Анотований показчик / За ред. В. Ф. Солдатенка; автори-упор.: Бутко С. В., Герасименко Л. С., Киридон А. М., Пилявець Р. І., Яременко В. М. – Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2012. – 362 с.

Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945: зб. док. в 3-х. т. / ред. І. Д. Назаренко. – Т. 1. – Київ: Політвидав України. – Т. 1. Радянська Україна в період відбиття віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому в війні (черв. 1941 р. – лист. 1942 р.). – 1967. – 553 с.

Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945: зб. док.: в 3-х. т. / ред. І. Д. Назаренко. Київ: Політвидав України. – Т. 2. Радянська Україна в період корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни (лист. 1942 р. – 1943 р.). – 1968. – 391 с.

Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945: зб. док.: в 3-х. т. / ред. І. Д. Назаренко. – Київ: Політ-

видав України. – Т. 3. Радянська Україна в завершальний період Великої Вітчизняної війни (лист. 1944–1945). – 1969. – 385 с.

Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ, 2001. – 558 с.

Український визвольний рух. Науковий збірник. Зош. 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. Львів: Видавництво «Мс», 2003. – 194 с.

Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. / Документи і матеріали / відп. ред. проф. М. Кугутяк. – Т. 2. – Кн. 1: 1939–1945. – Івано-Франківськ: КПФ «ЛІК», 2009. – 600 с.

Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы. В 2-х томах. – Том 1: 1939–1943 / Редакция: Аргизов А. Н. (предс.), Борисенко Е. Ю. и др. Архив Службы внешней разведки РФ; Центральный архив Министерства обороны РФ. – Москва: РОССПЭН, 2012. – 878 с.

Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы. В двух томах. Том 2: 1944–1945 / под ред. А. Н. Артизова. Москва: РОССПЭН, 2012. – 1167 с.

УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). – [Б. м.]: Видання закордонних частин Організації українських націоналістів. – Ч. II. – 1960. – 442 с. – (Бібліотека українського підпільника, ч. 7).

Фоерман Ю. Щоденник зі Станіслава (1941–1943 рр.) / Юліуш Фоерман. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 56 с. – (Серія: «Мое місто», № 17).

Цюп'як Р. О. Войнилів: сторінки минулого / Роман Цюп'як. – Калуш: Калуська друкарня, 2008. – 168 с.

Чайковський І. Українські періодичні видання в Другій світовій війні 1939–1945 / ред. і доп. М. Кравчук. – Філадельфія. – Київ, 1976. – 19 с. – (Серія: «Бібліотека української книги». Ч. 3).

Чижевський В. М. Організація військової праці ОУН / Василь Чижевський. – [б. м.; б. в.], 1948. – 132 с.; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. – 143 с. – (Серія спогадів: «Звитязці»).

Шанковський Л. П. Тринадцять літ... Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені військової округи ч. 4 «Говерля» в 1943–1956 роках / Лев Шанковський // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / ред.-упоряд. Б. Кравців. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка, 1975. – Т. 1. – С. 163–193.

Яким С. С. Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939–1944 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Яким Степан Степанович; Нац. ун-т «Львівська політехніка», Ін-т гуманіт. та соц. наук. – Львів, 2002. – 19 с.

Якобчук Н. О. Україномовна легальна преса періоду нацистської окупації (1941–1944 рр.): огляд фондової колекції музею / Надія Якобчук // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. – 2020. – № 2–3. – С. 145–157.

Яшан В. І. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини у Другій світовій війні 1941–1944 / Василь Яшан. – Торонто, 1989. – 284 с.

Archiwum Narodowe w Krakowie // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ank.gov.pl>.

Archiwum Państwowe w Lublinie:1072/0 «Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa Okręg Lublin,1940–1944 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lublin.ap.gov.pl/zasob/zbiory-online/akta-organizacji-kon-spiracyjnych/>.

Centralne Archiwum Wojskowe im. mjr. Bolesława Waligóry // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://caw.wp.mil.pl/pl/249.html>.

Centralne Archiwum Wojskowe // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archiwumcaw.wp.mil.pl/zasob/vii/vii_1245.htm.

Centralne Archiwum Wojskowe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archiwumcaw.wp.mil.pl/zasob/vii/vii_1237.htm.

Kołodziej E. Archiwum akt nowych. Informator o zasobie archiwalny / Edward Kołodziej. – Warszawa, 2005. – 698 s.

Mazur G. Pokucie w latach Drugiej wojny światowej. Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia / Grzegorz Mazur. – Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994. – 202 s.

Strömich M. Galizische Schicksale / Marian Stromich. – Selbstverlag, 2002. – S. 76–98.

Ziemie wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji I Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj: kwiecień-lipiec 1944 r. Wstęp, wybór i opracowanie. Mieczysław Adamczyk, Janusz Gmitruk, Adam Kosecki – Warszawa-Pułtusk-Kielce: Aspra-JR, 2006. – 292 s.

Перелік документів

№ 1. «Акт відновлення Української Державності», ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові. 30 червня 1941 р.	112
№ 2. Постанова Калуського повітового проводу ОУН (б) про встановлення української влади і запровадження воєнного стану на території повіту. 3 липня 1941 р.	113
№ 3. Відгуки представників сільських громад Калушини на проголошення «Акта відновлення Української Державності» та відновлення громадського життя після більшовицької окупації. Початок липня 1941 р.	114
№ 4. Відозва Калуського повітового проводу ОУН (б) до населення міста і повіту. 10 липня 1941 р.	117
№ 5. Повідомлення про безчинства червоноармійців у Калуші та Станіславі. Липень-серпень 1941 р.	120
№ 6. Свідчення очевидця подій із с. Пійло про злочини червоних окупантів на Калушині. Початок липня 1941 р.	121
№ 7. Злочини червоних окупантів у Калуші. Початок липня 1941 р.	122
№ 8. Злодіяння каральних органів НКВС на Калушині. 7 липня 1941 р.	122
№ 9. Повідомлення Михайла Белея про курси підготовки кадрів ОУН у Войнилові. Липень-вересень 1941 р.	125
№ 10. Повідомлення про вшанування 22-ї річниці спільного походу армії УНР та Української Галицької Армії (УГА) на Київ 30–31 серпня 1919 р.	125
№ 11. Витяг із повідомлення про велике віче у Калуші. 19 вересня 1941 р.	128
№ 12. Повідомлення директора Михайла Гуцуляка про відкриття Торгівельної школи в Калуші. Вересень 1941 р.	130
№ 13. Уривок з допису про загальні збори Окружного союзу кооператив (ОСК) у Калуші. 8 рудня 1941 р.	132
№ 14. Допис про відродження українського національного життя в селі Новиця на Калушині. 25 січня 1942 р.	134
№ 15. Витяг із повідомлення про розвиток фахового шкільництва в Галичині. 11 лютого 1942 р.	135
№ 16. Відвідини Калуша губернатором дистрикту «Галичина» Отто Вехтером. 26 лютого 1942 р.	139

№ 17. Допис про відзначення українського свята обжинок у Калуші. 20 вересня 1942 р.....	141
№ 18. Інформаційне повідомлення про свята обжинок у Долині і Калуші. 27 вересня 1942 р.	142
№ 19. Допис про відзначення свята Крут у Калуші. 18 січня 1943 р.	144
№ 20. Інформація Українського окружного комітету про завершення курсу навчання керівників дитячих садків у Калуші. Червень 1943 р.	145
№ 21. Повідомлення про діяльність Державної ремісничої школи в Калуші. Березень 1944 р.	146
№ 22. Жидівське гетто в Калуші. Липень 1941 р. – вересень 1942 р.	149
№ 23. Запит єврейської ради м. Калуша з вимогою подати відомості про вказаних осіб для їхніх рідних. 26 вересня 1941 р.	151
№ 24. Статистичні відомості про чисельність жидівського населення Калушини, знищеного гітлерівцями в період окупації. 1941–1942 р.	152
№ 25. Клопотання керівника Городського суду в Калуші п. [Івана] Долгого до Апеляційного суду у Львові у справі звільнення приміщень колишнього Калуського повітового суду. 12 лютого 1942 р.	153
№ 26. Звернення губернатора дистрикту «Галичина» до вчителів народних шкіл. 18 березня 1942 р.	155
№ 27. Звернення керівника Городського суду в Калуші п. [Івана] Долгого до керівника Окружного суду в Станіславі щодо розподілу службових приміщень установи. 5 червня 1942 р.	157
№ 28. Запит Калуського окружного старости Гойнки до керівників підпорядкованих інстанцій про наявність саперів та нерозірваних боезапасів. 20 червня 1942 р.	158
№ 29. Розпорядження калуського повітового старости д-ра Брошега про запровадження в повіті особових документів. 29 липня 1942 р.	159
№ 30. Свідчення майстра Калуського солеварного заводу (Голинської шахти) Ковальського про втрату робочих коней підприємства. 6 серпня 1942 р.	161
№ 31. Повідомлення працівника Калуської лісової інспекції окружному старості про намір генерального губернатора створити мисливський заповідник в Карпатах. 22 серпня 1942 р.	162

№ 32. Оголошення начальника поліції СС дистрикту «Галичина» про боротьбу з партизанами та нагороду за командира партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Липень – серпень 1943 р.	164
№ 33. Розпорядження генерального губернатора дистрикту «Галичина» про розподіл майна Калуського окружного староства у зв'язку з припиненням його існування. 6 серпня 1943 р.	165
№ 34. Урядове повідомлення про розмежування окружних староств та волосних об'єднань Калуш і Самбір. Серпень 1943 р.	169
№ 35. Витяг зі спогадів директора Калуської торгівельної школи Михайла Гуцуляка про обставини арешту учнів цього навчального закладу. Жовтень-листопад 1943 р.	170
№ 36. Розправа гестапівців з учнями Калуської торгівельної школи. 4 листопада 1943 р.	173
№ 37. Лист Ірини Сохацької до художника Петра Савчина з приводу розстрілу учнів Калуської торгівельної школи в листопаді 1943 р.	174
№ 38. Витяг з українських підпільних видань про німецький терор на Калушині у 1943 р. Жовтень-грудень 1943 р.	176
№ 39. Узагальнені відомості про німецький терор на Калушині у 1941–1944 рр.	177
№ 40. Інформаційне повідомлення про господарську нараду в Калуші з приводу здачі контингенту. 8 березня 1944 р.	178
№ 41. Витяг зі звіту командира німецької розвідгрупи капітана Кірна про пошук за допомогою упівця місця для приземлення літака поблизу Стефанівки.	178
№ 42. Наказ керівництва ОУН (б) про посилення дисципліни серед особового складу організації та у відділах УПА. 10 січня 1943 р.	181
№ 43. Витяг з інформаційного повідомлення підпілля ОУН про становище на теренах Станіславівщини. Липень 1943 р.	183
№ 44. Звернення керівників Української народної самооборони на західних українських землях до місцевого населення із закликом до боротьби з радянськими партизанами. Липень 1943 р.	184
№ 45. Звіт теренової ОУН про дії ковпаківців у Калуській окрузі 9–25 серпня 1943 р. 27 серпня 1943 р.	186
№ 46. Витяг зі звіту повітового провідника Варнака про політичну ситуацію на Калушині. Вересень 1943 р.	193
№ 47. Витяг зі звіту ОУН (б) про політичну та економічну ситуацію на Станіславівщині. 15 лютого – 10 березня 1944 р.	196
№ 48. Епізоди українсько-польського протистояння на Калу-	

щині у світлі матеріалів часопису «Ідея і чин». Березнь-квітень 1944 р.	197
№ 49. Протоколи Служби безпеки ОУН з інформацією про знищення польських колоній на Калушині. Березень-квітень 1944 р.	198
№ 50. Спогади Василя Яшана заступника голови Станисла- вівської обласної управи про події на Калушині. Лютий-липень 1944 р.	201
№ 51. Витяг з огляду суспільно-політичного становища Калу- щини й Долинщини. Березень-квітень 1944 р.	206
№ 52. Витяг зі звіту ОУН (б) про події на території Станісла- вівського надрайону, пов'язані з проходженням лінії фронту. 1– 19 квітня 1944 р.	207
№ 53. Повідомлення про погроми угорським військом, вчинені в селах Калущини та взаємини відділів УПА з гонведами. Квітень- червень 1944 р.	210
№ 54. З хроніки боїв відділів УПА в с. Грабівка та його околи- цях. Квітень 1944 р.	212
№ 55. Хроніка боротьби відділів УНС з окупантами на Калу- щині. Квітень-травень 1944 р.	213
№ 56. Витяг зі звіту УПА про становище населення на окупо- ваних теренах Станиславівщини. 10–20 травня 1944 р.	214
№ 57. Витяг із хроніки боротьби українських націоналістів з німецькими окупантами. Не раніше 27 липня 1944 р.	216
№ 58. Витяг зі звітів командира четвертої військової округи УПА-Захід Івана Бутковського («Гуцула»). «Рік боротьби УНС-УПА за опанування Карпат» та «Бої УПА за Чорний ліс...». Серпень 1944 р.	217
№ 59. Витяг зі спогадів сучасника подій Олеся Зеленюка. 1941– 1944 рр.	227
№ 60. Витяг зі спогадів сотника УПА Петра Мельника («Хмари»). «В огні повстання УПА на відтинку Чорного Лісу 1943– 1945 рр.	231

Перелік фотоматеріалів

- Фото 1. Свято проголошення Української держави 30 червня 1941 р. в Калуші.
- Фото 2. Радість свята.
- Фото 3. Біля приміщення школи.
- Фото 4. У спальній кімнаті.
- Фото 5. В учнівській їдальні.
- Фото 6. Земська сільськогосподарська школа в Калуші 1941 р.
- Фото 7. Омелян Сливка, староста Калуської волості (липень-вересень 1941).
- Фото 8. Тарас Банах («Вайс»), повітовий провідник ОУН Калуського повіту влітку 1940 р.
- Фото 9. Олекса Луцький (1910–1946). Львів, 1941 р.
- Фото 10. Василь Купчак («Бурлака») (зліва), провідник СБ Калуської округи.
- Фото 11. Акт проголошення Української держави 30 червня 1941 р.
- Фото 12. Курси юнацтва ОУН у Войнилові. Липень-вересень 1941 р.
- Фото 13. Запит голови Єврейської ради в Калуші Фрідлендера про рідних працівників закладу праці. 26.09.1941 р.
- Фото 14. Фрагмент загального опитування про умови функціонування закладу праці «Жидівська рада в Калуші». 8 квітня 1942 р.
- Фото 15. Відбиток печатки Калуського окружного староства.
- Фото 16. Центральна дільниця м. Калуша. Листівка, відправлена з Калуша 20 квітня 1942 р.
- Фото 17. Тимчасове посвідчення особи Йосипа Луцака, 1942 р.
- Фото 18–18-а. Виказка (посвідчення) калушанина Івана Копійчука, видана Українським окружним комітетом у Калуші. 1942 р.
- Фото 19. Михайло Гуцуляк директор Торгівельної школи у Калуші (1941–1943).
- Фото 20. о. Роман Монцібович поруч (в центрі) та Михайло Гуцуляк директор школи з учнями.
- Фото 21. Державна реміснича школа в Калуші 1942 р.
- Фото 22. Педагогічний колектив Сільськогосподарської школи в Калуші 1942 р.
- Фото 23. Колектив вчителів та учнів Калуської сільськогосподарської школи, 30 червня 1941 р.
- Фото 24. Печатка народної школи у Войнилові 1943 р.

Фото 25. Йорданський похід на Водохрестя у Калуші 1942 р.

Фото 26. Водохрестя на Лімниці 1943 р.

Фото 27. о. Роман Монцібович (1908–1960) (у центрі справа), редактор часопису «Калуський голос» (1941–1942).

Фото 28. Перша сторінка часопису «Калуський голос» (1941–1942).

Фото 29. Свідectво Юзефа Луцака про складання іспиту на помічника майстра бондарського ремесла, 1943 р.

Фото 30. Німецький клуб у Калуші 1941–1944 рр.

Фото 31–31-а. 100 злотих, випуск 1941 р. (аверс/реверс). Грошова одиниця Генеральної губернії періоду німецької окупації.

Фото 32. Рішення Калуського повітового старости д-ра Брошега від 29 липня 1942 р. про запровадження особових посвідчень для всіх громадян повіту.

Фото 33-а-в. Розпізнавча картка (посвідчення особи) Романа Котика (1912 р. н.) із с. Слобода Небилівська, волость Небилів, повіт Калуш, округ Станіслав (1943 р.).

Фото 34. Мельник Петро («Хмара») – сотник, а згодом курінний УПА.

Фото 35. Пам'ятна стела розстріляним учням Калуської торгівельної школи.

Географічний показник

А

Аляска 130

Англія 121

Америка 130

Атлантичний океан 140

Африка 139

Б

Бабин (село у Калуському повіті) 189, 192, 193, 207

Бабин-Зарічний (село у Калуському повіті) 115, 177, 204, 205, 207, 240, 242, 244

Бабин Середній (село у Калуському повіті) 205

Басарабія – (Бессарабія), історичний регіон між р. Прутом і Дністром, гирлом р. Дунаю та Чорним морем. Сьогодні це частина Молдови та пд. зх. Одеської обл. (Буджак) і сх. Чернів. обл. (Хотинщина) 175

Бжеськ (Бжеско – центр Бжеського повіту Малопольського воєводства), Республіка Польща) 150, 170

Бережани (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина») 123, 138, 229

Бережанщина 120

Бережниця (село у Калуському повіті) 128, 190, 191, 243

Бистриця Солотвинська (річка в межах Богородчанського і Тисменицького районів Івано-Франківської області) 257

Богородчани (місто у Станиславівському окружному старостві дистрикту «Галичина») 208, 212, 251, 243, 253
Богородчанщина 212, 239, 242, 245, 251, 253, 255

Березина (ліс біля с. Пійло Калуського повіту) 149

Березовачка (гора в Карпатах) 255

Берлоги (село у Долинському повіті) 152

Більшівці (Большевіці) містечко у Галицькому повіті), 216

Боднарів (село у Калуському повіті) 120, 184, 197, 204, 210, 225, 246

Бойки, присілок села Манява 255

Блюдники (село у Галицькому повіті) 221, 243

Болехів (містечко в Долинському повіті) 206, 216, 254

Болохів (село у Калуському повіті) 206, 216, 216, 219, 221

Болохівський ліс 221

Бортники (село у Тлумацькому повіті) 208, 209, 234–236

Братишів (село у Тлумацькому повіті) 257

Британська Колombія (західна провінція Канади) 130

Броди (місто, повітовий центр у дистрикті «Галичина») 126

Брошнів (Брошнів-Осада) селище міського типу (з 1940 р.), у складі Калуського окружного

староства) 120, 122, 126, 149, 173, 196, 230

Бряза (село у Долинському повіті) 254

Бубнище (село у Долинському повіті) 179

Буківна (село у Тлумацькому повіті) 208

Буковина (історико-географічний регіон між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту та Сірету. Тепер ця територія належить Україні й Румунії) 129, 130

В

Ванкувер (місто на західному узбережжі Канади, найбільший населений пункт провінції Британська Колумбія) 130

Відень 130, 238

Вільшаниця (село у Тлумацькому повіті) 208, 209

Вільшанка (село у Тлумацькому повіті) 209

Вінниця (місто, центр окружного староства у Райхс-комісаріаті «Україна») 227

Вінниччина 253

Велдіж (тепер Шевченкове) (село у Долинського повіті) 169

Велике (село у Сокальському повіті) 232

Верхня (село у Калуському повіті) 115, 116, 170, 200, 215, 220

Вигода (село у Долинському повіті) 201

Виноград (село в Коломийському окружному старостві) 208

Витвиця (село у Долинському повіті) 169

Вікторів (село у Галицькому повіті) 232

Вістова (село у Калуському повіті) 120, 170, 173, 186, 187, 188–192, 204, 205, 224, 246

Вітовецький ліс 189

Вовчинець (село у Станіславівському повіті) 241

Войнилів (містечко у складі Калуського окружного староства) 114, 125, 149, 170, 201, 205, 221

Войнилівська волость 205

Войнилівщина 243

Волинь 204, 211, 240, 255

Ворона (село у Коломийському повіті) 208

Г

Галич (місто у Станіславівському окружному старостві 123, 222, 238

Галичина 135, 137, 138, 164, 169, 177, 183, 185, 203, 204, 211, 216, 217, 227, 235

Галицький район 248

Галицький повіт 208, 221, 224, 232, 238, 248

Генеральне Губернаторство (тимчасова адміністративно-територіальна одиниця (1939–1945) із центром у Кракові) 123, 159, 160, 167, 169

Глибівка (село у Богородчанському повіті) 245
Глибока (село у Коломийському повіті) 239
Глиняни (містечко у Перемишлянському повіті) 138
Глубоке (село у Богородчанському повіті) 220
Голинь (село у Калуському повіті) 161, 162, 170, 199, 201
Горохолино (село у Богородчанському повіті) 252
Гостів (село у Тлумацькому повіті) 234
Грабівка (село у Калуському повіті) 152, 186–189, 192, 202, 204, 209, 212–214, 220–224, 226, 241, 248–254
Грабовець (село у Богородчанському повіті) 253
Гринівка (село у Богородчанському повіті) 220, 221, 226, 234, 239, 246, 247
Гринівці (село у Тлумацькому повіті) 234
Грушка (село у Тлумацькому повіті) 184, 208, 209, 234
Гуків ліс (поблизу с. Гостів Тлумацького повіту) 234
Гуменів (село у Калуського повіті) 116, 183
Гуцульщина (історико-етнографічний регіон) 237

Д

Делятин 208
Дистрикт «Галичина» (адміністративна одиниця у складі Генерал-губернаторства) 123, 135, 137, 138, 139, 155,

164, 165, 169, 177
Дністер (річка на південному заході України та в Молдові) 175, 184, 193, 208
Довгий-Войнилів (Довга-Войнилівська) село у Калуського повіті) 184
Довпотів (село у Калуському повіті) 243
Довпотівський ліс 189
Долина (містечко, центр повітового, а згодом окружного староства у дистрикті «Галичина») 132, 142, 143, 144, 144, 149, 159, 162, 163, 164, 168, 169, 176, 183, 195, 196, 206, 207, 236
Долинський повіт 170
Долинський район 126, 231
Долинщина 206, 208, 221, 243, 249, 252, 253, 254
Дрогобицька область 217
Друга Річ Посполита (Польська Республіка 1918–1939) 153
Дунай (річка в Європі) 175

Е

Європа 140, 141, 142, 143, 144
Європа 112, 185, 194

Ж

Живачів (село у Тлумацькому повіті) 208, 214
Жидачівщина 233

З

Завадка (село у Калуському повіті) 177, 209, 210, 215
Завій (село у Калуському повіті) 116, 152, 187–192,

195, 196, 202, 211, 214, 218–
220, 222, 223, 225, 226, 238,
239, 242, 246–248, 250, 253

Закарпаття 230, 235

Заліщики (містечко у

Чорківському повіті) 138

Західна Україна 184, 185, 238

Зелена (село у Надвірнянсь-
кому повіті) 255

Зелений Яр (колишня
німецька колонія Ляндестрой
у Калуському повіті) 241

Золочів (місто, центр окруж-
ного староства у дистрикті
«Галичина») 138

I

Іванівці (село у Коломийсько-
му повіті) 256

Івано-Франківськ (місто,
обласний центр) 126, 131, 150,
174, 182, 186, 197, 207, 232,
233, 235

Івано-Франківська область
131, 152, 174

K

Кадобна (село у Калуському
повіті) 196, 232

Кадобнянський ліс 232

Казахстан 126

Калуське окружне староство
168, 169, 170

Калуський повіт 113, 159, 170

Калуський район 126, 152, 153

Калуш (місто, центр пові-
тового, а згодом окружного
староства) 112, 113,
116, 118, 120, 121, 122, 123, 125,
126, 127–130, 132, 133, 134, 138,
139, 141, 143–147, 149–157,

159, 160, 163, 164, 167, 169,
170, 172, 173, 174, 175, 177–
179, 186, 191, 192, 194–197,
204, 205, 209–213, 216, 219,
227–232, 234, 241, 246, 250

Калуське окружне староство
168, 169, 170

Калуський повіт 170, 193,
202, 219

Калуський район 126, 153,
198, 211

Калушина 206, 114, 116, 121,
122, 126, 142, 146, 147, 149,
152, 170, 172, 176, 177, 178,
193, 196–200, 201, 204, 206,
207, 208, 210–213, 220, 221,
224, 228, 230–232, 234, 239–
244, 247, 249, 252

Камінь (село у Калуському
повіті) 130, 152

Кам'янка (хутір біля с. Мелна
на Рогатинщині) 233

Канада 130

Карпати 162, 163, 164, 184,
186, 195, 217, 222, 230, 231,
233, 235–237, 240, 251

Карпатська Україна 235

Кенгір (село у Казахстані) 126

Київ 112, 117, 125, 128, 129,
130, 173, 193, 238

Козаківка (село в Долинсько-
му районі) 254

Колинці (село у Тлумацькому
повіті) 234

Коломия (місто, центр окруж-
ного староства у дистрикті
«Галичина» 138, 202, 208, 257
Коломийщина 233, 239, 242,
256, 257

Копанки (село у Калуському повіті) 116, 183, 198, 211–213, 219, 228, 229
Копачівка (присілок села Грабівці, Богородчанщина) 253
Косівщина 237
Космач (село у Косівському повіті) 237
Коршівщина 237
Краків 169
Красилівка (село у Тлумацькому повіті) 256
Красне (село у Калуському повіті) 186, 255
Кременчуцький район (Полтавська область) 233
Креховичі (село у Долинському повіті) 169
Кропивник (село у Калуському повіті) 172, 173, 196, 198–200, 206, 212, 213, 215
Крути (село у райхскомісаріаті «Україна») 144, 145
Курипів (село в Галицькому повіті) 254

Л

Ланчин (село у Надвірнянському повіті) 208, 214
Лесівка (село у Богородчанському повіті) 220, 245, 251
Липа (село у Долинському повіті) 243
Лисець (село у Станиславівському окружному старостві) 247, 253
Лімниця (права притка Дністра, протікає в межах

Станиславівщини) 191, 205
Лопата (гора у Сколівських Бескидах) 216
Луганськ (місто, радянський Ворошиловград, прифронтова зона у 1941–1943 рр.) 238
Лужки (село у Долинському повіті) 230
Луквиця (річка у межах Богородчанського, Калуського та Галицького районів Івано-Франківської області) 238
Люта (гора в Карпатах) 231
Ляндестрой (колишня німецька колонія у Калуському повіті) 187, 219
Львів (місто, адміністративний центр дистрикту «Галичина», осередок книговидання) 112, 117, 126, 127, 131, 137, 138, 153, 156, 169, 170, 177, 194, 202, 216, 226, 228, 229, 231, 233, 235, 237, 244
Львівщина 126, 175, 177, 232, 235

М

Магадан (місто, адміністративний центр Магаданської області росії) 116
Магура (гора у Сколівських Бескидах) 233
Майдан (село у Станиславівському окружному старостві) 184, 218–220, 224, 247, 252
Манява (село у Богородчанському повіті) 255
Медичі (село у Галицькому повіті, тепер с. Мединя) 184

Мелна (село в Рогатинському повіті) 233

Мельники (присілок с. Грушка у Тлумацькому повіті) 234

Микуличин (село у Надвірнянському повіті) 236

Миловання (село у Тлумацькому повіті) 209

Мислів (село у Калуському повіті) 187–189, 192, 193, 214, 219, 220, 222, 224, 225, 236, 240, 246, 251, 252

Михальків (село у Коломийському повіті) 237

Мізунька (річка у межах Долинського Івано-Франківської області) 249

Москва 121, 184–186

Мостище (село у Калуському повіті) 116, 210

Н

Надвірна (місто, повітовий центр) 253

Надорожна (село у Тлумацькому повіті) 183

Надвірнянщина 208, 255

Наддніпрянська Україна 233

Небилів (село у Калуському повіті) 170

Негівці (село у Калуському, а згодом у Долинському повіті) 170, 183

Нивочин (Новочин) село у Богородчанському повіті) 220, 251

Нижнів (село у Тлумацькому повіті) 208

Нинів-Долішній (село у Стрийському повіті) 116

Німеччина 112, 183, 184, 194, 214, 217, 229, 231, 237, 238, 244

Новиця (село у Калуському повіті) 134, 152, 153, 170, 176, 177, 184, 202, 241, 250, 252

Нові Стрілища (село у Жидачівському повіті) 233

Новоселиця (село у Снятинському повіті) 130

Нью-Йорк 121

О

Одеська область 175

Озеряни (село у Тлумацькому повіті) 209

Олеша (село у Тлумацькому повіті) 208, 209

Олещино (село у Тлумацькому повіті) 208, 209, 214

Осмолода (село у Долинському повіті) 230

Острів (село у Галицькому повіті) 238, 254

Отинія (містечко у Коломийському повіті) 208, 214

Отинійщина 234

П

Павликівка (село у Калуському повіті) 199

Павлівка (село у Станиславівському повіті) 257

Перегінське (село у Долинському повіті) 152, 169, 172, 227, 230, 241

Перегінський район 152, 153, 169, 172, 177

Перевозець (село у Калуському повіті) 190, 197

Перекуси (село у Калуському повіті) 191, 198

Петранка (село у Калуському повіті) 152, 153

Петрів (село у Тлумацькому повіті) 255

Пилипи Борівські (село у Тульчинському повіті, Вінниччина) 253

Підгірки (село у Калуському повіті) 115, 117, 120, 142, 189, 197, 209

Підкарпаття 200, 217, 227, 235

Пійло (село у Калуському повіті) 121, 127, 149, 210

Погоня (село у Тлумацькому повіті) 234

Поділля 185

Полтавщина 252

Поляниця (село у Надвірнянському повіті) 237

Помонята (село у Рогатинському повіті) 232

Пороги (Порогів) село у Богородчанському повіті) 220, 256

Посіч (село у Станиславівському окружному старостві) 218, 220, 224, 238, 247

Польща 133, 154

Прага 238

Прибилів (село у Тлумацькому повіті) 234

Прикарпаття 164, 195, 227, 235

Протеси (село у Калуському повіті) 198

Прут (річка – ліва притока Дунаю) 175

Пужники (Плужники) село у Тлумацькому повіті) 209

Р

Ревівка (село у Черкаському повіті) 233

Рип'янка (Ріп'янка) село у Калуському повіті) 187–190, 192, 214, 220, 222, 224, 225, 239, 246–251

Рівне (місто – центр Райхскомісаріату «Україна») 130

Рогатин (містечко у Бережанському окружному старостві) 138

Рогатинщина 232

Рожище (село на Волині, місто у Польщі) 200, 201

Рожнятів (Рожнітів) містечко Долинського повіту) 132, 149, 161, 162, 169, 230, 243, 251

Рожнятівщина 116

Грабовець (село у Богородчанському повіті) 253

Розточки (Розтоки) село у Долинському повіті) 252, 254

Росільна (село у Богородчанському повіті) 208

Росія 139

С

Саджава (село у Богородчанському повіті) 212

Самбір (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина») 130, 138, 169, 170, 175

Седльці (Седльце) місто в східній Польщі) 170

Середній Угринів (село у Калуському повіті) 252

Сівка-Войнилівська (село у Калуському повіті) 184

Сівка-Калуська (село у Калуському повіті) 196, 197, 211, 215
Сибір (історико-географічний регіон Євразії) 121, 138
Сливки (село у Долинському окружному старостві) 152, 153
Слобідка Лісна (село у Коломийському повіті) 208
Слобода Долинська (село у Долинському повіті) 253
Слобода Болехівська (село у Калуському повіті) 254
Смогів (село у Стрийському окружному старостві) 207
Сколе (місто у Стрийському окружному старостві) 216
Сколівські Бескиди 216
Сколівщина 255
Снятин (місто, центр повіту) 242
Снятинщина 242
Солотвино (село у Богородчанському повіті) 208
Спас (село у Стрийському окружному старостві) 169
Станиславів (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина» 120, 121, 149, 152, 153, 157, 167, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 187, 192, 196, 202–204, 208, 209, 214, 216, 227, 230, 241, 243, 253, 255, 257
Станиславівщина 146, 147, 170, 176, 183, 196, 198, 204, 206–209, 211, 214, 216, 236, 238, 241, 243, 244, 247–249, 252–254, 255

Станиславівське воєводство 130, 238
Станіславська область 201, 217, 231, 235
Станіслав (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина») 187, 152, 153, 157, 167, 192, 248, 249
Станиславівське окружне староство 169, 170
Станіславщина 238, 244
Старий Мізунь (село у Долинському повіті) 231, 249
Старе Село (село у Львівському районі) 126
Старий Угринів (село у Калуському повіті) 234, 241, 242, 250, 252
Старі Кривотули (село у Товмацькому повіті) 256
Стефанівка (село у Калуському повіті) 179
Стрий (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина») 122, 138, 167, 169, 206, 243, 252, 254
Стрийське окружне староство 168, 170
Стрийський повіт 116
Сумщина 232
Сянок (місто, центр Сяноцького повіту у Генерал-губернаторстві «Польща») 138

Т
Тернопіль (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина») 227, 230

Тернопілля 237
Тернопільська область 123
Тернопільщина 254
Тисмениця (містечко у дистрикті «Галичина») 208, 214, 253
Тисменичина 224, 248, 253, 256, 257
Тлумач (місто у дистрикті «Галичина») то 208
Тлумаччина 224, 234, 237, 248, 253, 255, 257
Товмач (повітовий центр у дистрикті «Галичина») 183, 208, 214
Товмаччина 183, 183, 184, 208, 233, 234
Томашівці (село у Калуському повіті) 170, 183, 199, 211, 219
Торговиця (село у Коломийському повіті) 234
Торонто (найбільше місто Канади: столиця провінції Онтаріо) 179, 226
Третій Райх (неофіційна назва німецької держави у 1933–1945 рр., офіційна – Німецька імперія) 175
Тростянець (село у Стрийському окружному старостві) 169
Тужилів (село у Калуському повіті) 183
Тумир (село у Галицькому повіті) 224, 248
Тустань (село у Галицькому повіті) 238
Тязів (село у Галицькому повіті) 224, 248, 257
Тязівське поле 257

У
Угарсталь (колишня німецька колонія, сьогодні с. Сівка-Калуська) 196
Угринів (село у Калуському повіті) 152, 191, 213, 242
Угринів Старий (село у Калуському повіті) 202
Угринів Середній (село у Калуському повіті) 202
Ужгород (місто, обласний центр) 164
Україна 112, 121, 125, 153, 174, 175, 182, 185, 186, 189, 192, 207, 234, 235, 242, 254

Ф
Франція 214

Х
Хлібичин (село у Коломийському повіті) 214
Хмелівка (село у Богородчанському повіті) 220
Ходорів (місто у складі Бібрського повіту) 230
Хотимир (село у Тлумацькому повіті) 209, 214
Хотинщина 175
Хотінь (село у Калуському повіті) 126
Хриплин (село у Станіславському окружному старостві) 253, 257

Ч
Черешеньки (пол. колонія у Калуському повіті) 199
Черниця (село у Золочівському окружному старостві) 138

Чернівецька область 175
Чертіж (село у Жидачівському повіті) 175
Чорний ліс 202, 204, 217– 219, 220, 221, 222, 226, 231, 232, 233, 234, 238, 243–247, 251–253, 256
Чорні Ослави 208
Чорнолізці (село у Тлумацькому повіті) 234
Чортків (місто, центр окружного староства у дистрикті «Галичина») 138

Ш

Широке Поле (польська колонія у Калуському повіті) 200

Я

Яблунька (село у Станіславівському окружному старостві) 255
Яворина (гора у Карпатах біля села Липа Долинського району Івано-Франківської області) 243
Яворівка (село у Калуському повіті) 187, 188, 189, 192, 214, 220, 222, 224, 239
Яківка (Яцівка) село у Коломийському окружному старостві) 208, 234
Ямниця (село у Станіславівському окружному старостві) 224, 248
Яремчанщина 236, 237
Ясень (село у Долинському окружному старостві) 152, 153

Geografischer Index

Bubniszcze 179
Distrikt Galizien 155, 158, 164
Dolina 158, 161, 163, 166, 166
Generalgouvernement 155, 165, 158
Holyn 161
Kalusch 151, 161, 162, 163, 167
Kalusz 158, 165, 166, 170, 167, 179
Kreishauptmannschafts Kalusz 166
Kreishauptmannschaft Stryj 166
Lemberg 155, 166
Rozniatow 161, 165
Stryj 165, 166, 167
Stanislau 165, 167
Stefanowka 179

Резюме

У збірнику «**Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.**» опубліковано маловідомі документи і матеріали українського, німецького й радянського походження, що висвітлюють події періоду німецької окупації Калущини 1941–1944 років та національно-визвольної боротьби українських повстанців проти німецьких, угорських і російських загарбників, засоби й методи взаємного протистояння.

Автори-упорядники збірки – історики **Іван Тимів**, провідний науковий співробітник Краєзнавчого музею Калущини, та **Людмила Андрійчук**, старша наукова співробітниця Меморіального музею «Калуська в'язниця».

До збірнику увійшло **60 документів** (із них 37 публікуються вперше), які впорядковано за тематикою і хронологією. Структуру книги складають: джерелознавчий та історіографічний вступ, документи й матеріали з історії Калущини періоду німецької окупації 1941–1944 рр. (розділи 1–5), ілюстративні додатки, список джерел та літератури за темою видання, географічний та іменний покажчики, перелік опублікованих документів.

Під час роботи над книгою дослідники здійснили огляд архівних документів, археографічних публікацій та історіографічних джерел з історії Калущини періоду німецької окупації 1941–1944 рр., в якому розкрили інформативну обмеженість документів німецького походження, недостатнє вивчення розглядуваної проблематики у вітчизняних наукових і краєзнавчих дослідженнях; відзначили джерельну вартість та інформативність історико-краєзнавчих публікацій української періодики того часу.

У першому розділі книги автори-упорядники подали офіційні документи, що стосуються відновлення української державності 30 червня 1941 р., зокрема «Постанову Калуського повітового проводу ОУН (б) про встановлення української влади у Калуському повіті»; вельми вартісні інформаційно відгуки представників сільських громад Калущини на проголошення «Акту відновлення Української Державності» та інші джерела. Матеріали другого розділу висвітлюють більшовицькі злочини

на теренах Калушини у 1939–1941 рр. У третьому розділі книги подано джерела з історії громадського життя Калушини в умовах німецької займанщини (2 липня 1941 р. – 30 липня 1944 р.). У ньому опубліковано матеріали про розвиток фахового шкільництва на Калушині, ставлення громадян краю до окупаційної влади, відродження українського національного життя, господарство повіту. Четвертий розділ об'єднує документи про діяльність німецької окупаційної адміністрації на Калушині, серед яких – розпорядження влади про розмежування окружних старост та волосних об'єднань Калуш і Самбір, відомості про арешт і розстріл гестапівцями учнів Калуської торгівельної школи, калуське гетто і т. ін. Розділ п'ятий містить джерела про боротьбу підпілля ОУН та відділів УПА на Калушині з німецькими, польськими і радянськими військовими формуваннями у червні 1943 р. – липні 1944 р.

Джерела, що публікуються, зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), Центру досліджень визвольного руху (Львів), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО), Краєзнавчого музею Калушини (КМК), відділу періодики Національної історичної бібліотеки України (Київ), Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (відділ Україніки), Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. Франка (відділ краєзнавчої літератури).

Упорядники вдячні всім, хто сприяв створенню цього видання, особливо історикам Галині Стефанюк (авторка передмови) й Олегові Малярчуку – за фахові поради щодо систематизації документів збірника, філологам Любові Головачак і Мар'яні Думенко – за сприяння з перекладом документів, Дарії Ониськів і Ользі Кецмур – за якісне редагування книги.

*Іван Тимів
Людмила Андрійчук*

Die Zusammenfassung

In der Sammlung **«Kaluschtschyna während der deutschen Besatzungszeit 1941–1944»** wurden wenig bekannte Dokumente und Unterlagen ukrainischer, deutscher und sowjetischer Herkunft veröffentlicht, die die Ereignisse der Zeit der deutschen Besatzung von Kaluschtschyna in den Jahren 1941–1944 und des nationalen Befreiungskampfs der ukrainischen Aufständischen gegen die deutschen, ungarischen und russischen Eindringlinge, sowie die Mittel und Methoden der gegenseitigen Konfrontation zeigen.

Die Autoren-Verfasser der Sammlung sind die Historiker: **Iwan Tymiw**, ein führender Wissenschaftler des Heimatsmuseums von Kaluschtschyna, und **Ludmyla Andrijtschuk**, eine leitende Forscherin am Memorial Museum «Gefängnis in Kalusch».

Die Sammlung umfasst **60 Dokumente** (davon 37 erstmals veröffentlicht werden), die thematisch und chronologisch geordnet sind. Der Aufbau des Buches besteht aus: einer Einführung in die Wissensquelle und Geschichtesbeschreibung, Dokumenten und Materialien aus der Geschichte von Kaluschtschyna während der Zeit der deutschen Besatzung 1941–1944 (Kapitell 1–5), illustrativer Ergänzungen, einer Liste verwandter Literatur und der Literatur nach Thema der Publikation, des geographischen und benannten Anzeigers, einer Liste der veröffentlichten Dokumenten.

In der Arbeit an dem Buch sahen die Wissenschaftler die Archivdokumente, archäographischen Veröffentlichungen und historiografischen Quellen aus der Geschichte von Kaluschtschyna während der deutschen Besatzung von 1941–1944 durchsie eine Informationsbeschränkung von Dokumenten der deutschen Herkunft, unzureichendes Studium des vorgeschlagenes Problem in den inländischen wissenschaftlichen und heimatkundlichen Studien; bemerkten Quellwert und Informationsgehalt historischer und heimat kundlicher Veröffentlichungen der ukrainischen Zeitschriften dieser Zeit.

Im ersten Kapitel des Buches gaben die Autoren-Verfasser offizielle Dokumente, die im Zusammenhang mit der Wiederherstellung der ukrainischen Staatlichkeit am 30 Juni 1941 stehen, insbesondere «Der Beschluss der Bezirksleiters OUN über die Machterrichtung im Kalusch Bezirk»; sehr wertvolle Meinungen an

Informationen der Vertreter der dörflichen Gemeinden von Kaluschtschyna auf Verkündung «Die Akte der Wiederherstellung der ukrainischen Staatlichkeit» und andere Quellen.

Die Dokumentation des zweiten Kapitels zeigt die große bolschewikische Verbrechen auf dem Territorium von Kaluschtschyna in den Jahren 1939–1941.

Im dritten Kapitel des Buches werden Quellen aus der Geschichte des gesellschaftlichen Lebens von Kaluschtschyna unter der deutschen Besatzung (2. Juli 1941 – 30. Juli 1944) veröffentlicht. Hier wurden die Unterlagen über die Entwicklung der Berufsschulbildung in Kaluschtschyna, die Information über die Einstellung der Bürger der Gegend zu den Besatzungsbehörden, die Wiederaufleben des ukrainischen Nationallebens und über die Wirtschaft des Kreises veröffentlicht.

Das vierte Kapitel umfasst Dokumente über die Tätigkeit der deutschen Besatzungsverwaltung in Kaluschtschyna zusammen, darunter die Anordnungen der Verwaltung über die Abgrenzung der Kreishauptmannschaft und Gemeindeverbände von Kalusch und Sambir, sowie Information über die Verhaftung und Hinrichtung den Studenten des Kalusch-Handlungsberufsschule durch die Gestapo-beamte, es gibt auch die Information über das Kalusch-Ghetto usw.

Das fünfte Kapitel enthält Quellen über den Kampf der OUN-Untergrund und UPA-Divisionen in Kaluschtschyna mit deutschen, polnischen und sowjetischen Militärformationen im Juni 1943 – Juli 1944.

Die veröffentlichten Quellen werden in den Fonds: des Zentralen Staatsarchivs der höheren Behörden der Verwaltung der Ukraine (ZSAHB), des Zentralen Staatsarchivs der öffentlichen Vereinigungen der Ukraine (ZSAOV) und des Branchestaatsarchivs des Sicherheitsdienstes der Ukraine (BSA SDU) aufbewahrt, des Zentrums für Studien der Befreiungsbewegung (Lwiw), des Staatsarchivs des Iwano-Frankiwsk Gebiets (SAIFG), des Heimatmuseums Kaluschtschyna (HMK), der Zeitschriftenabteilung der nationalen historischen Bibliothek der Ukraine (Kyjiw), der nationalen wissenschaftlichen Bibliothek der Ukraine von Wasyl Stefanyk in Lwiw (die Abteilung Ukrainyka), die Gebietsuniversalwissenschaftliche

Bibliothek von Iwan Franko in Iwano-Frankiwsk (Abteilung für Heimatliteratur).

Die Verfasser danken allen, die zur Erstellung dieser Publikation beigetragen haben, insbesondere den Historikern Halyna Stefanjuk (der Autor des Vorworts), Oleg Malartschuk für seine fachkundige Beratung bei der Systematisierung der Sammlungsdokumente, sowie den Philologen Lubow Holowtschak und Marjana Dumenko für ihre Hilfe bei der Übersetzung der Dokumenten, Daria Onyskiw, Olha Kezmur für das hochwertige Redigieren des Buches.

***Iwan Tymiw
Ludmyla Andrijtschuk***

Summary

In the collection «**Kalush District during the period of German occupation 1941–1944**» little-known documents and materials of Ukrainian, German, and Soviet origin have been published, highlighting the events of the period of the German occupation of Kalush District in 1941–1944 and the national liberation struggle of Ukrainian rebels against the German, Hungarian, and Russian invaders, as well as the means and methods of mutual confrontation.

The authors-compilers of the collection are historians **Ivan Tymiv**, a leading researcher of the Kalush Local History Museum, and **Liudmyla Andriichuk**, a senior researcher at the «Kalusch Prison» Memorial Museum.

The collection includes **60 documents** (of which 37 are published for the first time), which are arranged by topic and chronology. The structure of the book consists of: a source-based and historiographical introduction, documents and materials from the history of Kalush District during the German occupation of 1941–1944 (chapters 1–5), illustrative appendices, a list of sources and literature on the topic of the publication, geographical and name indexes, a list of published documents.

During the work on the book, the researchers conducted a review of archival documents, archeographic publications and historiographical sources from the history of Kalush District during the period of the German occupation of 1941–1944, in which they revealed the informative limitation of documents of German origin, the insufficient study of the issues under consideration in domestic scientific and local history studies; noted the source value and informativeness of historically and regionally significant publications of Ukrainian periodicals of that time.

In the first chapter of the book, the authors-compilers presented official documents related to the restoration of Ukrainian statehood on June 30, 1941, in particular, «The Resolution of the Kalush County Executive of the OUN (b) on the establishment of Ukrainian power in the Kalush County»; very valuable informative feedback from representatives of rural communities of Kalush District on the proclamation of the «Act of Restoration of Ukrainian

Statehood» and other sources. The materials of the second chapter highlight the bilshovyk crimes on the territory of Kalush District in 1939–1941. The third chapter of the book contains sources from the history of the public life of Kalush District under German occupation (July 2, 1941 – July 30, 1944). It published materials on the development of vocational schooling in the Kalush District, the attitude of the region's citizens to the occupation authorities, the revival of Ukrainian national life, and the management of the county. The fourth section brings together documents about the activities of the German occupation administration in Kalush District, including government orders on the demarcation of district administrations and parish associations of Kalush and Sambir, information about the arrest and execution by the Gestapo of students of the Kalush trade school, the Kalush ghetto, etc. The fifth chapter contains sources about the struggle of the OUN underground and UPA divisions in Kalush District with German, Polish, and Soviet military formations in June 1943–July 1944.

The published sources are kept in the funds of the Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CSAVO), the Central State Archive of Public Associations of Ukraine (CSAGO), the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SBU), the Center for Studies of the Liberation movement (Lviv), the State Archive of the Ivano-Frankivsk Region (DAIFO), the Kalush Museum of Local History (KMK), the Department of Periodicals of the National Historical Library of Ukraine (Kyiv), the Lviv National Scientific Library of Ukraine named after Vasyl Stefanyk (Department of Ukrainika), Ivano-Frankivsk Regional Universal Scientific Library named after I. Franko (Department of local history literature).

The editors are grateful to everyone who contributed to the creation of this edition, especially historians Halyna Stefaniuk (author of the foreword), Oleh Maliyarchuk for expert advice on the systematization of the collection's documents, philologists Liubov Holovchak and Mariana Dumenko for their assistance in translating documents, Dariia Onyskiv, Olga Ketsmur for quality editing of the book.

***Ivan Tymiv
Liudmyla Andriichuk***

Наукове видання

Серія «Історичний архів Калущини»

**Іван Тимів
Людмила Андрійчук**

Калущина в період німецької окупації 1941–1944 рр.

Збірник документів і матеріалів

Головний редактор – Олег Малярчук
Упорядник і відповідальний науковий редактор – Іван Тимів
Літературна редакція – Дарія Ониськів, Людмила Андрійчук

Коректура – Ольга Кецмур
Обкладинка – Мирослав Гаталевич
Дизайн – Ольга Науменко

Комп'ютерна верстка – Іван Тимів

Адреса редакційної колегії:
77300, м. Калуш, вул. Шевченка, 9
Краєзнавчий музей Калущини
E-mail: meckalush@gmail.com

Т-41 **Тимів І. М., Андрійчук Л. І. Калущина в період німецької окупації
1941–1944 рр. Збірник документів і матеріалів / Заг. ред. О. М. Маляр-
чука. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2024. – 334 с.**

Підп. до друку 7. 03. 2024. Формат видання 148×210 мм
Формат паперу і частка аркуша 210×297/4. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 16,6.
Віддруковано з оригіналів авторів

Друкарня «Фоліант»
76000, м. Івано-Франківськ
вул. Старозамкова, 2
www.foliant.if.ua
e-mail: foliant.drukarnja@gmail.com
тел.-факс: +38(0342) 50-21-65
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
Серія ІФ № 24 від 20.07.2014

This image shows a single sheet of white paper with horizontal blue or grey ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.